

## A közigazgatási határozatok jogereje a magyar jogtudományban Boér Elektől Magyar Zoltánig

PAULOVITS ANITA\*

### Bevezető

A közigazgatási eljárás általános szabályai törvénybe foglalásának gondolata – más eljárási jogokhoz képest – viszonylag későn jelent meg hazánkban és más országokban egyaránt. Ennek egyik oka a korszakban Európában uralkodó felfogás volt, amely szerint „a közigazgatási ügyek sokfélesége mellett, az eljárásnak az igazságszolgáltatási illetőleg bíraskodási eljáráshoz hasonlatos egyöntetűsége nem vihető keresztül”<sup>1</sup>. A másik – kevésbé kimondott – ok az volt, hogy a közigazgatási eljárás általános szabályozása korlátot jelentett az államhatalom nevében eljáró közigazgatás számára, így a jogállamiság eszméjének hirdetése ellenére a kérdés szabályozását a jogalkotó igyekezett elodáztatni.

Az 1869. évi IV. törvénycikk 1. §-a kimondta, hogy „az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönített”, és hogy sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak. Ekkor azonban még kizárólag polgári és büntető bíróságok működtek, így az igazságszolgáltatás szervei alatt a törvény is ezt értette.<sup>2</sup>

A bíraskodás és a közigazgatás elválasztását követően hamarosan megjelentek, majd egyre felerősödtek a jogi szakirodalomban azok a nézetek, melyek szerint a közigazgatás működésének jogszerűségét külső – a közigazgatási szervezeti rendszeren kívüli – bírósági ellenőrzés alá kell vonni.

1883-ban az országgyűlés elfogadta a pénzügyi közigazgatási bíróságokról szóló törvényt,<sup>3</sup> majd 1896-ban megszületett az általános közigazgatási bíróságokról szóló törvény.<sup>4</sup>

\* Egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Alkotmányjogi Tanszék.

<sup>1</sup> Kmety Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Harmadik kiadás. Budapest, Politzer, 1902. 294.

<sup>2</sup> Az 1869. évi IV. törvénycikk javaslatának parlamenti vitájáról részletesen ír Máthé Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása*. Akadémiai, Budapest, 1982. 47-50.

<sup>3</sup> 1883: XLIII. törvénycikk A pénzügyi közigazgatási bíróságról.

<sup>4</sup> 1896: XXVI. törvénycikk A magyar királyi közigazgatási bíróságról.

A közigazgatási bíróságok jogalkalmazó tevékenységét a kortárs szakirodalom közigazgatási tevékenységnek minősítette.<sup>5</sup> Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a 20. század kezdetétől egyre inkább előtérbe kerültek a közigazgatási döntések jogerejével kapcsolatos kutatások.

### 1. A közigazgatási jogerő elmélet első kutatója: Boér Elek

A hazai szakirodalom rendszerint Baumgarten Nándort tekinti a közigazgatási jogerő kérdéskörével foglalkozó első kiemelkedő szerzőnek. Baumgarten – mint alább látni fogjuk – valóban terjedelmes és tudományos szempontból rendkívül értékes, átfogó munkát írt a kérdésről. Mégis azt gondolom, hogy a közigazgatási jogerő tudományos kutatása során Boér Elek kutatási eredményeit a hazai szakirodalom méltánytalanul elhanyagolta.

Boér Elek az Erdélyi Múzeum Egylet jogi szakosztályának 1910-ben tartott ülésén fejtegette ki a közigazgatási jogerővel kapcsolatos nézeteit, majd ugyanebben az évben az előadás írott formában is publikálásra került.<sup>6</sup> Boér elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, hogy lehet-e egyáltalán a rendes bírászkodásban elfogadott jogerő intézményét a közigazgatási jogban alkalmazni, és ha igen, akkor az milyen következményekkel jár az eljáró szervre, illetve az eljárásban érintettekre, az ügyfelekre. Azt gondolom, hogy ez a kérdés napjainkban – egy évszázaddal később – még mindig megválaszolásra vár.

A kérdés megválaszolásához Boér elsőként a kérdéskör kutatásában úttörő osztrák jogtudomány eredményeit vizsgálta, úgy ahogyan azt néhány évvel később Baumgarten is tette. Boér azonban emellett kitért a francia jogtudomány viszonylag szűk terjedelmű, ugyanakkor komoly jelentőségű kutatási eredményeinek értékelésére is. Elméleti jellegű vizsgálódásait kiegészítette a jogerővel kapcsolatos bírói gyakorlat összegzésével. Végül mindezeket figyelembe véve fogalmazta meg saját álláspontját.

Munkájával kapcsolatban szükségesnek tartom előzetesen leszögezni, hogy akár egyetértünk Boér kutatási eredményeivel, akár vitatjuk annak helyességét, az nem kérdőjelezhető meg, hogy az általa felvázolt konklúziókat széles körben és logikusan felépített elméleti fejtegetésekre építette, majd ezekről önálló véleményt formált. Mintegy száz évvel később Boér munkájának megjelenését követően úgy vélem, hogy valóban új tudományos eredményeket fogalmazott meg, melyek meghatározóak maradtak napjainkig is.

Az osztrák-német szakirodalom jogerőt érintő álláspontjainak ismertetését követően Boér a francia közigazgatási jogról ad áttekintést, de a szerző maga is hangsúlyozza, hogy a franciák a közigazgatási intézkedések jogerejével nem foglalkoztak intenzíven. Megelégedtek azzal, hogy a római jogban a jogerősségről felállított, és Savigny munkájában<sup>7</sup> is a jogerősség alap gondolatául elfogadott tétel, – melyet a polgári perben a francia jogászok elfogadtak – a közigazgatási jogban is

<sup>5</sup> Jászi Viktor: *A magyar közigazgatási jog alapvonalai*. I. kötet, Debrecen, Hegedűs és Sándor, 1907. 23.

<sup>6</sup> Boér Elek: *A közigazgatási intézkedések jogereje*. Budapest, Grill, 1910.

<sup>7</sup> Friedrich C. von Savigny: *System des heutigen römischen Rechts*. Band VI. Berlin, Veit, 1841.

minden további nélkül alkalmazható. Eszerint az ítélt dolog hatálya csak az ítélet tárgyára terjed ki. A francia Code Civil (1351. cikk) értelmében ítélt dologról akkor lehet beszélni, ha:

- a kérdéses dolog azonos (*eadem res*),
- a kérdés, illetve ügy ugyanazon alapra és indokokra támaszkodik (*eadem causa*),
- ugyanazon felek között forog fenn (*eadem personae*),
- és a felek által és ellen ugyanazon minőségben kerül kezdeményezésre.

A francia jogtudomány szerint ugyanakkor az ítélt dolog jogintézménye csak azokra a közigazgatási tényekre nézve érvényesül, amelyek peres úton jöttek létre. Nem érvényesül az ítélt dologgal járó jogerősség a nem közigazgatási peres eljárás keretében hozott határozatokra és intézkedésekre.<sup>8</sup>

Laferrière szerint az ítélt dolog szabályai elvileg alkalmazást nyerhetnek a következő módon.<sup>9</sup>

- a) Azon féllel szemben, akinek semmisségi panaszát a Conseil d'Etat visszautasította, az ítélt dolog kifogása csak akkor érvényesülhet, ha az új kérelmet ugyanazon fél, ugyanazon minőségében, ugyanazon tárgyra nézve és ugyanazon semmisségi ok alapján adja be, de az illető fél más minőségben semmisségi panasszal élhet.
- b) A semmisségi panasz visszautasítása nem akadályozza annak, hogy akár maga a közigazgatási hatóság visszavonhassa, akár a felsőbb hatóság megsemmisítse az intézkedést. A semmisségi panasz visszautasítása nem nyújt a közigazgatási intézkedésnek semmi újabb erőt magával a közigazgatási hatósággal szemben, amelynek ezután is szabadságában áll éppen úgy eljárni, mint a semmisségi panaszt elutasító határozat előtt. Ha a semmisségi panasznak helyt adnak, akkor a megtámadott közigazgatási intézkedés megsemmisül és a közigazgatásnak nem szabad azt fogatosítani. Ha törvény vagy jogsértés esete áll fenn, akkor ez az újabb közigazgatási intézkedéssel szemben jogcímet ad az ítélt dolog kifogására.
- c) Harmadik személyekkel szemben a közigazgatási intézkedésekre nézve a Code civil csak részben érvényesül. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy semmisségi panasz vissza lett utasítva, az nem képez *res judicatát* harmadik személyekkel szemben, azaz ugyanazon az alapon megtámadhatják ugyanazt a közigazgatási intézkedést. Abban az esetben viszont, ha a közigazgatási intézkedés meg lett semmisítve, akkor ez mindenkivel szemben „ítélt dolognak” minősül, mert ezáltal a közigazgatási intézkedés megszűnt létezni.<sup>10</sup>

Boér az általa feldolgozott francia jogi szakirodalom alapján arra a következtetésre jut, hogy Laferrière – fent összefoglalt – nézeteit követte a korabeli francia jogtudósok többsége. E körbe tartozott többek között Berthélemy, aki arról is szólt, hogy vitás közigazgatási ügyekben (*contentieux de l'interprétation*) a

<sup>8</sup> Boér: i. m. 31.

<sup>9</sup> E. Laferrière: *Traité de la juridiction administrative et des recours contentieux*. Paris, Berger-Levrault, 1896.

<sup>10</sup> Lásd részletesen Boér: i. m.

közigazgatási hatóságok intézkedéseinek hatása csak relatív jogerősséget teremt, csak az érdekelt felekre vonatkozik.<sup>11</sup> Hasonlóan vélekedett M. Hauriou<sup>12</sup>, I. B. Simonet<sup>13</sup> és R. Rousseau<sup>14</sup> is.

A hazai tételes jogi szabályozás tükrében Boér kiemeli, hogy a közigazgatási bíráskodásról szóló 1896:XXVI. tc. rendelkezik az újrafelvételről. A törvény magyarázata szerint, a közigazgatási bíróság által elintéztet ügy „res judicatának” tekintendő, azaz a közigazgatási bírósági ítélet éppen úgy végérvényes, mint a polgári bíróságok határozatai. Az azonban nem volt meghatározva, hogy kik között és milyen joghatállyal jön létre a jogerősség. A közigazgatási bíróság gyakorlata sem nyújtott megfelelő támpontot a kérdés megválaszolásához, mivel minden különösebb indoklás nélkül a polgári perrendtartás szabályaira hivatkozva döntötte el az ügyek jó részét.

Az 1896: XXVI. törvénycikk értelmében a közigazgatási bírósági határozat csak a felekre terjedt ki. Kérdéses volt az is, hogy a jogerős ítélet hatásai (például marasztaló ítéletnél a végrehajthatóság) az ítélet melyik részére vonatkoznak: csak a rendelkező részre, vagy az indoklásra is. A Magyar Királyi Kúria korábbi gyakorlata szerint az ítéletnek csak a rendelkező része emelkedett jogerőre. 1887-ben, majd a továbbiakban is kimondta a Kúria, hogy az ítélet rendelkező része és indoklása egy összefüggő egésznek képez, és az indoklás is tartalmazhat *res judicatát*, ha abban olyan határozat jelleggel bíró kijelentések vannak, amelyek a jogerőre alkalmasak. „Az ítélet indoklása ellen tehát csak annyiban van helye fellebbezésnek, amennyiben az indoklásban határozat jelleggel bíró olyan kijelentések vannak, melyek fellebbezés hiányában jogerőre emelkednek.” Mások ezt a nézetet támadták azon az alapon, hogy az ítélet indoklására nézve a jogerősség rendszerint nem áll be, mivel az ítélet tartalma a döntő. Azt is elismerték ugyanakkor ez utóbbi nézet képviselői, hogy jogerőre az ítélet parancsa emelkedik, függetlenül attól, hogy azt az ítélet melyik része tartalmazza.<sup>15</sup>

Boér nem tartotta elfogadhatónak a közigazgatási bírósági ítéletekre nézve a hazai perjognak azt a szabályát, miszerint a polgári perben a res judicata hivatalból nem vehető figyelembe. Álláspontját azzal indokolta, hogy a közigazgatási per közjogi természetéből kifolyólag a köznek és az egyesnek a java és érdeke szempontjából a *res judicatát* hivatalból figyelembe kell venni.<sup>16</sup>

A szerző Rudolf Laun álláspontját követve<sup>17</sup> tartalmi szempontból az ítéleteket – a polgári perbeli ítéletekhez hasonlóan – három csoportra osztotta:

- megállapító,
- marasztaló és
- elutasító ítéletekre.

<sup>11</sup> H. Berthélemy: *Traité élémentaire de droit administratif*. Paris, Rousseau, 1908.

<sup>12</sup> M. Hauriou: *Précis de droit administratif et de droit public*. Paris, Sirey, 1907.

<sup>13</sup> Jean-Baptiste Simonet: *Traité élémentaire de droit public et administratif*. Paris, Pichon, 1893.

<sup>14</sup> Rodolphe Rousseau: *Dictionnaire théorique et pratique de procédure civile, commerciale, criminelle et administrative*. Paris, A. Rousseau, 1896. 10. kötet

<sup>15</sup> Ezt az álláspontot képviselte Magyar Géza: *A magyar polgári peres eljárás adatai*. Budapest, Franklin Társulat, 1898. (46. §)

<sup>16</sup> Boér: i. m. 43.

<sup>17</sup> Rudolf v. Laun: *Das Recht zum Gewerbebetrieb*. Wien, 1908. Hivatkozva: Baumgarten: i. m. 204-205.

A közigazgatási bíróság megállapító ítéleténél valamely közviszonyon alapuló jogviszony létezése, fennállása vagy nem létezése, illetve fenn nem állása eldöntéséről van szó. Boér szerint a megállapító ítéletek a közigazgatási hatóságot is kötelezik abban az értelemben, hogy a hatóságnak meg kell tennie az ítéletbe foglalt további intézkedéseket. A fél pedig harmadik személyekkel szemben ügyszakosság esetén az ítélet alapján ítélt dologra hivatkozhat. Az ügyszakosság előfeltétele mellett nemcsak az ún. relatív jogerősség következik be, hanem az abszolút jogerősség is, a közigazgatási bíróságokra, hatóságokra és az ügyfelekre nézve egyaránt. Ugyanez igaz a szerző szerint a marasztaló ítéletekre is.<sup>18</sup> Mindkét esetben arról van szó, hogy a bíróság a jogszabályban kifejtett rendelkezéseket, parancsokat, tilalmakat érvényesíti egy konkrét ügyben. Az 1896. évi XXVI. tc. szerint a közigazgatási bíróság az ítéletet újrafelvételi jogcímen hatályon kívül helyezheti. Újrafelvételi panasz benyújtására ugyanazon ügyben csak egy ízben, a véghatározat kézbesítésétől számított egy éven belül volt lehetőség. Ezt követően a közigazgatási bírósági ítélet megváltoztathatatlanná vált, azaz abszolút jogerőssé.<sup>19</sup> Az 1901. évi XX. tc. nem terjesztette ki az újrafelvétel lehetőségét az összes közigazgatási ügyre, mivel a közigazgatási ügyek egy része a jogerős határozattal való befejezés által sem vált olyan *res judicatává*, melyet ne lehetett volna később újabb elintézés alá vonni. Ilyenek voltak mindazok az ügyek, melyben a hatóság diszkrecionális hatáskörben járt el, célszerűség, méltányosság szerint határozott. A magyar közigazgatási jog értelmében tehát a rendes közigazgatási eljárás körében hozott intézkedésekre nézve a polgári perjogi értelemben vett *res judicata* jogintézménye nem volt alkalmazható.

Boér alaptételként rögzíti, hogy a bíráskodás és a közigazgatási funkció céljai eltérőek, ezért a közigazgatási intézkedések jogerejének kérdését nem lehet kizárólag a jogszolgáltatás eszméje alapján megválaszolni. Az alapvető különbséget a szerző abban látja, hogy a bíróság célja a jogrend fenntartása, ennek érdekében a jogszolgáltatás keretében a bíróság logikai művelet keretében kiválasztja a konkrét estre vonatkozó jogszabályt, és az egyedi esetet annak absztrakt rendelkezéseit alkalmazva eldönti. Ezzel szemben a közigazgatás számára a jog elsősorban nem cél, hanem korlát. A közigazgatás azért keresi ki a jog szabályait, hogy a rá bízott közfeladatok megoldásában, a köz és az egyéni szükségletek kielégítésében e szabályokhoz alkalmazkodjék. A közigazgatásnak figyelembe kell vennie az intézkedései következményeként megjelenő új viszonyok, új állapotok, változások következményeit a köz- és az egyéni érdekre való fontosabb kihatásait.<sup>20</sup>

Kivételesen még a magánjogban – a szerződések körében – is előfordulhat, hogy olyan lényeges körülmények változnak meg, amelyek előzetes fennforgása esetén a szerződés megkötésébe valamelyik fél nem ment volna bele. Ilyenkor a magánjogban a *clausula rebus sic stantibus* elve alkalmazható.

A közigazgatási intézkedések eleve jövőbeli cél elérésére irányulnak, jogi hatásuk – többségében – az intézkedést követő időszakban valósul meg,

<sup>18</sup> Boér: i. m. 46.

<sup>19</sup> Boér: i. m. 47.

<sup>20</sup> Boér: i. m. 52-53.

ugyanakkor a döntés meghozatalakor az eljáró hatóság csak a fennálló tényállásra támaszkodhat, és ez alapján előzetesen mérlegeli a köz- és magánérdeknek a konkrét tényállásra vonatkozó jogilag szabályozott vagy csak diszkrecionális jogkörből származó hatásait. Ezért azt mondhatjuk, hogy a közigazgatási intézkedéseknél a körülmények megváltozásával jóval nagyobb mértékben kell számolni, mint a magánjogban. Ez is oka annak, hogy a közigazgatási szervek döntési lehetőségeit a jogszabályokban csak ritkán lehet szigorú keretek közé szorítani, azaz a közigazgatásban a teljes joghoz kötöttség – a szabályozási tárgy sajátossága miatt – kivételesnek tekinthető. A közigazgatási szervek által alkalmazott jogszabályok döntő többsége kisebb vagy nagyobb mértékben lehetőséget biztosít az eljáró szerv számára a mérlegelésre. A körülmények gyors és gyakori változása és a döntések többségének diszkrecionális jellege miatt a közigazgatási jogban a jogerő kérdését, az alaki, illetve anyagi jogerő beálltának időpontját jóval nehezebb és bonyolultabb meghatározni, mint a magánjogban.

Boér helyesen mutat rá arra, hogy a magánviszonyokat a közviszonyoktól megkülönbözteti az is, hogy a kétféle jogviszonyban teljesen eltérő az alanyok jogi helyzete. A magánjogi jogviszony alanyai egyenjogúak, egymással mellérendeltségi kapcsolatban állnak és ezekben a viszonyokban a felek érdeke és akarata a meghatározó. A közigazgatási viszonyban ugyanakkor nem mellérendelt felek állnak egymással szemben, hanem az egyik oldalon az állam nevében eljáró, az állami, illetve közérdeket képviselő közigazgatási szerv áll, míg a másik fél az államhoz képest alárendelt viszonyban van. A közigazgatási viszonyban ugyanis – mint minden közviszonyban – elsődlegesen a köz célja uralkodik, az egyéni akarat csak annak alárendelten működik.<sup>21</sup>

A közigazgatási cselekvés szabadsága azonban csak odáig terjedhet, hogy a másik fél személyiségét meg nem semmisítheti. A közigazgatási viszonyokban érdekelt fél sem sülyeszthető „puszta materiává”, mert akkor az állam polgára nem lenne szabad ember, hanem csupán rabszolga.<sup>22</sup> Ebben a kérdésben Boér felfogása alapvetően különbözött Tezner dogmatikai alapvetésétől, mely szerint a jogerő rendeltetése az állami adminisztráció tehermentesítése.<sup>23</sup> Tezner elméletének sajátossága, hogy a megváltoztathatatlanságot nem elsősorban a határozat által érdekelt védelmére, a szerzett jogok biztosítására tartja szükségesnek, hanem harmadik személyek érdekében. A legfontosabb érv szerinte az anyagi jogerő mellett a jogbiztonság az állam szempontjából.<sup>24</sup>

Boér szerint minél kevésbé irányul a közigazgatási szervek uralma az emberre mint személyiségre, az állam közigazgatási szervei és az egyesek között annál nagyobb mértékben lesz a jog uralttá, vagyis külsőleg, azaz jogilag szabályozhatóvá. Az ilyen közigazgatási intézkedések a jogilag szabályozott közigazgatási intézkedések. Ilyen esetben, ha a jogszabály meghatározta, hogy milyen tényállás mellett köteles a hatóság intézkedni, akkor a tényállás fennforgása esetén a közigazgatási hatóság feltétlenül köteles a jogszabály rendelkezéseinek

<sup>21</sup> Boér: i. m. 56.

<sup>22</sup> Boér: i. m. 57.

<sup>23</sup> Friedrich Tezner: *Handbuch des österreichischen Administrativverfahrens*. Wien, Manz, 1896.

<sup>24</sup> Friedrich Tezner: *Die deutschen Theorien der Verwaltungsrechtspflege*. Berlin, 1901.

megfelelő intézkedést megtenni. Az ügyfél alanyi jogára hivatkozva követelheti ezt.<sup>25</sup>

Ott, ahol a közigazgatás működése nincs ilyen részletességgel szabályozva, a közigazgatási szervek szabadon fogják mérlegelni az eléjük kerülő ügyben, hogy szükséges-e a hatóságnak intézkedni az elé kerülő konkrét ügyben, és ha igen, akkor milyen tartalommal. Ilyen esetben a közigazgatási szerv szabadon mérlegeli az állami közérdeknek a konkrét esetre és az esetleges magánérdekre vonatkozását, és ez alapján megállapítja a konkrét esetre vonatkozó cselekvés szabályait. Ezek lesznek a közigazgatás működésének diszkrecionális intézkedései.<sup>26</sup>

Boér hangsúlyozza, hogy nem helyes a közigazgatási „intézkedés”, illetve „határozat” absztrakt fogalmára alkalmazni a jogerősséget, hanem helyesebb konkretizálni a kérdést a tételesjog fogalmi meghatározásait alapul véve. Itt utal a szerző az 1896. évi XXVI. törvényre, mely szerint a közigazgatási bíróság az ügy érdemében ítélettel, más körülményről végzéssel dönt. Az 1901. évi XX. törvény pedig határozatot, véghatározatot és végzést különböztet meg. A határozatok ellen külön jogorvoslatnak nincs helye, csak a véghatározatok elleni fellebbezésben támadhatók meg, így az alaki jogerő sem állhat be korábban. A véghatározat az ügyet véglegesen dönti el, ezért itt az alaki jogerő akkor áll be, ha a felek az eljárás során az összes jogorvoslati lehetőséget kimerítették, vagy a törvényes határidőn belül nem éltek jogorvoslattal, vagy ha a jogszabály a jogorvoslatot megtiltja. Abszolút jogerő (avagy anyagi jogerő) azaz a határozat megváltoztathatatlansága azonban ilyenkor sem áll be, csak relatív jogerő a hatóság javára. Ennek oka, hogy az alakilag jogerős véghatározatok a jogorvoslati határidőn túl, hivatalból észlelt illetéktelenség vagy törvénybe ütköző voltuk miatt a felsőbb hatóságok által megsemmisíthetők és az ügyben új eljárás rendelhető el. A közigazgatási intézkedések harmadik típusa a végzés, melynél az alaki jogerő ugyanúgy beállhat, mint a véghatározatoknál, még hozzá ugyanazon jogcímenen.<sup>27</sup>

Boér elemezte a jogerős közigazgatási intézkedések és a bírói határozatok egymáshoz való viszonyát. A bűnvádi perrel kapcsolatban megállapította, hogy az akkori szabályozás alapján mind a közigazgatási bíróság megállapító és marasztaló ítéletei, mind pedig a rendes közigazgatási eljárásban hozott közigazgatási határozatok és intézkedések – amennyiben a bűnvádi per megindítása előtt alakilag jogerőre emelkedtek – mindaddig, amíg a közigazgatási hatóság előtt érvényben vannak, a büntető bíróságot is kötelezik. Az ilyen közjogi, közigazgatási jogi előkérdéseket tehát már eldöntöttnek kell tekinteni, ugyanakkor az ilyen előkérdések nem kötelezik a büntető bíróságot a büntethetőség kérdésében.<sup>28</sup>

A polgári perekben a sommás eljárások körében a polgári bíróságok nem tehetik felülvizsgálat tárgyává a jogerős közigazgatási határozat törvényszerűségét és nincs hatáskörük arra, hogy a közigazgatási hatóságok eljárását és saját hatáskörükben hozott határozatait felülvizsgálják. A polgári bíróságok tehát a

<sup>25</sup> Boér: i. m. 58.

<sup>26</sup> Boér: i. m. 60.

<sup>27</sup> Boér: i. m. 66.

<sup>28</sup> Boér: i. m. 75.

jogerős közigazgatási határozatot, illetve intézkedést, addig amíg azok a közigazgatás működési körében érvényben vannak, kötelesek azt, mint a kérdéses közviszonyra vonatkozó érvényes megállapítást elfogadni és azt a polgári perben mint íyet felhasználni.

A közigazgatási hatóságok is kötelesek akár a büntető, akár a polgári bíróságok jogerős határozatait – amennyiben azok a közigazgatási eljárás körébe tartozó ügy prejudiciális kérdésére vonatkoznak – mint végleges megállapításokat elfogadni. Abban azonban, hogy a bírói határozatban megállapított tény és jogkérdéshez milyen további jogkövetkezményeket fűznek és az alapján milyen cselekvést végeznek a közfeladat megvalósítása, a közszükséglet kielégítése érdekében, a közigazgatási hatóságokra nézve kizárólag a közigazgatás működésének célja, a működést rendező jogszabályok vagy a közigazgatási hatóság szabad mérlegelése lehet döntő.<sup>29</sup>

Boér végső következtetései az alábbiak szerint foglalhatók össze. A szerző abból indul ki, hogy a jogállamban a közigazgatás a jog uralma alá került, és az egyesek részére a közviszonyokon alapuló köz- és közigazgatási alanyi jogok származnak, melyek védelméről közigazgatási per útján is gondoskodni kell. Mind a közigazgatási bíróság ítéleteire, mind pedig a közigazgatási határozatokra és intézkedésekre nézve feltétlenül alkalmazandó az alaki jogerősség. Az alaki jogerőnek azzal a joghatással kell járnia, hogy a közigazgatási hatóság (az előzetes végrehajthatóság esetét kivéve) minden alakilag jogerős ítéletet vagy véghatározatot végrehajthasson az eljárásban részt vett és a közigazgatási intézkedésről szabályszerűen értesített érdekelttel szemben. Az alaki jogerő intézményének tehát „*inter partes*” kell érvényesülnie. Az „*inter omnes*” érvényesülés – Boér szerint – csak kivételes lehet, és annak eseteit részletes taxációval, vagy szabatos elvi elhatárolással kell megállapítani. A *res judicata*-ra való hivatkozást a feleknek csak a közigazgatási bíróság alakilag jogerős ítéleteire nézve kell megengedni. A nem peres közigazgatási eljárásban hozott hatósági határozatokkal és intézkedésekkel szemben a *res judicata*-ra való hivatkozást ki kell zárni.

A *res judicata* kifogására nézve a jogilag szabályozott közigazgatási intézkedéseknél meg kell nyitni a közigazgatási per útját, a diszkrecionális intézkedéseknél pedig a bírói módszer keretében a semmisségi panaszt, melyet a hatóságok a közérdek, a felek pedig magánérdekeik javára vehessenek igénybe.<sup>30</sup>

Végül fontosnak tartjuk kiemelni Boér azon megállapítását, mely szerint a magánjogban és a perjogban már rég bevált jogelveket és intézményeket csak megfelelő átalakítás mellett szabad átvinni a köz- és közigazgatási jog területére. A közigazgatási jognak az kell, hogy legyen a mindenkori célja, hogy az állampolgárok szabadságát összhangba hozza a közérdek megvalósulásával. Ehhez a szerző szerint az szükséges, hogy a közigazgatásnak megfelelő cselekvési szabadsága legyen, mert ennek hiányában a hatékonyság és a gyorsaság lehetetlenné válik, aminek a közérdek látja kárát. Végső soron Boér óvatosságra int a felek javára – a hatóságot korlátozó – jogerő megállapításánál, mert különben az

<sup>29</sup> Boér: i. m. 77.

<sup>30</sup> Boér: i. m. 78-80.



egyes az ő alanyi jogára hivatkozva megakadályozhatja a közérdek érvényesülését, a közfeladatok ellátását, de „más egyesek” alanyi jogának érvényesülését is.<sup>31</sup>

## **2. A közigazgatási jogerő rendszeres vizsgálata az MTA pályázata nyomán**

1914-ben a Magyar Tudományos Akadémia pályázatot írt ki a jogerő témájáról. Három pályamunka érkezett: Krisztics Sándor dolgozata, Tomcsányi Móric tanulmánya, illetve Baumgarten Nándor könyve. Ez utóbbi nyerte el a pályázatot. Krisztics jogerőről szóló dolgozatának<sup>32</sup> ismertetésével kezdem, mivel azt gondolom, hogy terjedelmét és színvonalát tekintve is ez volt a legvisszafoogottabb. Krisztics az – elsősorban a német és osztrák – irodalomban megjelent munkák elemzéséből indult ki, és vizsgálta azt, hogy az anyagi és az alaki jogerő milyen összefüggésben áll egymással. Krisztics elismerte az alaki jogerő létét a közigazgatásban. A közigazgatási döntések alaki jogereje alatt Krisztics a határozatok megtámadhatatlanságát, illetve végrehajthatóságát értette. Az anyagi jogerő tudományos szakirodalmát és néhány ország kapcsolódó tételes jogi szabályozását feldolgozta, de kevésbé alaposan mint Baumgarten. Elemzése eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy a jogerő intézményét a közigazgatási jog nem nélkülözheti, de annak érvényesülése csak bizonyos korlátok között lehetséges. A Krisztics által nehezen követhetően megfogalmazott, és időnként nem kellően alátámasztott korlátokat Szamel Lajos a következőkben foglalta össze:

- A szabad mérlegelésnél nincs anyagi jogerő;
- A jogilag kötött és kontenciózus ügyben hozott aktusoknál van anyagi jogerő;
- Ha az aktus által létesült szubjektív jog fennállása fontosabb, mint a közérdek érvényesülése, akkor is elismerte az anyagi jogerő létjogosultságát.<sup>33</sup>

Kétségtelenül figyelemreméltó ugyanakkor annak a tételnek a megfogalmazása, hogy az anyagilag jogerős aktusoknak bizonyító ereje van. Ezalatt Krisztics azt értette, hogy minden vitás kérdésben, amelyben valamely ítélt dologra történik hivatkozás, a jogerős határozat mint kétségbe nem vonható bizonyítási eszköz használható.<sup>34</sup> Ez a tétel csak azzal a megszorítással fogadható el, ha mind a bíróságok, mind pedig a közigazgatási hatóságok kötelesek egymás alakilag jogerős döntését elfogadni, és sem a döntés alapjául szolgáló tényállást, sem a jogalkalmazás helyességét nem tehetik vitássá.

Baumgarten a jogerőről szóló átfogó munkájára hatással voltak Edmund Bernatzik tudományos eredményei, aki – legalábbis Baumgarten szerint – elsőként foglalkozott a jogerő kérdésével a közigazgatási jogtudományban.<sup>35</sup> Azzal az

<sup>31</sup> Boér: i. m. 82.

<sup>32</sup> Krisztics Sándor: *A jogerő hatásai és érvényesülésének korlátai a közigazgatási jogban*. Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1915.

<sup>33</sup> Szamel Lajos: *A magyar közigazgatás-tudomány*. Budapest, KJK, 1977. 126. V.ö.: Krisztics i. m. 107.

<sup>34</sup> Krisztics: i. m. 57.

<sup>35</sup> Edmund Bernatzik: *Rechtsprechung und materielle Rechtskraft*. Wien, Manz, 1886.

állásponttal értett egyet, amelyik a közigazgatás terén is elismerte az alanyi jogokat és ebből fakadóan az állampolgár jogát a közigazgatással szemben érvényre juttathatta. Szerinte „a közigazgatásnak olyan hatalmi túlsúlya van az egyén felett, hogy az alanyi jogosultság elismerése az államnak sem fölényét, sem erejét nem támadja meg”.<sup>36</sup> Ebből azt a következtetést vonja le, hogy amennyiben az egyén alanyi joga forog kockán, akkor joga van megkövetelni, hogy a jogosultságát biztosító határozat lezárt viszonyt teremtsen, és újabb intézkedésekkel, határozatokkal megváltoztatható ne legyen.

Boér Elek fejtegette ki részletesen azt a tételt, hogy a tárgyi joghoz az állam is kötve van, így a tárgyi jog az egyén részére biztosított jogok forrásává válhat.<sup>37</sup> Ezt is figyelembe véve állapítja meg Baumgarten azt, hogy „az egyénnek vannak jogai, amelyeket jogi eszközökkel érvényesíthet, éppen úgy mint alanyi magánjogait. Jogi hatalma van az egyesnek az államhatalommal szemben a köz- és közigazgatási viszonyban elismert érdekeinek és akaratának védelmére.”<sup>38</sup>

Baumgarten szerint: „téves álláspont, hogy az új határozat az előzőnek helyesbítése. Az esetek nagy részében talán csak ismétlése lesz és kérdés, hogy nem fordulhatnak-e elő oly esetek, amelyekben az előző határozat volt a helyesebb a későbbinél.”<sup>39</sup>

Tezner álláspontja ezzel szemben a közigazgatási eljárásban részt vevő fél jogainak korlátozására irányult. Szerinte a formailag (alaki) jogerős (azaz megtámadhatatlan) határozat nem köti az államot. Igaz, Tezner szerint a visszavonás csak közérdekből történhet, és csak akkor, ha a közérdek más törvényes módon nem biztosítható. Ez azt jelenti, hogy a megkötöttség kérdését függetleníteni kell a jogerőtől, és a közérdek fogalmát, illetve eseteit kell meghatározni. Nem akarja tehát a jogerő kötelező erejét teljes mértékben megszüntetni, az ügyfél jogait csak olyan esetekre kívánja korlátozni, amikor az az államérdekkel kerül szembe. Baumgarten szerint Tezner álláspontja a jogerőben rejlő jogvédelemhez és jogbiztonsághoz fűződő érdeket teszi kockára. Márpedig szerinte – és az általa kialakított nézet mai napig is tartja magát – alaptételnek azt kell tekinteni, hogy a jogerő a szerzett jog védelmére szolgál és egyszersmind kötelező erőt is jelent, amit pontosan körül nem írható körülményekkel (mint a közérdek) nem lehet lerontani. Ha tehát a *res judicata* szerzett jogot véd, akkor a jogerős határozattól való eltérést nem szabad megengedni. Erről csak akkor lehet szó – érvel tovább a szerző – ha a határozat megváltoztatása az érdekelt fél jogait juttatja érvényre.<sup>40</sup>

Baumgarten dogmatikai megalapozottságú érveléssel mutatja be a jogerőnek a szerzett jogokkal való kapcsolatát. Tezner jogerő fogalmát „az államot nem kötelező jogerő”<sup>41</sup> fogalmának tekinti. Ezzel szemben a magyar közigazgatási bíróság – melynek Baumgarten maga is bírója volt – a relatív jogerő fogalmát

<sup>36</sup> Baumgarten Nándor: *Jogerő a közigazgatási eljárásban*. Budapest, Grill, 1917. 80.

<sup>37</sup> Boér Elek: *Magyar közigazgatási és pénzügyi jog*. Budapest, Grill, 1912.

<sup>38</sup> Baumgarten: i. m. 82.

<sup>39</sup> Baumgarten: i. m. 81.

<sup>40</sup> Baumgarten: i. m. 85.

<sup>41</sup> Baumgarten: i. m. 86.

érvényesítette gyakorlatában. Eszerint a fél törvényszerű jogát akkor is érvényesítheti, ha ügyét közigazgatási határozat korábban már eldöntötte. Baumgarten elutasította a szélsőséges álláspontokat. Egyrészt azt, hogy a *res judicatára* a hatóság bármiféle korlát nélkül hivatkozhat. Másrészt azt is, hogy a *res judicatára* mindig csak a fél hivatkozhat, míg a hatóság sosem. Középutat választva azt a megoldást tartja elfogadhatónak, miszerint a *res judicatára* szerzett joga védelme érdekében a fél hivatkozhat, egyéb esetekben pedig a hatóság. Ebből következik, hogy a hatóság eltérhet a már meghozott határozattól, ha ezzel nem sérti a fél szerzett jogát.

A szerzett jogok védelme a hatályos közigazgatási eljárási törvényben is fontos követelmény. Felügyeleti intézkedés, vagy a határozat hivatalból történő módosítása a Ket. szerint nem sértheti az ügyfél jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogát. Azaz a Baumgarten által 1917-ben felvázolt szerzett jogok védelmével kapcsolatos elmélet napjaink tételes jogában is jelen van. Igaz, azóta kiegészült a jogintézmény a jóhiszeműség, a jogszerzés és a joggyakorlás együttes követelményével. Ez a kiegészítés azonban a jogerő és a szerzett jogok közötti összefüggés lényegét nem érinti. A szerző megfogalmazza azt a követelményt is, hogy a fél új határozatot követelhet azokban az esetekben, amikor a hatóság nem hivatkozhat arra, hogy már van egy meghozott döntés, amely a *res judicata* erejével bír, ami a hatóságot a kérelem újabb tárgyalásától eleve felmenti.<sup>42</sup> Ez a gondolat szintén tetten érhető a közigazgatási eljárás jogorvoslati szakaszában, az ügyfél által kezdeményezhető rendkívüli jogorvoslatok esetén. A Ket. által bevezetett új jogorvoslati forma, az újrafelvétel, lényegét ugyanis éppen az képezi, hogy már jogerős döntéssel lezárt ügyekben kezdeményezheti az ügyfél a döntés, illetve az abban foglaltak felülvizsgálatát, ennek eredményeként megváltoztatását.

Baumgarten tételeit még egy további esetkörrel bővíti ki. Nevezetesen azzal, amikor a fél a saját számára *res judicatát* teremtő döntéssel szemben kér új határozatot, és a közigazgatási hatóság ennek a kérelemnek eleget tesz. Jogtechnikai szempontból a szerző felveti azt a lehetőséget is, hogy ebben az esetben a hatóságnak – elvileg – meg kellene tagadnia az új határozat meghozatalát, mivel éppen a szerzett jogot biztosító határozat eredményez megváltoztathatatlanságot, azaz jogerőt. Mivel a megváltoztathatatlanság a fél javára szolgál, ezért a hatóság mégsem hivatkozhat *res judicatára* ebben az esetben, kivéve, ha az ügyben harmadik fél is érdekelt. Ebben az esetben a hatóság nem változtathatja meg a határozatát oly módon, hogy az a másik fél jogát sértse. Arra is felhívja Baumgarten a figyelmet, hogy ilyen esetben a fél kockára teszi szerzett jogát, mivel lehetséges, hogy a hatóság olyan új döntést hoz, amely a félre kedvezőtlenebb. Ebben az esetben a fél nem hivatkozhat a korábbi határozatban szereplő – kedvezőbb – döntésre. Hatályos közigazgatási jogunkban ugyanez a helyzet a mérlegelési jogkörben hozott döntések kérelemre történő felülvizsgálata esetén.

---

<sup>42</sup> Baumgarten: i. m. 86.

### 3. A közigazgatási jogerő korlátai: szerzett jogok, közérdek, semmisség

A közigazgatási határozatok jogereje eszméjének – legalább részleges – elfogadása után számos kérdés nyitva maradt. Ezek közül a legfontosabb a jogerő hatóköre, vagy ami ezzel azonos, korlátainak meghatározása. Ezzel először Tomcsányi Móric foglalkozott behatóbban, a közigazgatási eljárási jog kérdései között.<sup>43</sup> A jogerővel kapcsolatos fejtegetéseiben figyelembe vette Baumgarten és a kérdéssel foglalkozó német szerzők munkái mellett a francia szakirodalmat is.<sup>44</sup> Az alaki és az anyagi jogerő értelmezését illetően Magyary Géza perjogász álláspontjából indul ki.<sup>45</sup> Az alaki jogerő alatt azt érti, hogy a meghozott ítéletet, illetve határozatot fellebbeviteli jogorvoslattal megtámadni nem lehet. Az anyagi jogerő jelentése pedig az, hogy az ítélet, illetve határozat a kérdéses ügyet érdemben, véglegesen, a per keretén kívül is ható erővel eldönti, úgy hogy az nemcsak további rendes jogorvoslati úton, hanem sem ugyanazon, sem más hatóság által nem bírálható el újra.<sup>46</sup> Végző soron az anyagi jogerőt az alaki jogerő hatásának, következményének tekintette. Tomcsányi ezt úgy fogalmazta meg, hogy az alaki jogerőnek teljes értéke csak akkor van, ha sem rendes perorvoslattal, sem más úton nem lehet többé az eldöntött ügyet elővenni, vagyis ha az alaki jogerőt az anyagi jogerő követi. Az alaki jogerő – írja Tomcsányi – önmagában csak feltételes, relatív jogerő, mert csak időlegesen fejezi be az ügyintézés folyamatát. Az érdekelt fél ugyanis az eljárást új kérelemmel bármikor megindíthatja. Ezért arra a következtetésre jut, hogy az újrafelvétel – mint rendkívüli jogorvoslat – is függőben tartja a jogerőt, sőt az alaki jogerőre emelkedést is mindaddig, amíg az újrafelvétel záros (mai terminológiával: jogvesztő) határideje le nem telik.<sup>47</sup>

Tomcsányi arra a következtetésre jut, hogy a közigazgatási szervek intézkedései esetén nem lehet olyan egyértelműen megítélni a jogerő kérdését, mint a bírói ítéletek – beleértve a közigazgatási bírói ítéleteket is – esetében. A kérdés eldöntése részben attól függ, hogy a közigazgatási bíróság hatásköre ki van-e terjesztve minden jogvitás ügyre, ugyanis ha nincs, akkor a vitás ügyek egy részében – amelyekre a bíróságnak nincs hatásköre – a végső fokú döntést a közigazgatási hatóságok hivatottak meghozni. Ilyenkor – Tomcsányi szerint – a közigazgatási határozatok jogerejének elismerését nagyobb mértékben meg lehet követelni az egyéni jogok védelme érdekében, hiszen ilyen esetekben a közigazgatási szerv, mintegy pótolja a bírói hatalmat. A jogerő megítélését a szerző szerint az is befolyásolja, hogy a közigazgatási bíróságok elé utalt ügyek között vannak olyanok, amelyek szigorúan véve nem jogszolgáltatási ügyek, hanem diszkrecionális mérlegelést igénylő közigazgatási feladatok. Ilyen esetben a bírói ítéletet megváltoztathatatlanak nem lehet tekinteni azért, mert ilyen ügynek egy

<sup>43</sup> Tomcsányi: *A magyar közigazgatási jog alapintézményei*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi nyomda, 1926.

<sup>44</sup> A francia szakirodalomból hivatkozza a következőket (Tomcsányi: i. m. 218.): Gaston Jéze: *Cours de droit public* (Retrait des actes juridiques. Autorité de la chose jugée) 1924.; Léon Duguit: *Traité de droit constitutionnel II. vol.* 1923..

<sup>45</sup> Magyary Géza: *Magyar polgári perjog*. Budapest, Franklin, 1924.

<sup>46</sup> Tomcsányi: i. m. 218.

<sup>47</sup> Tomcsányi: i. m. 219.

későbbi időpontban való újbóli előterjesztése esetén a megismételt kérelem – a jogerő szempontjából – a korábbival azonos kérelemnek nem tekinthető. Ezért – folytatja a szerző – a jogerő alkalmazásának egyik feltétele, az ügyszakosság nem áll fenn, így jogerőről sem beszélhetünk.<sup>48</sup> Másként fogalmazva tehát azért nem áll fenn az ügyszakosság, mert az újból előterjesztett kérelem nem a korábbival azonosnak minősül, mert lehet, hogy másképp bírálják el.

Tomcsányi helyesen ismerte fel azt, hogy a jogerőnek a közigazgatási jogban történő vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül az, hogy itt a jogviszony valamilyen közügy elintézésére irányul, a jogviszony alanya pedig egyik oldalon „az egyes” – ahogy a szerző fogalmaz – a másik oldalon pedig az állami hatóság. Ma ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy az egyik alany az ügyfél (ügyfelek) a másik oldalon pedig a közigazgatási szerv (hatóság). Ilyen esetekben nem magánjogi jogviszony keletkezik, mint például a szerződő felek között, hanem „nyilvánjogi” jogviszony. Mai terminológiával ezt közjogi jogviszonynak nevezhetjük.<sup>49</sup> Ezzel az érveléssel Tomcsányi azt az elvi tételt fogalmazza meg – legalábbis főszabályként – miszerint a közigazgatási intézkedéseknek esetén nem beszélhetünk anyagi jogerőről. E főszabállyal szemben a szerző szerint kivételesen, különös okokból engedhető kivétel, azaz a jogerő érvényesülése a közigazgatási intézkedések tekintetében.

A közigazgatási jogerő érvényesülése elsősorban a magánfél javára, a jognyugalom (ma: jogbiztonság) érdekében kívánatos a szerzett jogok esetében, de még az ilyen jogok védelmében is csak akkor, ha ezeknek a jogoknak a megbotlyakodása komoly „rázkódtatásokkal” járna. Példaként erre Tomcsányi azt írja, hogy ha a hatóság végső fokon megállapította egy tisztviselő nyugdíjigényét, majd később észreveszi, hogy a megállapítás téves, a közigazgatási intézkedés pedig jogellenes volt, akkor is nyomós okok szólnak az egyéni jogbiztonság érdekében amellyel, hogy az érdekeltet ne lehessen megfosztani nyugdíjigényétől, azaz a fél sikerrel hivatkozhat a közigazgatási intézkedés anyagi jogerejére. A szerző szerint ebben az esetben – kevésbé elfogadható módon – másik állásponttal is lehetne érvelni, nevezetesen azzal, hogy a magánfél a nyugdíjjogosultság utólagos megszüntetése esetén ne hivatkozhat a *res judicata*-ra, mert ilyenkor az érdekeltet olyan követelési jogigény illeti meg, amely időnként visszatérő szolgáltatásra irányul, ezért a hatóság – elvileg – a jövőre nézve, *pro futuro*, a jogosultságot megszüntetheti. Ebben az esetben is meg kellene azonban követelni, hogy a megszüntetésre csak bizonyos rövid határidőn belül kerülhessen sor. Az anyagi jogerő nem nyerhet alkalmazást akkor, ha a jogosultság abszolút törvényes tilalomba ütközik, mivel ilyenkor a jogviszony semmis.<sup>50</sup>

A közigazgatási jogi aktusok és a magánjogi szerződéses aktusok között lényeges különbségek vannak. A közigazgatási jogviszonyban – mint közjogi viszony – az egyik oldalon alanyként az állam szerepel, a maga – legalábbis részben – kiváltságos helyzetével. A közigazgatási szerv a jogviszonyban végső soron a köz érdekének képviselője, hiszen a közigazgatás nem más, mint közjogi

<sup>48</sup> Tomcsányi: i. m. 220.

<sup>49</sup> Tomcsányi: i. m. 220.

<sup>50</sup> Tomcsányi: i. m. 221-222.

alapon az egyének szolgálata, azaz közszolgálat. A felek tehát nem teljesen ellentétes érdekűek, mint amilyenek például a magánjogi szerződő felek, hiszen a közigazgatásnak figyelemmel kell lennie az egyénnek – mint a köz tagjának – érdekeire is. Mindemellett a szerzett jogok védelmét Tomcsányi nem tekintette abszolút védelemnek. Ezt úgy fogalmazta meg, hogy a „kisebb súlyú közérdek engedni kénytelen a nagyobb súlyú közérdeknek”.<sup>51</sup> Ez alatt azt kell értenünk, hogy a szerzett jog sem lehet akadály bizonyos esetekben az intézkedés megváltoztatásának. Ilyen fontos közérdek lehet például a közveszély vagy a közegészségügy esete. Tomcsányi szerint a közjog egyik alapelve, hogy nagy súlyú közérdek okából az alanyi jogok korlátozhatók, sőt akár meg is szüntethetők.

A közigazgatási hatóság – Tomcsányi szerint – jóval szűkebb körben hivatkozhat a jogerőre az intézkedés meg nem változtatása érdekében a magánféllel szemben, mivel a jogbiztonság szempontja a hatóság javára kevésbé jöhet szóba. Nem fogadható el – írja a szerző – hogy valamilyen téves intézkedés hatására az állam az egyesek rovására jogtalan előnyökhöz jusson vagy jogtalan állapotot tartson fenn és az ilyen jogtalanság megszüntetését, intézkedésének jogerejére hivatkozva megtagadja. Az állam a jogerő kifogásával inkább célszerűségi szempontokból élhet, azért, hogy a hatóságot nyomós ok nélkül ne vegyék igénybe több ízben, ugyanabban az ügyben. Tomcsányi hangsúlyozza, hogy bizonyos kérelmek mindig csak adott körülmények között bírálhatók el, így ha ilyenkor a hatóság a kérelmet elutasítja, akkor sincs akadály annak, hogy később ugyanaz a személy a kérelmet újból előterjessze. Az újból előterjesztett kérelemmel szemben a hatóság nem hivatkozhat a jogerőre, mert – mint szó volt róla – az ügyazonosság nem áll fenn, márpedig a jogerő alkalmazásának egyik feltétele a felek és az ügy azonossága. Az ilyen megújított kérelem ügye nem tekinthető azonosnak az előző kérelem ügyével, hanem külön ügynek minősül.<sup>52</sup>

#### **4. A közigazgatási jogorvoslatok szabályainak változása az 1929. évi XXX. törvényben és a jogerő tana**

„A közigazgatás rendezéséről” szóló 1929. évi XXX. közigazgatási reformtörvény általános szabályként mondta ki, hogy minden közigazgatási határozat ellen jogorvoslatnak van helye. Ez alól kivételt csak az az eset jelentett, amikor a jogorvoslat jogát különös jogszabály – bizonyos ügyfajták tekintetében – kifejezetten kizárta.

A jogorvoslatra jogosultak körét a törvény bővítette, mert az érdekelt mellett közérdekű ügyekben kiterjesztette a „közület” minden érdekelt tagjára, akiket a határozat ebben a minőségében érintett. A kormány általános döntés-felülvizsgálati jogát a törvény érintetlenül hagyta.<sup>53</sup>

A törvény a fellebbviteli jogorvoslatok egyszerűsítésére és korszerűsítésére törekedett akkor, amikor általánossá tette a közigazgatási hatóságok döntésével

<sup>51</sup> Tomcsányi: i. m. 224.

<sup>52</sup> Tomcsányi: i. m. 225-226.

<sup>53</sup> 1929. évi XXX. törvény A közigazgatás rendezéséről. 47. § (1)-(4) bekezdés.

szemben az egyfokú fellebbezést. A másodfokú véghatározat ellen főszabály szerint nem volt helye további fellebbezésnek, kivéve, ha maga a törvény vagy később született más törvény kifejezetten lehetővé tette. A másodfokú döntés elleni fellebbezés kivételessé vált. A másodfokú véghatározat ellen – az ügyek jelentős részében – ugyanakkor biztosított volt a közigazgatási bírósági eljárás lehetősége.

A felülvizsgálati kérelem esetén a főszabály a megváltoztatás (reformatórius jogkör) volt, és csak ha ezzel nem lehetett élni, akkor kivételes szabályként érvényesült az új eljárásra kötelezés, de a miniszteri utasítás ilyenkor is kötötte az alsóbb fokú szervet.<sup>54</sup>

Az igazolási kérelem szabályait is egységesíteni igyekezett a törvény, amikor kimondta, hogy fellebbviteli kérelem, a közigazgatási bírósági panasz határidejének, illetve az idézés időpontjának elmulasztása esetén – feltéve, hogy a mulasztást elháríthatatlan akadály okozta – 15 napon belül volt helye igazolási kérelem benyújtásának. Ha a mulasztás a félnek később jutott tudomására, vagy az akadály később szűnt meg, akkor a határidő a következő naptól kezdődött. Annak érdekében, hogy az eljárás indokolatlanul ne húzódhasson el, az igazolási kérelem benyújtását a törvény jogvesztő határidőhöz kötötte, ami azt jelentette, hogy a mulasztástól számított hat hónap elteltét követően igazolási kérelmet nem lehetett benyújtani.

Kifejezetten a jogerősen eldöntött vitás közigazgatási ügyekben volt lehetőség újrafelvételi kérelem benyújtására akkor, ha a fél, az ügy eldöntése után a kérdés érdemére döntő olyan bizonyíték birtokába jutott, amelyet a főeljárás folyamán önhibáján kívül nem használhatott. Az újrafelvételi kérelem tehát egy kivételes jogorvoslatnak számított, ami kifejezetten az ügyfél érdekeit szolgálta. Elsősorban azért, mert ezt a jogorvoslatot már jogerőssé vált határozat ellen lehetett benyújtani, a jogalkotó az újrafelvételt korlátokhoz kötötte. Egyik korlátja az volt, hogy csak egy ízben lehetett benyújtani, a másik pedig az, hogy kizárólag egy éven belül lehetett vele élni.

A törvény a jogorvoslati határidőket egységesítette azáltal, hogy mind a fellebbviteli, mind pedig a közigazgatási bírósági panasz előterjesztésének lehetőségét a határozat közlésétől számított 15 napon belül tette lehetővé. Ugyanakkor maga a törvény tartalmazott kivételeket az egységes jogorvoslati határidő alól.

A felfolyamodás szabályai lényegében nem változtak az 1901. évi XX. törvényhez képest, mindössze kissé bővült a felfolyamodással megtámadható döntések köre, ugyanis a törvény lehetővé tette az igazolási kérelmet elutasító végzés ellen a felfolyamodást.<sup>55</sup>

A jogorvoslatok halasztó hatályát a törvény általánosságban kiterjesztette a fellebbezés mellett a közigazgatási bírósági panaszra is, és mindkét jogorvoslat esetén egyformán szabályozta a törvény az azonnali végrehajthatóság eseteit. A határozatot mindkét jogorvoslat esetén – a törvény szerint – a jogerőre emelkedés előtt akkor lehetett végrehajtani, ha:

- a végrehajtást valamely különös jogszabály kifejezetten megengedte,

<sup>54</sup> 1929. évi XXX. törvény 50. §.

<sup>55</sup> 1929. évi XXX. törvény 54. § (2) bekezdés.

- vagy a haladéktalan végrehajtás – azonos módon az 1901. évi XX. törvénybe foglaltakkal – fontos közérdekből, illetve közveszély, vagy helyrehozhatatlan kár elhárítása érdekében volt szükséges.

Az azonnali végrehajthatóság a korábbi szabályozáshoz képest új esetekkel is bővült. A törvény ugyanis kimondta, hogy tekintet nélkül a fellebbvitelre végre lehet hajtani azokat az elsőfokú közigazgatási határozatokat, amelyek elismerésen alapultak, továbbá azokat, amelyek tartást, gondozást, vagy tartási élelmezési költséget állapítottak meg. Ez utóbbi költségeknek a kérelem benyújtását megelőző félévre eső részét és az eljárás során lejárt részleteit ugyancsak azonnali végrehajtás alá lehetett vonni.

A törvény olyan esetekkel bővítette az azonnali végrehajthatóság körét, amelyek egy része napjaink szabályozásában is szerepel. A közigazgatási döntéseket pedig a fellebbezés, illetve a közigazgatási bírósági panasz elbírálását követően tekintette jogerősnek. A törvény szóhasználata szerinti jogerő így alaki jogerőt jelentett.

A felülvizsgálati kérelemnek és a felfolyamodásnak – a korábbi szabályokkal azonos módon – a végrehajtásra nem volt halasztó hatálya. A törvény az ügyféli érdekek védelmére lehetővé tette, az eljáró hatóságnak a végrehajtás felfüggesztését, feltéve, hogy az helyrehozhatatlan kárt okozott volna, vagy az más okból méltányos volt. Ezekben az esetekben tehát a végrehajtás felfüggesztésére csak kivételesen, és a hatóság mérlegelése alapján kerülhetett sor. Az újrafelvétel – jogerős határozat ellen irányuló – jellegéből adódóan a végrehajtást nem akadályozta.

A törvény III. fejezete az „Eljárási szabályok” címet viselte, és további eljárási kérdéseket szabályozott általános jelleggel, azaz a közigazgatási ügyek többségére nézve. Rendelkezett az eljáró szervek hatáskörének és illetékességének vizsgálatáról, továbbá – a témánk szempontjából fontos – jogorvoslati jogról való lemondás kérdéséről.

A későbbi szabályozáshoz képest lényeges eltérést jelentett, hogy a törvény nem az egyes jogorvoslati módokról (például fellebbezésről) való lemondásról rendelkezett. Szóhasználata ugyanakkor nem volt következetes, mert a jogorvoslatról és a fellebbvitelről való lemondást szinonim fogalomként, azonos jogintézményként kezelte. A szöveg egészéből az következtethető ki, hogy a lemondás a közigazgatási szervezeti rendszeren belüli fellebbviteli jogorvoslatokra vonatkozott, míg a közigazgatási bírósághoz fordulás jogáról való lemondást nem foglalta magába. A határozat jogerejére és végrehajthatóságára a fellebbezés mellett a közigazgatási bírósági panasz benyújtásának, illetve elbírálásának volt hatása, míg a felülvizsgálati kérelemnek, vagy a felfolyamodásnak – amelyekről le lehetett mondani – nem. Így valójában az 1929. évi XXX. törvényben rögzített szabályoknak a fellebbezésről való lemondás szempontjából volt jelentősége, amennyiben ugyanis a jogosult a fellebbezési jogáról mondott le, akkor a döntés jogerőssé és végrehajthatóvá vált. A jogorvoslatról való lemondás sajátosságaként értékelhető az, hogy a fél helyett megillette a lemondás képviselőjét (meghatalmazottját) is, feltéve, hogy erre külön felhatalmazása volt.

A törvény hatályon kívül helyezte – többek között – az 1901. évi XX. törvény



számos rendelkezését, melyek a jogorvoslati eljárás kérdését szabályozták.

### 5. Valló József a közigazgatási jogerőről

Valló Józsefnek kiemelkedő szerepe volt a közigazgatási eljárás általános szabályainak fejlesztése során. 1937-ben megjelent művében<sup>56</sup> a közigazgatási eljárás egészét tekintette át és javaslatot tett egy általános eljárási törvény konkrét szövegére. Valló külön fejezetet szentelt a közigazgatási jogerő kérdésének elemzésére, elsősorban gyakorlati oldalról vizsgálva azt. Nem volt célja a jogerővel kapcsolatos tudományos álláspontok ismertetése vagy elemzése, hanem a magyar tételes jogi rendelkezéseket vizsgálta. Ezen a téren rendkívül szerteágazó és alapos munkát végzett. Összegyűjtötte a különös közigazgatási eljárási jogszabályok rendelkezéseit, majd a jogerőhöz kapcsolódó szabályokat rendszerezte, és ennek tükrében vont le a tételes jogi szabályozással kapcsolatos következtetéseit. Az osztrák közigazgatási eljárási törvény<sup>57</sup> (AVG) – mely 1925-ben került elfogadásra – rendelkezéseit is vizsgálta, elsősorban abból a szempontból, hogy a jogerőhöz kapcsolódó rendelkezések mennyiben adaptálhatók a hazai szabályozásba.

Méltán írta Szamel Lajos, a közigazgatás-tudományról készült monográfiájában, hogy a Magyar iskola közigazgatási jogtudományi produktumai között az élvonalba tartoznak azok a kutatási eredmények, amelyek az államigazgatási eljárási jog tárgykörében Valló József nevéhez fűződnek.<sup>58</sup>

Kiinduló tétele az volt, hogy a materiális igazság érvényesítése és a jogerő egymással ellentétben áll, annak ellenére, hogy mindkettő a közérdeket valósítja meg. Azt Valló is elismerte, hogy létezhet olyan nyomós közérdek, amely konkrét esetben nagyobb súlyú, mint a jogerőhöz fűződő – jogbiztonságot és az anyagi jogok sérthetlenségét biztosító – általános közérdek. A közigazgatási jogerőt nem tekintette abszolút jellegűnek, de hangsúlyozta, hogy a jogerő megsértése mindig hátránnyal jár. Jogerővel kapcsolatos fejtegetésében azt a célt tűzte maga elé, hogy olyan módokat keressen, amelyek kisebb körre szorítják a jogerő figyelembe vétele, vagy mellőzése folytán a jogéletben keletkezett sérelmeket. Valló különbséget tett változékony és állandó tényállások között. Az állandó tényállásokon alapuló határozatok jogerejét a szerző szerint biztosítani kell. A változó tényálláson alapuló határozatok esetén viszont a közigazgatásnak mérlegelnie kell: ki kell számítani, hogy a határozatot megalapozó tényállás mennyi ideig szolgál a határozat alapjául, továbbá taxatív módon meg kell határozni azokat az előrelátható eseteket, amikor a határozat jogerőre való tekintet nélkül érvényét veszti. Valló szerint a jogi szabályozásban számos olyan megoldás található, amely a határozat jogerőre emelkedését kizárja, bizonyos időre korlátozza, vagy utólag hatálytalanítja.

Az első csoportba azokat a különös jogszabályokat sorolja a szerző, amelyek a változó tényálláson alapuló határozatok érvényét jogszabályi úton eleve bizonyos

<sup>56</sup> Valló József: *Közigazgatási eljárás*. Budapest, Magyar Közigazgatástudományi Intézet, 1937.

<sup>57</sup> Allgemeines Verwaltungsverfahrensgesetz.

<sup>58</sup> Szamel: i. m. 203.

időtartamra korlátozzák.<sup>59</sup>

Az időhöz kötött határozatokon belül az első kategóriába azokat sorolja, melyeknél a jogszabály azért rendeli el a korlátozás lehetőségét, mert a megadott jogosítvány – engedély – korlátozását más magánérdeke megkívánja, és emellett a jogosítványban biztosított érdek nem szenved sérelmet. Az erdőtörvény szerint például „idegen magánutak és földterületek használatát legfeljebb 5 évre lehet engedélyezni.”<sup>60</sup> Ezt követően az engedélyt felül kell vizsgálni és szükség esetén további 5 évre meg lehet hosszabbítani, a használati díj és a kártalanítási összeg megállapítása mellett.

A másik csoportba azokat a jogosítványokat sorolja, amelyek elképzelhetők lennének időbeli korlátozás nélkül is, de ezeket az engedélyeket a közigazgatás – jogszabály alapján – meghatározott időtartamra adja ki, oly módon, hogy ezalatt az idő alatt az engedélyes visszakapja a befektetett tőkét és bizonyos hasznot is szerezzon. Ilyen a villamosmű létesítésére irányuló engedély, melynek érvénye 50 évet nem haladhatja meg.<sup>61</sup>

Ha tehát valamely engedély kiadásánál már előre feltételezhető a *clausula rebus sic stantibus* érvényesülése, akkor az engedélyt határozott időre kell kiadni, ezen az időtartamon belül azonban a határozat jogerős, azaz nem lehet hatálytalanítani.

A jogerőre való hivatkozást kizáró tények második csoportjába a szerző a „*non usus*” esetét sorolja, egyrészt abban az értelemben, hogy valamely határozaton alapuló joggyakorlást a jogosult meg sem kezdi, másrészt akkor is, ha a joggyakorlással felhagy. A „*non usus*” mindkét esetére tartalmazott példát az ipartörvény, mely szerint „a telepengedély érvénye elenyészik, ha annak kézbesítésétől számított 2 év folyama alatt az üzlet meg nem indíttatik, vagy két éven át egyfolytában szünetel.”<sup>62</sup> Mivel a jogvesztést maga az ipartörvény mondja ki, így a jogvesztés ezekben az esetekben *ipso iure* – külön aktus nélkül – áll be. Megkülönböztethető ettől az az eset, amikor a törvény azt mondja ki, hogy bizonyos idő elteltével – a határozatban biztosított jog „nem gyakorlása” esetén – az engedélyt a jogosulttól vissza kell vonni. Ilyenkor az engedély visszavonása a törvény felhatalmazása alapján, a közigazgatási szerv által kibocsátott aktussal történik. Ilyen rendelkezést tartalmazott az erdőtörvény.<sup>63</sup> Hasonló rendelkezéseket hatályos jogunk is tartalmaz, például az építési engedélyezés körében. Ezeknek az eseteknek a többségében a jogosítvány nem gyakorlása azért vezet annak elvesztésére, mert a gyakorlás nemcsak a jogosított érdeke, hanem közérdek is.<sup>64</sup>

A szerző az általa harmadik csoportba sorolt különös szabályok körében azt emeli ki, hogy a közigazgatási jogosultságok megszerzése, illetve gyakorlása többnyire feltételekhez van kötve. Ezeknek a feltételeknek a megszegése, illetve nem teljesítése legtöbbször a jogvesztés szankcióját vonja maga után.

Valló több olyan különös jogszabályt ismertetett, amelyekkel azt az álláspontját

<sup>59</sup> Részletesen Valló: i. m. 176-177.

<sup>60</sup> 1935: IV. tc. 91. §.

<sup>61</sup> 1931: XVI. tc. 11. §.

<sup>62</sup> 1884: XVII. tc. 42. §.

<sup>63</sup> 1935: IV. tc. 91. § 3. bekezdése szerint: „Az átszállítási engedélyt vissza kell vonni, ha az engedélyes az átszállítás jogát egy éven át nem gyakorolja.”

<sup>64</sup> Valló: i.m. 180.

kívánta igazolni, miszerint általános szabályként megengedhető a jogosultság (engedély) visszavonása, ha a fél vétkesen és írásbeli figyelmeztetés után megszegi a jogosultság gyakorlásának feltételeit, vagy vétkesen olyan helyzetbe kerül, amelyben új engedélykírtat nem nyerhetne, valamint abban az esetben is, ha saját hibáján kívül álltak be személyes körülményeiben olyan változások, amelyek meglétében a jogosultságot nem kapná meg, feltéve, hogy a jogszabályok által ilyen esetekre előírt, a jogvesztés bekövetkezését kizáró rendelkezéseknek eleget nem tesz.<sup>65</sup>

Az osztrák közigazgatási bíróság gyakorlatát is figyelembe véve Valló arra is felhívta a figyelmet, hogy sürgős, nyomós közérdek esetében módot lehet adni az alanyi jogok megvonására, de mindig kártalanítás mellett, amit bírói úton kell megállapítani. További garanciaként meg kell követelni ilyen esetekben a közigazgatási bírói panaszjogot.

Valló elhibázottnak tartotta az osztrák AVG szabályai közül azt, amely kimondta, hogy az érdekeltek kérvényeit, amelyek jogorvoslással meg nem támadható határozatnak a megváltoztatását célozzák, a *res iudicata* elve alapján vissza kell utasítani, hacsak a hatóság az intézkedést indokoltnak nem tartja.<sup>66</sup> Ezzel a rendelkezéssel szemben, – mely alapján a hatóság a felek kérelmével kapcsolatos határozathozatalt a jogerőre hivatkozással visszautasíthatja – Valló másik alternatívát vázol fel. Ennek lényege, hogy a félnek biztosítani kell a jogot, hogy bizonyos időnként kérelmének megújításával a hatóság új döntését provokálhassa. A hatóság tehermentesítésére is figyelemmel kell lenni, ami a szerző szerint három korlátozással érhető el. A Valló által felvázolt elv nem vonatkozik a dolog természetéből adódóan a deklaratív határozatokra. A második az, hogy a hatóság bizonyos időn belül nem köteles az új kérelem tárgyában határozni, tehát annak elteltéig hivatkozhat a jogerőre, ez idő elteltével pedig a hatóság abban a kérdésben, hogy új tényállás forog-e fenn előzetesen dönt, de elutasító határozata ellen a fél ugyanazzal a jogorvoslással élhet, mint az első kérelem tárgyában hozott határozat ellen.

A szerző külön foglalkozik a szerzett jogok kérdésével, amely napjainkig szorosan kapcsolódik az anyagi jogerő intézményéhez. Az osztrák AVG elvként mondta ki, hogy az olyan határozatokat, amelyekből nem származott szerzett jog, mind a határozatot hozó hatóság, mind a felügyeleti jog gyakorlása körében a hatáskörrel bíró felső hatóság hivatalból visszavonhatja, vagy megváltoztathatja.<sup>67</sup>

Felvetődik a kérdés: mik a szerzett jogok? Baumgarten a szerzett jogot a polgár által érvényesített szubjektív jognak tekintette, amit akkor ismert el, ha a polgár részéről is történt olyan cselekvés, amellyel a szubjektív jogot érvényesítette.<sup>68</sup> Valló nem értett egyet Baumgarten azon megállapításával, mely szerint nincs anyagi jogerő akkor, ha a határozatot nem előzte meg vitás eljárás a felek

<sup>65</sup> Az utóbbi esetkörre hozza fel a szerző példaként azt a jogszabályi rendelkezést, melynek értelmében aki magyar állampolgárságát elveszti, engedélykírtat csak akkor kaphat, ha a villamosmű (vállalat) felelős vezetőjéül, képviselői jogkörrel olyan magyar állampolgárt alkalmaz, akivel szemben kizáró okok egyike sem áll fenn. Valló: i.m. 182.

<sup>66</sup> AVG 68. § (1) bekezdés. Hivatkozta Valló: i. m. 187.

<sup>67</sup> AVG 68. § 2. bekezdés.

<sup>68</sup> Baumgarten: i. m. 145.

részvételével. Helyesen utal rá Valló, hogy a vitás (kétoldalú) közigazgatási eljárás a konstitutív határozatoknál ritkább eset, jóval gyakoribb az egyoldalú eljárás. Ezért a szerző szerint a szerzett jogok ismérve az, hogy a szerzett jogra hivatkozó személyt vagy jogelődjét a határozatot megelőző eljárásban a fél jogai megillették.<sup>69</sup> Ezáltal a szerzett jogok ismérveit az egyoldalú eljárásokra is kiterjesztette, ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy a szerzett jogok védelme sem abszolút. Rendkívüli körülmények esetén felhatalmazást kell adni a hatóságnak, hogy közérdekből jogerős határozatát módosíthassa. Ilyen felhatalmazást az AVG. is tartalmazott – többek között – életveszély, az emberek egészségét veszélyeztető ténykörülmények elhárítására, vagy a közgazdaság súlyos károsodástól való megóvásának esetére. Szabályozási módszerét tekintve az osztrák eljárási törvény taxatív módon felsorolta azokat az eseteket, amikor a hatóságnak lehetősége volt a jogerős határozatot megváltoztatni, vagy visszavonni, ugyanakkor a felsorolt rendelkezések többsége határozatlan jogfogalmat tartalmazott,<sup>70</sup> így önmagában nem nyújtott elegendő garanciát arra, hogy a jogerős határozat alapján szerzett jogokat a hatóság indokolatlanul ne korlátozhassa. Erre megfelelő biztosítékot Valló szerint az jelenthet, ha ilyen esetekre a jogszabály kártérítést és az utólagos eljárás kötelezettségét írja elő.<sup>71</sup>

A szerzett jogok védelme napjainkig is a közigazgatási eljárási törvények egyik sarkalatos pontja. Így ezzel kapcsolatban egy további fontos probléma érdemel figyelmet. Nevezetesen az, hogy megdönthető-e a határozat jogereje akkor, ha a határozat hibáját kizárólag a hatóság eljárási hibája okozza? Baumgarten szerint a jogerő korlátozását nem szabad megengedni, nemcsak a hatóság által okozott, hanem bármely eljárási hiba címen sem, feltéve, hogy a korlátozás az ügyfél hátrányára történne.<sup>72</sup> Valló ezt túl radikális megoldási javaslatnak tartotta és helyette az AVG rendelkezéseit tartotta követendőnek. Az osztrák eljárási törvény feltétlen semmisséggel sújtotta azt az esetet, amikor büntető törvénybe ütköző eljárási hiba történt, egyéb jogellenességhez azonban csak akkor fűzte a semmisség következményét, ha ezt a jogkövetkezményt a törvény kifejezetten előírta. Kimondta azt is, hogy arra, hogy a hatóság valamely határozattal szemben ilyen okból adódó visszavonási, illetve módosítási jogát gyakorolja, senki nem támaszthat igényt. Ez utóbbi szabályt Valló a hazai jogalkotásban is követendőnek tartotta.<sup>73</sup>

1939-ben a belügyminiszter közzétette Szitás Jenő akkori miniszteri osztályvezető közigazgatási eljárásról írt törvénytervezetét.<sup>74</sup> Szitás tervezete alapvetően a polgári perjog elemeire épült és a későbbiekben nem gyakorolt számottevő hatást a közigazgatási eljárás kodifikációját – különösen pedig a jogorvoslatok és a jogerő kérdését – illetően. Gyakorlati hatása abban foglalható össze, hogy a tervezet megjelenését követően Magyary megbízta Vallót, hogy a

<sup>69</sup> Valló: i. m. 189.

<sup>70</sup> Valló szóhasználatában „általános fogalmak”. Valló: i. m. 189.

<sup>71</sup> Valló: i. m. 189.

<sup>72</sup> Baumgarten: i. m. 311.

<sup>73</sup> Valló: i. m. 190.

<sup>74</sup> Szitás Jenő: *Közigazgatási eljárás*. A korszerű közszoigszolgálat útja. 9. sz. Budapest, 1939.

Szítás-féle javaslatot figyelembe véve készítsen egy új eljárási törvénytervezetet.

Valló tervezete az általános közigazgatási rendtartásról 1942-ben jelent meg.<sup>75</sup> A tervezet jórészt Valló 1937-ben megjelent művében foglaltakra, illetve azoknak a szerző általi továbbgondolására épült, ugyanakkor Valló a kompromisszumos megoldás érdekében Szítás tervezetéből is vett át rendelkezéseket. Egyetértek a jogi szakirodalomban megjelent nézettel, mely szerint az 1942-es tervezeten érződik, hogy Vallónak a magasabb cél érdekében meggyőződését több helyen is másnak a véleményével kellett összhangba hozni, így tudományos szempontból első eljárási könyve számottevően értékesebb az utóbbinál.<sup>76</sup>

## **6. A közigazgatás racionalizálása, Magyary és a közigazgatási jogerő**

1932-ben látott napvilágot Magyary Zoltán tanulmánya a közigazgatás racionalizációjáról.<sup>77</sup> Magyary közigazgatás-racionalizálási kormánybiztosként az átalakítások többségét a közigazgatási szervezeti rendszer tekintetében sürgette, de emellett a közigazgatási reformok fontos részének tekintette a közigazgatási hatáskörök átfogó rendezését, amelyhez előmunkálatként Magyary irányításával elkészítették a Magyar Közigazgatás Tükrét, azaz egy teljes összeállítást a közigazgatási ügyekről és az azokban eljáró szervekről.<sup>78</sup>

A közigazgatási racionalizálás fontos elemének tekintette a közigazgatási bíróságok hatáskörének kiterjesztését, amit alsó fokú közigazgatási bíróságok felállításával javasolt megvalósítani, mégpedig úgy, hogy a bíróság elé vihető ügyek száma növekedjék, a közigazgatási határozatok főszabályként bíróság előtt megtámadhatóak legyenek. Kivételes esetként továbbra is fenntartotta volna annak lehetőségét, hogy a hatósági határozatok szűk körénél a törvényhozó kizárja a bírósági felülvizsgálat lehetőségét. Ezeket a kivételes eseteket az ügytípusok törvényben történő negatív taxációjával tartotta volna megvalósíthatónak.

1942-ben jelent meg Magyary Zoltán átfogó munkája a magyar közigazgatásról,<sup>79</sup> melyben a szerző célja a közigazgatástan és a közigazgatási jog addigi eredményeinek egységes rendszerbe foglalása volt. A műben Magyary – számos más kérdés mellett – a közigazgatási eljárással, azon belül a jogorvoslati rendszerrel, a jogerővel és a közigazgatási kényszerrel (értsd: végrehajtás) is foglalkozott.

A szerző helyesen képviselte azt az álláspontot, hogy a jogállam egyik legfontosabb törekvése az egyéneknek a közigazgatással szemben való védelme. Ehhez járult hozzá – a fentebb ismertetett jogszabályi változások eredménye – a közigazgatási jogorvoslati rendszer egyszerűsítése és a közigazgatási bíráskodás intézményének megteremtése. Magyary a jogerő kérdését komplex módon vizsgálta, összekapcsolva azt a közigazgatási döntések (aktusok), a jogorvoslatok,

<sup>75</sup> Valló József: *Törvénytervezet az általános közigazgatási rendtartásról indoklással*. Budapest, 1942.

<sup>76</sup> Szamel: i. m. 1977. 207.

<sup>77</sup> Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálásának programja*. Budapest, 1932.

<sup>78</sup> Szamel: i. m. 1977. 166.

<sup>79</sup> Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942.

a közigazgatási döntések visszavonása és a semmisség kérdésével.

Magyary a jogorvoslat fogalmát a következőképpen definiálta: „Jogorvoslatnak nevezzük azokat a tételes jog által meghatározott jog-, illetve érdekvédő eszközöket, amelyek használatára az érdekelt személyeket a tételes jog azzal a hatállyal jogosítja fel, hogy igénybevételük esetén a közigazgatási hatóságok kötelesek az érdekelt által felhozott érveket vizsgálat tárgyává tenni és a kérelem felett a vizsgálat eredményének megfelelően dönteni”.<sup>80</sup> A meghatározás számos olyan elemet tartalmaz, amelyeket ma is a jogorvoslat fogalmi ismérveként tart számon a jogi szakirodalom, újabb fogalmi elemekkel kiegészítve azt.

A jogerő kérdését – az akkorra már kialakult jogi terminológiának megfelelően – az alaki és az anyagi jogerő megkülönböztetésével tárgyalja. Az alaki jogerő azt jelenti – írja a szerző – hogy a közigazgatási aktus rendes jogorvoslattal már nem támadható meg (például azért, mert a fél jogorvoslati lehetőségeit kimerítette, vagy lemondott a jogorvoslatról), és végrehajtható. A végrehajthatóságot, azaz a kötelezettséget tartalmazó döntés – önkéntes teljesítés hiányában – állami kényszereszközökkel történő realizálását tehát az alaki jogerő beálltához köti. Ebből pedig azt a következtetést vont le, hogy „az alaki jogerő a fél ellen irányul”.<sup>81</sup>

Ezzel csak részben értek egyet, nevezetesen akkor, ha a közigazgatási határozatokat lesűkítjük a kötelezettséget megállapító határozatokra. Ekkor valóban igaz, hogy a hatóság érdeke az, hogy a döntést az ügyfél további jogorvoslattal ne támadhassa meg, így az végrehajthatóvá váljon, és alaki (eljárási) szempontból véglegessé. A közigazgatás azonban nem kizárólag kötelezettséget megállapító határozatokat hoz, hanem jelentős arányban jogosultságot megállapító döntéseket (engedélyek), illetve szűkebb körben jogvitát eldöntő határozatokat (például birtokvita) is. Magyary abból az előfeltevésből indult ki, hogy ha a határozat a fél számára jogot biztosít, akkor az érintett nem fog ellene jogorvoslattal élni. Ez valóban így van. Jogorvoslattal ugyanakkor nemcsak az ügyfél élhet, hanem más érdekelt is, mindazok, akiknek jogát, vagy jogos érdekét a közigazgatási határozat érinti, valamint közérdekre hivatkozva a közérdeket képviselő szervek, illetve személyek. Az ügyfél számára kiadott építési engedély ellen jogorvoslattal élhet például a szomszéd. Véleményem szerint az alaki jogerő a jogot megállapító határozatoknál az ügyfelet (is) védi minden kívülállóval szemben, még hozzá azért, mert megszerzett jogosultságát a közigazgatási szerv előtt senki nem támadhatja meg.

Az alaki és anyagi jogerő viszonyát illetően Magyary Otto Mayer elméletét követte, mely szerint az anyagi jogerő csak olyan közigazgatási aktusnál következhet be, amely már alaki jogerőre emelkedett, de nem szükségképpen jár vele együtt. Ezt az elméleti tételt megfelelő kiindulási alapnak tartom, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a hatályos szabályozásban – melynek elemzésére jelen tanulmányban nem térek ki - az ügyészi óvás és a semmisség jogintézménye részben kivételt enged alóla.

Az anyagi jogerő megítélése már jóval nehezebb feladat. Az anyagi jogerő a polgári perjogban jóval korábban alakult ki, és azt a tilalmat jelenti a bíróságok

<sup>80</sup> Magyary: i. m. 613.

<sup>81</sup> Magyary: i. m. 620.

számára, hogy az ítélettel eldöntött ügyekkel újból ne foglalkozhassanak, és az ítéletet meg ne változtathassák. Az érdekelt fél számára pedig azt a jogot, hogy az ítélettel eldöntött jogviszonyt többé ne lehessen vitássá tenni. A közigazgatási döntések – jellegüket tekintve – több, lényeges szempontból eltérnek az ítéletektől.

Elsősorban azért, mert a közigazgatási döntések – szemben a bírói ítélettel – a közérdeket képviselik. Másrészt a közigazgatási határozatok által érintett életviszonyok állandóan változnak, amihez a közigazgatásnak döntései meghozatala során folyamatosan alkalmazkodnia kell. A hatóságnál ugyanabban az ügyben újabb kérelmet lehet beadni. Ha az eljáró szerv egy kérelmet elutasít, akkor ezt a kérelmet később ismét be lehet nyújtani, és ebben az esetben másik kérelemnek minősül. A közigazgatási hatóságok határozataikhoz azért nem lehetnek kötve úgy mint a bíróságok a res judicatához, mert ez megakadályozná, hogy a megváltozott viszonyok között a közérdeknek megfelelően cselekedjenek. A hatóság határozatát visszavonhatja, vagy módosíthatja akkor, ha a körülmények, amelyek alapján kiadta, megváltoztak. A magánfél is kérheti a rá nézve hátrányos határozat visszavonását, vagy módosítását azzal az indokkal, hogy a közérdek már nem kívánja meg a határozat fenntartását. Ezek az esetek – melyek az anyagi jogerő ellen hatnak – Magyary szerint csak korlátozásokkal érvényesülhetnek, az alábbiak szerint.

1. A hatóság határozatát csak közérdekből és kellő okkal vonhatja vissza, vagy módosíthatja.
2. A tételes jog kizárhatja a visszavonhatóságot olyan esetekben, ha a magánfél érdekét ehhez elég fontosnak tartja:
  - a hatóság határozatát az érdekelt bevonásával lefolytatott előzetes eljárás után adta ki,
  - a fél a határozattal nemcsak kedvezményt, hanem alanyi jogot is nyert és azt gyakorolni kezdte (például iparendély),
  - a feltételek teljesítése esetén valakinek kész jogi helyzetet (státust) adó aktusok esetén (például a közhivatalnoki kinevezés, nyugdíjba helyezés).

Ezeket az eseteket ugyanakkor Magyary nem elemzi részletesen, mint ahogyan a semmisség kérdését sem kapcsolja össze, még minimális mértékben sem, a jogerő intézményével. Igaz, a tételes jog akkor még nem tartalmazta a semmisség szabályait, a szakirodalomban ugyanakkor már komoly munkák foglalkoztak a kérdéssel.

Ereký különböző típusait különböztette meg, és ez alapján a semmis határozatokat öt csoportba osztotta.<sup>82</sup>

- Semmis az aktus, ha azt hatáskör hiányában hozta az eljáró szerv.
- Amennyiben jogszabály meghatározott formát ír elő, akkor semmis a döntés, ha nem az előírt formában adták ki.
- Súlyos eljárási hibák szintén okozhatnak semmisséget, így például az az eset, ha a hatóság nem közölte a döntést szabályosan az érdekelttel.

<sup>82</sup> Ereký István: *Közigazgatási jogi jegyzetek*. 1931. 190-193.

- Az aktus kibocsátója tényleges akaratának hiánya ugyancsak a döntés semmisségét eredményezheti. Így például az, ha az aktus kibocsátója erőszak hatására cselekszik, vagy elmebeteg.
- Tartalmi okból semmis az aktus, ha nagymértékben határozatlan, vagy érthetetlen.<sup>83</sup>

Magyary szerint a semmis aktusokat a logika szempontjából sem jogorvoslattal megtámadni, sem hivatalból visszavonni nem lehetne, mivel „nem léteznek”. A tételes jog mégis megengedi a megtámadást, illetve megsemmisítést, mert – magyarázata szerint – vitás lehet, hogy az aktus tényleg semmis-e vagy sem, és fontos közérdek fűződik ennek tisztázásához. Különbséget tesz a szerző a semmisség és a megsemmisítés jogi hatálya között. Ha egy aktus semmis, az *ex tunc* hat, ha viszont megsemmisítik, akkor rendszerint *ex nunc* hat, hacsak a határozat ki nem mondja az eredeti semmisséget.<sup>84</sup> Magyary megállapításai a későbbiekben fontos alapot jelentettek mind a jogtudomány fejlődése, mind pedig a tételesjog alakulása szempontjából. A semmisség jogintézménye idővel bekerült az eljárási jog szabályai közé, a hibás aktusok kérdése pedig ezzel is összhangban a közigazgatási jogban fontos dogmatikai kérdéssé vált.

Magyary foglalkozott a végrehajtási eljárás kérdésével is. Általánosságban abból kell kiindulnunk, hogy a jog fogalmához hozzá tartozik a kikényszerítés lehetősége. A végrehajtás célja – más jogágakban is – a jog által előírt állapot előidézése, illetve fenntartása. Az esetek többségében ezt a kötelezettek önkéntes jogkövetésével valósul meg, vagyis azáltal, hogy az érintettek mind a jogszabályok, mind pedig az egyedi döntések rendelkezéseit betartják. A közigazgatási hatósági eljárás szempontjából a hatósági határozatban foglalt teljesítésén van a hangsúly, abban az értelemben, hogy a hatósági határozatban foglalt kötelezettségek önkéntes teljesítésének hiányában kerül sor végrehajtási eljárás lefolytatására és végrehajtási intézkedések foganatosítására.

Magyary utal rá, hogy a közigazgatási szerv kötelezése, vagy ahogy a szerző nevezi a „parancs” azt követeli az emberektől, hogy valamit tegyenek, vagy valamit ne tegyenek.<sup>85</sup> Hangsúlyozza a különbséget a közigazgatási és a bírósági végrehajtás között. A bírósági végrehajtás már jóval korábban szabályozásra került,<sup>86</sup> míg a közigazgatási végrehajtás egységes, átfogó szabályozására nem került sor. Magyary azt írja, hogy „közigazgatási végrehajtási jogunk nincs egységesen szabályozva”.<sup>87</sup> A pénzügyi köztartozások behajtásának joga részletesen szabályozva volt.<sup>88</sup> A közigazgatási végrehajtás egyéb módjairól különös jogszabályok rendelkeztek. Mint említettük, Magyary álláspontja az volt, hogy rendszerint az alakilag jogerős határozatok hajthatók végre. Ez alól azonban a szerző is tett kivételt. Egyrészt említve, hogy vannak jogerős határozatok, amelyek nem igényelnek végrehajtást. Erre említi példaként az elutasító határozatokat.

<sup>83</sup> Lásd részletesen Ereky: i. m. 192-193.

<sup>84</sup> Magyary: i. m. 620.

<sup>85</sup> Magyary: i. m. 633.

<sup>86</sup> A bírósági végrehajtás szabályairól szóló az 1881: LX. tc. és az azt módosító törvények.

<sup>87</sup> Magyary: i. m. 634.

<sup>88</sup> 600/1927. P. M. sz. r. (K. K. H. Ö.)



Másrészt megkülönbözteti Magyary azokat a határozatokat, amelyek a jogerőre emelkedés előtt végrehajthatók. Ezek nagy részét jogszabály tartalmazta.<sup>89</sup> Ezek a szabályok szinte teljes egészében megegyeznek a hatályos eljárási törvényünkben azonnali végrehajtásra vonatkozó rendelkezésekkel. Ezek a következők szerint foglalhatók össze:

- ha a jogerőre emelkedés előtti végrehajtást valamely jogszabály kifejezetten megengedi,
- ha fontos közérdekből vagy közveszély, vagy helyrehozhatatlan kár elhárítása végett szükséges,
- ha az elsőfokú határozat elismerésen alapul,
- illetve a határozat tartást vagy értelmezést, vagy ezek költségét állapítja meg.

Az egyes jogorvoslatok végrehajtásra gyakorolt hatását vizsgálva az állapítható meg, hogy jogerőre emelkedés előtt főszabályként nem hajthatók végre a fellebbezéssel, illetve a közigazgatási bírósági panasszal megtámadott határozatok, míg az újrafelvételi kérelemmel megtámadott határozatok mindig végrehajthatók. A felülvizsgálati kérelem és a felfolyamodás rendszerint nem akadályozta a határozat végrehajtását, szükség esetén azonban akár az elsőfokú, akár a fellebbviteli hatóságnak lehetősége volt a végrehajtás felfüggesztésére.

A közigazgatási végrehajtás módjait Magyary három csoportba sorolta:

a) Ha a kötelezett munka- vagy más természetben teljesíthető kötelezettségének nem tett eleget, akkor a szolgáltatást a hatóság a költségére és veszélyére elvégezhetette.

b) Ha a kötelezettség túrésra, abbahagyásra, vagy olyan személyes cselekvésre szólt, amely nem helyettesíthető, akkor a mulasztó félre pénzbírság volt kivethető.

c) Végző esetben, ha azonnali eredményre volt szükség, akkor közvetlen kényszerrel lehetett alkalmazni a személy és vagyona ellen. Ide sorolta a munkára kötelezést, előállítás, elővezetést, lefoglalást, elkobzást, árverést.<sup>90</sup>

A szerző által említett végrehajtási módok a későbbi jogfejlődésben is szerepet játszottak, természetesen időközben sokat korszerűsödtek és újabb végrehajtási módokkal kerültek kiegészítésre.

## 7. Összegzés

A jogerő kérdésének tudományos vizsgálata – a német, osztrák és francia jogi szakirodalom eredményeire figyelemmel – a 20. század elején került előtérbe a hazai jogtudományban, annak ellenére, hogy ebben az időszakban a közigazgatási eljárás általános szabályozásának gondolata még a jogi szakirodalomban is csak elvétve jelent meg. Kétségtelen ugyanakkor az, hogy egyfajta általános szabályozás irányába ható jogalkotási kezdeményezések a jogorvoslati szakaszt érintően jelentek meg. Gondolok itt a közigazgatási bíróságról, a közigazgatás rendezéséről és a közigazgatás egyszerűsítéséről szóló törvények jogorvoslatra

<sup>89</sup> Az 1929: XXX. tc. 56. §.

<sup>90</sup> Magyary: i. m. 635.

vonatkozó rendelkezéseire. Ezek azonban nem alkottak olyan komplex jogszabályi háttérrel, ami alapot adhatott volna a jogerő dogmatikai kérdésének elmélyült vizsgálatához. Ezért képviselnék kiemelkedő teljesítményt a jogerő kérdését kutató korabeli szerzők tudományos teljesítményei. A 20. század első felében – ahogyan röviden igyekeztem bemutatni – a jogerő tudományos vizsgálata a római jogból származó majd a polgári per jog klasszikus jogintézményévé váló *res judicatát* kiterjesztette a közigazgatási jogra. A korszak neves közjogászai szinte kivétel nélkül foglalkoztak a közigazgatási jogerő kérdésével. Az egymáshoz kapcsolódó kutatások eredményeként az alaki, anyagi vagy másik terminológiával a relatív és abszolút jogerő fogalma, tartalma, a két jogintézmény egymáshoz való viszonya egyre tisztázottabbá vált. A jogerő intézménye összekapcsolódott a végrehajthatóság jogintézményével és a semmis aktusok kérdésével. A közigazgatási jogerőtan fejlődésére az 1930-as évektől hatással volt az is, hogy 1925-ben Ausztriában elfogadták a világon első általános közigazgatási eljárási törvényt, amely nagy szakmai érdeklődést váltott ki; ráadásul Magyarországon a kormányzat a közigazgatás racionalizálását politikai céljá tette.

Mindezek hatására a bemutatott időszakban a közigazgatási jogerőtan dogmatikai kérdéseinek kutatása magas tudományos színvonalat ért el, hatása pedig napjainkig tart. Egyrészt bevallatlanul is hatott a tételes jogalkotásra, az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló törvény<sup>91</sup> megalkotása, illetve módosítása során; másrészt hatott a közigazgatási (vagy államigazgatási) eljárási jogi szakirodalomra is. De hat a jelenben is, sőt meggyőződésem, hogy az itt elemzett munkákban foglalt gondolatok a közigazgatási jogerőtan számára a jövőben is megkerülhetetlenek maradnak.

---

<sup>91</sup> 1957. évi IV. törvény Az államigazgatási eljárás általános szabályairól.

---

# A lízingszerződés a bírói gyakorlat tükrében

PAPP TEKLA<sup>\*</sup>

---

a lábbi tanulmányunkban a kontraktusok dinamikájához (a megállapodás megkötésétől annak megszűnéséig terjedő intervallumhoz) igazodva mutatjuk be a lízingszerződéssel kapcsolatban kialakult honi judikatúrát.

## 1. A lízing és alaptípusai

A lízinggel kapcsolatban egy bővebb (lízingügylet) és egy szűkebb (lízingszerződés) kifejezést különböztetünk meg. A lízingügylet több szerződésből álló folyamat, szerződések komplex rendszere; amely a következőképpen tagolható:

- előszerződés, melyben a felek arra vállalnak kötelezettséget, hogy egy meghatározott leendő – lízingtárgyra vonatkozóan lízingszerződést fognak kötni;
- adásvételi szerződés, amely keretében a leendő lízingbe adó harmadik személytől megvásárolja a leendő lízingtárgyat, és így annak tulajdonosává válva megteremtődik a lízingszerződés kiinduló pontja;
- lízingszerződés, amely alapján a lízingbe adóval előszerződést kötött fél (lízingbe vevő) birtokába, használatába (hasznosításába) kerül a lízingtárgy;
- a folyamat lezárásaként, eshetőlegesen – lízingfajtától függően – adásvétel/vételi jog címén a lízingbe vevő tulajdonjogot szerezhethet a lízingtárgy felett.

Sem a jogirodalomban, sem a joggyakorlatban a lízingügylet szakaszai nem különülnek el,

- előfordul, hogy az egész rendszer egyetlen megállapodásban (lízingszerződés) kerül szabályozásra,
- de leggyakrabban az utolsó két lépcsőbeli jogviszonyok rendezése történik egy kontraktusban (pénzügyi lízing).

A bírói gyakorlat<sup>1</sup> olyan atipikus szerződésnek minősíti a lízingszerződést,

---

<sup>\*</sup> Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

amelyben megjelenhetnek az adásvétel (részletvétel), a bérlet és a hitel ismérvei.

Nem tekinthető azonban lízingszerződésnek az a megállapodás, amely esetében

- az ellenérték, illetve annak legnagyobb részének megfizetése a futamidő lejártá előtt megtörténik<sup>2</sup>;
- a lízingdíj azonnal kifizetésre kerül és azonos a vételárral;
- az egyösszegű teljesítés túlnyomó részét teszi ki a lízingdíjnak;
- a lízingdíj ugyan meghaladja a lízingelt eszköz vételárát, de hiányzik a részteljesítés, a futamidő;
- ha a lízingbe vevő a teljes lízingdíjat még a lízingtárgy átadása előtt kifizeti (színlelt szerződés.)<sup>3</sup>

A lízingnek számos szempont (pl.: tárgya, a jogviszony alanyai, a vállalt kötelezettségek, a használat jellege, a futamidő etc.) szerint sok fajtája létezik, ezekből az alaptípusait ismertetjük.

A lízing alaptípusai:

- a) a pénzügyi lízing,
- b) az operatív lízing,
- c) és a visszlízing.

A pénzügyi lízingnél a lízingbe adó a lízing tárgyának beszerzéséhez nyújt fedezetet (hitelezési jogviszony): a lízingbe adó az általa nyújtott hitelből megvásárolt dolgot adja bérbe a lízingbe vevőnek a szerződésben kikötött feltételek mellett oly módon, hogy a bérleti idő lejártával lehetőséget ad a bérbe vett dolog automatikus vagy maradványértéken történő megvásárlására, illetve vételi jogra (opció) a lízingbe vevő számára<sup>4</sup>. Ha a futamidő leteltével a lízingbe vevő automatikusan tulajdonjogot szerez a lízingtárgyon, zárt végű pénzügyi lízingnek minősül; míg nyílt végű pénzügyi lízing esetén a lízingbe vevő a futamidő végén szabadon dönthet arról, hogy maradványértéken megvásárolja-e a lízingtárgyat.

Az operatív lízing a pénzügyi lízinggel ellentétben nem irányul tulajdonátzállásra: a tartós – határozott idejű – használat a lényege. Az ún. működési (operatív) lízing a tartós, határozott időre kötött haszonbérleti szerződéshez áll legközelebb<sup>5</sup>. A szerződési cél működési lízing esetén rendszerint nem a tulajdonszerzés, hanem a tartós használat, a bérleti díj azonban a dolog beszerzési árához igazodik<sup>6</sup>. A futamidő leteltével a lízingtárgy visszakerül a lízingbeadó birtokába, aki

- ha nem amortizálódott teljesen a lízingtárgy, másnak újból lízingbe adhatja („second hand leasing”), vagy értékesítheti,
- a lízingtárgy helyett technológiailag újabbat bocsáthat a lízingbe vevő rendelkezésére (a kvázi maradványérték alapidíjba való beszámításával).

A működési lízinget a pénzügyi lízingtől megkülönbözteti még – a céljukon kívül –

<sup>1</sup> BDT 2001. 388., BDT 2006. 1487., BDT 2007. 1666., Csongrád Megyei Bíróság 1.Gf.40.026/1997/4., FIT-H-PJ-2008-24.

<sup>2</sup> BH 1994. 97.

<sup>3</sup> BH 1994. 97.

<sup>4</sup> BDT 2000. 207.

<sup>5</sup> BDT 2006. 1487.

<sup>6</sup> Fővárosi Bíróság Gf. 75.562/2004.

az, hogy

- a lízingtárgy a lízingbe adó könyveiben kerül kimutatásra (pénzügyi lízingnél pedig a lízingbe vevő könyveiben),
- idő előtt megszüntethető rendes felmondással, mint a bérleti szerződés (a pénzügyi lízing nem),
- jellemzője a részamortizáció (pénzügyi lízingre a teljes amortizáció),
- általában kétalanyú jogviszonyt takar [a pénzügyi lízing három alanyút: lízingbe adó, lízingbe vevő és a lízingtárgy gyártója (szállítója)],
- a lízingtárgy karbantartása, javítása és biztosítása általában – részben vagy teljesen – a lízingbe adót terhelik (pénzügyi lízing esetén a lízingbe vevőt).<sup>7</sup>

A visszlízing („sale and lease back”) a lízingtárgy eredeti tulajdonosának likviditási problémáján segít: forrást teremt a számára (bankhitel helyett is élnek vele). A leendő lízingtárgy tulajdonosa eladja azt egy lízingtársaságnak és lízingszerződés révén egyidejűleg megszerzi annak birtoklási és használati jogát.

Akár egyetlen megállapodás keretében

- pénzhez jut (a leendő lízingtárgy eladásával),
- de vissza is lízingeli, anélkül, hogy kikerült volna a lízingtárgy birtokából; azaz a volt tulajdonos eladó és lízingbe vevő, az új tulajdonos vevő és lízingbe adó egyszemélyben. Az ún. „közvetett visszlízing” konstrukció nem ütközik jogszabályba, a felek egyező akarata esetén ez egy szerződés-kombináció.<sup>8</sup>

## 2. A lízingszerződésekre irányadó joganyag

Az atipikus jellegű lízingszerződések – melyek több szerződés elemeit vegyítik anélkül, hogy bármelyik túlsúlyba kerülne – nem könnyű feladat elé állítják a jogalkalmazókat: az egyes lízingmegállapodások között is lényeges eltérések lehetnek; így az egységesedő bírói gyakorlatban is találunk egymásnak ellentmondó ítéleteket (lásd az operatív lízing megítélésére a kikristályosodott állásponttól eltérő döntéseket.<sup>9</sup>)

A konkrét jogvita eldöntésénél elsődlegesen a lízingszerződés előírásaiból és annak mellékletét képező általános szerződési feltételekből kell kiindulni, másodlagosan a Polgári Törvénykönyv (Ptk. 1959. évi IV. tv.) alapelvei, kötelmi általános részi előírásai és az adott lízingkontraktushoz legközelebb álló, Ptk-beli nevesített szerződés szabályai (ez utóbbiak analógia útján) alkalmazandóak.<sup>10</sup>

A lízingszerződésekkel kapcsolatban nemcsak magánjogi bírói gyakorlat alakult ki, hanem adójogi<sup>11</sup>, csődjogi<sup>12</sup> és büntetőjogi<sup>13</sup> is.

<sup>7</sup> 1-H-GJ-2008-71.

<sup>8</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1.Gf.40.243/1996/5.

<sup>9</sup> BH 1997. 85.; BH 2006. 17.

<sup>10</sup> KGD 1999. 83.

<sup>11</sup> KGD 1994. 172., KGD 1994. 176., KGD 1995. 138., KGD 1995. 222., KGD 1996. 171., KGD 1999. 88., EBH 2002. 804.

<sup>12</sup> LB. Gfv. X. 32.917/1998.

<sup>13</sup> BH 2000. 5., BH 2004. 100.

### 3. A lízingszerződés megkötése

A lízingszerződés megkötésére a főszabály az alakszerűtlenség, ennek ellenére a gyakorlatban írásban kötik (főként terjedelme, aprólékossága miatt). Az írásbeliség tehát nem érvényességi kellék, kivéve, ha vételi jogot (opciót) is kikötnek a lízingszerződésben: ekkor írásba kell foglalni (egyszerű okiratiság)<sup>14</sup>. Pénzügyi intézmény kockázatvállalással járó ügyletet kizárólag írásban köthet<sup>15</sup>, és a Hpt. szerint<sup>16</sup> a pénzügyi lízing nyújtása kockázatvállalásnak minősül. Tehát generálisan megállapítható, hogy a pénzügyi lízingszerződést írásba kell foglalni, míg a többi fajta lízingszerződésnél (így például az operatív lízingre irányuló kontraktusnál) nem kötelező az alakszerűség alkalmazása.

A szerződés a felek akaratának kölcsönös és egybehangzó kifejezésével jön létre.<sup>17</sup> A konszenzushoz (a szerződés létrejöttéhez) a feleknek a lényeges, illetve bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben kell megállapodniuk, kivéve azokat a szerződési feltételeket, amelyeket jogszabály rendez.<sup>18</sup> A lízingkontraktusok szerződési kikötéseinek túlnyomó része általános szerződési feltételnek minősül, azaz az egyik fél (a lízingbe adó) több szerződés megkötése céljából (üzletszerűen kíván ezekkel foglalkozni, lásd: blankettaszerződések), egyoldalúan (a szerződés előírásainak kidolgozásában a másik fél – lízingbe vevő – nem működhet közre) és előre (a jövőre nézve) meghatározza a szerződés rendelkezéseit.<sup>19</sup> Az általános szerződési feltétel a felek konszenzusa (lásd fentebb) esetén is csak akkor válik a szerződés részévé, ha alkalmazója (a lízingbe adó) lehetővé tette, hogy a másik fél (a lízingbe vevő) annak tartalmát megismerje, és ha ezt a másik fél kifejezetten, vagy ráutaló magatartással elfogadta<sup>20</sup>. Tehát az általános szerződési feltétel akkor képezi a lízingszerződés tartalmát, ha a két konjunktív feltétel fennáll,

- a. az általános szerződési feltételeket a lízingbe vevő ismeri (nem tekinthető ilyennek az, ha a lízingbe vevő a szerződés aláírásakor kapja meg az általános szerződési feltételeket és nincs lehetősége azt áttanulmányozni; nem az átadáson, hanem a megismerésen van a hangsúly),
- b. és elfogadja (azaz a szerződés létrejöveteléhez szükséges jognyilatkozataiból kiderül, hogy a megismert általános szerződési feltételeket tudomásul veszi a lízingbe vevő). Ha a két konjunktív feltétel bármelyike nem áll fenn, akkor az általános szerződési feltétel nem válik a lízingszerződés részévé: ugyanis a felek a szerződés megkötésénél együttműködni kötelesek, és figyelemmel kell lenniük egymás jogos érdekeire, így a szerződéskötést megelőzően is tájékoztatniuk kell egymást a szerződést érintő minden lényeges körülményről

<sup>14</sup> Ptk. 375. § (1) bek.

<sup>15</sup> 1996. évi CXII. tv. 77. § (2) bek.

<sup>16</sup> 1996. évi CXII. tv. 77. § (2) bek.

<sup>17</sup> Ptk. 205. § (1) bek.

<sup>18</sup> Ptk. 205. § (2) bek.

<sup>19</sup> Ptk. 209/C. §

<sup>20</sup> Ptk. 205. § (3) bek.

(a konjunktív feltételek bármelyikének hiányában a lízingbe adó az előírt együttműködési kötelezettségét megszegi.)<sup>21</sup>

A Csongrád Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiumának 4/2005. (XI.4.) sz. kollégiumi véleménye alapján, ha lízingügyletekkel üzletszerűen foglalkozó cégek (pl.: a Lombard cégcsoport gépkocsikkal kapcsolatos lízingszerződésai) a szerződési feltételeket jelentős részben üzletszabályzataikban, részben hirdetményeikben egyoldalúan határozzák meg, akkor a kiadott üzletszabályzatok és hirdetmények általános szerződési feltételeknek minősülnek.<sup>22</sup> A másik félnek az üzletszabályzat apró betűméretére, valamint a hirdetmény megismerhetőségének hiányára vonatkozó kifogása a Ptk. 205. § (3)-(5) bekezdéseiben foglaltak alapján vizsgálendő, hogy az általános szerződési feltételek mennyiben váltak a felek szerződésének részévé. Amennyiben a másik félnek (lízingbe vevő) nem állt módjában megismerni az általános szerződési feltételeket (pl.: apró betűméret miatt, vagy mert nem adták át), azok nem válnak a felek szerződésének tartalmává, így az azokban foglaltak figyelmen kívül hagyásával kell elbírálni a felek esetleges jogvitáit.

Tehát a bírói gyakorlat nem az érvénytelenség jogintézményét (pl.: megtévesztés), hanem – dogmatikailag helyesen – a nem létező szerződés kategóriáját hívta segítségül a jogi probléma megoldásához: a fentebb részletezett feltételek hiányában az általános szerződési feltétel tekintetében nincs konszenzus a lízingbe adó és a lízingbe vevő részéről, így az általános szerződési feltétel nem lesz része a lízingszerződésnek és nem lesz alkalmazható a lízingkontrakthusból eredő jogvitákra sem.

#### **4. A lízingszerződés érvénytelensége**

Ha a megállapodás a szerződéskötés időpontjában jogszabályban meghatározott oknál fogva nem alkalmas a célzott joghatás kiváltására, akkor érvénytelen. A bírói gyakorlatban a tisztességtelen általános szerződési feltételek megtámadása (4.1.) és a feltűnő értékaránytalanság szubjektív és objektív alakzatait érintő jogviták (4.2.) merültek fel leggyakrabban a pénzügyi lízingszerződések vonatkozásában.

**4.1.** Tisztességtelen az általános szerződési feltétel akkor, ha a jóhiszeműség követelményének megsértésével a feleknek a szerződésből eredő jogosultságait és kötelezettségeit egyoldalúan és indokolatlanul az egyik fél hátrányára állapítja meg<sup>23</sup>; a kikötést a sérelmet szenvedő fél megtámadhatja<sup>24</sup>.

A tisztességtelen feltételnek két tartalmi összetevője van: egyrészt az objektív oldal, másrészt a szubjektív oldal. A kontrakthusbeli jogok és kötelezettségek egyoldalú és indokolatlanul a másik fél hátrányára történő kikötése (objektív oldal) aránytalansághoz vezet: a szerződésből eredő jogok és kötelezettségek egyensúlya megbomlik (holott a polgári jogi jogalanyok mellérendeltek és egyenjogúak), a

<sup>21</sup> Ptk. 205. § (4) bek.

<sup>22</sup> Ptk. 205. § (4) bek.

<sup>23</sup> Ptk. 209/B. §

<sup>24</sup> Ptk. 209. § (1) bek.

szerződési egyenjogúság aránytalansága (és nem a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti értékaránytalanság) alakul ki. Ezáltal a szerződés antiszinallagmatikussá válik, a szerződés alanyi alá- és fölérendeltségi viszonyba kerülnek egymással. A tisztességtelen feltétel szubjektív oldalát az adja, hogy a feltételeket kidolgozó fél a jóhiszeműség követelményét megsértette, azaz polgári jogi jogai gyakorlása során nem tartotta be a Ptk. 4. § (1) bekezdésbeli alapvető rendelkezést: a jóhiszeműség, a tisztesség és a kölcsönös együttműködés kritériumainak nem tett eleget. Az általános szerződési feltételekben a tisztességtelen kikötés megtámadása szempontjából a jóhiszeműség nem szubjektív – elsősorban a dologi jogban irányadó – tudattartalmat jelenít meg, hanem a jóhiszeműség és a tisztesség objektív (erkölcsi) követelményét jelenti. A tisztességtelen kikötés a felek egyenjogúsága és mellérendeltsége elvét sérti; annak megítélése során, hogy valamely feltétel visszaélészerű, túlzottan és ésszerűtlenül – vagyis indokolatlanul – hátrányos a másik félre és ezáltal sérti a jóhiszeműség követelményét, nem csupán az adott konkrét támadott kikötés egyedi értékelésével, hanem a szerződés egész feltételrendszerének az összefüggésében vizsgálható.<sup>25</sup>

Nem minősül tisztességtelennek és jogellenesnek az a kikötés, amely alapján a lízingbe adó – hogyha a lízingbe vevő felszólítás ellenére sem tesz eleget lízingdíjfizetési kötelezettségének – azonnali hatállyal felmondja a szerződést, visszaköveteli a lízingtárgyat, követeli a hátralékos lízingdíjat is, azonban a visszakövetelt lízingtárgyat a piaci forgalomban értékesíti és a befolyt vételár összegével a lízingbe vevő hátralékos lízingdíját csökkenti<sup>26</sup>. A bírósági ítélet indoklása szerint az elszámolási feltételek között nem alakítható ki érvényesen olyan szerződéses helyzet, amelynél fogva valamelyik fél az ingyenes juttatás szándékának hiányában ellenszolgáltatás nélkül jutna hozzá a szolgáltatáshoz, és így jogalap nélkül gazdagodna; jelen általános szerződési feltétel nem eredményez ilyen helyzetet, így nem minősül tisztességtelennek. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a szegedi ügyben a lízingbe adó az általa kidolgozott és a bíróság által érvényesnek minősített elszámolási feltételt megszegte: nem piaci forgalomban értékesítette a lízingtárgyat.)

Tisztességtelen viszont az az általános szerződési feltétel – mert a szerződő felek egyenjogúságában nagymértvű aránytalanságot eredményez – amely alapján a biztosítást a lízingbe vevő egyénileg csak a lízingbe adó előzetes engedélyével kötheti meg, a lízingbe adó azonban az engedély megadását jogosult további feltételekhez kötni, vagy további indoklás nélkül megtagadni.<sup>27</sup> Az üzleti tisztesség, a tisztességes piaci magatartás erkölcsi normarendszerével ellentétes az a szerződési kikötés, amely a piacgazdaság lényegét adó gazdasági verseny alapvető feltételeit megszünteti: nyilvánvalóan a jóerkölcsbe ütközik ezért az olyan kikötés, amely hosszú időre megszünteti az egyik fél szerződéskötési szabadságát.<sup>28</sup>

<sup>25</sup> BDT 2007/3/39.

<sup>26</sup> Szegedi Városi Bíróság P.23.454/1999/25., BH 1996. 257., BH 1998. 496., BDT 2001. 388.

<sup>27</sup> Főv. B. 4. Gf. 75.026/2001/10.

<sup>28</sup> BDT 2008/4/61.



A Fővárosi Bíróság<sup>29</sup> megállapította, hogy érvénytelen az az általános szerződési feltétel, amely szerint a lízingtárgy megsemmisülése esetén „a kártérítés teljes összegének biztosító általi megfizetése napján a felek a lízingszerződést megszüntetik, mely időpontig a lízingbe vevő fizetési kötelezettsége fennáll.” Az ítélet indokolása szerint „tisztességtelennek minősül különösen az a szerződési feltétel, mely a fogyasztót teljesítésre kötelezi abban az esetben is, ha a gazdálkodó szervezet nem teljesíti a szerződést.”<sup>30</sup>

**4.2.** A feltűnő értékaránytalanság objektív alakzata valósul meg akkor, ha a szolgáltatás és ellenszolgáltatás között anélkül, hogy az egyik felet az ajándékozás szándéka vezetné, a szerződés megkötésének időpontjában feltűnően nagy az értékkülönbség; a sérelmet szenvedő fél a szerződést megtámadhatja.<sup>31</sup> Uzsorás szerződésről – a feltűnő értékaránytalanság szubjektív alakzatáról – beszélünk, ha a szerződő fél a szerződés megkötésekor a másik fél helyzetének kihasználásával feltűnően aránytalan előnyt kötött ki; az ilyen szerződés semmis.<sup>32</sup>

A közzétett eseti döntésben<sup>33</sup> 178 %-os lízingszorzó alkalmazása mellett univerzális marógép lízingeléséről volt szó, a szerződéskötési folyamat során a lízingbe vevő feltárta a lízingbe adó előtt vállalkozása megromlott anyagi helyzetét (melynek okát a vasipari és forgácsoló szakmák iránti csökkenő piaci keresletben jelölte meg), majd utóbb kérte a bíróságtól a szerződés uzsorás jellegének és semmisségének megállapítását. A bíróság álláspontja szerint az előadott tények a lízingbe vevő üzleti kockázatának körébe tartoznak: az üzleti kockázat nem azonos a szorult helyzettel. A bíróság meglátása szerint a lízingbe vevő üzleti kockázata nem áll összefüggésben a szerződéskötéssel és nem hárítható át a lízingbe adóra. Így nem került megállapításra a lízingszerződés uzsorás jellege, a feltűnő értékaránytalanság szubjektív alakzata. Vizsgálta a bíróság a feltűnő értékaránytalanság objektív alakzatának esetleges meglétét is, azaz túlzott-e a lízingszorzó: a kikristályosodott bírói gyakorlatnak megfelelően (25-30 %-os eltérés a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás között már feltűnően aránytalan – a lízingdíj mértéke Magyarországon általában a lízingtárgy bruttó értékének 150-170 %-a körül mozog) nem találta kirívónak a lízingszorzó mértékét.

Pénzügyi lízingszerződés esetében – amelynek előzménye, hogy az eredeti adásvétel feltételeit így a vételár összegét a későbbi lízingbe vevő alakítja ki, a lízingbe adó a lízingbe vevő által megadott feltételek szerint, a megjelölt vételáron vásárolja meg a lízingtárgyat, és a lízingbe adó lényegében „finanszírozó” szerepet vállal, vagyis az adásvételi szerződés megkötésekor a későbbi lízingbe vevő megbízása, utasításai szerint jár el, továbbá az eladóval szembeni igényérvényesítést engedményezi a lízingbe vevőre. A lízingbe vevő az eredeti vételár feltűnő értékaránytalanságára (a szakértői értékelés szerint 200 %-kal magasabb vételárat fogadott el a lízingbe vevő a szállítótól, mint amennyi a gépkocsi vételkori reális forgalmi értéke volt) a lízingbe adóval szemben általában

<sup>29</sup> 4. Gf. 75.026/2001/19., BDT 2004. 989.

<sup>30</sup> 18/1999. (II.5.) Korm. r. 1. § (1) bek.

<sup>31</sup> Ptk. 201. § (2) bek.

<sup>32</sup> Ptk. 201. § (2) bek.

<sup>33</sup> BH 1996. 257.

nem hivatkozhat. Ez nem zárja ki, hogy a lízingbe vevő a lízingbe adóval szemben a lízingszerződést feltűnő aránytalanság címén megtámadja, ez esetben a lízingdíj – lízingkulcs, lízingszorzó – feltűnő aránytalanságát kell vizsgálni (jelen esetben 109,06 %-os lízingkulcs mellett ez nem állt fenn.)<sup>34</sup>

**4.3.** A lízingszerződés lízingdíjra vonatkozó kikötése tévedés címén történő megtámadására irányuló keresetre is találunk példát<sup>35</sup>. A jogerős ítélet indokolása értelmében az alperes (lízingbe vevő) alappal hivatkozott arra, hogy a szerződés megkötésekor lényeges körülmény tekintetében tévedésben volt és tévedését a lízingbe adó okozta, vagy legalábbis felismerhette. A felek a lízingdíj összegét szabadon állapítják meg, de ha az annak alapjául szolgáló költségeket részletezik, azoknak valós kiadásoknak kell lenniük. A felek a nettó beszerzési költség 25 %-át mindvégig áfa-ként kezelték, ezzel szemben a lízingbe adó által e címen a lízingdíj alapjába beállított összeg fiktív volt. A lízingbe vevő tévedése abban állt, hogy nem ismerte fel ennek az áfa-nak a rendeltetését, ezt a lízingbe adó részéről olyan kiadásnak vélte, ami reá jogszerűen áthárítható, ez által része a lízingdíj alapját képező beszerzési költségnek. A lízingbe vevő tehát jogosult volt a szerződés megtámadására, amely a kikötött lízingdíj tekintetében érvénytelen.

## 5. A lízingszerződés módosítása

A Magyarországon alkalmazott lízingkonstrukcióknál a futamidő végéig tipikusan nem kerül sor a szerződés módosítására. A szerződés megváltoztatásának lehetőségét gyakran kizárják, vagy egyoldalú jogként csak a lízingbe adó részére tartják fenn.

Az UNIDROIT-egyezmény<sup>36</sup> a lízingszerződés sajátos módosítására tér ki csak: a lízingszerződésen alapuló jogok átruházására. A lízingbe adó a berendezésre vonatkozó, illetve a lízingszerződésen alapuló minden vagy bármelyik jogát átruházhatja. Az átruházás nem mentesíti a lízingbe adót a lízingszerződésből folyó kötelezettségei alól, és nem módosíthatja a lízingszerződés jellegét. A lízingbe vevő viszont csak a lízingbe adó hozzájárulásával és harmadik személy sérelme nélkül ruházhatja át a berendezés használatára vonatkozó, és a lízingszerződésből keletkező egyéb jogát.

Egy választottbírói döntés szerint nem minősül a lízingbe vevő személyében módosulásnak (azaz nem lesz szerződési alanyváltozás) az, ha a lízingbe vevő a lízingbe adó engedélye (előzetes írásbeli hozzájárulása) nélkül harmadik személynek engedte át a lízingtárgy birtoklásának és használatának jogát.<sup>37</sup>

<sup>34</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1.Gf.40.162/1998/3.

<sup>35</sup> BH 1995. 271.

<sup>36</sup> A nemzetközi pénzügyi lízingről; 1988. május. 28.; Ottawa; implementálta az 1997. évi LXXXVI. törvény

<sup>37</sup> Erre vonatkozóan lásd: „Változás a lízingvevő személyében” – Gazdaság és Jog; 1997/3.; 24-25. pp.

## 6. A lízingszerződés tartalma, kárveszélyviselés, lízingdíj

**6.1.** A lízingszerződés tartalmát a felek jogai és kötelezettségei teszik ki, az alábbiakban kifejtettek szerint:

*A lízingbe adó köteles*

- a) a lízingtárgy tulajdonjogát megszerezni a gyártótól (szállítótól);
- b) a lízingtárgyat a lízingbe vevő birtokába, használatába adni;
- c) a lízingtárgy és a hozzá kapcsolódó jogok vonatkozásában kellék- és jogszatossági helytállásra;
- d) lízingfajtatól függően
  - da) viszontlízingnél hasznosítást (allízing) engedni a lízingbe vevőnek,
  - db) üzemeltetési lízingnél karbantartási, javítási feladatok és a normál üzemeltetés kockázatának vállalására,
  - dc) pénzügyi lízingnél a futamidő eltelte után lehetővé tenni a lízingbe vevő számára (automatikusan/maradványérték megfizetésével/vételi jog révén) a lízingtárgy tulajdonjogának megszerzését.

*A lízingbe adó jogosult*

- a) a lízingdíjra;
- b) a lízingdíj késedelmes, vagy hiányos, vagy nem-fizetése esetén rendkívüli felmondásra;
- c) a lízingtárgy szerződés- és rendeltetésszerű használatának ellenőrzésére;
- d) a lízingtárgy szerződés- és rendeltetésellenes használata esetén az ilyen jellegű használat megszüntetésének követelésére, eredménytelen felszólítás esetén rendkívüli felmondásra és kártérítésre;
- e) a lízingtárgyat közvetlenül fenyegető veszély esetében a veszélyelhárítás követelésére, eredménytelen felszólításnál rendkívüli felmondásra és kártérítésre;
- f) egyéb indokú (pl.: a lízingbe vevő a lízingbe adó engedélye, hozzájárulása nélkül a lízingtárgyat harmadik személynek átengedi; a lízingbe vevő a megállapodásban kikötött határidőn belül nem köt a lízingtárgyra vagyontbiztosítási szerződést etc.) rendkívüli felmondásra.

*A lízingbe vevő kötelezettségei közé tartozik*

- a) a lízingtárgy átvétele;
- b) a lízingtárggyal kapcsolatos teherviselés és költségviselés;
- c) a kárveszélyviselés<sup>38</sup>;
- d) a lízingdíjfizetési kötelezettség;
- e) a lízingbe adó ellenőrzésének tűrése;
- f) a lízingtípustól függően:
  - fa) ha nem pénzügyi lízingről van szó, akkor a lízingtárgy visszaadásának kötelezettsége a futamidő végén,
  - fb) ha nem viszontlízing esete forog fenn, tartózkodási kötelezettség a lízingtárgy harmadik személynek való átengedésétől.

*A lízingbe vevő jogai az alábbiak:*

<sup>38</sup> A Ptk. 368. § (3) bekezdése és 376. § (4) bekezdése alapján; FIT-H-PJ-2008-659., Főv. Bír. Gf. 75 017/2000/7.

- a) a lízingtárgy zavartalan birtoklásának és használatának joga, a lízingbe adó rendszerint a lízingbe vevő által már kiválasztott lízingtárgyat vásárolja meg, majd adja később lízingbe, ennek során a lízingbe vevő (megbízó) utasításai szerint jár el. A lízingbe adó a lízingtárgy eladóját – közreműködőjét – nem maga választja meg, ezért az eladó felróható magatartásáért a lízingbe adó a lízingbe vevő felé a közreműködőért való felelősséggel nem tartozik<sup>39</sup>;
- b) kellék- és jogszavatossági igény érvényesítése;
- c) lízingtípustól függően:
  - ca) hasznosítás (allízingbe adás) joga viszontlízing esetén,
  - cb) a lízingtárgy tulajdonjogának megszerzése a futamidő végén a pénzügyi lízingnél.

Az UNIDROIT-egyezmény elég szűkszavúan és csak a lízingbe vevő szempontjából foglalkozik a felek jogainak és kötelezettségeinek kérdéskörével. Az egyezmény alapján

- a) a lízingbe vevő jogosult
  - hivatkozni a szállító adásvételi szerződésen alapuló kötelezettségeire (mintha maga is részese lenne az adásvételi szerződésnek és a berendezést közvetlenül neki adnák el);
  - a szállítótól kártérítést igényelni (a lízingbe vevő ezen jogosultsága a lízingbe adóval együttes);
  - a lízingszerződés megszűnésekor meghosszabbíthatja a további időszakra a szerződést, vagy gyakorolhatja a berendezés megvásárlására vonatkozó jogát;
- b) a lízingbe vevő köteles
  - a berendezést karbantartani;
  - a berendezést ésszerű módon használni;
  - a berendezést az átvételkori állapotban megőrizni (a rendes elhasználódás és a felek megállapodása szerint a berendezésen végrehajtott változtatások figyelembe vételével);
  - a lízingszerződés megszűnésekor – ha az a) pontbeli sorrendben utolsóként említett jogosultságaival nem kíván élni – köteles átvételkori állapotban visszaszolgáltatni a berendezést a lízingbe adónak.

**6.2. A kárveszélyviselés.** A lízingszerződésnél tulajdonosi minősége ellenére nem a lízingbe adó, hanem a lízingbe vevő viseli a kárveszélyt. A kárveszélyviselés általános elvének („*casus nocet domino*”) szerződéses megfordításával találkozunk a lízingszerződésnél: a lízingbe adó finanszírozási (hitelezési) szerepköréből adódóan nem vállalja a lízingbe vevő érdekkörében előálló károk kockázatát; így a lízingbe vevő viseli a lízingtárgy megrongálódásának és megsemmisülésének veszélyét. A lízingbe vevő viseli a neki felróhatóan felmerült, a harmadik személy okozta és a vis maior folytán keletkezett károkat.<sup>40</sup>

<sup>39</sup> Fővárosi Bíróság Gf. 75.562/2004.

<sup>40</sup> Főv. B. Gf.75.017/2000/7.

A kárveszélyviselésnek a tulajdonos lízingbe adóról a lízingbe vevőre telepítése a Ptk. dispozitív rendelkezéseitől lényegesen eltér, azonban a pénzügyi lízingszerződések sajátosságaival, a joggyakorlatban is elfogadott kockázat felosztásával összhangban áll<sup>41</sup>. A bírói gyakorlat szerint a kárveszély lízingbe vevőre történő telepítésének indoka az, hogy a lízingszerződés keretében hitelfelvétel is történik a lízingbe vevő részéről. A lízingbe adó tulajdonjogának fenntartása valójában a hitelszerződés biztosítására szolgál, mivel pénzügyi lízing esetén a lízingbe adó nem saját szükségleteinek kielégítése végett szerzi be a lízingtárgyat, hanem a lízingbe vevő igényeinek megfelelően azzal, hogy a futamidő elteltével az a lízingbe vevő tulajdonába fog kerülni<sup>42</sup>. Ebből következően mindazok a gazdasági érdekbeli, vagy jogi változások, amelyek a szerződés megkötése után következnek be, a lízingbe vevő terhére esnek és a díjfizetési kötelezettségét nem érintik<sup>43</sup>.

A kárveszélyviselésnek más-más hatása van a lízing két alaptípusára:

- pénzügyi lízing esetén a lízingtárgy megsérülésekor, elpusztulásakor a szerződés átalakul egyösszegű fizetési kötelezettséggé: a lízingbe vevő az esedékes és hátralévő lízingdíjak egy összegben történő teljesítésére köteles, azonban nem kell javítania vagy pótolnia a lízingtárgyat;
- operatív lízing esetében a lízingtárgy megrongálódásakor, megsemmisülésekor a lízingbe vevő a lízingtárgy javítására, illetve pótlására köteles.

A kárveszélyviseléshez nyújthat fedezetet a lízingbe adónak a lízingtárgyra kötött vagyonbiztosítási szerződés.

Egy elbírált jogesetben nyerges vontató és pótkocsi lízingelésére került sor, CASCO biztosítási szerződés kötésével (a biztosított a lízingbe adó, a szerződő fél a lízingbe vevő), a járműszerelvény külföldön szakadékba zuhant és javíthatatlannak minősítették; azaz a lízingtárgy oly mértékben megrongálódott, hogy használhatatlanná vált. A Fővárosi Ítéltábla az ügy kapcsán a következőket állapította meg:

- a lízingdíj teljes kiegyenlítésével a lízingbe adó biztosítási érdeke megszűnik, ezt megelőzően pedig csak a még ki nem egyenlített lízingdíjak erejéig áll fenn a biztosítási érdeke;
- a lízingbe adó károsultnak csak a még ki nem egyenlített lízingdíjakkal azonos mértékben tekinthető, az ezt meghaladó kár már a biztosítási szerződést megkötő lízingbe vevőt éri, ezért a már teljesített lízingdíjaknak megfelelő kár vonatkozásában ő minősül biztosítottnak;
- ha a biztosított dolog megsemmisül, vagy úgy megrongálódik, hogy gazdaságos helyreállítása nem lehetséges, a biztosító – az alulbiztosítás esetét kivéve – a teljes kár megtérítésére köteles, a kártérítési összegre pedig a vagyontárgy megóvásában érdekeltek az érdekeltség arányában tarthatnak igényt.<sup>44</sup>

<sup>41</sup> BDT 2003. 95.

<sup>42</sup> BH 1998. 496.

<sup>43</sup> BH 1998. 496.

<sup>44</sup> FIT-H-PJ-2008-659

A kárveszélyviselés vonatkozásában az UNIDROIT-egyezmény rendelkezése<sup>45</sup> „sajátos”: kizárja a lízingbe adó termékfelelősségét (harmadik személlyel szemben nem felel a berendezés által okozott haláleset, személyi sérülés vagy dologi kár miatt) és a lízingbe vevővel szembeni kártérítési felelősségét (kivéve, ha a lízingbe vevő kárát az okozta, hogy bízott a lízingbe adó szakértelmében és véleményében, és a lízingbe adó közreműködött a szállító kiválasztásában, vagy a berendezés részletes leírásában), azonban ezek a felelősségkizárások nem érintik a lízingbe adónak egyéb, például tulajdonosi minőségén alapuló felelősségét.

**6.3. A lízingdíj.** A lízingdíj megállapítása a lízingszerződések egyik legfontosabb és legrészletesebben kifejtett tartalmi eleme. A lízingdíj mértéke Magyarországon általában a lízingtárgy bruttó értékének 150-170 %-a körül mozog. A lízingdíj mértékét sok tényező befolyásolja: a futamidő hossza, a lízingbe vevő időszakonként előre vagy utólag fizet, a lízingdíj ütemezése (egyenletes, csökkenő vagy növekvő eloszlású-e a fizetés), a fizetés gyakorisága, a lízingtárgy maradványértéke, a kikötött kamat (fix vagy változó kamatlábat alkalmaznak-e), és a lízing típusa (a pénzügyi lízingnél a teljes amortizáció miatt a használati időhöz igazodik, az operatív lízing esetében a részamortizáció okán a lízingtárgy értéke a mérvadó).

A lízingdíj összegének kiszámításakor a következő összetevőkkel kell kalkulálni: a lízingtárgy beszerzési ára, a lízingtárgy beszerzésének mellékköltségei (pl. csomagolás, szállítás), a lízingbe adó működési költségeihez való hozzájárulás, finanszírozási alapköltségek, költségfedezet (időközbeni változásokra, kockázati tényezőkre, igényérvényesítésre), a lízingbe adó nyeresége.

A magyar bírói gyakorlat azt az ellenértéket minősíti lízingdíjnak, ami valamely dolog meghatározott időre szóló használatáért, majd a maradványérték ellenében a tulajdonjog átengedéséért együttesen jár.<sup>46</sup> A futamidő alatt a dolog a lízingbe vevő használatába kerül, így a lízingdíj valójában két különböző típusú szolgáltatás együttes ellenértékeként jelenik meg: egyfelől a beszerzési ár törlesztéseként, másfelől a használat díjaként.<sup>47</sup> A lízingdíj nemcsak a hitel törlesztése vagy a használat díja, hanem meghatározóan a tulajdonjog megszerzésének ellenértéke, ezért ha a lízingbe adó a tulajdonjog átruházását a lízingbe vevő részére akár önhibáján kívül (pl.: a lízingelt gépjármű bűncselekményből származott) nem tudja nyújtani, a lízingszerződés meghiúsulása miatt ellenszolgáltatásra nem jogosult.<sup>48</sup>

## 7. A lízingszerződés megszegése (a hibás teljesítés kivételével)

A lízingbe vevő részéről előforduló leggyakoribb szerződésszegő magatartások:

- a. a lízingdíj késedelmes, hiányos vagy nem-fizetése,
- b. és a lízingtárgy szerződés- és rendeltetésellenes használata.

A lízingbe adó a lízingbe vevő szerződésszegése esetén köteles azt megfelelő

<sup>45</sup> 8. cikk

<sup>46</sup> BH 1996. 5.

<sup>47</sup> BH 1996. 257.

<sup>48</sup> BDT 2007. 1666.

határidő kitűzésével a jogoszerű magatartásra felszólítani, majd ennek eredménytelen volta esetén a szerződésszegés jogkövetkezményeit érvényesíteni.

**7.1.** A díjhátralék problémakörét vizsgálva megállapítható, hogy némileg „más utat jár” az UNIDROIT-egyezmény és a magyar bírói gyakorlat.<sup>49</sup>

Az egyezmény úgy rendelkezik, hogy a lízingbe vevő mulasztása esetén a lízingbe adó követelheti a hátralékos bért, annak kamatait és kártérítést. Ha a lízingbe vevő mulasztása súlyos szerződésszegésnek minősül és a lízingszerződés úgy rendelkezik, akkor a lízingbe adó a jövőben esedékes részleteket is lejárttá teheti, követelheti és elállhat a szerződéstől. A lízingbe adó az elállást követően birtokba veheti a berendezést és olyan mértékű kártérítést követelhet, mintha a lízingbe vevő a lízingszerződést szerződésszerűen teljesítette volna. A lízingbe adó a jövőben esedékessé váló bért csak akkor teheti lejárttá és elállási jogát csak akkor gyakorolhatja, ha a lízingbe vevőt előzőleg felszólította és a mulasztás pótlására ésszerű lehetőséget kínált fel neki. A lízingbe adó annyiban nem követelheti kárának megtérítését, amennyiben kárenyhítési kötelezettségének nem tesz eleget.

A magyarországi judikatúra<sup>50</sup> két lehetőséget ismer a lízingbe vevő lízingdíj-fizetési kötelezettségének elmulasztása esetén. Az egyik lehetőség az, amikor a lízingszerződés erre az esetre úgy rendelkezik, hogy a lízingbe adó birtokba veheti a lízingtárgyat és az összes hátralékos lízingdíjat diszkont értéken (mert még nem jártak le) követelheti. A Csongrád Megyei Bíróság Gazdasági Kollégiumának állásfoglalása (1996. június 21.) kimondja, hogy pénzügyi lízing esetén a szerződésnek a lízingdíj-fizetés elmaradása miatti rendkívüli megszüntetése esetén semmis az a szerződéses kikötés, amelynél fogva a lízingbe adó a teljes hátralékos lízingdíj összegére, és ezen kívül a lízingelt dolog visszaszármaztatására is feltétel nélkül igényt tarthat. Az ilyen kikötés azért semmis, mert nem alakítható ki érvényesen olyan szerződéses helyzet, amelynél fogva valamelyik fél az ingyenes juttatás szándékának hiányában is ellenszolgáltatás nélkül jusson hozzá a szolgáltatáshoz, és így jogalap nélkül gazdagodjék. Csak olyan kikötés fogadható el érvényesnek, amelynél fogva a lízingbe adó választhat:

- a teljes lízingdíjat követeli és a lízingtárgy tulajdonjogáról (a díj teljesítése után) lemond,
- vagy a lízingtárgy visszaadását követeli és a szerződés megszűnése miatti kárának megtérítését (a lízingdíj helyett).<sup>51</sup>

A kétféle jogkövetkezmény egyidejű, konjunktív alkalmazása akkor is kizárt, ha a lízingszerződés ilyen kikötést tartalmazott. Ugyanis nem fogadható el érvényesnek az, ha a lízingbe adó anélkül teszi esedékessé a hátralékos lízingdíj-szolgáltatást, hogy az ezért járó ellenszolgáltatást – a megszűnés folytán – nyújtani lenne köteles; ehelyett eldöntheti: vagy nem tart igényt a jövőbeli szolgáltatásra, vagy ha igen, akkor az ezért járó jövőbeli ellenszolgáltatást is teljesíteni köteles. Nem

<sup>49</sup> LB Gf. I. 30.076/1998.: a lízingszerződések egyes kérdéseinek nemzetközi szabályozását szolgáló egyezmény rendelkezéseinek figyelembevétele belföldi lízingszerződések megszegése miatt keletkezett kárigények elbírálása során

<sup>50</sup> Tolna Megyei Bíróság 3. Gf. 17-00-000010/3.

<sup>51</sup> BDT 2008. 1907.

ütközik jogszabályi tilalomba az olyan szerződéses kikötés, amikor a lízingbe adó visszaköveteli a lízingtárgyat, követeli a hátralékos lízingdíjat is, azonban a visszakövetelt lízingtárgyat a piaci forgalomban értékesíti, és a befolyt vételár összegével a lízingbe vevő hátralékos lízingdíj-tartozását csökkenti. Ebben az esetben a biztosítéki szerepet betöltő lízingtárgyból, annak eladása útján elégíti ki igényét (ez a hátralékos lízingdíjra vonatkozik), a dolog vételárát azonban nem a saját javára, hanem a lízingbe vevő javára számolja el. Ha a lízingbe adó a lízingtárgyat visszaveszi a lízingbe vevőtől, a teljes hátralékos lízingdíjat akkor sem követelheti, ha a lízingtárgyat huzamos ideig még nem értékesítette; ekkor csak a lízingtárgy reális forgalmi értékével csökkentett különbözeti összegre tarthat igényt<sup>52</sup>. A reális forgalmi érték meghatározása szükség esetén szakértő útján tisztázandó; ez mindkét fél érdeke, indokolt ezért a szakértői díj előlegezését a felek között megosztani<sup>53</sup>. A szerződés megszüntetésére és a felek közötti elszámolásra ilyenkor a tulajdon-fenntartásos részletvétel<sup>54</sup> szabályai az irányadók. E jogszabályhelyek megfelelő alkalmazása a pénzügyi lízingszerződésre vetítve azt jelenti, hogy ha a lízingbe vevő az esedékes lízingdíj-részletet nem fizeti meg, akkor – ilyen kikötés és felhívás után – a lízingbe adó vagy megszünteti a szerződéses jogviszonyt, vagy a lízingdíj további részletfizetési kedvezményének jogát vonja meg. A részletfizetési kedvezmény jogának megvonása azt jelenti, hogy a lízingbe adó a teljes hátralékos lízingdíjat egy összegben követelheti; amennyiben a teljes hátralékos lízingdíjat kézhez kapja, akkor ez szükségszerűen időben előre hozza a lízingbe vevő tulajdonjog szerzését vagy opciós jogának gyakorolhatóságát. A Csongrád Megyei Bíróság Gazdasági Kollégiuma állásfoglalása alapján követett gyakorlat az UNIDROIT-egyezményhez igazodik: birtokbavétel és kártérítés (a szerződésszerű teljesítéssel azonos mértékű).

A lízingszerződésben kikötött részletfizetés esetén a követelés elévülésének kezdő időpontja nem az elmaradt – ki nem fizetett – részlet esedékességének, hanem a „végeladási ár” esedékességének az időpontja<sup>55</sup>; tehát a lízing-kontraktus fennállása alatt az elévülés az egyes díjrészletek tekintetében fogalmilag kizárt.

**7.2.** A polgári jogviszonyokban a Ptk. általános rendelkezései a szerződések részét képezik, ebből adódóan a jogellenes magatartás is szerződésszegő magatartás.<sup>56</sup>

A választottbíróság elé került ügy alapja egy traktorra vonatkozó pénzügyi lízingszerződés volt. Az alperes (lízingbe vevő) az esedékes lízingdíjakat nem fizette meg, a felperes (lízingbe adó pedig felmondta a kontraktust). Az alperes visszavitte a traktort a felperes megbízottjának, ezt követően a lízingtárgyat a felperes értékesítette, a vételárát a követelésből levonta és a fennmaradó összegeket, s azok járulékait az alperestől követelte. A választottbírósági eljárás során az alperes a követelés jogalapját nem vitatta, viszont sérelmezte, hogy a traktor az átadást követően 10 hónapig állt a telephelyen, üzemórái száma gyarapodott, állaga jelentősen leromlott, és üzemképtelenné vált. A választottbíróság úgy

<sup>52</sup> BDT 2008. 1907.

<sup>53</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1.Gf.40.277/1996/4.

<sup>54</sup> Ptk. 376. § (2-3) bek.

<sup>55</sup> BH 1998. 242.

<sup>56</sup> Vb 04172



találta, hogy mindkét fél szerződést szegett. Az alperesi szerződésszegés következménye a felperes jogos felmondása, az elszámolás és a szerződésszegés egyéb jogkövetkezményei (késedelmi kamat, kötbér, a lízingtárgy visszavétele) voltak. A felperesi szerződésszegés következménye pedig az alperest terhelő kötelezettségek csökkentése oly mértékben, amilyen mértékben a felperes szerződésszegő magatartása terheesebbé tette az alperes helyzetét ahhoz a helyzethez képest, amely akkor állt volna fenn, ha a felperes úgy járt volna el, ahogy az általában elvárható.<sup>57</sup>

**7.3.** A lízingszerződés kötelezettje berendezés bérbeadására vonatkozó kötelezettségét engedményezés formájában is teljesítheti. Ha az engedményezett jog olyan szerződésből ered, amelyet kötbérszankció jogszabály erejénél fogva biztosít, az engedményes szerződésszegése esetén kötbérigényét akkor is érvényesítheti a kötelezettel szemben, ha a lízingszerződésben a kötbér nem került kikötésre<sup>58</sup>. A felperes számítógéprendszerének bővítése céljából a perben nem álló bankkal pénzügyi lízingszerződést kötött. Ennek keretében a bank (lízingbe adó) vállalta, hogy az alperesi szállítótól megvásárolja a számítógép-konfigurációt, és azt a felperes használatába adja. A bank és az alperes a lízingtárgy beszerzésére és üzembe helyezésére szerződtek, azzal, hogy a szállítási szerződés teljesítését kötbérrel biztosították. A lízingszerződésben a lízingbe adó (a bank) a lízingbe vevőre (felperes) engedményezte a szállítási szerződésből eredő jogait és a vételár-fizetési kötelezettség kivételével felperesre ruházta a szállítási szerződésből fakadó kötelezettségeit is. Az alperes (a szállító) a kikötött teljesítési határidőben nem szállított, a felperes pedig elállt a szerződéstől, majd keresetében marasztalni kérte az alperest. A bíróság megállapította, hogy a peres felek között az engedményezés hozta létre a jogviszonyt: az alperesnek a felperes részére kellett teljesítenie és késedelembe esett. A szállítási szerződés megghiúsulása az arra épülő lízingszerződés megszűnésével járt. A lízingszerződés – az alperesi érveléssel ellentétben – nem a dolog átadásával, hanem a kontraktus megkötésével jött létre, és ez alapján a jogosult a dolog használatába adását követelheti. A szerződés felperes általi felbontása következtében a lízingbe vevő a vételárelőleg kamatokkal együtt történő visszafizetésére köteles, valamint kötbérfelelősség is terheli; a megghiúsulási kötbér az engedményezés alapján a felperest (a lízingbe vevőt) illeti.

## **8. A hibás teljesítés és jogkövetkezményei**

A Ptk. 305. § (1) bekezdése szerint, ha a szolgáltatott dolog a teljesítés időpontjában nem felel meg a jogszabályban, vagy a szerződésben meghatározott tulajdonságoknak, akkor a kötelezett hibásan teljesít.

**8.1. Az UNIDROIT egyezmény megoldásai hibás teljesítés esetére.** Az UNIDROIT-egyezmény külön rendezi a jogszavatosság (a) és a kellékszavatosság (b) kérdéskörét:

---

<sup>57</sup> Ptk. 4. § /4/ bek.

<sup>58</sup> BH 1989. 366.

a) a lízingbe adó szavatolja a lízingbe vevő zavartalan birtoklását olyan személlyel szemben, akinek tulajdonjoga vagy erősebb jogcíme van a berendezés felett, vagy aki ezt bírói úton érvényesíti, feltéve, hogy ez a jog vagy igény nem a lízingbe vevő tevékenységének vagy mulasztásának következménye;

b) ha a berendezést nem szállítják, vagy a szállító késedelembe esik, vagy a berendezés nem felel meg az adásvételi szerződésben foglaltaknak.

Ezekben az esetekben:

- a lízingbe vevő jogosult a lízingbe adóval szemben a lízingtárgy átvételét megtagadni, vagy a lízingszerződést felmondani,
- és a lízingbe adó jogosult a hibás teljesítés orvoslására és a szerződésnek megfelelő berendezés felajánlására úgy, mintha a lízingbe vevő a berendezést a lízingbe adótól az adásvételi szerződésben foglalt feltételek szerint megvásárolta volna.

A lízingbe vevő jogosult a lízingszerződés alapján fizetendő bért mindaddig visszatartani, amíg a lízingbe adó nem orvosolja a mulasztását azzal, hogy az adásvételi szerződésnek megfelelő berendezést ajánl fel, illetve amíg a lízingbe vevőnek a berendezés átvételének megtagadásához való joga meg nem szűnik. Ha a lízingbe vevő élt a lízingszerződéstől való elállás jogával (ellentmondás áll fenn az egyezményben a felmondás/elállás joga alkalmazását illetően!), úgy jogosult az előre kifizetett bért és minden egyéb kifizetést visszakövetelni, levonva abból egy ésszerű összeget a berendezés által biztosított előnyök címén.

Amennyiben a lízingbe vevő kárát nem az okozza, hogy

- bízott a lízingbe adó szakértelmében és véleményében,
- és a lízingbe adó közreműködött a szállító kiválasztásában,
- vagy a berendezés részletes leírásában, akkor a lízingbe adót a lízingbe vevővel szemben a berendezés tekintetében semmilyen felelősség nem terheli. Továbbá a lízingbe adó ebben a minőségében harmadik személlyel szemben nem felel a berendezés által okozott haláleset, személyi sérülés vagy dologi kár miatt.

## **8.2. A magyar bírói gyakorlat által kimunkált jogkövetkezmények**

**8.2.1. Hibás teljesítés esetén a lízingbe adó saját jogán történő igényérvényesítése.** A lízingbe adó a gépkocsi adásvételi szerződés vevője, ebből következően a lízingbe adó a saját jogán (vevőként) felléphet az eladóval szemben a szerződésszegésből, így a hibás teljesítésből eredő jogainak gyakorlása érdekében. A vevőt saját jogon megillető jogosultságok gyakorlása független attól is, hogy a lízingbe vevő vele – a lízingbe adóval – szemben ilyen jellegű igényt érvényesít vagy sem. A saját jogán megillető igényeken kívül a lízingbe adó érvényesítheti azokat az igényeket is, amelyek abból származnak, hogy a gépkocsi hibája miatt vele szemben indokoltan és eredményesen lépett fel a további jogszerző, a lízingbe vevő (áthárításra irányuló megtérítési igény). A lízingbe adó azonban kártérítés címén az eladóra csak az indokolt, jogszerű igényeket háríthatja át. Nem tartozik ebbe a körbe az a kár, amelyet – kármegelőzési kötelezettsége körében elvárható módon eljárva – megelőzhetett volna. A lízingbe adó és a lízingbe vevő között folyamatban volt előzményperben hozott jogerős ítélet

önmagában az áthárítási igényt nem alapozza meg, az újabb perben az eladó hibás teljesítésének tényét bizonyítani kell.<sup>59</sup>

**8.2.2. Jótállásra alapozott igények kikényszeríthetősége hibás teljesítés esetén.** A perben egy kombájn volt a lízingtárgy, melynek vonatkozásában a lízingbe vevő (felperes) lemondott arról, hogy a lízingbe adóval szemben a lízingszerződésből eredően szavatossági igényt érvényesítsen. Ennek ellentételezéseként a lízingbe adó a lízingszerződés aláírásával egyidejűleg a felperesre engedményezte a szállítóval szemben – a szállítóval kötött szállítási szerződésből – fennálló összes jogait, beleértve a garanciális és szavatossági jogokat is. Az őszi betakarítás során a kombájn leállt és tűz keletkezett benne, ennek oka szerelési hibára, a csapágyazás tönkremenetelére volt visszavezethető. A bírói gyakorlat szerint<sup>60</sup> a jótállás szóbeli megállapodással is kiköthető, a törvény ezt alakszerűséghez nem köti, a teljesítést követően is lehet erre megállapodást kötni. Az alperes a gyártóhoz hasonló garanciát vállalt (ld.: engedményező nyilatkozat) és a perbeli tüzeset bekövetkeztéig megbízottján keresztül végzett is garanciális javításokat a felperesnek. A Ptk. 248. § (2) bekezdése szerint jótállás alapján a kötelezett a szerződés szerű teljesítésért ebben a törvényben foglaltaknál szigorúbb felelősséggel tartozik. Ebből következően a jótállásra alapított felelősség a törvényes szavatosságnál szigorúbb helytállás, szűk körű kimentési lehetőséggel: aki a szerződés hibátlan teljesítéséért jótállásra köteles, ennek időtartama alatt a felelősség alól csak akkor mentesülhet, ha bizonyítja, hogy a hiba oka a teljesítés után keletkezett; az alperes ezt bizonyítani nem tudta.

A jótállás alapján a jogosult ugyanazon szavatossági jogokat érvényesítheti, amelyek őt a hibás teljesítés esetén a törvény erejénél fogva megilletik. Azonban a jótállás nem szorítkozik a szavatossági jogokra, hanem a szerződés szerű teljesítés valamennyi jogkövetkezményére kiterjed, ezért a jogosult a jótállás alapján követelheti a hibás teljesítés során elszenvedett kárának megtérítését is, ha a felek megállapodása e tekintetben nem tartalmaz kizáró rendelkezést. A Ptk. 310. §-a alapján a hibás teljesítésből eredő kártérítési felelősség alól a kötelezett csak azzal mentheti ki magát, hogy a hibátlan teljesítés érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható; ezt az alperes bizonyítani nem tudta.<sup>61</sup>

**8.2.3. A hibás teljesítésért való helytállás kizárása a lízingbe adó által.** A magyar bíróságok döntéseiben – a lízingszerződés hibás teljesítésre vonatkozó kikötései tekintetében kialakult hazai gyakorlat miatt – egységes álláspont kristályosodott ki. A hibás teljesítés jogkövetkezményei szempontjából a lízingszerződésekben általában kétféle szerződéses kikötést alkalmaznak:

a) a lízingbe adó kizárja a hibás teljesítésért a helytállást, de engedményezi a lízingelt dolog hibája miatt a hibás teljesítésből eredő igények érvényesítését a lízingbe vevőre, amelynek alapján az eredeti eladóval szemben a lízingbe vevő közvetlenül léphet fel;

b) a lízingbe adó kizárja a hibás teljesítésből eredő felelősségét és az

<sup>59</sup> BDT 2005. 193., Fővárosi Bíróság Gf.75.677/2004.

<sup>60</sup> BH 1993. 146., BH 1993. 244.

<sup>61</sup> 2-H-PJ-2007-38.

igényérvényesítést sem engedményezi a lízingbe vevőre.

Az a) esethez a joggyakorlat úgy viszonyul, hogy az engedményezést olyan kompenzációs előnynek minősíti, amely ellensúlyozza a felelősség kizárásából eredő hátrányt.<sup>62</sup> Az engedményezés mellett a felelősségkizáró klauzula csak akkor és annyiban lehet érvényes, amennyiben az eladóval szembeni közvetlen fellépést biztosító átruházott jogok és követelések a lízingbe vevő szerződésszegési érdeksérelmének a teljes körű orvoslására alkalmasak.<sup>63</sup>

A b) változat esetén a Ptk 314. § (2) bekezdés kógens rendelkezése folytán a lízingbe adó a szerződésszegésért való felelősséget érvényesen nem zárhatja ki és nem is korlátozhatja, feltéve, hogy az ezzel járó hátrányt valamilyen egyéb előny nyújtásával nem egyenlíti ki. Tehát, ha a lízingszerződés engedményezést nem tartalmaz (nincs kompenzációs előny és a lízingbe vevő hibás teljesítésből származó igényét nem tudja érvényesíteni a vele szerződéses jogviszonyban nem álló eladóval szemben), akkor a felelősség kizárása semmis. A lízingbe adó ebben az esetben a hibás teljesítésből rá háruló jogkövetkezményeket az eladóra továbbháríthatja.<sup>64</sup>

#### **8.2.3.1. A szavatossági igények engedményezése a lízingbe vevőre.**

A lízingszerződés esetén a lízingbe vevő a hibás teljesítés miatti igényeit – azok szerződésben történt engedményezése esetén – elsősorban közvetlenül a dolog eladójával szemben érvényesítheti, feltéve, hogy az engedményezés a lízingbe vevő jogainak orvoslására teljes körűen alkalmas. A hibák ismételt, gyakori jelentkezése az elállást önmagában megalapozza.<sup>65</sup>

A hibás teljesítés objektív alapú jogkövetkezményei eltérően alkalmazhatóak a lízingszerződés és az adásvételi szerződés esetén:

- a kijavítási és kicserélési jog gyakorlása problémamentes (kivéve egyedileg meghatározott lízingtárgynál);
- árleszállításnál a szavatossági jog az adásvételi szerződésben kikötött vételárra vonatkozik, hiszen a lízingdíj a vételárnál lényegesen magasabb és azt a szavatossági igényt a lízingbe adó nem engedményezhette a lízingbe vevőre, hiszen ez őt sem illeti meg az eladóval szemben;
- az elállási jog gyakorlása az adásvételi szerződés tekintetében a lízingbe adó bevonása nélkül problematikus, ezért a gyakorlatban a lízingbe vevő a lízingszerződéstől áll el.<sup>66</sup>

A lízingszerződés fennállása alatt a traktor 26 féle hiba miatt 17 alkalommal szorult javításra, a lízingbe vevő (felperes) érdekmúlásra hivatkozva – mint engedményezett – jogosult volt az adásvételi szerződéstől való elállásra. A lízingszerződés elállás folytán bekövetkezett megszűnésekor csak a Ptk. 319. § (2) bekezdésében írt jogkövetkezmény alkalmazásának lehet helye.<sup>67</sup>

<sup>62</sup> Ptk. 314. § (2) bek.

<sup>63</sup> Fővárosi Bíróság Gf. 75.562/2004., BDT 2005. 192.

<sup>64</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1.Gf.40.015/1996/2., Csongrád Megyei Bíróság 1.Gf.40.167/1996/3.

<sup>65</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1.Gf.40.237/1996/4.

<sup>66</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1996. június 21-ei kollégiumi állásfoglalása; 11-H-PJ-2006-1.

<sup>67</sup> LB-H-GJ-2007-21.

**8.2.3.2. A szavatossági igények az engedményezési klauzula nélkül.** Ha a lízingszerződés nem tartalmaz engedményezést, akkor a hibás teljesítés jogkövetkezményei a lízingbe adó és a lízingbe vevő vonatkozásában vizsgálandók.

A hibás teljesítés egyik objektív jellegű jogkövetkezménye a szavatosság. A szavatossági jogok célja elsősorban a szerződésnek megfelelő teljesítés kikényszerítése, végső esetben az eredeti állapot helyreállítása. Éppen ezért a kötelezett felelőssége objektív jellegű. A szavatosság alól a kötelezett nem mentheti ki magát annak bizonyításával, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. A lízingbe adó tehát szavatosság esetén objektív alapon felel, függetlenül attól, hogy tudott-e a lízingtárgy, mint szolgáltatás hibájáról, vagy megakadályozhatta-e a hibás teljesítést. Ezek a szavatossági helytállási kötelezettségén nem változtatnak.<sup>68</sup>

Az ítélkezési gyakorlatban értelmezési problémaként merült fel, amennyiben a lízingtárgy hibája olyan súlyú, hogy a lízingbevevő jogosultnak az alkalmatlan szolgáltatás miatt a teljesítéshez fűződő érdeke megszűnt, akkor a Ptk. 306. § (3) bekezdése szerinti elállási jogát gyakorolhatja, vagy pedig a Ptk. 424. § (1) bekezdése szerinti azonnali hatályú felmondás joga illeti meg. A kérdésfelvetésnek azért is van jelentősége, mert az elállás a szerződést felbontja, a szerződés felbontása esetében a szerződés megkötésének időpontjára visszaható hatállyal szűnik meg, és a már teljesített szolgáltatások visszajárnak.<sup>69</sup> A felmondás viszont a szerződést megszünteti, a szerződés megszüntetése esetében pedig a szerződés a jövőre nézve szűnik meg, és a felek további szolgáltatásokkal nem tartoznak.<sup>70</sup>

Elállás esetén tehát – a lízingtárgy visszaszolgáltatása mellett – az addig fizetett lízingdíj-részletek a lízingbe vevő részére visszajárnak, azonnali hatályú felmondás esetén viszont a szerződés a jövőre szólóan szűnik meg, és – a lízingtárgy-visszaszolgáltatási kötelezettség mellett – az addig fizetett lízingdíj-részletek a lízingbeadót illetik, azt visszatéríteni nem köteles. A bírói gyakorlatban – más összefüggésben – mindkét közelítésre születtek közzétett jogesetek.<sup>71</sup>

Elállás esetén az addig fizetett lízingdíj-részletek visszatérítése miatt a használati szolgáltatás válna ingyenessé, míg azonnali hatályú felmondás esetén a lízingdíjba foglalt vételárjellegű részletek nem számolhatók el, hanem „bérleti díjként” az addigi használat fejében, de túlzott összegben a lízingbeadónál maradnának. A kétségtelen ellentmondás úgy oldható fel, ha az erősebb adásvételi jelleg miatt a lízingbevevő szavatossági elállási joga válik elismertté, ugyanakkor azonban az elállás folytán visszajáró lízingdíjrészletekből az addigi használati szolgáltatás ellenértékeként a szakmailag indokolt használati díj a lízingbeadó javára kerül elszámolásra, a lízingdíjból levonásra kerül. Mivel a lízingszerződés egyik jellegzetessége, hogy a bérleti jogviszony elemeit is hordozza, ezért az elállás jogkövetkezményeinek levonása során a Ptk. 309. § (2) bekezdésében írtak ellenére használati díj a lízingbeadó terhére elszámolható, amelynek reális

<sup>68</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1996. június 21-ei kollégiumi állásfoglalása

<sup>69</sup> Ptk. 320. § (1) bek., 319. § (3) bek.

<sup>70</sup> Ptk. 321. § (1) bek., 319. § (2) bek.

<sup>71</sup> BH 1991. 30., BH 1994. 40.

mértékét általában szakértő bevonásával lehet tisztázni.<sup>72</sup>

Az ítélkezési tapasztalatok szerint más szavatossági jog gyakorlása a lízingbevevő – lízingbeadó relációjában csak ritkán fordul elő. A lízingbeadóval szemben kijavítási igény közvetlen érvényesítése nem célravezető, ezen kívül a lízingszerződések tipikusan külön is tartalmazzák azt a kikötést, hogy a dolog javításáról a lízingbevevőnek kell gondoskodnia. A kicserélés részben a kiválasztott lízingtárgy egyedi szolgáltatás jellege miatt kizárt<sup>73</sup>, de ellenkezik a lízing bérleti jellegével is<sup>74</sup>.

A lízingdíj leszállítás iránti szavatossági igénynek<sup>75</sup> elvileg nincs akadálya, de emiatt a lízingbeadóval szembeni fellépést a lízingbevevők általában – a kárveszélyviselés telepítése és a felelősségkizáró klauzula folytán – nem kockáztatják.<sup>76</sup>

#### **8.2.4. A hibás teljesítés szubjektív jogalapú következménye, a kártérítés**

**8.2.4.1. A lízingbe adó kártérítési felelősségéről.** A lízingszerződések létrejöttének sajátos előzményei miatt a lízingbeadót hibás teljesítés tekintetében rendszerint felróhatóság nem terheli. Miután a lízingtárgy kiválasztásában, átvételében semmilyen szerepet nem vállal, az esetleges hibáról, ennek okáról tudomást sem szerezhet, a hibás teljesítés megakadályozására sincs módja, saját eljárásában mulasztás rendszerint nem terheli. Rendszerint maga a lízingbevevő jár el, ő az, aki egyedileg kiválasztja a lízingtárgyat, majd a lízingbeadót azzal bízva meg, hogy a már kiválasztott lízingtárgyat vásárolja meg és adja lízingbe az ő részére. A lízingbeadó valójában ebben a körben a későbbi lízingbevevő megbízó utasítása szerint jár el. A dolog eredeti eladója nem kerül a teljesítési segéd (közreműködő) pozíciójába a lízingbeadó relációjában, s így érte a lízingbeadó felelősséggel sem tartozik.<sup>77</sup>

#### **8.2.4.2. Az eladó/szállító kártérítési felelősségéről.**

**8.2.4.2.1.** Amennyiben a lízingbe adó az általa adásvételi szerződéssel vásárolt gépkocsi lízingbe adására vonatkozó szerződésben az adásvételi szerződésben biztosított valamennyi jogáról (a tulajdonjogot kivéve) a lízingbe vevő javára lemond, ez olyan engedményezésnek minősül, mely az adásvételi szerződés hibás teljesítésével okozott kárigényen alapuló követelésérvényesítésének jogát is magában foglalja. A lízingbe adó által engedményezett kárigények része – a helytállási kötelezettségekből adódóan – az a kár is, amelyet közvetlenül nem a lízingbe adó, hanem a lízingbe vevő szenved el, azonban amelyet a lízingbe adóval szemben a lízingbe vevő jogszerűen érvényesíthetne.<sup>78</sup>

Teherautóra vonatkozó lízingszerződésben a lízingbe adó (felperes) lemond arról, hogy a lízingbe adóval szemben a lízingkontrakusból eredően szavatossági

<sup>72</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1996. június 21-ei kollégiumi állásfoglalása

<sup>73</sup> Ptk. 306. § (2) bek.

<sup>74</sup> Ptk. 424. § (1) bek.

<sup>75</sup> Ptk. 306. § (1) bek.

<sup>76</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1996. június 21-ei kollégiumi állásfoglalása

<sup>77</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1996. június 21-ei kollégiumi állásfoglalása

<sup>78</sup> FIT 10.Gf.40.170/2005/4.

igényt érvényesítsen, ennek ellentételezéseként a lízingbe adó a megállapodás aláírásával egyidejűleg a felperesre engedményezi a szállítóval (alperes) szemben a szállítóval kötött szállítási szerződésből eredő összes jogait, beleértve a garanciális és szavatossági jogokat is. A gépjármű műszaki konstrukciós hibában szenvedett, a teherbíráshoz kicsi volt a beszerelt motor, továbbá a teherautó az állandó meghibásodások miatt használhatatlan volt. A bíróság megállapította, hogy az alperesnek a hibás teljesítéshez kapcsolódó felelőssége alóli kimentéséhez önmagában nem elegendő az, hogy az alperes új gépjárművet adott el, hiszen bármely új termék vásárlója elsősorban azt várja el, hogy az áru hibátlan legyen és a rendeltetésszerű használatra alkalmas. Az sem elegendő az alperesnek a felelősség alóli mentesüléséhez, hogy a gépjármű típusbizonyítvánnyal rendelkezett, hiszen a szakértő rámutatott, hogy a típusbizonyítvány kiadását megelőző vizsgálat nem terjedt ki a műszaki szerkezetek, különösen a motor tartósságának, üzembiztonságának és anyagminőségének vizsgálatára. Ugyancsak nem volt alkalmas a felelősség alóli mentesülésre az, hogy az alperes a bejelentett hibákat kijavította, hiszen a szakértő a szakvéleménye kiegészítésében azt is megállapította, hogy a hibák mögött rejlő okokat az alperes nem tárta fel, nem hárította el, annak ellenére, hogy erre lehetősége lett volna.<sup>79</sup>

A hibás teljesítés miatt a futamidő lejárta előtt elálló lízingbe vevő kártérítésként nem tarthat igényt a teljes vételárra (amit nem fizetett ki), hanem csak a kifizetett lízingdíjra. Ugyanis a ki nem fizetett tételek kárként nem jelennek meg, mivel a kártérítés csak a károsodás bekövetkeztekor válik esedékessé.<sup>80</sup>

Műszaki konstrukciós hibában szenvedő gépjármű lízingelése kapcsán a bíróság kimondta, hogy abban az időszakban, amikor a gépkocsi a lízingbe vevő birtokában volt, és üzemképes volt, akkor azt használta, jövedelmet termelt vele, tehát az erre az időszakra kifizetett lízingdíj kárként nem minősülhet. Ugyanakkor azokra az időszakokra, amikor a gépkocsi javítás alatt állt, és a felperes lízingdíjat fizetett, a lízingdíj nem tölthette be a szerződés szerinti szerepét, hiszen a lízingbe vevő a gépjárművet nem tudta használni. Ezek alapján a bíróság tényleges kár és elmaradt haszon címén középárányos időtől késedelmi kamat fizetésére kötelezte az alperest. Viszont a lízingbe vevő nem vagyoni kár megtérítésére vonatkozó igényét nem találta megalapozottnak a bíróság, mivel személyhez fűződő jogsértés (jóhírnév sérelme a gépkocsi sorozatos meghibásodásai miatt) nem volt megállapítható.<sup>81</sup>

A perbeli adásvételi szerződéstől való elállás folytán bekövetkezett a lízingszerződés megszűnése is, a lízingbe vevő pedig kártérítés jogcímén kérte az általa kifizetett lízingdíj ellentételezését. A bíróság szerint a felperesnek a lízingdíj kifizetésével felmerült kárát csak megfelelően csökkentett összegben lehet figyelembe venni, mivel a lízingtárgy nem a teljes futamidő alatt volt meghibásodva, így annak használata alatt a lízingbe vevő annak előnyeit is élvezte. Ezért a használat kiszámolt ellenértékével csökkenteni kell azt az összeget,

<sup>79</sup> 19-H-GJ-2006-2

<sup>80</sup> 2007/3. Választottbírósági határozat, Vb/06192

<sup>81</sup> 19-H-GJ-2006-2

melynek megfizetésére kártérítés gyanánt az alperes köteles.<sup>82</sup>

**8.2.4.2.2.** Az eladó/szállító kártérítési felelősségéről szerződésen kívüli kártérítés alapján. A lízingbevevő nincs elzárva attól sem, hogy a hibás terméket értékesítő eladóval szemben jogellenes károkozó magatartása miatt szerződésen kívüli kártérítés címén közvetlenül igényt érvényesítsen. Ebben az esetben a szerződésen kívüli károkozás nem a hibás teljesítésben – mint szerződéshez kapcsolódó jogi kategóriában – hanem abban áll, hogy olyan műszaki értelemben vett hibás terméket forgalmazott, amelynek fogyatéka miatt, azzal okozati összefüggésben más személyt – szerződéstől függetlenül – vagyoni hátrány ért. A károsult valamely hibás termék gyártója, forgalmazója ellen – szerződéses jogviszony hiányában is – a Ptk. 339. § (1) bekezdés alapján érvényesítheti kártérítési igényét, amely igény a szerződésszegési igényekkel egyenrangú, a kártérítés egyes tényállási feltételei azonban eltérőek.<sup>83</sup>

Az áru fuvarozással foglalkozó lízingbe vevő félpótkocsit hűtőfelépítménnyel lízingel, azonban a szerelvény közúti közlekedésre alkalmatlannak bizonyul, így a lízingbe vevő fuvarozási szerződéseket nem tud teljesíteni, illetve azoktól esik el. Az elmaradt haszon megfizetését szerződésen kívüli kártérítés címén követeli a lízingbe vevő, mivel a lízingtárgy olyan fogyatékoságban szenvedett, amely nemcsak relatív (kontraktuális), hanem abszolút (deliktualis) felelősséget alapozott meg.<sup>84</sup>

## 9. A lízingszerződés megszűnése

A lízingszerződés megszűnik

- a) a futamidő (határozott idő) lejártával (ha a felek a lízingszerződésben kikötik, hogy a szerződés lejártakor a lízingbe vevő – erre vonatkozó értesítés megküldésével – jogosult a maradványértéken a lízingtárgy külön adásvételi szerződéssel történő megvételére, és a lízingbe vevő él e jogával, a lízingbe adó adásvételre irányuló szerződéskötési kötelezettsége a futamidő végével beáll<sup>85</sup>;
- b) a felek közös megegyezésével ex nunc hatállyal (a szerződés egyoldalú felmondásának a másik fél részéről történő tudomásulvétele jogi értelemben nem azonos a szerződés közös megegyezéssel történő megszüntetésével<sup>86</sup>;
- c) azonnali hatályú felmondással (okokra lásd 7. és 8. pontokat); határozott idejű szerződést rendes felmondással nem lehet megszüntetni, lízingszerződés esetén a kölcsönszerződésre irányadó felmondási szabályok nem alkalmazhatóak<sup>87</sup>;

<sup>82</sup> LB-H-GJ-2007-21

<sup>83</sup> BH 1986. 501., BH 1986. 512., 19-H-PJ-2007-25., Csongrád Megyei Bíróság 1996. június 21-ei kollégiumi állásfoglalása

<sup>84</sup> BDT 2005. 192.

<sup>85</sup> BDT 2008. 1799.

<sup>86</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1. Gf. 40.101/1999/3.

<sup>87</sup> BH 1992. 776.



- d) meghatározott speciális körülmények fennálltakor sor kerülhet a lízingszerződéstől való elállásra is, így például
- da) ha a lízingtárgyat képező ingatlanra vonatkozóan elidegenítési és terhelési tilalom került bejegyzésre az ingatlan-nyilvántartásba, a lízingbe vevő ezen a jogcímen jogszerűen elállhat a lízingszerződéstől<sup>88</sup>,
  - db) a szállító a kiválasztott gépjármű helyett használtabbat, elavultabbat, rosszabb műszaki állapotú autóbust értékesített a lízingbe adónak, a lízingbe vevő a gépjármű üzemeltetésre való alkalmatlanságára hivatkozva elállt a lízingszerződéstől, a perré alakult ügyben a bíróság megállapította: „mivel a perbeli szerződés a használati jogviszony elemeit is tartalmazza, ezért az elállás jogkövetkezményeinek levonása során a Ptk. 309. § (2) bekezdésében írtak ellenére a használati díj a lízingbe vevő terhére elszámolható volt.”<sup>89</sup> Az elállás – mint szerződést megszüntető jogi tény – generálisan nem, csak kivételesen alkalmazható a lízingszerződések esetében, mivel a lízingszerződés általában fel nem bontható (a szerződéskötés időpontjára visszamenő hatállyal meg nem szüntethető az eredeti állapot helyreállításának – az esetek többségében fennálló – lehetetlensége okán) csak a jövőre nézve szüntethető meg<sup>90</sup>;
- e) esetlegesen
- ea) a lízingszerződés teljesítésének objektív lehetetlenné válásával (pl.: a lízingelt ingatlant hatósági határozat alapján kisajátítják),
  - eb) a szerződő felek konfúziója esetén (pl.: mind a lízingbe adó, mind a lízingbe vevő gazdasági társaság, és egyesülnek).

Lízingfajtától függően a lízingszerződés megszűnésének egyedi jogkövetkezményei lehetnek, így például visszlízing esetén a lízingbe adóval szerződő lízingbe vevő jogszatosság alapján is felel a lízingbe adó felé a visszaadásra kerülő ingatlan zavartalan birtoklásának és használatának biztosításáért; a szerződéses láncolat többi lízingbe vevőjének a lízingbe adó számára zavartalan birtoklást lehetővé tevő kötelezettsége nem egyetemleges a lízingbe adóval szerződő lízingbe vevővel, mivel ez a kiürítésre szóló személyes kötelezés mellett nem lehetséges.<sup>91</sup>

## 10. Az elszámolás elvei lízingszerződés megszűnésénél

A lízingszerződés elszámolási kérdéseivel kapcsolatban rögzíthető, hogy minden esetben számszaki részletes elszámolás szükséges<sup>92</sup>, a lízingtárgy reális, megszűnéskori forgalmi értékének meghatározása pedig – szükség esetén – szakértő útján tisztázandó.<sup>93</sup>

A lízingbe vevő szerződésszegő magatartása miatti azonnali hatályú

<sup>88</sup> BH 1990. 40.

<sup>89</sup> BDT. 2000. 199., Csongrád Megyei Bíróság 1. Gf. 40.015/1996/2.

<sup>90</sup> BH 1991. 30.

<sup>91</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1. Gf. 40.004/1997/4.

<sup>92</sup> Csongrád Megyei Bíróság 1. Gf. 40.277/1996/4.

<sup>93</sup> BDT 2000. 200.

felmondásokkal kapcsolatos elszámolási kérdések tárgyában a Csongrád Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiuma kollégiumi véleményében [4/2005. (XI. 4.) sz.] a következőket állapította meg:

**10.1.** A lízingbe adó (pl. Lombard cégcsoport) kártérítés címén csak az általános szerződési feltételekben meghatározott ún. külön eljárási díj (üggyviteli költségek: például a fizetési felszólítással, a felmondással, a lízingtárgy visszaszármaztatásával, tárolásával, javíttatásával és újraértékesítésével kapcsolatos kiadások; a kintlévőség kezelésével kapcsolatos ügyvitel alatt minden olyan tevékenységet érteni kell, amely összefüggésbe hozható a felmondással és az azt követően a szerződés megszűnése kapcsán a lízingcég részéről felmerülő teendőkkel) mértékét meghaladó kárát érvényesítheti megalapozottan a lízingbe vevő szerződésszegésével összefüggésben. A külön eljárási díj kárátalány-jellegű: a lízingbe adó csak az általános szerződési feltételekben megállapított %-ot meghaladó kiadásait érvényesítheti kártérítés címén.

**10.2.** A lízingbe adó a lízingtárgy visszaszerzésével kapcsolatos ún. visszaszármaztatási költség (pl.: ha a lízingtárgy gépjármű ilyennek tekinthető az autóműködési költsége, a benzinköltség, a „visszaszerző” megbízási díja) megtérítését akkor követelheti a lízingbe vevőtől, ha érvényes jogcíme van a lízingtárgy birtokbavételére (lásd: a lízingbe adó a lízingtárgy tulajdonosa). Emellett az általános szerződési feltételek is rögzíthetik, hogy a lízingbevevő a szerződés felmondása esetén köteles visszaadni a gépjárművet a lízingbeadónak. A tapasztalat szerint a lízingcégek írásban – határidő tűzése mellett – külön is felhívják a lízingbevevőt a gépkocsi átadására, megjelölve az átvétel helyét is. Amennyiben a lízingbevevő ennek a kötelezettségének nem tesz eleget, a lízingbe adó jogszerűen intézkedik a gépkocsi birtokbavétele iránt, s annak költségeire ugyancsak jogszerűen tarthat igényt szerződésszegéssel okozott kártérítés jogcímén.

**10.3.** A lízingszerződés felmondása utáni időszakra érvényesített CASCO biztosítási díj megtérítésére vonatkozó igény megalapozottsága az általános szerződési feltételek alapján bírálendő el (attól függ, hogy a szerződés előírja-e a lízingbe adó számára megszűnéskor a CASCO biztosítási szerződés megszüntetésének kezdeményezését; ha igen, akkor a lízingszerződés megszűnésétől a biztosítási időszak végéig terjedő időre követelhető a lízingbe adó által kifizetett CASCO-díj). Van olyan üzletszabályzat is, amely szerint a lízingcég, (mint a biztosítóval szerződő fél), az elsődleges biztosíték (azaz az opciós jog) érvényesítésére nyitva álló határidő lejártáig nem mondhatja fel a CASCO biztosítási szerződést, e határidő lejártakor azonban kezdeményezi a biztosítónál a CASCO biztosítás megszüntetését. Az opciós jogra vonatkozó általános szerződési feltételek szerint pedig a lízingbe adó addig jogosult élni a vételi jogával, amíg a lízingbe vevő maradéktalanul nem rendezi a tartozását. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a konkrét jogügyletre a fenti üzletszabályzat vonatkozik, és a lízingbe adó nem él vételi jogával, a gépkocsi újraértékesítéséig nem köteles, sőt nem is jogosult felmondani a casco biztosítási szerződést (hacsak nem rendezi előbb a tartozását a lízingbe vevő). Mindebből az következik, hogy a CASCO biztosítási díjak

átháríthatósága alapvetően nem bírói mérlegeléstől függ, hanem ezt a kérdést mindig a konkrét szerződés, illetve az annak részét képező általános szerződési feltételek rendelkezései szerint kell elbírálni.

**10.4.** Az „egyéb költségek” címszó alatt, kártérítés jogcímén érvényesített követelések (pl.: újraértékesítéssel összefüggő hirdetési költségek, szakértői díj, javítási költségek) a kártérítés általános szabályai szerint bírálандók el. Amennyiben az adott követelést az ellenérdekű fél vitatja, vagy az a bíróság megítélése szerint aggályos, a lízingcéget terheli annak bizonyítása, hogy az adott költség a lízingbe vevő szerződésszegésével okozati összefüggésben indokoltan merült fel a részéről. A lízingbe adó az általa megbízott magánszakértőnek kifizetett díjat is kártérítés jogcímén szokta követelni a lízingbe vevőtől. Hangsúlyozandó, hogy ez a szakértői költség nem minősül perköltségnek, a szakértőt ugyanis a lízingbe adó alapvetően nem a lízingbe vevővel szembeni igényérvényesítés keretében bízta meg, hanem azért, hogy tisztában legyen azzal a piaci árral, amelyet neki el kell érnie az újraértékesítés során az általános szerződési feltételek értelmében.

**10.5.** Ha az általános szerződési feltételek a fizetési késedelemben megnyilvánuló szerződésszegés jogkövetkezményeként a jegybanki alapkamat kétszeresének megfelelő mértékű késedelmi kamatfizetési kötelezettséget írnak elő, ez nemcsak a felmondás előtt esedékesé vált lízingdíjak, illetve törlesztő részletek és CASCO díjak után felmerülő késedelmi kamat mértékére vonatkozik, hanem a felmondás következtében esedékesé vált tőketartozás és a szerződésszegéssel összefüggésben keletkezett kártérítés címén fennálló fizetési kötelezettség késedelmes teljesítése esetén is irányadó. A szerződésszegéssel összefüggő fizetési késedelemnek nemcsak a felmondás előtt esedékes lízingdíjak és a CASCO díjak határidőben történő teljesítésének elmulasztása minősül, hanem az is, ha a lízingbe vevő a szerződésszegés miatti felmondás következtében esedékesé váló teljes tőketartozását nem fizeti meg a szerződés megszűnésekor, illetve az okozott kárt nem egyenlíti ki annak bekövetkezésekor. Ugyancsak összefüggésben áll a lízingbe vevő szerződésszegésével, ha a végső elszámolás eredményeként mutatkozó tartozását a lízingbe adó által megjelölt határidőn belül nem fizeti meg, így erre a tartozásra is irányadóak az általános szerződési feltételek késedelmi kamatkikötésre vonatkozó rendelkezései.

**10.6.** Vita esetén általában a lízingbe adót terheli annak bizonyítása, hogy a lízingtárgy (pl.: gépkocsi) újraértékesítése reális piaci áron történt. Az eset összes körülményei azonban közös bizonyítási kötelezettséget, sőt a bizonyítási teher megfordulását is eredményezhetik. Az újraértékesítés során a lízingcéznek részben együttműködési kötelezettségéből, részben az általános szerződési feltételekben rögzített kikötésekből eredően piaci árat kell elérnie. Ha a lízingcég állítása szerint az újraértékesítési ár megfelel a piaci árnak, vita esetén ezt a körülményt a lízingbe adó köteles bizonyítani a Pp. 164. § (1) bekezdése értelmében. Annak eldöntése, hogy a lízingbe adó által beszerzett magánszakértői vélemény alkalmas eszköz-e a fentiek igazolására, bírói mérlegelés körébe tartozó kérdés. Ha azonban a magánszakvélemény megalapozottságát egyéb adatok megnyugtatóan

alátámasztják (például az újraértékesítési ár és a gépkocsi lízingszerződéshez kapcsolódó eredeti beszerzési ára közötti különbség, továbbá, ha az árkülönbözetre kellő magyarázatul szolgál a lízingbe vevő általi használat időtartamából, a gépkocsi futásteljesítményének növekedéséből származó nyilvánvaló értékcsökkenés) a lízingbe vevőt terheli annak bizonyítása, hogy az újraértékesítés nem a piaci áron történt. Más esetekben a közös bizonyítási kötelezettség is elképzelhető (például ha a lízingbe vevő az általa ismert újraértékesítési árat nem kifogásolta). Ezek alapján dönthető el az a kérdés, hogy adott esetben a bíróság az újraértékesítési ár vitatása esetén szükségesnek tartja-e igazságügyi szakértői vélemény beszerzését, és amennyiben igen, melyik felet kötelezi a szakértői bizonyítás költségeinek előlegezésére.

**10.7.** A szerződés megszűnésével kapcsolatos elszámolás során a Ptk. 293. §-a alkalmazandó. A szerződés megszüntetése miatt szükségessé váló elszámolás során a bíróságnak – a bizonyítási eljárás lefolytatását követően – tételesen meg kell állapítania lízingbe adó megalapozott követeléseinek összegét, az esedékessé válás, és egyben a késedelmi kamatfizetési kötelezettség kezdő időpontját, a fél szerződés megszűnésekor fennálló tartozásába beszámítható tételek (pl. újraértékesítési ár, árfolyam-különbözet, CASCO bonus-visszatérítés) összegét, a beszámítás időpontjáig felszámítandó késedelmi kamat összegét, majd a Ptk. 293. §-ában foglaltak szem előtt tartásával kell kiszámítani a fél tartozását.

**10.8.** A késedelmi kamat nem tőkésíthető (a késedelmi kamatfizetési kötelezettség nem a szerződés megszűnéséhez, hanem a főkövetelés esedékessé válásához kapcsolódik, így nincs jogszabályi alapja annak, hogy a jogosult akár a szerződés megszűnésének időpontjában, akár más időpontban az addig felmerült késedelmi kamat összegét tőkésítse, és azután is követeljen kamatot). A késedelmi kamatfizetési kötelezettség ugyanis nem a szerződés megszűnésével válik esedékessé, hanem a főkövetelés tekintetében megnyilvánuló késedelem bekövetkezésétől folyamatosan, és mindaddig, amíg a kötelezett tartozását maradéktalanul ki nem egyenlíti. Miután a nem egy összegben teljesítendő főkövetelés esetén a késedelem a főkövetelés egyes tételeit illetően eltérő időpontokban is bekövetkezhet, eltérő lehet a késedelmi kamatfizetési kötelezettség kezdő időpontja is az egyes tételek tekintetében. Ezeket a kezdő időpontokat a szerződés megszűnése előtt esedékessé váló tételek (részletek) vonatkozásában a szerződés megszűnése nem érinti. Ugyanakkor a szerződés megszűnése nincs kihatással a szerződés megszűnése előtt lejárt főkövetelésekre vonatkozó késedelmi kamatfizetési kötelezettség időtartamára sem, hiszen az – a szerződés megszűnésének időpontjától függetlenül – a főkövetelés teljes kiegyenlítéséig tart.<sup>94</sup>

<sup>94</sup> A Csongrád Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégiumának 5/2005. (XI. 4.) sz. kollégiumi véleményéből

## 11. A felszámolás és a lízingszerződés összefüggései

A lízingszerződés fennálltára, a szerződő felek közti elszámolásra, másként hat ki a felszámolási eljárás, attól függően, hogy a lízingbe vevőt, vagy a lízingbe adót számolják-e fel.

**11.1. A lízingbe vevő felszámolása.** A lízingbe vevő felszámolása során a még nem teljesített lízingdíjak miatt a lízingbe adó tulajdonában lévő lízingtárgy kiadása iránti igény nem érvényesíthető a felszámolási eljárás keretében, mert az nem a felszámolás hatálya alá tartozó vagyonnal kapcsolatos követelés; így az az általános hatáskörrel rendelkező és illetékes bíróság előtt érvényesíthető.<sup>95</sup>

Az olyan lízingszerződések esetén is, melyek a felmondás jogát kizárják, a Csódtörvény rendelkezéseit figyelembe véve a felszámoló azonnali hatállyal felmondhatja a lízingszerződést, mert a felszámolás alatt álló lízingbe vevőt a felszámoló ezzel a jogcselekményével a további lízingdíj-fizetési kötelezettség alól mentesíti.<sup>96</sup>

A lízingszerződés alapján az adós által birtokba vett gépkocsi – a lízingdíjak kifizetése után – olyan követelésnek minősül, amely az adós vagyonát képezi, ezért ez a hitelezők követelésének kiegyenlítésénél figyelembe vehető.<sup>97</sup>

Amennyiben a lízingbe vevő a vele szemben kezdeményezett felszámolás kezdő időpontjáig nem szerezte meg a lízingtárgy tulajdonjogát, akkor a lízingtárgy nem tartozik a felszámolás hatálya alá eső vagyonba és ki kell adni a lízingbe adónak.<sup>98</sup>

Ha a lízingbe vevő felszámolása miatt a lízingszerződés azonnali hatályú felmondására kerül sor, akkor a lízingbe adó kártérítési igényt is érvényesíthet. A kártérítési összeget úgy kell kiszámolni, hogy a hátralékos lízingdíj részletekből kivonandó a lízingtárgy felszámoláskori forgalmi értéke valamint a kamatnyereség.<sup>99</sup>

Több jogvitában felmerültek a felszámolás alá került lízingbe vevő, mint adós, fedezetelvonó jellegű megállapodásai, melyekkel kapcsolatban a bíróság a következőket állapította meg:

- a) A lízingbe vevőnek a lízingszerződés alapján olyan követelése keletkezett, amelynek értelmében igényt tarthatott a lízingtárgy maradványértéken történő megszerzésére, mivel a lízingdíjakat már teljesítette. A lízingbe vevő opciós jogát ingyenesen harmadik személyre engedményezte. Ez az átruházás az adós vagyonából való ingyenes elidegenítésnek és a felszámolási vagyon csökkentésének minősül, ezért a hitelezőkkel szemben hatálytalan.<sup>100</sup>
- b) Jó erkölcsbe ütközik, a hitelezők kielégítési alapjának elvonása miatt az a kontraktus, amelyben a lízingbe vevő gazdasági társaság a cég vezető

<sup>95</sup> BDT 2005. 1183.

<sup>96</sup> BH 1998. 311.

<sup>97</sup> LB Gfv.X.32.917/1998.

<sup>98</sup> ÍH 2005. 87.

<sup>99</sup> ÍH 2005. 87.

<sup>100</sup> BH 2000. 365., LB Gfv. X. 32.917/1998.

tiszttségviselőire ingyenesen átruházta a lízingtárgy tulajdonjogát a fizetésképtelenség megállapítása előtt pár nappal.<sup>101</sup>

**11.2. A lízingbe adó felszámolása.** A lízingbe adó felszámolása esetén a lízingtárgy mindaddig a felszámolási vagyon körébe tartozik, amíg a lízingbe adó tulajdonában van (azaz a futamidő leteltéig és a lízingbe vevő teljes körű teljesítéséig).

A lízingbe vevő szempontjából a lízingbe adó felszámolása a kifizetett lízingdíjak miatt főként a pénzügyi lízing esetén problematikus, mivel e lízingfajtnál a lízingdíj nemcsak a használat ellenértéke, hanem a „törlesztőrészlet” és a lízingtárgy tulajdonjoga megszerzésének ellenértéke is. Mivel a lízingbe vevő lízingszerződésből folyó, felszámoláskori követelése a Csódtörvény alapján a hitelezői igények sorrendjében a rangsor végén helyezkednek el, így a lízingbe vevőt a lízingbe adó felszámolása révén jelentős hátrány éri. A lízingbe vevő érdekeire is figyelemmel lévő megoldásokat célszerű lenne a lízingszerződésben rögzíteni, így szóba jöhet az, hogy

a) a felszámoló azonnali hatállyal felmondja a lízingszerződést (amely alapján a lízingbe vevő lízingdíjrészleteket fizetett), így a megállapodás egyoldalú megszűntetése miatt a lízingbe vevő nem jut hozzá a lízingtárgy tulajdonához, mivel a lízingtárgy jogszerűen visszakérül a lízingbe adó birtokába<sup>102</sup>, a lízingbe vevő pedig az őt ért kár megtérítését követelheti (kártérítési igényének mértéke a lízingtárgy vételárának egy része, amely összeg egyenlő a kifizetett lízingdíjrészletek és a lízingtárgy használatáért teljesített díj különbözetével);

b) a felszámoló nem mondja fel a lízingmegállapodást, mivel a futamidő letelik a felszámolási eljárás befejezése előtt, ekkor a befolyó lízingdíj részletek a felszámolás hatálya alá tartozó vagyon részét képezik és a lízingtárgy nem kerül vissza a lízingbe adó birtokába, a kontraktus lejártakor pedig a lízingbe vevő – lízingfajtatól függően – vagy visszaadja a lízingtárgyat, vagy megszerzi annak tulajdonjogát automatikusan/ maradványértéken;

c) a felszámolás elrendelésének időpontjában a lízingbe vevő automatikusan a lízingtárgy tulajdonosává válik (a lízingtárgyat nem adja vissza a lízingbe adónak) és ezt követően „vételhátralékként” fizeti a hátralékos lízingdíj részleteket.

---

<sup>101</sup> BH 2000. 24.

<sup>102</sup> A Ptk. 201. § (1) és 319. § (2) bekezdései szerint már teljesített szolgáltatásért ellenszolgáltatás jár és az ellenszolgáltatással nem fedezett szolgáltatás visszakövetelhető.

---

# **Az ex-jugoszláv törvényszék (ICTY) hagyatéka a bosznia-hercegovinai ítélkezési gyakorlat fragmentáltsága tükrében**

**KIRS ESZTER\***

---

Az ENSZ ex-jugoszláv büntető törvényszéke, a Biztonsági Tanács szándékát kissé megkésve beteljesítendő, lassan működése végéhez ér. Radovan Karadžić-ügyének alakulásától eltekintve egyre lanyhuló figyelem kíséri működését. Joggyakorlata folyamatos feldolgozásra kerül az igazságszolgáltatás és az akadémiai élet szereplői által, ugyanakkor kevesekben merül fel a kérdés, mit hagy maga után a Törvényszék az érintett nemzeti igazságszolgáltatási rendszerekben.

A dél-szláv konfliktusban elkövetett háborús és emberiség elleni bűncselekményekért felelős elkövetők közül 125 főbűnös ügyében eljár a Törvényszék. Ezzel párhuzamosan zajlottak, s zajlanak a nemzeti szinten bonyolított bűnvádi eljárások további bűnösök tízezreinek ügyében. A Törvényszék hagyatékához tartoznak mindazon következmények, melyek a nemzeti jogrendszerekre gyakorolt hatásaiból adódnak, s melyek alapvetően meghatározzák a büntető igazságszolgáltatás jelenlegi állapotát az érintett térségben.

Jelen tanulmány Bosznia-Hercegovina igazságszolgáltatási rendszerét állítja a figyelem középpontjába, minthogy az érintett államok közül ez viseli a legnagyobb terhet az eljárások lefolytatása tekintetében. A tanulmányban szereplő információk forrásait a rendelkezésre álló szakirodalmon és releváns jogszabályokon kívül helyi és nemzetközi szereplőkkel folytatott beszélgetések képezték.

A tanulmány bemutatja a Törvényszék és a boszniai igazságszolgáltatási rendszer kapcsolatát, majd a boszniai Allami Bíróság munkájára gyakorolt pozitív hatásokat ismerteti, melyek elsősorban a nemzetközi bírák és ügyészek, tanúvédelmi szakértők jelenlétével, a szakértelem képzések révén történő közvetítésével valósult meg. A nemzetközi beavatkozás túlzott mértéke, az akkuzatórius eljárás bevezetése azonban sokkal inkább gördített akadályokat, mintsem elősegítette volna az eljárások lefolytatásának menetét. A gyakorlati nehézségeken kívül pedig közvetve jogbiztonsági kockázatokhoz is vezetett. A tanulmány célja, hogy rávilágítson a tanulságokra, melyekkel Bosznia-Hercegovina példája szolgál egy jövőben eljáró nemzetközi és annak hatásai által érintett nemzeti büntetőbírói fórumrendszer közötti viszony tekintetében.

---

\* Egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi Tanszék.

## 1. A Törvényszék és a boszniai bíróságok közötti kapcsolat

**1.1. A kezdeti nemzetközi primátus.** Az ENSZ ex-jugoszláv büntető törvényszéke (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, a továbbiakban ICTY) működésének kezdeti éveiben, mint az köztudott, a fegyveres konfliktus még folyamatban volt az érintett területeken. A daytoni megállapodást követő évtizedben a belső bírói rendszer még egyértelműen nem volt képes pártatlan és hatékony eljárások lefolytatására. A bíróságok falai között tevékenykedők jelentős része politikai alapon befolyásolt volt. A rendszer hatékonyságának hiányát tükrözi, hogy 2005 januárjáig mindössze 54 háborús bűntettekkel kapcsolatos eljárás jutott a tárgyalási szakba.<sup>1</sup>

Éppen ezért Bosznia-Hercegovina bíróságait nem lehetett a Törvényszék megbízható partnereiként kezelni a fegyveres konfliktusban elkövetett bűntettek elkövetőinek felelősségre vonása tekintetében. A kis számban előforduló bűnvádi eljárásokat is erőteljes kritikával illették a független nemzetközi megfigyelők.<sup>2</sup>

Az ICTY Statútumának vonatkozó rendelkezését ennek megfelelően szövegezték meg, primátust biztosítva a nemzetközi törvényszéknek:

*„A Nemzetközi Törvényszéknek primátusa van a nemzeti bíróságok felett. A Nemzetközi Törvényszék az eljárás bármely szakában formális kérést intézhet a nemzeti bíróságokhoz, miszerint azok utalják eljárásukat a Nemzetközi Törvényszék hatáskörébe a Nemzetközi Törvényszék jelen Statútuma és Eljárási és Bizonyítási Szabályzatának megfelelően.”<sup>3</sup>*

1996-ban új szakaszba ért a Törvényszék és Bosznia-Hercegovina bírói rendszere közötti kapcsolat alakulásának folyamata, az abszolút nemzetközi primátus vált alapvető rendező elvvé.<sup>4</sup> Ebben a szakaszban fő célá vált, hogy a Törvényszék

<sup>1</sup> William W. Burke-White: The Domestic Influence of International Criminal Tribunals: The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the Creation of the State Court of Bosnia & Herzegovina, *Columbia Journal of Transnational Law*, 46 (2008), 287. o.

A Bosznia-Hercegovinában lefolytatott korai eljárásokkal kapcsolatos problémák részletesebb ismertetéséért lásd: War Crimes Trials Before the Domestic Courts of Bosnia and Herzegovina, Progress and Obstacles, Organization of Security and Cooperation in Europe Report (2005) <http://www.oscebih.org/documents/1407-eng.pdf>

<sup>2</sup> Diane F. Orentlicher: *That Someone Guilty Be Punished – The Impact of the ICTY in Bosnia*, Open Society Justice Initiative, International Center for Transitional Justice, 2010, 109. o.

[http://www.ictj.org/static/Publications/Orentlicher\\_BiH\\_OSJI-ICTJ\\_ThatSomeoneGuilty\\_pb2010.pdf](http://www.ictj.org/static/Publications/Orentlicher_BiH_OSJI-ICTJ_ThatSomeoneGuilty_pb2010.pdf)

<sup>3</sup> Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 9. cikk (a szerző fordítása)

<sup>4</sup> A szerző Professzor William Burke-White kategória-rendszerét vette át. Ezen értelmezés szerint a nemzetközi és nemzeti büntetőbírói fórumok szimultán működése esetén a bíróságok közötti kapcsolat négy fajtáját lehet megkülönböztetni. Az első típus a nemzeti primátus, mely esetben a nemzetközi bírói testület csak akkor járhat el, ha a nemzeti hatóság hozzá utal egy ügyet. A második típus, az egyszerű nemzetközi primátus szerint a nemzeti bíróságok abban az esetben járhatnak el, ha a nemzetközi bíróság nem kíván eljárni. A viszony harmadik típusa keretein belül a nemzetközi bíróság hozzájárulásával járhat el a nemzeti testület, amely felhatalmazás nélkül a nemzeti büntetőbíróságok nem rendelkeznek joghatósággal. E viszony-típus esetében beszélünk abszolút nemzetközi primátusról. A komplementaritás negyedik kategóriája a Nemzetközi Büntetőbíróság létrehozásával került a figyelem középpontjába, miszerint az ICC joghatóságának egyik feltétele, hogy a nemzeti igazságszolgáltatási rendszer nem képes vagy nem kész megfelelő eljárásokat folytatni. A nemzeti



felügyelete megakadályozza a régióban foganatosított önkényes letartóztatásokat.<sup>5</sup> A „Rules of the Road” program keretein belül a boszniai, szerb és horvát felek kötelezettséget vállaltak arra, hogy a helyi hatóságok nem tartóztatnak le senkit háborús bűntettek címén a Törvényszék ügyészének előzetes hozzájárulása nélkül.<sup>6</sup> Ennek köszönhetően a helyi ügyészek találkozhattak a nemzetközi módszerekkel és szakmai elvárásokkal. A Törvényszék Ügyési Hivatala 4985 gyanúsítottat érintő 1419 aktát vizsgált át. 848 elkövető esetében hagyta jóvá a bűnvádi eljárás lefolytatását.<sup>7</sup>

Másfelől számos probléma mutatkozott a stratégia alkalmazása során. Bosznia-Hercegovina esetében a Törvényszékhez utaltak közül több mint 2300 ügy (40 %) sosem került átvizsgálásra, és a boszniai kormány semmilyen reakciót nem kapott a nemzetközi büntetőbírói fórumtól az ügyek kapcsán.<sup>8</sup> A Diane F. Orentlicher professzor által végzett kutatások szerint a Törvényszék tisztviselői elmulasztották értesíteni a boszniai kollégáikat a „Rules of the Road” program keretében foganatosított vizsgálatok állapotáról, adott esetben akár a Boszniából érkező, hozzájuk intézett közvetlen kérdésre sem reagálva.<sup>9</sup>

Professzor William Burke-White értékelése szerint a Törvényszék közeli ellenőrzési joga és a hazai szereplők tájékoztatásának hiánya komoly hátrányt és elrettentő tényezőt jelentett a boszniai esetleges vádemelések tekintetében. Még ha a nemzeti hatóság úgy is döntött, hogy elindítja az eljárást, az ICTY érvényesíthette primátusát, és kifoghatta a szelet a nemzeti bíróságok vitorlájából. A „Rules of the Road” program abszolút nemzetközi primátushoz vezetett. Ez a változás nem ösztönözte a nemzeti hatóságokat sem eljárásuk fejlesztésére, sem a Törvényszék joggyakorlatának tanulmányozására és hasznosítására.<sup>10</sup>

**1.2. Nemzetközi beavatkozás a helyi igazságszolgáltatási reform folyamatába.** A Törvényszék bezárásának tervéről szóló stratégiából (Completion Strategy) adódóan a nemzeti bíróságokkal való kapcsolat története a következő szakaszába ért. A fő célja az vált, hogy egyes ügyeket, melyek a Törvényszéken még tárgyalási szakba nem jutottak, visszautaljanak a nemzeti bíróságok

---

büntetőbírói rendszerekre gyakorolt ösztönző hatások tekintetében egyértelműen a komplementaritás minősíthető a legjótékonyabb rendezőelvként.

Burke-White: i. m. 297-301. o.

<sup>5</sup> A „Rules of the Road” program részletesebb ismertetéséért lásd: Mark S. Ellis: Bringing Justice to an Embattled Region – Creating and Implementing the „Rules of the Road” for Bosnia-Herzegovina, *Berkeley Journal of International Law*, 17 (1999), 1-25. o.

<sup>6</sup> Orentlicher: i. m. 110. o.

<sup>7</sup> Orentlicher: i. m. 111. o.

<sup>8</sup> Burke-White: i. m. 317. o.

<sup>9</sup> Az Orentlicher professzor által készített interjúk fényt vetnek a probléma létezésére, miszerint hiányzott a megfelelő információszolgáltatás a helyi szereplők irányában:

„Egy bíró számolt be arról, hogy miután huszonöt ügyet továbbított, és nyolc hónapot várt a reakcióra, az ICTY még mindig nem válaszolt. Más bírák és ügyészek is panaszuiknak adtak hangot, hogy több évvel az akták továbbítása után sem kaptak semmilyen információt a Törvényszéktől... Ezek a szakmabeliek úgy látták az ICTY-t, mint egy tartózkodó intézményt, amely káros hatással van a boszniai bíróságok háborús bűntettekhez kapcsolódó munkájára.”

Orentlicher: i. m. 112. o.

<sup>10</sup> Burke-White: i. m. 312-318. o.

hatáskörébe a Törvényszék működésének befejezését felgyorsítandó. A legjelentősebb kérdéssé e szempontból az vált, hogy mely hatóság jelenthetne megfelelő fórumot a büntetőeljárások Bosznia-Hercegovinában történő lefolytatására.<sup>11</sup> Elkerülhetetlenné vált a boszniai igazságszolgáltatási rendszer reformja.

Az igazságszolgáltatási rendszert átfogó ellenőrzésnek vetették alá, melynek eredményeként 2002 és 2004 között a bírói kar 30 százalékának el kellett hagynia hivatalát politikai elfogultság vagy korrupció okán. A boszniai Legfőbb Bírói és Ügyészi Tanács pedig ismételt kinevezési procedúrával töltötte be a bírói és ügyészi székeket.<sup>12</sup> Mindemellett a bíróságok adminisztrációjának és működtetésének hatékonysága növelését elősegítő programokat foganatosítottak.<sup>13</sup> 2003-ban a nemzetközi elvárásoknak megfelelő új büntető és büntetőeljárási törvény került elfogadásra. A Föderáció új büntetőtörvénykönyvébe bevezették az emberiség elleni bűntettek, a népirtás és a háborús bűntettek tényállását, valamint a parancsnoki felelősség koncepcióját.<sup>14</sup> Továbbá bevezetésre került az akkuzatórius és inkvizitórius eljárás kombinációja az ICTY előtt követett eljárási szabályok modelljének mintájára.

Az ügyek Törvényszéktől való utalásának intézményi feltételeit megteremtendő került sor Bosznia-Hercegovina új Állami Bíróságának felállítására 2003-ban a Törvényszék közreműködésével.<sup>15</sup> A 2005-től eljáró Első Részleg feladatává vált a háborús bűntettek elkövetői ügyében való ítélezés.<sup>16</sup> Ez egyértelmű üzenet volt a Törvényszék részéről a boszniai igazságszolgáltatási rendszer nemzetközi elismertségéről.<sup>17</sup> Professzor Burke-White kategóriarendszere szerint ily módon az ICTY és a boszniai nemzeti bíróságok közötti megváltozott kapcsolat a komplementaritás alapelvehez társuló ösztönző tényezőkkel gazdagodott.<sup>18</sup>

Mindezzel egy időben a Törvényszék Eljárási és Bizonyítási Szabályzatán is elvégezték a szükséges módosítást az 11 *bis* szabály beiktatásával, ami a

<sup>11</sup> A befejezési stratégiával kapcsolatos kezdeti problémák kapcsán lásd: Daryl A. Mundis: The Judicial Effects of the „Completion Strategies” on the Ad Hoc International Criminal Tribunals, *American Journal of International Law*, 99 (2005), 142. o.

<sup>12</sup> Alexander Mayer-Rieckh: Vetting to Prevent Future Abuses: Reforming the Police, Courts, and Prosecutor’s Offices in Bosnia and Herzegovina, in: *Justice and Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies*, New York: Social Science Research Council, 2007, 197. o.

<sup>13</sup> Burke-White: i. m. 288. o.

<sup>14</sup> Criminal Code of Bosnia and Herzegovina, June 27, 2003. 171-184. cikk  
[http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/en/Criminal\\_Code\\_of\\_BH\\_-\\_Consolidated\\_text.pdf](http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/en/Criminal_Code_of_BH_-_Consolidated_text.pdf)  
2003 előtt a népirtás és a háborús bűntettek tényállása csak az entitások büntetőtörvénykönyveiben voltak fellelhetők.

<sup>15</sup> A Bíróság felállításának részletes ismertetéséért lásd:  
Fidema Donlon: Rule of Law: From the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia to the War Crimes Chamber of Bosnia and Herzegovina, in: *Deconstructing the Reconstruction – Human Rights and the Rule of Law in Postwar Bosnia and Herzegovina* (szerk.: Dina Francesca Haynes), Ashgate, 2008, 257-284. o.

<sup>16</sup> A boszniai Állami Bíróság szerkezeti felépítésének rövid bemutatásáért lásd:  
„Jurisdiction, Organization, and Structure of the Court of Bosnia and Herzegovina”.  
<http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=3&id=3&jezik=e>

<sup>17</sup> Burke-White: i. m. 328. o.

<sup>18</sup> *Uo.* 320. o.

nemzetközi bírói fórum számára biztosította a jogszabályi háttérrel az ügyek visszautalásához:

*„Miután a vádpontok megerősítésre kerültek és mielőtt a tárgyalás elkezdődik, tekintet nélkül arra, hogy a vádlott a Törvényszék őrizetében van-e, az Elnök kijelölhet egy tárgyalási kamarák három állandó bírójából összeállított tanácsot (...), amely kizárólagos jogot birtokol arra, hogy eldöntse, az ügy azon állam hatóságai elé utaltasson-e,*  
*(i) amelynek területén elkövették a bűncselekményt; vagy*  
*(ii) amelyben letartóztatták a vádlottat; vagy*  
*(iii) amelynek joghatósága van, valamint kész és felkészült az ügy fogadására,*  
*hogy azután ezek a hatóságok továbbutalják az ügyet az adott állam eljárásra megfelelő bíróságához.”<sup>19</sup>*

Miután a boszniai Állami Bíróság háborús bűntettek vizsgálatáért felelős részlege megkezdte működését, az ICTY megfigyelőket bízhatott meg a törvényszéki vádemeléssel kezdődő tárgyalások felügyeletével. A Törvényszék e megfigyelés révén bármely eljárást visszavonhatott a joghatóságába, amennyiben az nem felelt meg a nemzetközi elvárásoknak. A megfigyelés szerepét az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (a továbbiakban, EBESZ) boszniai missziójára bízta.<sup>20</sup> Az ICTY összesen hat 11 *bis* ügyet utalt az Állami Bíróság joghatóságába, melyek tíz vádlottat érintettek. Az EBESZ szarajevói irodája negyedévi rendszerességgel küldött jelentéseket az ICTY Ügyészi Hivatalának.<sup>21</sup> A Törvényszék végül egyetlen 11 *bis* ügyet sem vont vissza a saját hatáskörébe, s mára a Milorad Trbić-ügy az utolsó e körből, melyben az eljárás még mindig folyamatban, de már a fellebbviteli szakban van.

A Törvényszéktől a 11 *bis* szabálynak megfelelően átutalt ügyeken kívül az Állami Bíróság ügyterhéhez tartoznak a következő három kategóriába tartozó ügyek: azok az ügyek, melyek esetében az ICTY Ügyészi Hivatala nyomozást folytatott, de vádat már nem emelt;<sup>22</sup> azok, melyekben a boszniai Háborús Bűntettek Különleges Osztálya által indított új nyomozás van folyamatban; valamint mindazon Rules of the Road ügyek, melyekben a helyi hatóságok nem jutottak el a vádemelésig.<sup>23</sup>

<sup>19</sup> Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Rule 11 *bis*, A. (a szerző fordítása)

<sup>20</sup> Orentlicher: i. m. 119. o.

<sup>21</sup> A jelentéseket lásd: Monitoring and Reporting on Rule 11 *bis* Cases [http://www.oscebih.org/human\\_rights/monitoring.asp?d=1](http://www.oscebih.org/human_rights/monitoring.asp?d=1)

<sup>22</sup> A Törvényszék ügyészei 40 gyanúsítottat érintő tizennégy ügyet utaltak az Állami Bíróság elé. Orentlicher: i. m. 122. o.

<sup>23</sup> Tarik Abdulhak: Building Sustainable Capacities – From an International Tribunal to a Domestic War Crimes Chamber for Bosnia and Herzegovina, *International Criminal Law Review*, 9 (2009), 341. o.

## 2. A Törvényszék nemzeti igazságszolgáltatási rendszerre kifejtett hatásai

Az Állami Bíróság felállításában való közreműködésen kívül az ICTY jelentős hatást gyakorolt a nemzeti igazságszolgáltatásra az általa már elbírált tények, bizonyítékok és eljárási döntések hasznosítása terén, valamint a tárgyalások megfigyelése és a szakértelem rendelkezésre bocsátása tekintetében.<sup>24</sup>

**2.1. Bizonyítékok.** A háborús bűntettekkel kapcsolatos ügyek menetét elősegítették az ICTY-től érkező bizonyítékok. Az Ügyészi Hivatal a releváns bizonyítékokkal együtt küldte el a 11 *bis* ügyekhez kapcsolódó aktákat az Állami Bíróság ügyészeinek. Ennek köszönhetően a helyi ügyészeknek nem kellett már kiterjedt vizsgálatokat folytatnia a tárgyalások megkezdése előtt. Másfelől 2004 októberében az ICTY Főügyésze a boszniai hatóságok rendelkezésére bocsátotta az összes „Rules of the Road” aktát.

A bizonyítékok rendelkezésre bocsátása tekintetében ugyanakkor nem érdemes túlértékelni a „Rules of the Road” ügyekhez kapcsolódóan a Törvényszék által átadott akták jelentőségét. Ezek sok esetben nem voltak teljes anyagok, és korántsem voltak tárgyalásra kész akták.<sup>25</sup> Ugyanakkor a Törvényszék elektronikus adatbázisához való hozzáférés rendkívül nagy előny a nemzeti bíróságok számára. A zártkörű adatbázishoz való hozzáférés biztosított az Állami Bíróságon. Emellett valamennyi kantoni és kerületi bíróságon, ahol hálózattal felszerelt számítógépek állnak a bírák rendelkezésére, hozzáférhető a Törvényszék honlapján elérhető nyilvános adatbázis. Jelenleg a legnagyobb problémát az okozza, hogy még nem készültek el maradéktalanul a Törvényszéken készült tárgyalási jegyzőkönyvek helyi nyelvre fordított verziói. Ez számokban annyit jelent, hogy a Törvényszék fordítóinak oldalak százazreit kell utólag elérhetővé tenni a régió intézményei és lakosai számára. Megelőzhető lett volna ez a nehézség a jegyzőkönyvek átadása folyamatának korábbi tervezésével.

**2.2. Szakértelem.** A szakértelem rendelkezésre bocsátása terén a korábban a Törvényszéken hivatali betöltő bírák, ügyészek Állami Bíróságon való kinevezése nyújtott jelentős segítséget. Az Állami Bíróság Első Részlegén belül öt bírói kamara működik. Kezdetben két nemzetközi és egy elnöklő helyi bíróból állt egy-egy kamara. 2008-ban az összetételi arány megfordult, a nemzeti bírák többségbe kerültek, a kamarák két helyi és egy nemzetközi tagból álltak.<sup>26</sup> Az eredeti tervek szerint a nemzetközi bírácoknak el kellett volna hagyniuk a Bíróságot 2009 végéig.<sup>27</sup> Ezzel szemben végül a néhány pozícióban maradó nemzetközi bíró mandátumát meghosszabbították, akik előreláthatóan 2012-ig támogatják a Bíróság

<sup>24</sup> Bogdan Ivanišević: *The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina: From Hybrid to Domestic Court*, International Center for Transitional Justice, Prosecutions Case Studies Series, 2008, 25-26. o. <http://www.ictj.org/images/content/1/0/1088.pdf>

<sup>25</sup> Orentlicher: i. m. 120-123. o.

<sup>26</sup> Ivanišević: i. m. 7. o.

<sup>27</sup> *Looking for Justice – The War Crimes Chamber in Bosnia and Herzegovina*, Human Rights Watch Report, 2006, 7-8. o.

működését.<sup>28</sup>

Az Állami Bíróság Első Részlegének ügyészi hivatala, mely öt földrajzi alapon meghatározott hatáskörű, nemzetközi és nemzeti tisztviselőkből álló ügyészi csapatból áll, alkalmaz egy összekötő tisztviselőt, aki a Törvényszékkel és a régió egyéb országaival való kapcsolattartásért felelős. A védelem képviselte oldalán kevésbé jellemző a törvényszéki támogatás jelenléte. A Büntetőjogi Védelmi Részleg (Odsjek krivicne odbrane, OKO) független intézményének munkáját megalakulásakor egy nemzetközi igazgató irányította. Az OKO az ügyészséghez hasonlóan öt regionális egységbe szerveződött, melyek mindegyike egy boszniai jogászból, egy helyi és egy nemzetközi gyakornokból áll.<sup>29</sup> Az OKO biztosítja a boszniai jogászok nemzetközi büntetőjogi képzését, elősegítve ezzel az akkuzatórius eljárási modellhez kapcsolódó ismeretek elsajátítását. Az ICTY támogatását nyújtotta a képzési programok bonyolításához.<sup>30</sup>

A bírák és ügyészek oldalán intenzívebb a törvényszéki támogatás. A helyi bírák és ügyészek szakértelmének fejlesztése érdekében az ICTY számos képzési programot bonyolított mind Boszniában, mind Horvátországban és Szerbiában. Nyilvánvalóan praktikusabb megoldás a helyben szervezett képzésekben való nemzetközi részvétel, ennek ellenére nagy hangsúlyt fektet a Törvényszék a boszniai jogászok Hágába való kiutaztatására.

Boszniai bírák és ügyészek utaznak ki, hogy képzéseken vegyenek részt, és szakmai dialógust folytathassanak a Törvényszéken tevékenykedő kollégáikkal. Rendszeresen sor kerül 3-4 napos képzésekre Hágában, ahová a Törvényszék szervezi a helyiek eljutását és részvételét.

A Törvényszék Ügyészi Hivatala külön munkacsoportot állított fel a helyi ügyészekkel való együttműködés intézésére. Az Ügyészi Hivatal által szervezett képzések elsődleges célja a helyi kollégák felkészítése a kereszkérdezésre, az elektronikus adatbázisok használatára, valamint a bizalmas dokumentumok beszerzésének eljárására. A látogatások lehetővé teszik, hogy a régióbeli ügyészek valós aktákon dolgozhassanak együtt az Ügyészi Hivatalnak dolgozó munkatársaikkal. Serge Brammertz, az ICTY jelenlegi Főügyésze szerint a viszony átalakult a korábbi alá-fölérendeltséghez képest egy sokkal inkább horizontális természetű kapcsolattá.<sup>31</sup> A Hágában zajló képzéseken kívül a törvényszéki tapasztalattal bíró jogászok alkalmi előadásokkal járulnak hozzá a Boszniában bíráknak, ügyészeknek és ügyvédek számára szervezett szakmai képzésekhez.<sup>32</sup>

E támogatási formákon túl az ICTY Ügyészi Hivatala 2009-ben hirdette meg azt az oktatási programot, mely intenzívebb képzést nyújt a régióból érkező fiatal ügyészeknek, gyakornokoknak. Félévente tíz fiatal jogász kap lehetőséget arra, hogy Hágában a Törvényszéknél végezzen szakmai gyakorlatot. Ez kiváló lehetőség arra, hogy a Törvényszék közvetlenül hozzájáruljon a helyi kapacitás építéséhez,

<sup>28</sup> Orentlicher: i. m. 132. o.

<sup>29</sup> Looking for Justice: i. m. 22-23. o.

<http://www.hrw.org/en/reports/2006/02/07/looking-justice-0>

<sup>30</sup> Burke-White: i. m. 340. o.

<sup>31</sup> Serge Brammertz, az ICTY Főügyésze beszéde az „Assessing the Legacy of the ICTY” c. konferencián, Hága, 2010. február 23-24.

<sup>32</sup> Orentlicher: i. m. 123. o.

aminek természetesen egy további feltétele, hogy az érintett fiatal jogászok visszatérjenek hazai hivatalaikba a program végeztével.

A Hágába utazó fiatal jogászoknak nem biztosítanak ösztönző erőt jelentő elhelyezkedési lehetőséget Boszniába való hazatértük esetére.<sup>33</sup> Ugyanakkor ebből nem adódik jelentős probléma a gyakorlatban, hiszen általában az Állami Bíróságon már alkalmazásban lévő jogászok vesznek részt a fiatal szakembereknek szervezett hágai programokon, hogy aztán az ott szerzett tapasztalatokkal visszatérjenek a bíróságon nekik fenntartott, biztos pozíciójukba. Ez jelentősen csökkenti annak valószínűségét, hogy külföldi alkalmazás után kutassanak, ahelyett, hogy visszatérnének Boszniába. Hazatértük után, a hágai képzésben részesült szakemberek élő jogi vitákat generálnak a Bíróságon, és jelentősen hozzájárulnak az ügyészi és bírói gyakorlat fejlesztéséhez.<sup>34</sup>

A boszniai bírák munkáját megkönnyítheti a Törvényszék jog- és eljárási gyakorlatának tanulmányozása. A helyi intézményekben való alkalmazhatósághoz azonban szükséges a megfelelő formában történő közvetítés. Ezt a célt szolgálja a 2009-ben a UNICRI és a Törvényszék közös munkájának eredményeképp kiadott Kézikönyv az ICTY joggyakorlatáról, mely elsősorban eljárási kérdéseket tisztáz gyakorlati stílusban. A Kézikönyv fordított változata helyi terjesztésre került, angol nyelven pedig a Törvényszék honlapján is elérhető.<sup>35</sup> A Kézikönyv publikálása jelentős eredményként könyvelhető el, ugyanakkor a boszniai bírák általi alkalmazását továbbra is nehezítik a két releváns jogrendszer közötti különbségek.<sup>36</sup>

**2.3. A hatások értékelése.** Míg számos kritikus pontra mutattak már rá a nemzetközi megfigyelők, elsősorban az International Center for Transitional Justice nem-kormányzati szervezete és az EBESZ boszniai missziója, az Állami Bíróság igazságszolgáltató tevékenységével kapcsolatban, összességében mégis elismerő hangon nyilatkoznak a Bíróság munkájáról és fejlődéséről.<sup>37</sup>

A változás világosan nyomon követhető a Bíróság ítéletszövegezésének fejlődésén, ami leginkább az intézménynél működő nemzetközi bíráknak köszönhető. A nemzetközi bírák korábban a Törvényszéknél, vagy valamely fejlett angolszász igazságszolgáltatási rendszer intézményeinél tettek szert jelentős gyakorlati tapasztalatra. Közülük hárman az állami bírósági kinevezést megelőzően az ICTY ügyészei voltak,<sup>38</sup> egyikük pedig annak bírója volt.<sup>39</sup> Az ő kitartó munkásságuk eredménye, hogy mára a Bíróság ítéleteinek többsége alapos mellékletekkel és hivatkozási rendszerrel bír, melyek lehetővé teszik a felhasznált

<sup>33</sup> Beszélgetés Jusuf Halilagić-csal. Secretary of Ministry of Justice, Szarajevó, 2010. szeptember 1.

<sup>34</sup> Beszélgetés Patricia Whalen bírónővel, Court of Bosnia and Herzegovina, Szarajevó, 2010. szeptember 2.

<sup>35</sup> Manual on Developed Practices Launched.  
<http://www.icty.org/sid/10145>

<sup>36</sup> Beszélgetés Aida Trožić-csal. Senior Professional Associate, Centre for Judicial and Prosecutorial Training (Centar za Edukaciju Sudija i Tužilaca u Federaciji Bosne i Hercegovine). Szarajevó, 2010. augusztus 31.

<sup>37</sup> Hasonló elismerésért lásd: Abdulhak: i. m. 342. o.

<sup>38</sup> Közülük Phillip Weiner jelenleg is az Állami Bíróság Háborús Bűntettek Részlegének bírója.

<sup>39</sup> Almiro Rodrigues bíró.

bizonyítékok utólagos beazonosítását. Továbbá az ítéletek részletes indoklást foglalnak magukba, és az abban felsorakoztatott érvek világosan épülnek egymásra.<sup>40</sup> Ez jelentős sikernek minősíthető egy olyan államban, ahol korábban nem volt követendő gyakorlat a részletes indoklás, minthogy számos bíró vallotta azt a nézetet, hogy az ítéletek kizárólag a vádlottnak íródnak, aki pedig tisztában van az okokkal, hiszen folyamatosan részt vett a tárgyalásokon. Azok a helyi bírák, akik korábban is elégedetlenek voltak az indoklás hiányával, könnyen tették magukévá az ítéletszerkesztés fejlettebb eszközrendszerét.<sup>41</sup>

### 3. A nemzetközi beavatkozás árnyoldalai

**3.1. Sürgető politikai célok.** A boszniai Állami Bíróság, csakúgy, mint bármely más nemzetközi vagy hibrid büntetőbíróság, kiemelkedő jelentőséggel bír a háborús bűntettek elkövetésének megtorlásában. Ugyanakkor a kapacitása véges. A fent ismertetett fejlődés ellenére önmagában nem képes megbirkózni azzal az ügyszerrel, mellyel a boszniai igazságszolgáltatási rendszer kénytelen szembenézni. A 2008-ban kiadott, háborús bűntettekről szóló Nemzeti Stratégiában szereplő tervek szerint 7 éven belül befejezik az eljárásokat az összetettebb ügyek esetében, 15 éven belül pedig a kevésbé bonyolult ügyeket is lezárják. A jelenlegi nyilvántartás szerint 10-16 ezer elkövetőt érintő 1400 ügy vár „feldolgozásra”.<sup>42</sup> Itt lépnek a színpadra az alacsonyabb szintű bíróságok, bár még ezzel együtt is irreálisnak minősíthetők a tervek.

Bosznia-Hercegovina föderációján belül tíz kantoni bíróság működik, valamint a Brčko kerületi bíróság és a Republika Srpska öt kerületi bírósága, melyek

<sup>40</sup> A fejlődés egyértelműen észlelhető az ítéletek összehasonlítása során. Lásd például a Lazarevic Sreten et al. ügyben (X-KRŽ-06/243) 2008.szeptember 29-én és a Milorad Trbić ügyben (X-KR-07/386) 2009. október 16-án hozott határozatokat.

<http://www.sudbih.gov.ba/?jezik=e>

Az EBESZ a következőképpen ismerte el a fejlődés tényét a Trbić-ügyben hozott ítélet kapcsán:

„A Misszió örömmel észlelt bizonyos pozitív változásokat az első fokon eljáró kamara indoklásának világos megfogalmazásában, valamint az ítélet bizonyos technikai jellegzetességeiben. Először is, a kamara elemzése jól strukturált és könnyen követhető. A releváns jogszabályok magyarázatát követően a kamara alkalmazza a jogot az ügy konkrét tényeire, nem reked meg a bizonyítékok egyszerű ismertetésénél. Másfelől a kamara az ítéletben gyakran hivatkozik az ICTY, ICTR és az Állami Bíróság joggyakorlatára, és beépíti analízisébe az így felhasznált bírói döntésekben szereplő jogi érveléseket. Különösen pozitív a tény, hogy a tárgyalási kamara bizonyos eljárási kérdések – mint például a vádlott előzetes vallomásának elfogadhatósága – tárgyalása esetén figyelembe veszi az Emberi Jogok Európai Egyezményében szereplő követelményeket, és részletes elemzést készít az Emberi Jogok Európai Bírósága által hozott releváns döntésekről. Továbbá az Állami Bíróságon született egyéb ítéletekkel ellentétben a jelen ítélet tartalmaz egy mellékletet a fontos eljárási döntésekről, egy listát a kompenzációs igényüket jelző sértett felekről, a bizonyítékok listáját, valamint a hivatkozott ügyek listáját. Ez hozzájárul az ítélet könnyebb érthetőségéhez, és egy pozitív új gyakorlatot képvisel.”

*Twelfth Report in the Milorad Trbic Case Transferred to the Court of BiH pursuant to Rule 11bis*, OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina Report, 2010. július, 4. o.

<http://oscebih.org/documents/17056-eng.pdf>

<sup>41</sup> Beszélgetés Patricia Whalen bírónővel. Court of Bosnia and Herzegovina. Sarajevó, 2010. szeptember 2.

<sup>42</sup> Beszélgetés Jusuf Halilagić-csal, Secretary of Ministry of Justice, Sarajevó, 2010. szeptember 1.

kompetensek a háborús bűntettek ügyében.

Ugyan felmerültek javaslatok, miszerint az Állami Bíróságnak kellene foglalkoznia minden háborús bűntettekkel kapcsolatos üggyel, amint erre vonatkozó kívánságát számos kantoni és kerületi bíróság is kifejezte, az idő szorításában ez nem tűnt lehetséges megoldásnak. A kantoni bíróságok bevonásának célja a stratégia részét képezi. Az Állami Bíróság felkészült volt arra, hogy megfeleljen a nemzetközi elvárásoknak az eljárások lefolytatása során. Ugyanakkor egymagában így sem lett volna képes megbirkózni az ügyteher jelentette kihívással. E szempontból vált jelentőssé a tény, hogy az ICTY szakmai támogatása megjelent az Állami Bíróság szintjén, de nem érte el az entitások szintjén működő bíróságokat.

Az Állami Bíróság feladatává vált az ügyek szelekciója. A kiemelkedően összetett ügyek az Állami Bíróság hatáskörében maradnak, míg a kevésbé bonyolultak az entitások szintjén működő bírói fórumok elé utaltatnak.

### **3.2. Fragmentáció a boszniai igazságszolgáltatási rendszerben.**

Ellentmondásokhoz vezetett a boszniai igazságszolgáltatási rendszeren belül, hogy mind a korábbi jugoszláv szocialista szövetségi köztársaság büntetőjogi kódexe, mind az újonnan elfogadott büntetőtörvénykönyv hatályban maradt. A két eltérő jogszabály egyidejű alkalmazásának a jogbiztonságra nézve kifejtett hátrányos következményeinek egyike, hogy jelentős eltérésekhez vezet az Állami Bíróság és az entitások szintjén működő bíróságok ítélkezési gyakorlatában.<sup>43</sup>

A Human Rights Watch nem-kormányzati szervezet egy 2008-as jelentése szerint a háború során elkövetett bűncselekmények esetében a kantoni és kerületi bíróságok általában a régi törvénykönyv rendelkezéseit alkalmazták.<sup>44</sup> Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése hangot adott aggodalmainak a háborús bűntettek elkövetői esetén alkalmazott jog harmonizációjának hiánya kapcsán.<sup>45</sup> Ezen kívül Bosznia-Hercegovina Alkotmánybírósága is kimondta a Maktouf-ügyben hozott ítéletében, hogy a helyzet, miszerint az állami és entitási bíróságok eltérő súlyú büntetési tételeket szabnak ki azonos súlyú bűncselekmények megtorlásaként, jogellenes diszkriminációhoz vezet. A Bíróság ezen túl felszólította az entitások szintjén működő bírói testületeket, hogy az új, 2003-ban elfogadott Büntetőtörvénykönyvet alkalmazzák.<sup>46</sup> A harmonizáció hiánya komoly aggályokat vet fel a jogbiztonság szempontjából, minthogy a bíróságok diszkrecionális jogkörébe utalták az alkalmazandó jogszabály kiválasztása feletti döntést.

<sup>43</sup> Példaként szolgál a fenti problémára az eset, amikor egy entitási bíróság egy év nyolc hónap szabadságvesztés büntetésre ítélte egy vádlottat fogvatartottakkal szemben tanúsított kegyetlen bánásmódért, míg ugyanezen bűntett elkövetéséért az Állami Bíróság tíz és fél évet ítél meg.

*Moving towards a Harmonized Application of the Law Applicable in War Crimes Cases before Courts in Bosnia and Herzegovina*, OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina Report, 2008, 8. o.  
<http://www.oscebih.org/documents/12615-eng.pdf>

<sup>44</sup> *Still Waiting – Bringing Justice for War Crimes, Crimes against Humanity, and Genocide in Bosnia and Herzegovina's Cantonal and District Courts*, Human Rights Watch Report, 2008, 52. o.

<sup>45</sup> *Moving towards a harmonized application*: i. m. 6. o.

<sup>46</sup> *Case of Abduladhim Maktouf, Decision on Admissibility and Merits*, AP-1785/06, Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, 80-92. par.  
[http://www.ccbh.ba/eng/odluke/povuci\\_pdf.php?pid=73135](http://www.ccbh.ba/eng/odluke/povuci_pdf.php?pid=73135)



A harmonizáció megvalósítását azonban számos gyakorlati probléma akadályozza. Kezdeti lendülettel születtek a javaslatok, hogy az Állami Bíróság bocsásson ki tematikus iránymutatásokat az entitások bírói testületeinek, az új törvény alkalmazására ösztönözve azokat. Ezek a javaslatok nem élveztek széleskörű támogatást a bírói függetlenség alapvető elvére figyelemmel. A boszniai Legfőbb Bírói és Ügyészi Tanács Elnöke, Milorad Novković is ezt az álláspontot képviseli, miszerint a bírának diszkrecionális joguk van annak eldöntésére, hogy mely törvénykönyvet alkalmazzák egy adott ügyben. Másfelől a Tanács rendszeresen szervez találkozót az Állami Bíróság bírái és az entitások szintjén működő bírák számára, hogy elősegítse a jogalkalmazás egységesítését. A Tanács Elnökének véleménye szerint a harmonizáció kérdése az esetjog szintjén kell, hogy megoldódjon, a döntés pedig, hogy mely jogszabály kerüljön alkalmazásra, a bírák kezében kell, hogy maradjon. Ennek ellenére megállapította, hogy a kantoni bíróságok jelenleg az új kódexet részesítik előnyben a régi jugoszláv büntetőtörvénnyel szemben. A régi törvény alkalmazása inkább a Republika Srpskában működő kerületi bíróságokra jellemző. A véleménye szerint a lényeges kérdés az, hogy hogyan lehet minél előbb teljesíteni a nemzeti stratégiában kitűzött feladatokat.<sup>47</sup> Az álláspontja politikai szempontból érthető, hiszen többek között ezen múlik az Európai Unió támogatása.<sup>48</sup> Ezzel szemben a jogbiztonság és az eljárási garanciák szempontjából a jelenlegi helyzet komoly kritikát érdemel.

**3.3. A nemzetközi beavatkozás fragmentációt mélyítő hatása.** Miközben nagy ügyteher hárult ezzel az entitások szintjén működő bíróságokra, alapvető problémákkal küzdenek, amelyek megakadályozzák, hogy megfeleljenek a kihívásnak. Az Állami Bírósággal ellentétben korlátozott pénzügyi és technikai forrásokkal, valamint sok esetben hiányos szakértelemmel rendelkeznek. Elavult tanúvédelmi eszközökkel bírnak, ami ellehetetleníti a lehetséges tisztességes és biztonságos eljárásokat, amelyek megfelelhetnének a nemzetközi elvárásoknak.<sup>49</sup>

2008-ban maga a boszniai Legfőbb Bírói és Ügyészi Tanács tett arra vonatkozó nyilatkozatot, hogy az entitások szintjén nem megfelelő az ügyészi hivatalok alkalmazotti létszáma, sem pedig a technikai és szakmai felkészültség a háborús bűntettekkel kapcsolatos eljárások lefolytatásához.<sup>50</sup> A kutatások során tehát világossá vált, hogy az Állami Bíróság és az entitások bírói fórumai közötti választóvonal képezi az ICTY hatásainak határvonalát.

A Törvényszék által szervezett hágai képzési programok nem fejtenek ki hatást a kantoni és kerületi bíróságok munkájára, hiszen ezek a bíróságok nem

<sup>47</sup> Beszélgetés Milorad Novković-csal, President of the High Judicial and Prosecutorial Council, Szarajevó, 2010. augusztus 31.

<sup>48</sup> Beszélgetés Stephanie Barbourral, Legal Adviser on War Crimes and Transitional Justice, Judicial and Legal Reform Section, OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, Szarajevó, 2010. július 30.

<sup>49</sup> Still Waiting: i. m. 3. o.

<http://www.hrw.org/en/reports/2008/07/09/still-waiting-0>

A tanúvédelemmel kapcsolatos problémák bővebb ismertetéséért lásd:

*Witness Protection and Support in BiH Domestic War Crimes Trials: Obstacles and recommendations a year after adoption of the National Strategy for War Crimes Processing*, OSCE Report, 2010,

<http://www.oscebih.org/documents/16563-eng.pdf>

<sup>50</sup> Still Waiting: i. m. 21. o.

alkalmaznak jogi asszisztenseket, akiket kiküldhetnének a programokon való részvétel céljából.<sup>51</sup> Milorad Novković megállapítása szerint a 3-4 napos hágai látogatásokat és az Ügyészi Hivatal fél éves szakmai gyakorlatot biztosító programja nem fejt ki jelentős pozitív hatást a boszniai igazságszolgáltatási rendszer működésére. Véleménye szerint hasznosabb lenne, ha gyakorló ügyészeket invitálnának 3-4 hónapra Hágába, hogy az ICTY Ügyészi Hivatala falain belül fejlesszék a már erős alappal bíró ismereteiket.<sup>52</sup> E véleményét nyilvánvalóan az idő rövidsége diktálja, s bár valóban hasznos lehetne egy ilyen természetű képzési program is, erre nem állnak rendelkezésre a szükséges források.

Az entitások szintjén feladatot ellátó ügyészek és bírák helyi, nemzetközi büntetőjogi képzésekbe való bevonása esetlegesen alakul. A rendszeres képzéseket a Bírói és Ügyészi Képzések Központja szervezi, illetve eseti jellegű képzéseket egyéb szervezetek. E képzések hallgatóságának többsége az Állami Bíróságról érkezik. Általában véve a bírák évente négy napot kötelesek szakmai képzéseken tölteni, de a képzés tárgyát ők választják meg, az nem feltétlenül nemzetközi büntetőjogi témájú, még ha egyébként háborús bűntettekkel foglalkozik is az adott bíró. Három bíróra van szükség egy háborús bűntettekhez kapcsolódó ügygel foglalkozó kamarához, de nincs olyan entitás szintű bíróság, ahol lenne három bíró, aki értene az ilyen jellegű eljáráshoz. Visszaveti a képzés folyamatát, hogy nem áll rendelkezésre olyan helyi tankönyv, mely a nemzetközi humanitárius vagy nemzetközi büntetőjogról szólna. Ez természetesen érthető, hisz az akadémiai szereplőknek is időbe telik, mire megismerkednek az új, nemzetközi elvárásoknak megfelelő eljárási rendszerrel. Másfelől a képzések során így mindössze az előadók által összeállított anyagok állnak rendelkezésre oktatási segédanyagokként.<sup>53</sup>

A védelem képviselte tekintetében megjegyzendő, hogy az OKO biztosítja a képzéseket az Állami Bíróságon tevékenykedő ügyvédek számára is. Az OKO független intézményként működik, de kiváló szakemberekből áll, és magas színvonalon segítik és szervezik a háborús bűntettekhez kapcsolódó ügyekben eljáró ügyvédek munkáját. Ugyanakkor sajnos nem létezik ehhez hasonló szervezet, mely az entitások szintjén folytatna hasonló tevékenységet (mindössze egyetlen tisztviselő működik az OKO szervezetén belül, aki az összes kantoni és kerületi bíróságon eljáró ügyvéd képzéséért felelős.<sup>54</sup>) Az OKO által szervezett képzések elvileg minden érdeklődő jogász számára nyitottak, ugyanakkor a gyakorlatban csak az Állami Bíróság előtt fellépő ügyvédek vesznek részt azokon.<sup>55</sup> Itt is megjelenik tehát az Állami Bíróság és az entitások bírói fórumai között létező

<sup>51</sup> A probléma említésre került a háborús bűntettekről szóló Nemzeti Stratégiában is, miszerint egyedül a szarajevói kantoni bíróság alkalmazott összesen két jogi asszisztentst.

National War Crimes Strategy of Bosnia and Herzegovina, 2008. december

<sup>52</sup> Beszélgetés Milorad Novković-csal, President of the High Judicial and Prosecutorial Council, Szarajevó, 2010. augusztus 31.

<sup>53</sup> Beszélgetés Aida Trožić-csal. Senior Professional Associate, Centre for Judicial and Prosecutorial Training (Centar za Edukaciju Sudija i Tužilaca u Federaciji Bosne i Hercegovine). Szarajevó, 2010. augusztus 31.

<sup>54</sup> Beszélgetés Stephanie Barbourral, Legal Adviser on War Crimes and Transitional Justice, Judicial and Legal Reform Section, OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, Szarajevó, 2010. július 30.

<sup>55</sup> Still Waiting: i. m. 48-49. o.

széles határvonal.

Ebből adódóan az akkuzatórius és inkvizitórius kevert eljárásra való áttérés mindennapi problémát jelent az entitások szintjén működő bíróságok számára, ami megakadályozza a nemzeti stratégiában szereplő, a háborús bűntettek mielőbbi elbírálására vonatkozó célkitűzések megvalósítását.

#### 4. Tanulságok

A tanulmányban ismertetett problémákból két szempontból adódnak tanulságok, nevezetesen a belső jogrendszer valamint a nemzetközi beavatkozás kapcsán.

Nemzeti szinten praktikus tanulság, hogy megfelelő számú alkalmazottra van szükség az alacsonyabb szintű bíróságokon, és az *ad hoc* nemzetközi büntetőbírói fórum felállításának (valamint a belső igazságszolgáltatási rendszer helyreállításának) pillanatától kezdve szükséges ezeknek a bíróságoknak a felkészítése arra, hogy időben bekapcsolódjanak a fegyveres konfliktus során megtörtént bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonásába.

Két jelenleg folyamatban lévő, nemzetközi szereplők által bonyolított program célozza a boszniai entitások szintjén tevékenykedő bírák és ügyészek szervezettebb képzését, jövőbeli oktatók tudásának fejlesztését is megcélozva.<sup>56</sup> Ezek a programok azonban a legjobb esetben is csak 2011 végére hozzák meg a várt eredményt. Ez a korrekció kissé elkésettnek nevezhető.

Az akkuzatórius eljárás bevezetése szükségessé tette a boszniai ügyvédek aktívabb részvételét az eljárásban. Az OKO képzésein keresztül lehetőség nyílt az ICTY előtt zajló gyakorlat mintájának követéséhez elengedhetetlen ismeretek elsajátítására. A képzések azonban nem eléggé szisztematikusak, és nem érik el az entitások szintjét. Egy hivatalos és egységes minősítési, illetve vizsgarendszerrel ez a hiányosság kiküszöbölhető lenne. Másfelől garantálhatná a vádlotti jogok megfelelő színvonalú képviselését. A tanulmányban ismertetett tényekből jól látható, hogy jóval kevesebb figyelmet szentelt a Törvényszék a védelem oldalának fejlesztésére, mint a bíróra és ügyészre. Ez, különösen összetettebb ügyekben, könnyen vezethet a felek perbeli egyenlősége elvének rendszeresen ismétlődő sérüléséhez. Az elv érvényesítése érdekében tett intézkedések, illetve azok hiánya pedig jelentős hatással bírhat egy nemzetközi büntető törvényszék működésének, hitelének utólagos megítélésére.

A 11 *bis* ügyek végeztével a közvetlen és folyamatos nemzetközi figyelem hamarosan kivonul a nemzeti eljárások terepéről. Ebből fakadóan megnőtt a jelentősége az akadémiai szereplők munkájának. A Boszniába érkező, és ott alaposabb kutatást végző fehér hollók felelősségévé vált, hogy egyfajta informális felügyeletet gyakoroljanak az eljárási garanciák betartása felett. Ahhoz, hogy a kutatások a gyakorlatban is kifejthessék a hatásukat, elengedhetetlen a visszacsatolás. A kutatási eredményeket, elemzéseket lehetőség szerint hasznos

<sup>56</sup> A UNDP által szervezett "Support of war crimes cases in Bosnia and Herzegovina" és az EBESZ, az ICTY és a UNICRI által közösen bonyolított "War crimes justice project" elnevezésű program.

lenne a helyi nyelvekre fordítani,<sup>57</sup> és az érintett országban is publikálni ezzel is emlékeztetendő a nemzeti igazságszolgáltatás szereplőit, hogy a nemzetközi közösség figyelme nem tűnt el teljesen, s ezzel ösztönözve őket arra, hogy továbbra is törekedjenek megfelelni a nemzetközi büntetőjogi elvárásoknak.

Végül, a nemzetközi beavatkozás során óvatosabb és alaposabb mérlegelésre van szükség annak meghatározása előtt, hogy meddig terjedjenek a nemzetközi szereplők által bevezetett újítások. Nem hagyhatóak figyelmen kívül a nemzeti igazságszolgáltatási rendszer sajátos adottságai, hagyományai. Bosznia-Hercegovina esetében az akkuzatórius és inkvizitórius kevert eljárás bevezetése komoly nehézségekhez vezetett. Bár a boszniai jogrendszer egyértelműen rászorult a fejlesztésre, ennek erős alapja lehetett volna a helyi jogászok által jól ismert inkvizitórius eljárás. Így a boszniai Állami Bíróság nem pusztán „kistestvére”, de egyenértékű partnere lehetett volna az ex-jugoszláv törvényszéknek a háborús bűnösök feletti ítélezésben.

---

---

<sup>57</sup> A Reykjavík, az Amsterdami, a Hebrew University, valamint a University College London közös akadémiai konzorciuma által lebonyolított, magas költségvetésű DOMAC projekt keretein belül született kutatási eredményeket is elmulasztották az érintett országok helyi nyelveire fordítani, ami érthető módon vezetett ellenérzésekhez a helyi szereplők oldalán, akik így pusztán tárgyai maradtak, és nem váltak haszonélvezőivé a „laboratóriumi munkálatoknak”.

Lásd: <http://www.domac.is/>

---

# A harmadik országbeli polgárok tagállamközi szabad mozgásának szabályozása az Európai Unióban

GYENEY LAURA\*

---

## 1. Bevezetés

A mozgásszabadság a legrégebben elismert és a történelem során gyakran korlátozott alapjogok közé tartozik.<sup>1</sup> Az Európai Unió – felismerve a mozgásszabadságból fakadó gazdasági előnyöket –, a tagállami határok által jelentett korlátokat a személyek szabad áramlása alapszabadságának uniós polgárok részére történő biztosításával kívánta feloldani. Idővel, az egyre romló demográfiai és munkaerőpiaci helyzet miatt az addig csak az uniós polgárok által élvezett jogosultságok egy része a harmadik államok polgáraitra is kiterjesztést nyert. A kiterjesztés egyik útját a nemzetközi szerződések megkötése, a másik útját az amszterdami szerződésben lefektetett jogalapon, az EKSz. IV. címe (jelenleg EUMSz. V. címe) alatt elfogadott, a harmadik országbeliek bizonyos csoportjainak Unióba való belépését, ill. jogi státuszát rendező bevándorláspolitikai irányelvek elfogadása jelentette.<sup>2</sup> A harmadik országbeliek családtagjainak, huzamos tartózkodásáról,<sup>3</sup> ill. a harmadik országbeli diákok, kutatók, magasan képzett munkavállalók három hónapot meghaladó időtartamú beutazásáról és tartózkodásáról,<sup>4</sup> szóló irányelvek megszületése által, a nem tagállami polgárok

---

\* Egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Közjogi Tanszék.

<sup>1</sup> Tóth Judit, Majtényi Balázs, Pap András László: A mozgás szabadsága- a szabadság mozgása. Föld - rész, Nemzetközi és Európai szemle, II. évfolyam, 1. szám, 5. o.

<sup>2</sup> Gellérné Lukács Éva: Munkavállalók szabad mozgása az Európai Unióban. Föld - rész, Nemzetközi és Európai szemle, II. évfolyam, 1. szám. 13. o.

<sup>3</sup> A Tanács 2003/86/EK irányelve (2003. szeptember 22.) a családtagjainak jogáról, HL L 251., 2003.10.3., 12–18. o.

<sup>4</sup> A Tanács 2003/109/EK irányelve (2003. november 25.) a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgáraitak jogállásáról, HL L 16., 2004.1.23., 44–53. o.

<sup>5</sup> A Tanács 2004/114/EK irányelve (2004. december 13.) a harmadik országok állampolgárai tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről, HL L 375., 2004.12.23., 12–18. o.

A Tanács 2005/71/EK irányelve (2005. október 12.) a harmadik országbeli állampolgároknak az

Unióban élvezett jogállása valamelyest megerősítést nyert.

A fent említett bevándorláspolitikai irányelvek azt mutatják, hogy az Európai Unió igenis részesévé kíván válni a szükséges munkaerőért folyó globális küzdelemnek.<sup>6</sup> Ez a vállalkozás azonban nem járhat sikerrel, ha az Unió területén jogszerűen tartózkodó harmadik állambeli polgárok tagállamközi mozgása továbbra is komoly korlátoknak van alárendelve.

A harmadik országbeli polgárok tagállamközi szabad mozgására vonatkozó uniós rendelkezések hiányában, ugyanis a valamely tagállam területén már jogszerűen tartózkodó és egy másik tagállamban három hónapot meghaladóan tartózkodni kívánó nem uniós polgárnak ugyanazon hivatali eljáráson kell keresztül esnie, mintha közvetlenül az Unió területén kívülről érkezne. Ez azon túl, hogy ellenkezik a munkaerő szabad mozgásából fakadó gazdasági előnyök kiaknázására irányuló egységes piac koncepciójával, az Unió belső határellenőrzésének eltörlésével utat nyit az Unión belül megvalósuló illegális migrációnak. Az előbbieket fényében, így komoly előrelépést jelenthetnek az említett bevándorláspolitikai irányelvek tagállamközi mobilitást biztosító rendelkezései. E rendelkezések feljogosítják a valamely tagállam területén már jogszerűen tartózkodó harmadik országbeli polgárt, hogy az bizonyos feltételek teljesítésével egy másik tagállam területére lépjen és ott akár három hónapot meghaladóan tartózkodjon.<sup>7</sup>

Hangsúlyozni szükséges tehát, hogy az uniós jog, hatályos szabályai továbbra sem biztosítanak átfogó és egységes mobilitási jogokat az Unió területén jogszerűen tartózkodó harmadik országbeliek számára. Elég csak a határokat átlépő uniós polgárok nem tagállami családtagjaira, vagy az 'Ankara acquis' alapján speciális jogállást élvező török munkavállalókra (ill. más társulási és együttműködési megállapodás alapján kedvező bánásmódban részesülő harmadik országbelire) gondolnunk, akik más tagállamban való tartózkodásáról a hatályos uniós jog nem rendelkezik.<sup>8</sup>

Európai Közösség területén folytatott tudományos kutatás céljából való fogadására vonatkozó külön eljárásról, HL L 289., 2005.11.3., 15–22. o.;

A Tanács 2009/50/EK irányelve (2009. május 25.) a harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről, HL L 155., 2009.6.18., 17–29. o.

<sup>6</sup> Gyulavári Tamás - Gellérné Lukács Éva: A legális és illegális bevándorlók jogai az Európai Unióban. Európai Tükör 4/2005. 47-75. o.

<sup>7</sup> Anja Wiesbrock, Sergio Carrera: Whose citizenship to empower in the Area of freedom, security and Justice?, CEPS Working Document, 2010, 22. o.

<sup>8</sup> A harmadik országbeli családtagok ugyanis nem önállóan, hanem csak is az uniós polgárral együtt jogosultak a tagállami határok átlépésére az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról szóló 2004/38/EK irányelv rendelkezései szerint. Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve (2004. április 29.) az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről EGT vonatkozású szöveg. HL L 158., 2004.4.30., 77–123. o.

Hasonlóképpen, származékos jogokról beszélhetünk csak a harmadik országbeli munkaerő határon átnyúló szolgáltatást végző vállalatok általi foglalkoztatása körében. A Bíróság C-43/93. sz., Vander Elst ügyben 1994. augusztus 9-én született ítélete (EBHT 1994 I-3803. o.)

Az EKSz. IV. címe alatt elfogadott bevándorláspolitikai irányelvek sem általános jelleggel, hanem csupán a harmadik országbeliek bizonyos csoportjai számára biztosítják a tagállamközi mobilitás jogát, így a huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező, a kutatói vagy diák státusszal bíró, végül a magasan kvalifikált kék kártya birtokos harmadik országbeliek számára.

Fontos megemlíteni továbbá a vállalatok belül áthelyezett harmadik országbeli munkavállalókról szóló bizottsági tervezetet, amely az Unió versenyképessége növelése céljából a jövőben hasonló mobilitási jogosítványokkal kívánja felruházni az Unión kívüli székhellyel rendelkező multinacionális vállalatok harmadik országbeli, speciális szakértelemmel rendelkező munkavállalóit.<sup>9</sup>

Az Unió felismerve tehát, a nem tagállami polgárok belső piaci előnyökből való részesülésének jelentőségét a fokozódó nemzetközi versenyben, még ha szelektíven is, de az uniós polgárokéhoz hasonló mozgási jogosítványokat igyekszik biztosítani a harmadik országbeli polgárok számára.

A tanulmány tárgyául szolgáló irányelvek tagállamközi mobilitást biztosító rendelkezéseit – a potenciális előnyök elismerése mellett –, ugyanakkor számos kritika érte.<sup>10</sup>

A jogirodalom képviselőinek jelentős része, így Groenendijk, Kocharov, Guild és Sanchez a Tamperei csúcson megfogalmazottakat szem előtt tartva, úgy véli, hogy a kérdéses szabályok által kínált jogosítványok épp csak köszönőviszonyban vannak az uniós polgárok számára biztosított szabad mozgásból fakadó jogokkal.<sup>11</sup> Guild e tekintetben külön hangsúlyozza, hogy éppen a tagállami adminisztráció kiiktatása lenne a tagállamközi mobilitási rezsim legfőbb vívmánya, amely követelménynek a 2004/38/EK irányelv az uniós polgárok és családtagjaik szabad mozgása vonatkozásában eleget is tesz, ugyanakkor mindez nem mondható el a kérdéses bevándorláspolitikai irányelvekről.<sup>12</sup>

Mások ezzel ellentétben épp azt fájlatják, hogy az egyes irányelvek egyszerűen csak „átemelik” az uniós jogban már jól bevált szabad mozgás elvét a tagállamokban letelepedett harmadik országok polgáira anélkül, hogy az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülését ténylegesen biztosítanák azok számára.<sup>13</sup> Nem utolsó sorban, a bírálók táborá úgy látja, hogy a tagállamközi mobilitás szabályainak a kérdéses irányelvek általi csupán részleges harmonizációja

<sup>9</sup> Javaslat az európai parlamenti és tanácsi irányelvre harmadik országbeli állampolgárok vállalatok belül áthelyezését illetően belépésének és tartózkodásának feltételeiről, COM (2010) 378

<sup>10</sup> Sara Iglesias Sanchez: Free movement of third country nationals in the European Union? Main features, deficiencies and Challenges of the new mobility right in the Area of Freedom, Security and Justice, *European Law Journal*, 15 (2009) 6. , 791-805.o.

<sup>11</sup> Kees Groenendijk: The long term residents directive, Denizenship and integration, in: A. Baldaccini, E. Guild and H. Toner (eds.), *Whose Freedom, Security and Justice, EU Immigration and Asylum Law*, Oxford, Hart, 2007, 434. o.; Anna Kocharov: What Intra-Community Mobility for Third-Country Workers?, *European Law Review*, 6. (2008)913-926.; Elspeth Guild: Citizens Without a Constitution, Borders Without a State: EU Free Movement of Persons?, in A. Baldaccini, E. Guild and H. Toner (eds.), *Whose Freedom, Security and Justice, EU Immigration and Asylum Law*, Oxford, Hart, 2007, 25-55. o.

<sup>12</sup> Guild i.m. 26. o.

<sup>13</sup> Groenendijk i.m. 434. o.

egyenesen a harmadik országbeli migránsok tartózkodási jogosítványai csorbulásához vezethetnek.

A következőkben a fenti kritikákra reagálva kívánom bemutatni a harmadik országbeliek tagállamközi mobilitására vonatkozó rendelkezéseket, rámutatva egyben arra, hogy előbbieket miért nem lehet, ill. érdemes egy nevezőn említeni az uniós polgárok szabad mozgásának jogosítványaival.<sup>14</sup>

## 2. A tagállamközi mobilitási jogok megszületésének mozgatórugói

A harmadik országbeliek számára biztosított tagállamközi mobilitás lehetőségének gondolata már az integráció kezdeti szakaszában, – a közös, ill. a belső piac kiépítése során – felmerült.<sup>15</sup> Ez érthető, hiszen ha tisztán a gazdasági szempontokat tartjuk szem előtt nem kétséges, a harmadik állambeliek számára nyújtandó tagállamközi mobilitási jogok kifejezetten előmozdítják a belső piaci folyamatokat, hozzájárulva ezzel az Unión belüli általános gazdasági fejlődéshez. Az Európai Unió Bírósága ítélezési gyakorlatában azonban már relatíve korán deklarálta, hogy a munkaerő szabad mozgására vonatkozó szerződéses rendelkezés kizárólag a tagállami polgárookra terjed ki, „nyugvópontra juttatva ezzel azt a már több évtizede húzódó vitát”,<sup>16</sup> amely középpontjában az a kérdés áll, vajon a harmadik országbeliek részesülhetnek-e közvetlenül a munkaerő szabad mozgására vonatkozó belső piaci szabadság nyújtotta előnyökből.<sup>17</sup>

<sup>14</sup> Az újonnan bevezetett mobilitási jogok rávilágítanak továbbá a privilegizált jogállással bíró uniós polgárságú családtagok által élvezett tagállamközi mozgási jogosítványokkal kapcsolatos hiányosságokra. A harmadik országbeli családtagok, ugyan, ahogy említettem kiváltságos helyzetben vannak más harmadik országbeli társaikhoz képest, ez azonban csak arra az esetre igaz, ha az uniós polgár családtag valóban él a szabad mozgás jogával. Amennyiben nem ez a helyzet, akkor e kivételes jogállás nem nyerhet alkalmazást, ami lényegében ellentétes az uniós polgárság intézményének logikájával. Steve Peers: Family Reunion and Community law: in Neil Walker (eds.) *Europe's Area of Freedom, Security and Justice*, Oxford, 2004., 143., ill. 151. o.

<sup>15</sup> Oliver Peter: Non-Community Nationals and the Treaty of Rome, 5 *Yearbook of European Law* 1985) 57. o., Thomas Hoogenboom: Integration into society and free movement of non-EC nationals, *European Journal of International Law*, 3 (1992) 36.o.; Martin Hedemann-Robinson: Third-Country Nationals, European Union Citizenship, and Free Movement of Persons: a Time for Bridges rather than Divisions, *Yearbook of European Law* 1 (1996) 321.o.; Andrew Evans :Third Country Nationals and the Treaty on European Union, *European Journal of international Law* (1994) 5(1) 199.o.; Christian Tomuschat: The Legal Status of Non-Citizens of the EU. General Introduction, *European Review of Public Law* (1995) 544. o.

<sup>16</sup> Kocharov i.m. 915. o.

<sup>17</sup> A Bíróság C-238/83 sz. Caisse d'allocations Familiales de la Region Parisienne v Mr. and Richard Meade ügyben 1984. július 5-én született ítélete (EBHT 1984., I-2631 o.); A Bíróság C-230/97 sz. *Criminal Proceedings against Awoyemi* ügyben 1989. október 29-én született ítélete (EBHT 1998., I-6781 o.) Számos kritikai hangvételű tanulmány foglalkozik a mozgásszabadság jogának kizárólag a tagállami polgárok részére történő biztosításával. Egyes Szerzők úgy vélik, hogy a munkaerő szabad mozgását biztosító cikkely vonatkozásában az alapítók szándéka, miszerint e jog kizárólag a tagállami polgárokat illeti nem vezethető le egyértelműen a Szerződés szövegéből. A Szerződés 48. cikkének 1. bekezdése ugyanis nemes egyszerűséggel úgy fogalmaz, hogy „ A Közösségen belül biztosítani kell a munkavállalók szabad mozgását” szemben a letelepedés szabadságát biztosító 52. cikkel, amely kifejezetten tagállami állampolgárokról beszél. A Szerződés tehát nem közösségi polgárokról, hanem a tagállamok munkavállalóiról beszél általánosságban. Hoogenboom i.m. 41. o., Evans i.m. 205 o., Peers



Ahogy az a bevezetőben már említésre került, a harmadik országbeliek határokat átívelő szabad mozgása, így csak egészen a közelmúltban, a fent jelzett *bevándorláspolitikai irányelvek elfogadásával* realizálódhatott. A kérdéses aktusok megszületését azonban, mint tudjuk, elsősorban *nem a belső piaci megfontolások*, így a gazdasági élet szereplői szabad mozgásának általános hatályú liberalizációs célkitűzése, hanem sokkal inkább *a tagállami polgárok szabad mozgása*<sup>18</sup> eredményeként felmerülő *biztonsági szempontok* inspirálták.<sup>19</sup> A tagállamok közötti határellenőrzések eltörlése ugyanis új kihívások elé állította az Uniót. A schengeni térség belső határait bármely ponton át lehet lépni anélkül, hogy személyellenőrzésre kerülne sor, függetlenül az adott személy állampolgárságától.<sup>20</sup> Ahogy a Bizottság egy nemrég készült közleményében fogalmaz: „A belső határok nélküli Európában egyetlen tagállam sem képes egyedül kezelni a bevándorlás kérdését.”<sup>21</sup>

A „szabadság, biztonság és jog érvényesülése” térségének megszületésével összefüggésben felmerülő általános megfontolásokon túl, vajon milyen konkrét megfontolások vezettek a mobilitási jogok harmadik állambeli polgárokra való kiterjesztéséhez? Mindenekelőtt a Tampere-ben rögzített<sup>22</sup> és a Lisszaboni Szerződésben a „méltányos bánásmód” koncepciója alatt megerősített,<sup>23</sup> a harmadik országbeli polgárok társadalmi integrációjára irányuló célkitűzésnek való megfelelés. A nem tagállami polgárok tagállamok közötti mozgásból való kizárása ugyanis komoly negatív hatással lehet utóbbiak *társadalmi integrációjára*.

A harmadik országbeliek számára biztosított tagállamközi mobilitási jogok mozgatórugói között, szükséges megemlíteni továbbá a munkaerő piac rugalmasságának biztosítását és ezzel összefüggésben az Unió *nemzetközi szintű versenyképessége előmozdítását, mint célkitűzést* is.<sup>24</sup> Az Európai Unió vonzerejét

i.m. 95.o. Halleskov ugyanakkor kifejezetten a harmadik állambeli polgárokkal szemben megnyilvánuló megkülönböztetés ékes példájának tekinti a 39. cikkely megszorító, azaz harmadik állambelieket a rendelkezés hatálya alól kizáró értelmezését. Halleskov i.m. 181. o.

<sup>18</sup> Az Egyesült Királyság és Írország határellenőrzés eltörlésével kapcsolatos nézetének, ill. a harmadik országbeliek szabad mozgására vonatkozó kifejezett szerződéses rendelkezés hiányának köszönhetően az egyetlen járható utat sokáig csak egy kormányközi egyezmény jelentette, amely azonban alapvetően az uniós polgárok szabad mozgásának megvalósítását célozta. A harmadik állambeliek „szabad mozgása” csak szükségszerű kísérőeleme volt a fenti rendszer működésének. Hedemann-Robinson i.m. 332.o.

<sup>19</sup> Sanchez i.m. 793.o.

<sup>20</sup> Tóth Judit: Schengenre hangolva, Európai Műhelytanulmányok, 113. szám. 26. o.

<sup>21</sup> COM 2008 (359) Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai gazdasági és Szociális bizottságnak és a Régiók Bizottságának – Közös bevándorláspolitikai Európa számára: elvek, fellépések és eszközök

<sup>22</sup> Tampere-i Elnökségi Következtetések, 1999. október, 21. pont

<sup>23</sup> Lisszaboni szerződés 79. cikk (1) bekezdés: „Az Unió közös bevándorlási politikát alakít ki, amelynek célja a migrációs hullámok hatékony kezelése azok minden szakaszában, méltányos bánásmód biztosítása a harmadik országok azon állampolgárai számára, akik jogszerűen tartózkodnak valamely tagállamban.”

<sup>24</sup> 2004/114/EK irányelv preambulumban 6. „A Közösség oktatás terén végzett tevékenységének egyik célja annak elősegítése, hogy Európa egésze a tanulmányok és a szakképzés legkiemelkedőbb központjává váljon a világon.”

2005/71/EK IE A kutatókról szóló irányelv a Lisszaboni stratégia célkitűzései megvalósításának egyik

számottevően növelné a mobilitás ily módon történő megkönnyítése, különösen, ami a harmadik országbeli szakképzett munkaerő, ill. a diákok Unióba történő becsalogatását illeti.

### 3. A szerződéses szabályozás

A szabad mozgás jogának harmadik országbeliekre való kiterjesztéséről szóló jogalkotási felhatalmazás hiányát kívánta orvosolni az Amszterdami Szerződés által beiktatott IV. cím 63. cikkének (4) bekezdése, amely értelmében „A Tanács intézkedéseket fogad el azoknak a jogoknak és feltételeknek a meghatározására vonatkozóan, amelyek mellett harmadik országoknak a tagállamok valamelyikében jogszerűen tartózkodó állampolgárai más tagállamokban tartózkodhatnak”.<sup>25</sup>

Sajnálatos ugyanakkor, hogy a jogalkotási alap lefektetésén túl, a Szerződés hallgat a fenti politika irányának meghatározásáról, a harmadik országbeliek határok közötti mozgással kapcsolatos jogairól, azok pontos tartalmáról.<sup>26</sup> Lényegében erre kíván rámutatni Sanchez és Kocharov is, akik szerint, az uniós jogalkotó igen *szűk keretek közé igyekszik szorítani az új mobilitási rezsímet* annak ellenére, hogy a fenti jogalkotási alap megfogalmazása igen tág teret kínál az uniós jogalkotónak az uniós polgárokat megillető szabad mozgással kapcsolatos rendelkezések harmadik országbeli polgárokra való kiterjesztésére, vagy legalábbis a koncepció egyes elemeinek átültetésére.<sup>27</sup>

A 63(4) cikkely *megszövegezése tehát, már önmagában alkalmasnak* bizonyulna a harmadik országbeliek tagállamközi mobilitásának teljes körű biztosítására, a harmadik országbeliek huzamos tartózkodási státuszát, ill. az első belépés feltételeit harmonizáló jogalkotási eszközökben foglalt *kölcsönös elismerési klauzulák* rögzítésén keresztül. Sajnálatos módon, a tárgyalat irányelvek még sem ezt a metódust követik. Így minden egyes esetben, ha a diák, a kutató, vagy a szakképzett munkavállaló egy másik tagállamba kíván költözni, az érintett hatóságok megvizsgálják, hogy előbbiek vajon eleget tesznek-e az ott tartózkodás feltételeinek.<sup>28</sup>

sarokköve. Lisszaboni Elnökségi Következtetések, 2000. március 23. ill. 24.

2009/50/EK IE preambulum 3., ill. 4. pontok. Az Európai Tanács 2000. márciusi lisszaboni ülésén azt a stratégiai célt tűzte ki a Közösség számára, hogy 2010-ig a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdaságává váljon, amely képes a fenntartható gazdasági növekedésre, több és jobb munkahelyet kínál, és nagyobb társadalmi kohézió jellemzi. Az Európai Tanács által 2004. november 4–5-én elfogadott Hágai Program elismerte, hogy a legális migráció fontos szerepet fog játszani az európai tudásalapú gazdaság megerősítésében és a gazdasági fejlődés elősegítésében, ezáltal hozzájárulva a lisszaboni stratégia végrehajtásához. Az Európai Tanács felkérte a Bizottságot, hogy nyújtson be politikai tervet a legális migrációra vonatkozóan, beleértve az olyan befogadási eljárásokat, amelyek képesek gyorsan alkalmazkodni a munkaerőpiacon jelen lévő migráns munkaerő iránti keresletben megfigyelhető ingadozásokhoz.

<sup>25</sup> EKSz. 63.cikk (4) bek.

<sup>26</sup> Kocharov i.m. 915. o.

<sup>27</sup> Sanchez i.m. 797. o.

<sup>28</sup> A harmadik országbeli diákok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2004/114/EK IE 8. cikk (1) bekezdés (a) pontja, ill. harmadik országbeli kutatók beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2005/71/EK irányelv 13 (3) cikke, amely rendelkezések a kérdéses irányelvek 6. ill. 7. cikkeire utalnak vissza.

Problémákhoz vezethet ugyanakkor a kölcsönös elismerés elvének egyoldalú alkalmazása is, így, ha egyes tagállamok automatikusan biztosítják a huzamos tartózkodás jogállását a más tagállamokból érkező, ott korábban állandó tartózkodási joggal rendelkező polgárok számára.<sup>29</sup> Az irányelv fenti esetre vonatkozó rendelkezése hiányában könnyen sérülhetnek a migráns érdekei. Így a harmadik országbeliek huzamos tartózkodási jogállásáról szóló irányelve 9. cikkének (4) bekezdése értelmében a huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező személy nem jogosult fenntartani az első tagállamban megszerzett huzamos tartózkodási hellyel rendelkező jogállását, amennyiben egy másik tagállamban elnyeri azt. Könnyen elképzelhető ugyanakkor, hogy a migráns csak néhány évet szándékozik eltölteni a második tagállamban, s ezt követően vissza kíván térni az eredeti tartózkodása szerinti államba és így módon a második tagállamban szerzett jogállás számára nem kívánatos következményekhez vezet.

#### **4. A tagállamközi mobilitási jogok főbb jellemzői**

**4.1. Túlzott tagállami diszkréció a jogszabályi feltételek tekintetében.** A harmadik országbeliekre irányadó mobilitási rezsimelemzések során mindenképp szükséges megvizsgálni, hogy a jogszabályokban előírt feltételek teljesítésével a harmadik országbeli érintett számára a második tagállam hatóságai kötelesek-e kiadni a tagállam területére érvényes tartózkodási engedélyt. Tekintve, hogy a tagállamoknak a vizsgálat tárgyát képező irányelvek releváns rendelkezései értelmében fogadási kötelezettségük áll fent a kérdéses feltételek harmadik országbeli migráns által történő teljesítése esetére, az eredmény e tekintetben egyértelműen pozitív előjelű.<sup>30</sup> Mindez sajnos már nem mondható el az analízis második lépésje tekin-

<sup>29</sup> Ez a megoldást a spanyolok azzal indokolták, hogy a fenti személyeknek ne kelljen ismételtlen keresztülvergődniük magukat egy hosszú és kellemetlen procedúrán.

<sup>30</sup> A diákok esetében a második tagállamba utazást illetően ez valóban könnyebbé tehető, hiszen amíg az első tagállam hatóságai mérlegelési jogkörrel rendelkeznek e tekintetben, addig az irányelv szövege alapján a második tagállam már nem mérlegelhet. „Annak a harmadik országbeli állampolgárnak, akinek hallgatóként való beutazását már engedélyezték, és aki a már megkezdett tanulmányai egy részének más tagállamban történő folytatására, vagy azoknak egy kapcsolódó képzéssel más tagállamban történő kiegészítésére jelentkezik, ez utóbbi tagállam olyan határidőn belül engedélyezi a beutazást, amely nem akadályozza a kérdéses tanulmányok folytatását, ugyanakkor elegendő időt biztosít az illetékes hatóságoknak a kérelem elbírálására, amennyiben a harmadik ország állampolgára” Lásd 2004/114/EK irányelv 8. cikk.

A kutatók esetében a feltételek teljesítése mind az első, mind a második tagállamban fogadási kötelezettséget ró a tagállamokra: „Amint az (1) és (2) bekezdésben említett ellenőrzések pozitív eredménnyel zárultak, a fogadási megállapodás végrehajtása érdekében a kutatókat a tagállamok területén fogadni kell. 7. cikk (3) bekezdés. Az ezen irányelv szerint kutatóként, fogadott valamely harmadik ország állampolgára kutatásának egy részét másik tagállamban is végezheti az e cikkben megállapított feltételeknek megfelelően. Lásd 2005/71/EK irányelv 13. cikk (1) bekezdés.

Hasonlóképpen a huzamos tartózkodási jogállással rendelkezők esetében: „Amennyiben a 14., a 15. és a 16. cikkben megállapított feltételek teljesülnek, úgy a 17. és a 18. cikk közrendre, közbiztonságra és közegészségügyre vonatkozó rendelkezéseire is figyelemmel a második tagállam kiállítja huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező számára a megújítható tartózkodási engedélyt.” Lásd 2003/109/EK irányelv 19. cikk (2) bekezdés. Lásd Kocharov i.m. 918. o.

tetében, amely a harmadik országbeli polgártól megkövetelt feltételek tagállamok általi alkalmazásának egységességét vizsgálja. E tekintetben megállapíthatjuk, hogy a tanulmány tárgyát képező irányelvben rögzített feltételek *opcionális jellege*, ill. azok tagállamonként eltérő értelmezése a kölcsönös elismerés rendszere alkalmazásának hiányában a *kedvezményezettek körének tagállamonkénti eltérését* eredményezik.<sup>31</sup> Ez pedig nem engedi meg, hogy a harmadik országbeliek különféle jogállásához (huzamos tartózkodási jogállást nyert személy, kutató, diák, önkéntes, magasan kvalifikált munkavállaló) kapcsolt jogosítványokat egy az uniós polgárok szabad mozgásának jogához hasonló „egységes” uniós jogosítványként értelmezzük.

A legproblematiszabb e tekintetben a már sokat emlegetett huzamos tartózkodás jogállásáról szóló 2003/109/EK irányelv, amelynek mobilitásra vonatkozó rendelkezései *mind opcionális jellegűek*. A kérdéses irányelv értelmében ugyan, a második tagállam akár el is tekinthet az a jogállás első tagállamban való elnyerése céljából előírt feltételek ismételt teljesítésének megkövetelésétől, szabad belépést biztosítva ezzel a huzamos jogállással rendelkezők számára, ez a forgatókönyv azonban a tagállamok biztonság orientált politikája fényében nem tűnik túl valószínűnek. A feltételek *opcionális jellegből* fakadóan ugyanakkor ad absurdum az is megeshet, hogy egy az első tagállamban huzamos tartózkodás jogállását elnyert személy, a második tagállamban való letelepedéshez akár három alkalommal is teljesíteni köteles az előírt feltételeket, így a második tagállamba való bebocsátás céljából, ill. a második tagállamban a huzamos tartózkodási jogállás ismételt elnyeréséhez.<sup>32</sup>

Ami a harmadik országbeli diákokról rendelkező 2004/114/EK irányelvet, ill. a harmadik országbeli kutatókról szóló 2005/71/EK irányelvet illeti, a tagállamok messze nem rendelkeznek olyan széleskörű diszkrécióval, mint a huzamos tartózkodási jogállásról szóló irányelv esetében.<sup>33</sup> Ugyanakkor látnunk kell, hogy az irányelvben szereplő tagállami felhatalmazás alapján egy *magas szintű nyelvi teszt előírása* vagy egy túlzottan *szigorú pénzügyi követelményrendszer* feltételül szabása szintén jelentősen leszűkítheti a jogosultak körét.<sup>34</sup>

<sup>31</sup> A nemzeti jogban lefektetett követelményrendszer teljesítése, amely sine qua non feltételét képezi a harmadik országbelieket megillető mobilitási jogok gyakorlásának, a tagállami hatóságok által gyakorolt széles mérlegelési jogkör, ill. a tagállami jogok közötti eltérés fényében igen problematikus lehet. Nem beszélve a kiotpálás lehetőségéről, amely a belső piaci rendelkezéseket szintén nem érinti. Halleskow: *'The Long-term Residents Directive: A Fulfilment of the Tampere Objective of Near-Equality?*, 186.o.; Groenendijk: *The Long-Term Residents Directive, Denizenship and Integration*, 429, ill.438. o.

<sup>32</sup> Lásd 2003/109/ EK IE 23. cikk (1) bekezdés

<sup>33</sup> A diákok esetében a tagállamok kérésére annak „igazolnia kell, hogy a folytatandó tanulmányokhoz kellő nyelvismerettel rendelkezik”, illetve, hogy „tartózkodása során rendelkezni fog a megélhetésének, tanulmányai folytatásának és visszautazásának költségeihez szükséges anyagi fedezettel”. Lásd 2004/114/EK IE 7. cikk (1) bekezdés. A kutatók esetében „a kutatónak tartózkodása alatt – a tagállam által erre a célra közzétett minimumösszeggel összhangban – kiadásainak és visszautazása költségeinek fedezésére havonta elegendő forrás áll a rendelkezésére és nem kell a tagállam szociális segítségnyújtási rendszerét igénybe vennie” Lásd 2005/71/EK IE 6. cikk (2) bekezdés.

<sup>34</sup> A 2004/114/EK irányelv 7. cikk (1) c. pontja értelmében a harmadik országbelieknek a tagállam kérésére igazolnia kell, hogy a folytatandó tanulmányokhoz kellő nyelvismerettel rendelkezik.

A fentiek fényében problémát jelenthet továbbá, hogy az említett *jogok egy része* éppen a kérdéses rendelkezések *feltételes természete* miatt *nem is hivatkozható a nemzeti bíróságok előtt*.<sup>35</sup> Még az egyazon irányelvben szereplő, struktúrájában és funkciójában egymáshoz hasonló rendelkezések esetében sem állapítható meg általános jelleggel a „közvetlen hivatkozhatóság”. Így a *huzamos tartózkodás jogállásáról* rendelkező 2003/109/EK irányelv másik tagállamban történő tanulmányok folytatása vagy egyéb célból való tartózkodást kimondó rendelkezése ugyan kellően tiszta, precíz és feltétlen jellegű, mindez azonban már nem mondható el az irányelv által szabályozott ott gazdasági célú tartózkodás esetén, amely a tagállamok munkaerő piaci tesztjének függvénye lehet.<sup>36</sup>

A magasan képzett munkaerő belépéséről és tartózkodásáról rendelkező kék kártya irányelv esetében mi több, a fenti jogosultságról lényegében nem is beszélhetünk, tekintve, hogy minden tagállam maga határozza meg a területére lépő szakképzett munkaerő létszámát.<sup>37</sup> Egyetérthetünk Kocharov-val, aki úgy véli, hogy amíg az EKSz. IV. címe (jelenleg EUMSz. V. címe) alatt született és fent bemutatott *első generációs irányelvek* messze nem felelnek meg a tagállamközi mozgás liberalizációjára irányuló törekvéseknek, addig a kék kártya irányelvben biztosítottak még a munkavállalók számára biztosított nemzetközi standardok szintjét sem érik el.<sup>38</sup>

**4.2. Az első tagállammal való szoros kapcsolat fennállásának követelménye.** A tagállamközi mozgás jogával élni kívánó harmadik országbeli polgároknak paradox módon, egy igen *erős kapcsolóelemet* kell felmutatniuk a tartózkodásuk helye szerinti első tagállammal. Ilyen kapcsolóelemként funkcionál többek között a migráns által valamely tagállam területére szóló *huzamos tartózkodási engedély* elnyerése, vagy a diákok és a kutatók esetében a *tanulmányok, illetve a kutatói munka kontinuitásának* első tagállamban történő fenntartása. Ez utóbbi követelmény különösen a kisebb tagállamoknak jelenthet gondot, akik ily módon nem képesek kellő mértékben kiaknázni a mobilitási jogokból fakadó előnyöket.<sup>39</sup>

A *mobilitás jogok tényleges gyakorlása* továbbá, mint arra fent már részben utaltam, kifejezetten *hátrányos is lehet* a migráns harmadik országbeli polgár számára. Mivel a huzamos tartózkodás jogállása a második tagállam területén szintén csak *öt éves tartózkodást* követően nyerhető el, problémát jelenthet az *első tagállamban szerzett jogállás elvesztése* abban az esetben, ha az érintett személy a határátlépést követően *többször is költözik*, anélkül, hogy a hat év alatt egyszer is visszatérne az első tagállamba. Az érintett személy hat évet meghaladó távollét esetén ugyanis nem jogosult fenntartani „huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező” jogállását abban a tagállamban, amely azt megadta számára. A jogállás ily módon történő elvesztése ugyanakkor a többi tagállam területén való

<sup>35</sup> Kocharov i.m. 919. o.; Brinkmann: The immigration and asylum agenda, 192. o.

<sup>36</sup> Lásd 2003/109/EK IE 14. cikk

<sup>37</sup> Az irányelvben rögzített feltételeket teljesítő és a tagállam területére bebocsátást nyerő kék kártya birtokos számára egyébiránt megengedett a tagállami határok átlépése. Lásd Kocharov i.m. 921. o.

<sup>38</sup> Kocharov i.m. 922. o.

<sup>39</sup> Így nem marad más eszköz azok számára, mint az állampolgárság harmadik országbeli migránsok számára történő viszonylag gyors odaítélése, vagy legalábbis annak ígérete.

tartózkodás jogára is kihathat. A második tagállam ebben az esetben dönthet úgy, hogy elutasítja a tartózkodási engedély megújítását vagy visszavonja azt, ill. kötelezi az érintett személyt és annak családtagjait a tagállam területének elhagyására.<sup>40</sup> Megállapíthatjuk tehát, hogy amíg a *"tagállamközi akadályok felszámolásának"* uniós polgárok vonatkozásában érvényesülő doktrínája kifejezetten *elő kívánja mozdítani* előbbieket Unió területén való szabad mozgását, addig az EKSz. IV. címe (jelenleg EUMSz. V. címe) alatt elfogadott bevándorláspolitikai irányelvek releváns rendelkezései a harmadik polgárokat számos vonatkozásban inkább *lebeszélni látszanak arról*.

### 4.3. A mobilitási rendszer inkoherens jellege

**4.3.1. A kérdéses irányelvek egymás közti „átjárhatatlansága”.** Tovább súlyosbítja a fenti leírtakat, hogy a legális migráció területén elfogadott irányelvek, a tagállamok közötti átjárhatóság vonatkozásában messze nem képeznek koherens rendszert. Így, elgondolkodtató, hogy miért a huzamos tartózkodási irányelv az egyetlen a tárgyalta jogszabályok közül, amely *átfogóan szabályozza a harmadik országbeli polgárok második tagállamban élvezett jogállását*.<sup>41</sup>

A migránsok második tagállamban való státuszváltásának korlátozása, ill. az egyes *irányelvek által biztosított jogosultságok kumulálására vonatkozó rendelkezések hiánya* szintén nagy mértékben aláássa a mobilitási rendszer koherenciáját, még több teret engedve ezzel a tagállami diszkréciónak.<sup>42</sup> Kizárólag a magasan képzett munkavállalókról szóló jogi aktus az, amelyik kifejezetten elismeri a különböző irányelvekben szabályozott jogállások kumulálhatóságát, és ezzel a különböző státuszokhoz kapcsolódó jogosultságok egyidejű gyakorlását. A kék kártya irányelv ugyanis lehetővé teszi a különböző tagállamokban eltöltött időszakok összeszámítását a huzamos tartózkodási jogállás elnyerése céljából, azaz a huzamos tartózkodási irányelvben rögzített általános szabálytól eltérően nem szükséges, hogy a kék kártya birtokosai a kérelem benyújtását megelőző öt éves folyamatos és jogszerű tartózkodást igazoljanak az adott tagállam területén. Elégséges, ha közvetlenül a kérelem benyújtását megelőző *kétéves jogszerű és folyamatos* tartózkodást mutatnak fel a kérelem benyújtásának helye szerinti tagállamban, amennyiben kék kártya birtokosként, a különböző tagállamok közötti mozgási lehetőséget kihasználva ötéves jogszerű és folyamatos tartózkodást igazolnak általában az Unió területén. Persze az összkép nem túl pozitív a kék kártya irányelv esetében sem, mivel – az előbbi szabálytól eltekintve – kijelenthető, hogy a kérdéses irányelv általános jelleggel nem segíti elő a huzamos tartózkodás jogállásának megszerzését. A kártya csak is abban az esetben jelentene komoly előnyt birtokosai számára, ha az a huzamos tartózkodás jogállása elnyerésének

<sup>40</sup> 2003/109 IE 22 (1) (b) pont

<sup>41</sup> Mivel a másik két irányelv nem rendelkezik erről, ezért vélhetően az első tagállamban élvezett jogállás illeti meg a migránsokat a második tagállamban is.

<sup>42</sup> Problémát jelenthet többek között, hogy a progresszív integráció elvének ellentmondva, a huzamos tartózkodási jogállás a tagállamközi mobilitást illetően kedvezőtlenebb feltételeket biztosít a harmadik országbeliek számára a kutatókról vagy a diákokról szóló irányelv vonatkozó rendelkezéseinél. Így amennyiben egy kutató öt év jogszerű tartózkodást követően huzamos tartózkodást kíván nyerni, a korábban élvezettnél kedvezőtlenebb mobilitási jogok könnyen lebeszélhetik arról.

*várakozási idejét esetükben számottevően csökkentené.* E megoldás ugyanakkor még csak szóba sem került a tanácsi tárgyalások során.<sup>43</sup> Természetesen nem tagadható, hogy a különböző tagállamokban eltöltött időszakok összeszámíthatósága könnyebbséget jelent a huzamos tartózkodási jogállás elnyerése tekintetében, mégis a *tagállamok által előírható nemzeti kvóták*,<sup>44</sup> ill. az *irányelv fogalmi tisztátlansága a kérelem hatóság általi elfogadási kötelezettségét illetően*<sup>45</sup> könnyen gátját szabhatja a tagállamok közötti mozgásnak és ezzel a kérdéses jogállás könnyített elnyerésének.

A fentiek alapján megállapítható tehát, hogy a vizsgálat tárgyául szolgáló bevándorláspolitikai irányelvek valóban nélkülöznek egy szilárd logikai vázat, amelyet követve, a harmadik országbeli migránsok mobilitására és ezzel összefüggő tartózkodására vonatkozó összes releváns kérdés tisztázásra kerülhetne. Mindezek ellenére talán kissé túlzó az a Sanchez által tett kijelentés, miszerint a hektikus, jogalkotási hézagokkal teli szabályozás egyértelműen arra utal, hogy a jogalkotó tulajdonképpen nem is kívánt állást foglalni a fenti kérdésekben, célzatosan a tagállami diszkréció körébe utalva ezzel azokat.<sup>46</sup>

**4.3.2. A kérdéses irányelvek schengeni rendszerrel való inkoherenciája.** A koherencia hiánya sajnálatos módon azonban nem csak a kérdéses irányelvek egymás közti viszonylatában, hanem általában azok *uniós joghoz való viszonyában* is tetten érhető. E tekintetben Sanchez mindenekelőtt a schengeni együttműködésben részt nem vevő államok beutazási *vízummal kapcsolatos* problematikájára világít rá. Amíg a kutatókról szóló irányelv kifejezetten és részleteiben foglalkozik a fenti kérdéssel,<sup>47</sup> addig a diákok beutazásáról, ill. a huzamos tartózkodás jogállásáról szóló irányelvek még csak említést sem tesznek arról. A harmadik állambeliek részére nyújtott mobilitási jogok ugyanis jelentős részben a már a schengeni rendszer által biztosított mozgásszabadság koncepciójára épülnek.<sup>48</sup> A kérdéses irányelvek csak a második tagállamban való tartózkodásról rendelkeznek, a *belépési jogosultságról nem tesznek említést*.<sup>49</sup> Így konkrét rendelkezés hiányában, amennyiben

<sup>43</sup> Steve Peers: Legislative update: EC immigration and Asylum Law: attracting and deterring labour migration: The blue card and employer sanctions directive, *European Journal of Migration and Law*, Vol. 11, No. 4., 408. o

<sup>44</sup> A kék kártya birtokos huzamos tartózkodási jogállással rendelkezők esetében a Bizottságnak a kvóta felemelésére tett javaslatát a Tanács teljes mértékben elutasította

<sup>45</sup> Az irányelvben szereplő feltételek teljesítése esetén.

<sup>46</sup> Sanchez i.m. 801. o.

<sup>47</sup> Lásd 2005/71/EK IE 13. cikk (4) bekezdés, ill. 14. cikk (4) bekezdés. Ennek vélhetően az az oka, hogy Írország részt vesz az irányelv elfogadásában.

<sup>48</sup> A tagállamok területén jogszerűen tartózkodó harmadik országbeliek részére a Schengeni Egyezmény 20-21. cikke szabad mozgást biztosít három hónapos időtartamon belül. Lásd Kocharov i.m. 915.o. Nemrég került elfogadásra az a rendelet, ami tovább könnyíti a harmadik országbeli polgárok három hónapnál nem hosszabb ideig tartó szabad mozgását a schengeni térségben. Az Európai Parlament és a Tanács 265/2010/EU rendelete (2010. március 25.) a Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezménynek, valamint az 562/2006/EK rendeletnek a hosszú távú tartózkodásra jogosító vízummal rendelkező személyek mozgása tekintetében történő módosításáról. Az új szabályozás értelmében a három hónapnál hosszabb tartózkodásra jogosító vízum ebben az értelemben egyenértékű lesz a tartózkodási engedéllyel, amennyiben a vízum tulajdonosa minden félévben három hónapra másik tagállamba utazhat, vagy három hónapig a többi tagállam területén szabadon utazhat.

<sup>49</sup> Boelaert-Suominen, Sonja: Non EU nationals and the Council Directive 2003/109/EC on the status of

az érintett állam nem vesz részt a schengeni együttműködésben, főszabályként a *tagállami jogok irányadóak* a harmadik országbeliek belépése vonatkozásában. Ez mindenekelőtt Bulgáriát, Romániát és Ciprust érinti, még ha csak átmenetileg is, ill. Írországot, amely az Egyesült Királysággal ellentétben részt vesz a kutatókról szóló 2005/71/EK irányelv alkalmazásában. Az előbbi esetekben a harmadik országbeliek határok közötti mobilitása tehát vízumkötelezettségnek van, ill. lehet alárendelve, ami nyilvánvalóan erősen korlátozza azok tagállamközi szabad mozgását.

Ugyanakkor a schengeni rendszerben sem történtek meg a szükséges módosítások az új mobilitási jogok megszületése tekintetében. Így problematikus lehet, ha a *schengeni határellenőrzési kódexben szereplő közrendi koncepció* eltér a harmadik országbeliek mobilitása vonatkozásában alkalmazandó közrendi koncepciótól. Az uniós polgárok harmadik országbeli családtagjai beutazása kapcsán felmerült Spanyolország kontra Bizottság ügyben<sup>50</sup> a luxemburgi bíróság ugyanis már kimondta, hogy „valamely közigazgatási gyakorlatnak a Schengeni Megállapodás és annak Végrehajtási Egyezménye (SMVE) rendelkezéseivel való összeegyeztethetősége csak annyiban igazolhatja a hatáskörrel rendelkező nemzeti hatóságok eljárását, amennyiben a kérdéses rendelkezések alkalmazása összeegyeztethető a személyek szabad mozgására vonatkozó közösségi szabályokkal”.<sup>51</sup> Sanchez úgy véli, a fentieket ki kellene terjeszteni azon harmadik országbeli polgárokra is, akik szabad mozgását a *másodlagos közösségi jog, így a legális migráció területén született irányelvek biztosítják*. A schengeni egyezmény 134. cikke ugyanis úgy rendelkezik, hogy „Az SMVE 134. cikke értelmében ezen egyezmény rendelkezései csak annyiban alkalmazhatók, amennyiben összeegyeztethetők a közösségi joggal.”<sup>52</sup>

**4.4. A „munkaerőpiaci korlátozásokban” rejlő akadályok.** Amint azt fent már részben említésre került, az EKSz. IV. címe (jelenleg EUMSz. V. címe) alatt született irányelvek egyes tagállamközi mobilitással kapcsolatos rendelkezései kifejezetten gátolják a harmadik országbeli migráns polgárok második tagállam munkaerőpiacán való elhelyezkedését, jelentősen csökkentve ezzel azok mobilitási hajlandóságát. A legproblematicusabb e tekintetben a huzamos tartózkodás jogállásáról szóló 2003/109/EK irányelv, amely jogszabály tervezetében a Bizottság még az a nem titkolt céllal építette be a huzamos tartózkodási jogállással járó mobilitási rendelkezéseket, hogy a belső piac hatékony működését elősegítendő, könnyedén orvosolható legyen a bizonyos szektorokban átmenetileg fellépő munkaerőhiány. A tervezet időközben történt módosításainak eredményeként e törekvés azonban

Third-country nationals who are Long-term Residents: Five pace forward and possibly three paces back. Common Market Law Review 2005, 42 (4) 1011. o.

<sup>50</sup> Lásd a Bíróság C-503/03. sz. Bizottság kontra *Spanyolország* ügyben hozott, 2006. január 31-i ítélete (EBHT 2006., I-1097. o.) A Bíróság ebben az ügyben kimondta, miszerint nem tagadható meg a tagállami állampolgárok harmadik ország állampolgárságával rendelkező házastársai számára az e térségbe való beutazás céljára szolgáló vízum kiadása csupán amiatt, hogy azok a Schengeni Információs Rendszerben beléptetési tilalmat elrendelő figyelmeztető jelzés hatálya alatt álltak, anélkül, hogy előzőleg megvizsgálta volna, hogy e személyek jelenléte olyan valóságos, időszerű és kellően komoly veszélyt jelent-e, amely sérti a társadalom valamely alapvető érdekét.

<sup>51</sup> Lásd hivatkozott ítélet 35. pontja

<sup>52</sup> Sanchez i.m. 802. o.



nem ért célt. Bár az irányelv valóban különbséget tesz a gazdaságilag aktív, ill. inaktív személyek között, ez mégis inkább visszaveti, mint sem előmozdítja a harmadik országbeli munkavállalók határok közötti mobilitását.<sup>53</sup> A tagállami/uniós polgársággal rendelkező személyekkel ellentétben úgy tűnik, a *gazdaságilag inaktív harmadik országbeli polgárok a mobilitási jogok vonatkozásában, meglepő módon kedvezőbb helyzetben vannak, mint gazdaságilag aktív társaik*. Utóbbiak foglalkoztatáshoz való joga a második tagállamban ugyanis számottevően csorbulhat, amennyiben a tagállami hatóságok élni kívánnak az irányelv által biztosított korlátozási felhatalmazással.<sup>54</sup> Melyek ezek a lehetséges korlátozások? A huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező személyek a tartózkodási engedélynek a második tagállamban történő kézhezvételét követően ugyan a fogadó ország polgáraival lényegében egyenlő bánásmódban részesülnek a munkaerőpiacra való belépést illetően, azonban e jogot nagyban aláássa a *munkaerőpiaci teszt* tagállam általi alkalmazhatósága.<sup>55</sup> A másik tagállamba költözni kívánó személy tartózkodási engedély iránti kérelme ugyanis könnyen visszautasításra találhat a kérdéses tagállam munkaerőpiaci helyzetének függvényében, még abban az esetben is, ha az érintett személy már tényleges állásajánlattal rendelkezik. A tagállamok előírhatják továbbá, hogy a második tagállamba áttelepülni kívánó személy a nemzeti jogszabályok által meghatározott feltételek szerint, *12 hónapig csak korlátozottan* végezhet olyan alkalmazotti tevékenységet, amely különbözik attól, amely alapján tartózkodási engedélyt megadták.<sup>56</sup> A tagállami területhez kötött munkaerőpiaci teszt alkalmazása nagyban hozzájárul az európai munkaerőpiac feldarabolásához, ahol már nem a kereslet kínálat törvényei, hanem sokkal inkább a tagállami hatóságok szubjektív döntései uralkodnak.<sup>57</sup> Mindezen túl, a gazdaságilag aktív polgárok második tagállamban való foglalkoztatásának megnehezítése magában hordozza az illegális foglalkoztatás veszélyét, tovább gyengítve ezzel a migráns pozícióját.<sup>58</sup>

<sup>53</sup> Kocharov i.m. 917. o.

<sup>54</sup> Achilles Skordas: Immigration and the Market: the Long-Term Residence Directive. *Columbia Journal of European Law*, 13 (2006), 201. o.

<sup>55</sup> 2003/109/EK IE 14. cikk (3) bekezdés

<sup>56</sup> Lásd hivatkozott irányelv 21. cikk (2) bekezdés

<sup>57</sup> Bár a kutatók esetében az irányelv nem beszél kifejezetten munkaerőpiaci tesztéről, az érintett hatóságok mégis egyfajta kontrollt gyakorolhatnak a kutatók fogadását illetően a munkáltatók és a fogadási megállapodások jóváhagyási eljárása során. Lásd 2005/71/EK irányelv 5-7 cikke. A kutatókra vonatkozó irányelv alapján kiállított tartózkodási engedélyt a tagállamok visszavonhatják, vagy meghosszabbítását elutasíthatják, amennyiben tartózkodásának célja eltér az engedélyezett tartózkodás céljától. Lásd *uo.* 10. cikk.

A harmadik országbeli diákokról szóló irányelv értelmében, a hallgató a tanulmányi idején kívül, valamint a fogadó tagállamnak az adott tevékenységre alkalmazandó szabályaira és feltételeire is figyelemmel, jogosult arra, hogy munkát vállaljon, és jogosult lehet arra, hogy önálló vállalkozóként jövedelemszerző tevékenységet folytasson. A fogadó tagállamon belüli munkaerőpiaci helyzet azonban ez esetben is figyelembe vehető. Lásd 2004/114/EK irányelv 17. cikk (1) bekezdés. A tagállamok tehát szabadon dönthetnek arról, hogy biztosítják-e a munkavállaláshoz való jogot a harmadik országbeli diák számára a munkaerőpiaci teszt esetleges alkalmazásának függvényében. A kék kártya irányelv szintén alkalmazhatónak rendeli a tagállamok által a munkaerőpiaci tesztet, ill. a közösség preferencia elvét. Lásd 2009/50 irányelv 8. ill. 12. cikke.

<sup>58</sup> Kocharov szerint, az egyik tagállamban érvényes munkavállalási engedéllyel rendelkező harmadik országbeli polgár a mobilitási jogainak gyakorlása során akár könnyen az illegális útjára is léphet. Lásd Kocharov i.m. 926. o.

Minderre magyarázatul szolgálhat az a megállapítás, miszerint *nem a munkaerő mobilitásának* biztosítása az irányelvek elsődleges célja. A bevándorláspolitikai területén született jogi aktusok egyedi jogállásokat kreálnak, amelyek mindenekelőtt a harmadik országbeli migráns Unióba való *első belépése jogcíméhez* kapcsolódnak. A fent tárgyalt, szabad mozgáshoz kapcsolódó jogosítványok, tehát sokkal inkább az uniós bevándorláspolitikai által létrehozott jogállások attribútumaként, mintsem a belső piaci célok előmozdítóiként vannak jelen.<sup>59</sup>

### **5. Válasz a kritikákra: Az uniós polgárookra és a harmadik országbeli polgárookra vonatkozó mobilitási rendszerek eltérése mögött meghúzódó elvi megfontolások**

Kiindulásképp rögzíthetjük, hogy az Unió *tagállamai által aláírt és ratifikált nemzetközi megállapodások nem* keletkeztetnek semmiféle kötelezettséget<sup>60</sup> az adott állam területén jogszerűen tartózkodó személyek tagállamközi mozgása vonatkozásában a szabad mozgás alapvető jogának címszáva alatt. A nemzetközi megállapodásokban szereplő jog kizárólag az adott államon belüli mozgásszabadságra vonatkozik, márpedig „a szabadság, biztonság és jog érvényesülésének térségére” még messze nem tekinthetünk úgy, mint amely megfeleltethető egy szuverén állam területének.<sup>61</sup> Tekintettel tehát arra, hogy egy másik tagállamba való bevándorlás joga a nemzetközi megállapodások szintjén még nem nyert elismerést,<sup>62</sup> a harmadik állambeli polgárok Unió területén való szabad mozgása pusztán emberi jogi alapokon nem biztosított. A harmadik országbeliek tagállamközi szabad mozgása vonatkozásában, így – az Európai Unió sui generis alkotmányos struktúrájára is tekintettel –, a Bíróság által már a Wijseenbeek eset<sup>63</sup> kapcsán felvázolt „*progresszív szemlélet*” irányadó, amely értelmében a harmadik országbeliek számára biztosított mobilitási jogoknak, lényegében a szabadság, biztonság és jog érvényesülése térsége által felölt, a bevándorlás, menekültügy, határellenőrzés területein megvalósult harmonizáció szintjével kell összhangban állniuk.

<sup>59</sup> Lásd uo. 918. o.

<sup>60</sup> Noha az Emberi Jogok Európai Bírósága már relatíve korán elismerte a tagállamok felelősségét az Egyezményben foglalt emberi jogok tiszteletben tartása vonatkozásában az uniós jog végrehajtása során. Matthews v. UK Appl. No. 24833/94 (1999 February 18)

<sup>61</sup> Ezzel az Unió és a tagállamok között fennálló alkotmányos viszonyt, struktúrát tagadnánk a bevándorláspolitikai, külső határok, menekültügy területén fennálló hatásköri átfedések tekintetében. E kérdés taglalásakor továbbá azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az EUMSZ. V. címe, ill. a schengen acquis vonatkozásában a tagállami kötelezettségek eltérnek egymástól.

<sup>62</sup> Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 13. cikk (1) bekezdése értelmében: „Az egyes államok határain belül mindenkinek joga van szabadon mozogni és lakóhelyét szabadon megválasztani”; Polgári és politikai jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 12. cikk értelmében: „Mindenkinek joga van a szabadságra és a szabad mozgásra”; az Emberi Jogok Európai Egyezménye 4. számú kiegészítő jegyzőkönyv 2. cikke értelmében, „Mindazokat, akik jogszerűen tartózkodnak egy állam területén, megilleti a mozgás szabadsága és a lakhely szabad megválasztásának joga”, amelyet Spanyolország, Görögország és az Egyesült Királyság kivételével minden tagállam ratifikált.

<sup>63</sup> A Bíróság C-378/97 sz. Wijseenbeek ügyben 1999. szeptember 21-én hozott ítélete (EBHT 1999., I-6207. o.), 39-40. pontok.

A harmadik országbeliek számára biztosított mobilitási jogok analízise során tehát nem tekinthetünk el a körülménytől, hogy a fenti jogok *nem a belső piac égisze* alatt születtek meg. A szabad mozgás belső piaci gyakorlása az uniós jogban még a tagállami polgárok vonatkozásában is egy *kiemelten érzékeny* területnek számított, ill. számít mind a mai napig.<sup>64</sup> Ezt jelezték a keleti bővítést megelőző nagyfokú előkészítő munkálatok, amelyek mindenekelőtt a *csatlakozás munkanélküliségre gyakorolt hatásait* tanulmányozták, és amelyek alapján később megszülettek az átmeneti időszakokra vonatkozó derogációk az új tagállamok munkavállalói vonatkozásában.<sup>65</sup> A fentiek fényében nagyon is érthető, hogy az EKSz. IV. címe (jelenleg EUMSZ. V. címe) alapján elfogadott jogalkotási aktusok a harmadik országbeli polgárok számára a tagállami határok átlépését megengedő rendelkezései nem törekednek a minél szélesebb körű jogok biztosítására, sőt bizonyos pontokon igyekeznek azokat minél szigorúbb korlátok közé szorítani.

## 6. Konklúzió

Mi jellemzi tehát az EKSz IV. címe (jelenleg EUMSZ. V. címe) alatt elfogadott bevándorláspolitikai irányelvek mobilitási rendelkezéseit? Ahogy az fent részben már megállapításra került, a tárgyalat *migrációs irányelvek által biztosított jogállás nem a migráns belső piaci tevékenységéhez*, hanem a harmadik országbeliek *első belépésének jogcíméhez* kapcsolható. E jogállás mi több elég *merev*,<sup>66</sup> a státuszváltás korlátozott lehetőségével. Jól tükrözi ezt Sanchez kommentárja, aki úgy véli, amíg a migránsok által az első tagállamban gyakorolt tartózkodási jogosítványok *átmenetiek és funkcionálisan korlátozottak*, ez még inkább elmondható azok második tagállambeli tartózkodását illetően.<sup>67</sup> Egyetérthetünk Sanchezzel abban, hogy hasonló szisztémáról a két személyi kör, azaz a tagállami/ uniós polgárok és a harmadik országbeliek esetében csak akkor beszélhetnénk, ha utóbbiak első tagállamban való tartózkodásának sem időben, sem az érintettek által gyakorolt tevékenységet illetően (tanulmányok folytatása, kutatói munka, stb.) nem lennének korlátai.

Arról sem feledkezhetünk meg továbbá, hogy a fenti mobilitási jogok nem közvetlenül a szerződésen, hanem pusztán a másodlagos jogon alapulnak. *A szabad mozgás jogát közvetlenül az alapítószerződés ruházza a tagállami polgárokra*,<sup>68</sup> anélkül, hogy utat nyitna bármilyen tagállami diszkréciónak, ill. a szabad mozgást gátló adminisztratív akadályoknak.<sup>69</sup> Ezzel szemben a harmadik

<sup>64</sup> Pieter Van Der Mei: Free movement of persons within the Community, Hart Publishing, 2003, 25. o.

<sup>65</sup> A csatlakozási tárgyalások során a régi tagállamok a közösségi jog alkalmazásának felfüggesztését kérték, hogy az új tagállamok állampolgárai számára eg. ideig még ne kelljen biztosítaniuk ezt a lehetőséget. Gellérné Lukács Éva – Szigeti Borbála: Munkavállalási szabályok az EU *tagállamaiban az átmeneti időszak alatt*. KJK – KERSZÖV, 2005, 37. o.

<sup>66</sup> Georgia Papagianni: Institutional and Policy Dynamics of EU Migration Law, Martinus Nijhoff, Leiden. 2006, 305. o.

<sup>67</sup> Sanchez i.m. 799. o.

<sup>68</sup> Kocharov i.m. 915. o.

<sup>69</sup> A Bíróság C-48/75 sz. Belgium v. Royer ügyben 1976. április 8-án ban született ítélete (EBHT 1976, I-497 o.); a Bíróság C-157/79 sz. Pieck ügyben 1980. július 3-án született ítélete (EBHT 1983, I-2171

országbeliek számára biztosított jogokat kizárólag másodlagos aktusokban lelhetjük fel, ott is *csak korlátozott jelleggel*. Egyetérthetünk Baldaccinivel és Tonerrel, akik szerint, a fent vizsgált másodlagos jogi aktusok olyan akadályoknak rendelik alá a nem uniós polgárok tagállamközi mozgását, amely akadályokat az Európai Unió Bíróságának joggyakorlata az uniós polgárok szabad mozgását illetően már réges-rég felszámolt, vagy legalábbis igen erős korlátok közé szorított.<sup>70</sup> A harmadik országbeliek szabad mozgására vonatkozó jogosítványok másodlagos jogban történő rögzítése tehát, kizárja a két mobilitási rendszer analóg módon való értelmezését, így különösen, ami e jogok korlátait illeti.

A fenti új típusú mobilitási jogok, *sui generis* jellegüknel fogva tehát *nem feleltethetőek meg az uniós polgárok által élvezett szabad mozgásra vonatkozó jogosítványoknak*. Mindemellett, el kell ismerni azok jelentőségét, tekintve, hogy első lépcsőfokát jelenthetik egy ahhoz hasonló, tagállamközi mobilitási szisztémának.

Ami a jövőt illeti, a harmadik országbeliek Unióban élvezett jogállásának politikai szintű további megerősítése még várat magára. A Stockholmi programot övező nagyfokú várakozásokkal szemben,<sup>71</sup> úgy tűnik nem történt komoly politikai áttörés a harmadik országbeliek jogállásának előmozdítása terén és félő, hogy továbbra is a biztonsági megfontolások határozzák majd meg a harmadik országbeliek migrációjával és integrációjával kapcsolatos uniós politikát.

Sőt, akár visszalépéshez is vezethet az egész világra kiterjedő gazdasági recesszió és annak elhúzódó hatásai,<sup>72</sup> tekintve, hogy a tagállamok továbbra is a munkaerőpiacuk rövid távú védelmét helyezik majd előtérbe a harmadik országbeliek migrációja és integrációja elősegítésének hosszútávon ható gazdasági előnyeivel szemben.

Ugyanakkor némi optimizmusra adhat okot a Lisszaboni Szerződés közelmúltban történő elfogadása, amely a harmadik országbeliek fenti jogainak deklarálását illetően, már az Alapjogi Karta által kikövezett utat követi. A Karta vonatkozó rendelkezése szerint: „Az Európai Közösséget alapító Szerződés értelmében a mozgási és letelepedési szabadság a tagállamok területén törvényesen tartózkodó harmadik országbeli állampolgároknak is biztosítható.”<sup>73</sup>

Az EUMSZ. 79 2 (b) pontja ennek megfelelően már a következőképpen fogalmaz: „Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében intézkedéseket állapít meg [...] a tagállamok valamelyikében jogszerűen tartózkodó harmadik országbeli állampolgárok jogainak meghatározása, ideértve a más

o.); a Bíróság C-118/75 sz. Italy v Watson and Belmann ügyben 1976. július 7-én született ítélete (EBHT 1976., -1185.o.); A Bíróság C-363/89 Roux v Belgium ügyben 1991. február 5-én született ítélete (EBHT 1991., I-273 o.);

<sup>70</sup> Annaliese Baldaccini, Helen Toner, From Amsterdam and Tampere to the Hague: An Overview of Five Years of EC Immigration and Asylum Law: in Baldaccini, Guild and Toner: *Whose Freedom, Security and Justice?* Hart Publishing, 2007. 6. o.

<sup>71</sup> Lásd a kérdésről bővebben Tóth Judit: On the road from Hague to Stockholm and somehow ahead, in Ágh Attila and Judit Kis Varga: The global crisis and the EU responses: The perspectives of the SBH team presidency, 2009. 121-135. o.

<sup>72</sup> Miklós, Losoncz: The impact of the global crisis on EU policies in, Ágh Attila and Judit Kis Varga: The global crisis and the EU responses: The perspectives of the SBH team presidency, 2009. 109-119. o.

<sup>73</sup> Az Alapjogi Charta 45. cikk (2) bekezdése

tagállamokban való szabad mozgásra és tartózkodásra irányadó feltételeket is”.<sup>74</sup> Bár elsőre lényegtelennek vagy legalábbis csekély jelentőséggel bírónak tűnhet a fenti rendelkezésre vonatkozó szerződéses módosítás, a szabad mozgásra való kifejezett utalás abban, mégis direkt kapcsolatot teremt a belső piaci mozgatóerővel. Így a szabad mozgás elemére való kifejezett hivatkozás a fenti rendelkezésben, az EKSz. 63 (4) bekezdésének korábbi megszövegezésével szemben, már nem ismer el egy olyan mobilitási szisztémát, amely a *nemzeti munkaerőpiacok védelme, ill. a harmadik országbeliek bevándorlása feletti teljes kontroll fő elvein alapul*. Az EUMSz.-ben rögzített jogalkotási alap megfogalmazásával, lényegében egy az uniós polgárok szabad mozgásának elveire épülő szisztéma alapjai kerültek lerakásra a harmadik országbeliek vonatkozásában egyaránt.<sup>75</sup>

---

---

<sup>74</sup> EUMSz. 79. cikk 2 bekezdés (b) pont

<sup>75</sup> Sanchez i.m. 798. o.

---

# A környezetvédelem helye a nemzetközi jog rendszerében – avagy nemzetközi környezetjog bírói szemmel\*

Raisz Anikó\*\*

---

a nemzetközi környezetjog a nemzetközi jog egyik legdinamikusabban fejlődő területévé vált az utóbbi néhány évtizedben – szabályai lényegében párhuzamosan fejlődtek a környezetjog belső jogi szabályaival. Az egyre intenzívebbé váló szabályozást okozó környezeti problémák két fő oka erőforrásaink nem fenntartható felhasználása és a környezet olyan mértékű szennyezése, amely már meghaladja a természet öntisztuló képességét.<sup>1</sup> A nemzetközi szabályozást különösen az teszi szükségessé, hogy e problémák nem ismernek országhatárokat; ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az egyes államok ún. „ökológiai lábnyoma” igen különböző. Olyan aktuális események, mint például a fukusimai atomerőmű katasztrófája pedig egy időre ismét e kérdésekre irányítják a nemzetközi figyelmet; a Japánban történtek látványosan kihatással vannak ugyanis még a bolygó túlsó felén élőkre is, továbbá következményei még generációk múlva is érezhetőek lesznek.

A nemzetközi környezetjogi szabályok alapvetően két kérdéskör köré csoportosulnak: vagy valamilyen típusú szennyezés ellen irányulnak, vagy egyes állat- vagy növényfajták, esetleg a természeti környezet megóvását célozzák.<sup>2</sup> A jelen tanulmány – mintegy bevezető tanulmányként – a nemzetközi környezetjog jogforrásainak újszerű rendszerezésére tesz kísérletet, ezen belül hangsúlyos szerepet bizto-

---

\* A bemutatott kutatómunka a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 jelű projekt részeként az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg”  
”This research was carried out as part of the TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 project with support by the European Union, co-financed by the European Social Fund.”

\*\* Egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi Tanszék.

<sup>1</sup> Lásd Dinah Shelton – Alexandre Kiss: *Judicial handbook of environmental law*, Hertfordshire, United Nations Environmental Programme, 2005, 3. o. Pontosabban talán úgy fogalmazhatunk, hogy fő problémánk abban rejlik: a természet öntisztulása vagy emberi léptékkel mérve nagyon lassú, vagy egy adott pillanatban számunkra katasztrofálisan gyorsra is válhat – számos szakember a természet öntisztulásában bekövetkező következő nagy lépésnek az emberiség természet általi eltörlését tartja. Érvelésük szerint tehát már csak fennmaradásunk érdekében is radikális változásokra van szükség. Lásd többek között Paul R. Ehrlich: *Human Natures, Nature Conservation, and Environmental Ethics. BioScience*, 2002. január, Vol. 52., 1. szám, 31-43. o., 31. o.

<sup>2</sup> Lásd Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*, Budapest, Osiris, 2006, 623-624. o. Ezt kiegészíthetik még tematikus szabályozási megoldások is, pl. egy-egy környezeti elem szabályozása, vagy olyan kérdéseké, mint az információs jog.

sítva egyes nemzetközi bíróságok környezetjogi vonatkozású ítéleteinek. Ezen ítéletek egyrészt kiemelkedő jelentőséggel bírnak az említett jogforrások felhasználása tekintetében, másrészt önmaguk is kvázi jogforrássá (egyfajta precedenssé)<sup>3</sup> válhatnak. E tanulmány keretei között kiemelt szerepük már csak azért is megkerülhetetlen, mert a környezetjog nemzetközi jogi helyét, ezen belül pedig a nemzetközi környezetjogi bíraskodás jövőjét nagyban befolyásolja majd az elmúlt hónapokban elindult néhány érdekes eljárás: például a később tárgyalta ausztrál-japán bálnavadászati jogvita és a Costa Rica vs. Nicaragua ügy. Így a tárgyalta jogesetek kapcsán nemcsak a nemzetközi környezetjog jelenét (és természetesen múltját) kívánom bemutatni, hanem e jogterület jövőjének egyes kérdéseire is választ keresek.

A tanulmány mindenekelőtt általánosságban tekinti át a nemzetközi környezetjogi jogforrásokat (1.), majd az ENSZ (2.), és két regionális rendszer (3.), az Európa Tanács (3.1.) és az Amerikai Államok Szervezete (3.2.) keretei között lezajlott fejlődés főbb elemeit vázolja fel, az egyes fejezetekhez kapcsolódóan kitérve egyes vonatkozó bírósági gyakorlatra is.

### 1. A nemzetközi környezetjog jogforrásai

A nemzetközi jog forrásainak logikája merőben eltér a belső jog jogforrási rendszerétől. Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy bár az egyes országok megoldásai<sup>4</sup> különböznek egymástól, alapvetően igaz az a szabály, miszerint a nemzetközi jog megsértése nem igazolható nemzeti jogszabállyal.<sup>5</sup> A nemzetközi kötelezettséggel ellentétes nemzeti jogszabály alapján elkövetett nemzetközi jogsértésért ugyanis felelősséggel tartozik az állam. Mindezekre tekintettel különösen fontos áttekinteni a nemzetközi környezetjog jogforrásait.

A nemzetközi jognak – a Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikkében foglalt (kiegészített) lista alapján – jogforrásai a nemzetközi szerződések, a nemzetközi szokásjog, a művelt nemzetek által elismert általános jogelvek, bizonyos bírói döntések, a legkiválóbb jogtudósok tanításai,<sup>6</sup> az államok egyoldalú aktusai, bizonyos nemzetközi szervezetek bizonyos szerveinek bizonyos határozatai; a nemzetközi bíróságok ezenfelül *ex aequo et bono*, illetve méltányosság alapján is határozhat-

<sup>3</sup> A nemzetközi jogban – bár az angolszász jogrendszer befolyása igen jelentős – nem beszélhetünk szigorúan vett precedensrendszerről; a nemzetközi jog forrásait felsoroló Nemzetközi Bírósági statútum 38. cikke is pusztán segédeszköznek tekinti; a gyakorlatban azonban e szerény megfogalmazásnál jóval intenzívebb szerephez jutnak.

<sup>4</sup> Lásd a dualizmus-monizmus problematikáját Kovács: i.m. 57-62. o.

<sup>5</sup> Ezzel kapcsolatban a nemzetközi bírósági gyakorlatból lásd többek között Állandó Nemzetközi Bíróság (ÁNB), Wimbledon gőzös ügye, 1923. augusztus 17. V. 2. pont. Egyes nemzetközi jogforrások belső jogi elismerése bizonyos országokban problémát okozhat, ez megmutatkozik környezetjogi ügyekben is. Lásd például a bányászati szennyező folyadékokkal kapcsolatos *Vellore Citizens Welfare Forum vs. Union of India* ügyet, Indiai Legfelsőbb Bíróság, 1996. 08. 28., Pet. No. 914/1991, 10., 15. pont, <http://www.ielrc.org/content/e9607.pdf> (2010.09.15.), idézi Shelton – Kiss: *Judicial handbook of environmental law* 13. o.

<sup>6</sup> Utóbbi kettő, mint a jogszabályok megállapításának segédeszközei.

nak. Számos belső jogi bírósági ítéletben megjelennek ilyen jogforrások hivatkozási alapként.<sup>7</sup>

A nemzetközi környezetvédelem témakörében ezernél is több<sup>8</sup> nemzetközi egyezmény<sup>9</sup> – multilaterális (többoldalú) és bilaterális (kétoldalú)<sup>10</sup> – született. A legfontosabbak közé tartoznak a tanulmányban később említett 1946-os bálnavadászat szabályozásáról szóló nemzetközi egyezmény (ICRW), a vizes élőhelyek védelméről szóló 1971-es Ramsari egyezmény, az 1982-es Montego Bay tengerjogi egyezmény (UNCLOS<sup>11</sup>), a klimatikus változásokról szóló 1992-es ENSZ-keretegyezmény és ennek 1997-es Kyotói Jegyzőkönyve vagy a biológiai sokféleségről szóló (biodiverzitás-) egyezmény szintén 1992-ből.

A nemzetközi környezetjogi szerződések jellemzői a következők:<sup>12</sup> (a) gyakoriak a kereszthivatkozások hasonló tárgyú más nemzetközi egyezményekre (azaz egyetlen egyezmény aláírásával<sup>13</sup> az államot olyan szerződések bizonyos rendelkezései is kötelezhetik, amelyeknek közvetlenül nem részese); (b) gyakoriak az úgynevezett keretszerződések, azaz olyan egyezmények, amelyekben a részes államok csak az alapelveket tisztázzák, és tipikusan a részletszabályokat rögzítő jegyzőkönyveket csatolnak ezekhez; (c) gyakran lehetőséget nyújtanak az egyezmények – belső – alkalmazására még azok hatályba lépése előtt; (d) megjelenik a szerződés módosításának egyszerűsített formája (rendszerint a helyzet változására történő gyors reagálás lehetővé tétele érdekében)<sup>14</sup>. Tárgyukat tekintve az általános környezetjogi szerződések mellett tematikus egyezmények egész sorával találkozhatunk, a főbb témakörök (a) a világűr,<sup>15</sup> (b) a légkör,<sup>16</sup> (c) a klíma,<sup>17</sup> (d) a talaj,<sup>18</sup> (e) az édesvizek,<sup>19</sup> (f) a tengerek,<sup>20</sup> (g) a biológiai sokféleség<sup>21</sup> (ezen belül például egyes fajok védelme) és (h) a környezetre veszélyes tevékenységek.<sup>22</sup>

<sup>7</sup> Lásd a fenti *Vellore Citizens Welfare Forum vs. Union of India* ügy mellett például a francia Conseil d'État farkasokkal kapcsolatos ítélezési gyakorlatát: például Conseil d'État, *Chambre d'agriculture des Alpes-Maritimes és Centre départemental des jeunes agriculteurs des Alpes-Maritimes*, No. 188159., 1998. december 30., amelyben – többek között – az aláírásra 1979. szeptember 19-én megnyitott, az európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló Berni egyezmény alapján utasították el a keresetet.

<sup>8</sup> Lásd Kovács: i.m. 620. o.

<sup>9</sup> Nemzetközi szerződés a szerződéskötési képességgel rendelkező nemzetközi jogi alanyok által kötött, írásbeli vagy szóbeli megállapodás, elnevezésétől függetlenül, amelynek célja, hogy nemzetközi jogi jellegű jogokat és kötelezettségeket keletkeztessen. Lásd Kovács: i.m. 79. o.

<sup>10</sup> Magyarország mintegy félszáznak részese.

<sup>11</sup> United Nations Convention on the Law of the Sea

<sup>12</sup> Lásd Shelton – Kiss: *Judicial handbook of environmental law* 15-16. o.

<sup>13</sup> Tipikusan: ratifikálásával.

<sup>14</sup> Technikailag ez úgy néz ki, hogy például a védett állatok listáját csak a könnyebben módosítható melléklet tartalmazza, míg az általános szabályokat a nemzetközi szerződés maga.

<sup>15</sup> Például a szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, 1967. Lásd továbbá Mihálka György: A világűr környezetvédelme, in: *Környezetjog* (szerk.: Miklós László), Szeged, Szegedi Egyetemi, 2008, 30-36. o.

<sup>16</sup> Például a nagy távolságra jutó, országhatárokon áttérjedő levegőszennyezésről szóló egyezmény, Genf, 1979.

<sup>17</sup> Például a klimatikus változásokról szóló keretegyezmény, 1992.

<sup>18</sup> Például az alpesi keretegyezmény (1991) talajvédelmi kiegészítő jegyzőkönyve, Bled, 1998.

<sup>19</sup> Például a később még említésre kerülő, bizonyos tisztító és mosószerek alkalmazásának korlátozásáról szóló európai egyezmény, Strasbourg, 1968 (1971).



A *nemzetközi szokás* – a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítéka<sup>23</sup> – két részből áll: egy objektív (egybevágó, tartós gyakorlat) és egy szubjektív (ahhoz kapcsolódó meggyőződés) elemből.<sup>24</sup> A szokás létének elfogadásához mindkét elemet bizonyítani kell; ez a nemzetközi környezetjog területén ugyanolyan nehézkes lehet, mint a nemzetközi jog egyéb területein. Kijelenthetjük azonban, hogy az 1972-es stockholmi értekezleten elfogadott, emberi környezetről szóló nyilatkozat illetve az 1992-es – Rio de Janeiro-i értekezleten elfogadott –, a környezetről és a fejlődésről szóló riói nyilatkozat bizonyos elemeit egyes nemzeti és nemzetközi bíróságok már szokásjogként ismerték el, amely az egybevágó, tartós gyakorlat szokásos idődimenziójának jelentős csökkenésére utal a nemzetközi jog e területén. Ilyen elemnek tekinthetjük a *sic utere tuo ut alienum non laedas* elvet<sup>25</sup> a stockholmi nyilatkozatból (21. elv), amelynek értelmében az állam biztosítja, hogy a fennhatósága alatt álló területen végzett tevékenységek nem károsítják a környezetet más államokban;<sup>26</sup> ilyen elem továbbá a riói nyilatkozatból a tájékoztatási kötelezettség elve, amely alapján többek között a más államokat érintő természeti katasztrófákról kell az érintetteket tájékoztatni (18. elv). Bár szakmai viták övezik, mégis emlékeztethetünk arra, hogy a *Brundtland*-jelentésben<sup>27</sup> megjelent fenntartható fejlődés elvet éppen a bős-nagymarosi vízlépcső ügyében tekintették először szokásjogi jellegűnek (igaz, csak az alelnök, *Weeramantry* bíró különvéleményében).<sup>28</sup>

<sup>20</sup> Például a tengerjogi egyezmény, Montego Bay, 1982 (1994). További elemzésért lásd Wilfried Erbguth – Sabine Schlacke: *Umweltrecht*, Baden-Baden, Nomos, 2008, 364-380. o.

<sup>21</sup> Például a már említett biológiai sokféleségről szóló egyezmény, Rio de Janeiro, 1992 (1993).

<sup>22</sup> Többek között a később még említésre kerülő veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló egyezmény, Bázel, 1989 (1992).

<sup>23</sup> Nemzetközi Bíróság Statútuma, 38. cikk (1) bekezdés b) pont.

<sup>24</sup> Lásd Kovács: i.m. 135-145. o.

<sup>25</sup> A jogtudomány nem egységes e kérdésben, vannak, akik általános elvként tekintenek a *sic utere* elvre. Lásd Kovács: i.m. 620. o.

<sup>26</sup> Ennek megerősítését lásd Nemzetközi Bíróság (NB), Az atomfegyverek használatának vagy az azzal való fenyegetés jogszerűsége tárgyában adott tanácsadó vélemény, 1996. július 8., 29. pont.

<sup>27</sup> A Brundtland-jelentést a World Commission on Environment and Development (WCED), közismert nevén az elnöknőjéről, Gro Harlem Brundtlandról elnevezett Brundtland-bizottság készítette. (Brundtland norvég politikus, diplomata és fizikus, Norvégia egykori miniszterelnöke.) Az ENSZ által 1983-ban életre hívott bizottság 1987-ben készült el az *Our Common Future* (Közös jövőnk) című jelentésével. Eszerint a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely anélkül elégíti ki a jelen szükségleteit, hogy veszélyeztetné, hogy a jövő generációk is kielégíthessék szükségleteiket. Bővebben lásd Nancy Kubasek – Gary Silverman: *Environmental Law*, Upper Saddle River, Pearson Prentice Hall, 2008, 436. o.

<sup>28</sup> A többségi vélemény nem szokásnak, csak „konceptciónak” nevezte ezt az elvet; egyes államok felsőbíróságai azonban Weeramantry bíró különvéleményére hivatkozva tekintették szokásjogi jellegűnek a fenntartható fejlődés elvét. Lásd Sri Lanka-i Legfelsőbb Bíróság, *Bulankulama vs. Ministry of Industrial Development* (Eppawela-ügy), App. No. 844/99., 2000. június 2. (lásd <http://www.elaw.org/node/2413> (2010.09.13.)); illetve Dél-Afrikai Legfelsőbb Bíróság, *BP Southern Africa (Pty) Ltd vs. MEC for Agriculture, Conservation, Environment and Land Affairs*, 2004 (5) SA 124 (W), No. 03/16337., 2004. május 25. (lásd <http://www.mangaung.co.za/docs/BP-South-African-Case.pdf> (2010.09.13.)). Vö. Jessica Howley: *The Gabcikovo-Nagymaros Case: The Influence of the International Court of Justice on the Law of Sustainable Development*, *Queensland Law Student Review*, 2 (2009) 1., 1-19. o., 9-10. o.

Az *általános jogelvek* a szokásjoggal ellentétben nem az államközi gyakorlatban alakultak ki, hanem alapvetően a belső jogból vette át azokat a nemzetközi jog – általánosan elfogadott, azaz a világ nagy jogrendszereiben jelenlévő elvekről beszélünk. Ilyen például a környezeti hatásvizsgálatok<sup>29</sup> szükségessége, a *res judicata* elv, az elévülés, a tényleges kár, a felelősség alóli kimentés okaként a *vis maior*, vagy hogy azé a bizonyítási teher, aki állít valamit.<sup>30</sup> A nemzetközi jogi jogforrások különleges helyzetét az is mutatja, hogy például a környezeti hatásvizsgálatokról nagy jelentőséggel bíró nemzetközi egyezmény (az országhatáron áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló espoo-i egyezmény<sup>31</sup>) is született.

A nemzetközi joggal kapcsolatos *bírói döntések* is kvázi jogforrásként szolgálhatnak – például megerősítve egy-egy szokásjogi normát, avagy értelmezve valamely vonatkozó pozitív jogi szabályt. A leggyakoribb témakörök a határon átnyúló szennyezések, például a vízszennyezés kérdése, de úgy tűnik, a közeljövőben csatlakozhatnak e körhöz a bizonyos állatfajok védelmében született ítéletek is.<sup>32</sup> A nemzetközi környezetjoggal kapcsolatos, jogforrási jellegű ítéleteket hozhatnak egyes nemzetközi választottbíróóságok,<sup>33</sup> a Nemzetközi Bíróság,<sup>34</sup> az Emberi Jogok Európai<sup>35</sup> és Amerikaközi Bírósága,<sup>36</sup> az ITLOS, azaz a Nemzetközi Tengerjogi Bíróság,<sup>37</sup> az Európai Bíróság,<sup>38</sup> illetve a WTO vitarendezési panelje.<sup>39</sup>

<sup>29</sup> A környezeti hatásvizsgálatokkal kapcsolatban lásd Fodor László: *Környezetjog*, Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar/Lícium Art, 2006, 95. o.

<sup>30</sup> Lásd Shelton – Kiss: *Judicial handbook of environmental law* 17. o., illetve Kovács: i.m. 146. o.

<sup>31</sup> Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, Espoo, 1991 (1997).

<sup>32</sup> Lásd az alább tárgyalt NB, Antarktisi bálnavadászat, Ausztrália kontra Japán ügyet.

<sup>33</sup> Lásd például Trail Smelter választottbíróági ítélet, Amerikai Egyesült Államok vs. Kanada, 1941. március 11., U.N.R.I.A.A. (III.), 1905-1982. o.; a Lanoux-tó ügye, Spanyolország vs. Franciaország, 1957. november 16., U.N.R.I.A.A. (XII.), 281-317. o. E két ítélet – kiegészülve a Nemzetközi Bírósnak az állami felelősség kapcsán egyébként is mérvado Korfu-szoros ügyében hozott ítéletével (Egyesült Királyság vs. Albánia, 1948. március 25. (prel.), 1949. április 9. (merits)) – már jóval a stockholmi konferencia előtt alapvető környezetjogi kérdéseket tisztázott. A kanadai Trailben található üzemből kiinduló, és amerikai farmerek földjét érintő szennyezések kapcsán kimondták, hogy egy állam nem használhatja saját területét oly módon, hogy ezáltal egy másik államban jelentős és bizonyítható személyi vagy anyagi kár keletkezzen. A Lanoux-tó ügyében pedig a vízszennyezés alapján beállt felelősség alapjait vetették meg. Bővebben lásd Michael Kloeffer: *Umweltschutzrecht*, München, C.H.Beck, 2008., 166. o. Külön problematikát képvisel a MOX-üzem ügye (Írország kontra Egyesült Királyság), amely rendkívül jelentős tárgya – az Ír-tengernek radioaktív hulladéktól történő megóvása – ellenére elveszni látszik a nemzetközi bíróságok tengerében (Állandó Választottbíróság – az eljárást megszüntették, Európai Bíróság – mindössze Írországot marasztalták el, mert más nemzetközi fórumokhoz fordult: C-459/03. sz., Európai Bizottság kontra Írország ügyben 2006. május 30-án hozott ítélet, ITLOS – 10. sz. ügy, mindössze ideiglenes intézkedések).

<sup>34</sup> Lásd NB, Bős-Nagymaros ügy, Magyarország vs. Szlovákia, 1997. szeptember 25.; Navigációs és azzal kapcsolatos jogokra vonatkozó vita, Costa Rica vs. Nicaragua, 2009. július 13.

<sup>35</sup> Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB), Taschin és társai kontra Törökország, 2004. november 10., No. 46117/99.; Fadejeva kontra Oroszország, 2005. június 9., No. 55723/00.; Okyay és társai kontra Törökország, 2005. július 12., No. 36220/97.

<sup>36</sup> Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága (EJAB), Saramaka emberek kontra Suriname., prel., merits, rep., costs, 2007. november 28. C sorozat No. 172.; Yakye Axa bennszülött közösség kontra Paraguay, merits, rep., costs, 2005. június 17. C sorozat, No. 125.

<sup>37</sup> ITLOS, Southern Bluefin Tuna Cases (Új-Zéland vs. Japán; Ausztrália vs. Japán), No. 3. és 4., ideiglenes intézkedés, 1999. augusztus 27.

<sup>38</sup> Többek között Európai Bíróság (EB), 91/79. sz., Bizottság kontra Olaszország ügyben 1980. március 18-án hozott ítélet (EBHT 1980., 1099. o.); 240/83. sz., Procureur de la République kontra Association

A nemzetközi környezetjognak ezenfelül nem kötelező erejű nemzetközi jogi eszközök állnak rendelkezésére: példaként említhetők az olyan, gyakorlatilag politikai elkötelezettséget jelentő dokumentumok, mint a stockholmi konferencia elveiről elfogadott nyilatkozat, vagy a UNEP-találkozókon elfogadott határozatok és ajánlások.

## 2. A nemzetközi környezetvédelem és az ENSZ

1972-ben az ENSZ Közgyűlése az emberi környezetről szóló világkonferenciát hívott össze Stockholmba; ez volt az ENSZ első ilyen témájú értekezlete. Két dokumentumot fogadtak el: a 26 elvet tartalmazó nyilatkozatot és a 109 pontos akciótervet. Az elvek – a teljesség igénye nélkül – a következőket mondják ki: meg kell őrizni a természeti erőforrásokat, a levegőt, a vizet, a földet, a növény- és állatvilágot; fenn kell tartani, vagy ahol lehetséges vissza kell állítani illetve fejleszteni a földnek azon képességét, hogy megújuló energiaforrásokat termeljen; meg kell őrizni és bölcsen kell bánni a vadvilággal; a meg nem újuló energiaforrásokat úgy kell használni, hogy ne merüljön fel jövőbeni kimerülésük veszélye; meg kell állítani a mérgező anyagok illetve a hő olyan mértékű kibocsátását, amelynek semlegesítésére a környezet már képtelen; az államok kötelesek minden lehetséges lépést megtenni a tengerek szennyezésének megakadályozása érdekében; a környezeti politikák nem befolyásolhatják hátrányosan a fejlődő országok jövőbeni fejlődési lehetőségeit; össze kell egyeztetni a fejlődés és a természetvédelem szükségleteit; az emberi jogok sérelme nélkül megfelelő demográfiai politikát kell folytatni a fejlődés és a környezet megóvása érdekében; fejleszteni kell a környezeti kérdések oktatását; tovább kell fejleszteni a nemzetközi jogot a szennyezések és egyéb környezeti károk áldozatainak kompenzálása tekintetében; meg kell óvni az emberiséget és a természetet az atomfegyverektől; valamint az államok – az ENSZ Alapokmányával és a nemzetközi jog elveivel összhangban – jogosultak saját forrásaik kiaknázására.<sup>40</sup> A stockholmi konferencia nyomán jött létre a UNEP – *United Nations Environmental*

---

de défense des brûleurs d'huiles usagées ügyben 1985. február 7-én hozott ítélet (EBHT 1985., 531. o.); C-341/95. sz., Bettati kontra Safety High-Tech SRL ügyben 1998. július 14-én hozott ítélet. (EBHT 1998., 4355. o.). Lásd továbbá Horváth Zsuzsanna (szerk.): *Válogatott ítéletek az Európai Bíróság esetjogából*, 3. kötet, Budapest, KJK-Kerszöv, 2004.

<sup>39</sup> Lásd például WTO panel, EK – azbeszt és azbeszt tartalmú termékekre vonatkozó intézkedések, WT/DS135/R, 2000. szeptember 18., WTO Fellebbviteli Testület, EK – azbeszt és azbeszt tartalmú termékekre vonatkozó intézkedések, WT/DS135/AB/R, 2001. március 12.; WTO panel, USA – behozatali tilalom egyes tengeri rákokra és tengeri rák készítményekre, WT/DS58/R, 1998. május 15., WTO Fellebbviteli Testület, USA – behozatali tilalom egyes tengeri rákokra és tengeri rák készítményekre, WT/DS58/AB/R, 1998. október 12. Lásd Szilágyi János Ede: WTO-jog és környezetvédelem, in: *Reformator iuris cooperandi* (szerk.: Bobvos Pál), Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2009, 485-511. o., 502-511. o. és Palásti Gábor: A környezet védelme a termékek fogalmának globális szabályozási rendszerében, in: Fazekas Judit – Palásti Gábor: *Globalizáció. Piaci liberalizáció*, Miskolc, Novotni Kiadó, 2004, 319-394. o.

<sup>40</sup> Lásd még Dinah Shelton: Human Rights and the Environment: What Specific Environmental Rights Have Been Recognized? *Denver journal of international law and policy*, 35 (2006) 1., 129-171. o., 129. o.

*Programme*, az ENSZ Környezetvédelmi programja, amely ez utóbbi elvet bővebben kifejtette a közös természeti erőforrásokról szóló 1978-as elvekben.

Stockholmot követően jelentékenyen megugrott mind nemzeti, mind nemzetközi szinten a szabályozási kedv.<sup>41</sup> 1982. október 28-án az ENSZ Közgyűlése elfogadta a *World Charter for Nature*-t (Világcharta a Természetért<sup>42</sup>), és még ugyan ezen évben megszületett az UNCLOS, azaz a Montego Bay tengerjogi egyezmény.

A következő – kulcsfontosságú – dátum 1992. Az ekkor Rio de Janeiro-ban megrendezett konferencia (*United Nations Conference on Environment and Development* – UNCED, avagy *Earth Summit*) összehívását alapvetően a Brundtland-jelentés inspirálta; témája a környezet és a fenntartható fejlődés volt. E konferencia termékei az (a) Agenda 21, (b) a környezetről és a fejlődésről szóló riói nyilatkozat, (c) a klímaváltozásról szóló ENSZ-keretegyezmény (UNFCCC – *United Nations Framework Convention on Climate Change*), és (d) a biológiai sokféleségről szóló ENSZ-egyezmény. Felállították a Fenntartható Fejlődés Bizottságát is. A konferencia sikerességének gátját szabta a fejlődő és fejlett államok nyilvánvaló érdekellentéte – előbbiek a fejlődés lehetőségéhez és a differenciált felelősséghez ragaszkodtak, utóbbiak pedig például olyan elvi kérdésekhez, mint a szennyező fizet elv vagy tájékoztatási kötelezettség.<sup>43</sup> E szembenállás miatt nem sikerült elfogadni az eredetileg tervezett Föld Chartája (*Earth Charter*) nevű dokumentumot. Jelentős tény azonban, hogy ettől kezdve általánosan elfogadottá vált a környezet nemzetközi védelme, mint a különböző nemzetközi szerződésekben és egyéb dokumentumokban gyakran emlegetett és legitim cél. Különösen jelentős a klímaváltozásról szóló keretegyezményhez csatolt, a globális felmelegedés leküzdését célzó kyotói jegyzőkönyv,<sup>44</sup> amelynek egyetlen jelentős távolmaradója van: az Amerikai Egyesült Államok.

Az államok 2002-ben Johannesburgban erősítették meg a Rióban vállalt kötelezettségeket, és elfogadták a fenntartható fejlődésről szóló nyilatkozatot.<sup>45</sup>

Az UNFCCC alapján a két legutóbbi ENSZ klímaváltozási konferenciát 2009-ben Koppenhágában és 2010-ben a mexikói Cancúnban tartották. Előbbi helyszínen az erőteljes amerikai ellenállásnak köszönhetően nem sikerült előrelépni. Erőteljes gazdasági és politikai érdekek feszültek egymásnak: az ipari országok számára például elfogadhatatlan, hogy Kína magát a fejlődő országok közé kívánja sorolni, kedvezőbb pozícióra szert téve így. Mindazonáltal részleges elkötelezettségekig sikerült eljutnia a részvevőknek. A cancúni záródokumentum ellenben komoly előre lépésnek tekinthető: eredményként értékelhetjük többek között a szegény országoknak pénzügyi segítséget nyújtó ún. Green Climate Fund felállítását, ugyanakkor

<sup>41</sup> Lásd Csák Csilla: *Environment Policy*, in: *Public Policies of the European Union* (szerk.: Angyal Zoltán et al.), Marosvásárhely, Editura Universitatii 'Petru Maior', 2008, 143-159. o.

<sup>42</sup> A/RES/37/7 közgyűlési határozat.

<sup>43</sup> Bővebben lásd Alexandre Kiss – Dinah Shelton: *International Environmental Law*, Ardsley, NY, UNEP, Transnational Publishers, 2004, 33. o.

<sup>44</sup> Csák Csilla: *Környezetjog*. I. kötet., Miskolc, Novotni, 2008, 125-127. o.

<sup>45</sup> A nemzetközi környezetjog fejlődésével kapcsolatban lásd Peter Sand: *The Evolution of International Environmental Law*, in: *The Oxford Handbook of International Environmental Law* (szerk.: Daniel Bodansky – Jutta Brunnée – Ellen Hey), New York, Oxford University Press, 2007, 29-42. o.

az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére vonatkozó vállalások még nem érik el a megfelelő mértéket.<sup>46</sup>

A fent említetteken kívül az Egyesült Nemzetek Szervezetében az úgynevezett ENSZ-család számos tagja, szervek, szakosított intézmények és programok foglalkoznak környezetvédelmi kérdésekkel:<sup>47</sup> többek között az UNDP – *United Nations Development Programme*, az ENSZ Fejlesztési Programja, az UNESCO – az ENSZ Kulturális és Oktatásügyi Szervezete, a WHO – az Egészségügyi Világszervezet, a WMO – a Meteorológiai Világszervezet, vagy a FAO – *Food and Agriculture Organization*, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Szervezet.

**2.1. A nemzetközi környezetjog alapelvei.** A nemzetközi környezetjog – és alapvetően a környezetjog – számos alapelvvel rendelkezik. Jellemzőjük, hogy folyamatos fejlődésben vannak, illetve hogy a nemzetközi jog sajátosságaiból adódóan a belső joghoz képest jelentősebb szerephez jutnak. Jogforrási szempontból helyük részben vitatott és bizonytalan: közülük néhány szerződési megerősítést nyert, míg másokat pusztán politikai deklarációk tartalmazzak; néhány alapelv szilárdan a nemzetközi szokásjog részévé vált, mások a jogelvek közé sorolhatók; szervezeti határozatokban is gyakran megjelennek, és nem kizárt, hogy állami egyoldalú aktusok deklarálják ezeket. Jelen tanulmány keretei között mindössze négy – nemzetközi szerződésben is rögzített – alapelvet emelek ki: a *megelőzés*, az *elővigyázatosság* és a *szennyező fizet*, valamint a *fenntartható fejlődés elvét*.

A *megelőzés* elvének létjogosultságát az adja, hogy vannak olyan környezeti károk, amelyek utólag már nem állíthatók helyre: ilyen például valamely állat- vagy növényfaj kihalása, vagy az erózió. Amennyiben a károkozás lehetőségét nem lehet teljesen kizárni, annak minimalizálása a cél. Eszközei a környezeti hatásvizsgálat, az emissziós korlátok vagy más standardok, vagy az elérhető legjobb technika alkalmazására történő kötelezés. Egyik legjelentősebb említése a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló bázeli egyezmény;<sup>48</sup> a nemzetközi esettjogból pedig példaként szolgálhat a fent már említett *Vellore Citizens-ügy*.

Az *elővigyázatosság* elve a rió-i nyilatkozat talán egyik legfontosabb rendelkezése.<sup>49</sup> Alapvetően azt jelenti, hogy tudományos bizonyosság híján sem kerülhető el egy adott környezeti kár valószínűségének vagy kiterjedésének vizsgálata. Ez természetesen átláthatóságot követel meg. Egyik jelentős kifejeződése a biológiai sokféleségről szóló ENSZ-egyezményhez csatolt *cartagenai jegyzőkönyv*.<sup>50</sup> Magyarország is hivatkozott ezen elvre a *bős-nagymarosi vízlépcső ügyében*, akkor azonban – még – nem fogadta ezt el a Nemzetközi Bíróság.<sup>51</sup>

<sup>46</sup> Lásd továbbá Jennifer Morgan: Reflections on the Cancún Agreements, *World Resources Institute*, 2010. december 14. [http://pdf.wri.org/reflections\\_on\\_cancun\\_agreements.pdf](http://pdf.wri.org/reflections_on_cancun_agreements.pdf) (2011.04.09.)

<sup>47</sup> Vö. Kovács: i.m. 622. o.

<sup>48</sup> Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal, Bazel, 1989 (1992). Magyarország 1990 óta részese.

<sup>49</sup> Kiss – Shelton: *International Environmental Law* 114. o.

<sup>50</sup> Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity, 2000 (2003).

<sup>51</sup> NB, Bős-Nagymaros ügy, Magyarország vs. Szlovákia, 1997. szeptember 25., 54-57., 97. pont.

A *szennyező fizet* elvet<sup>52</sup> eredetileg az OECD<sup>53</sup> vezette be, annak érdekében, hogy megakadályozzák a szennyezések ellenőrzésével kapcsolatos költségeknek az államok által történő átvállalását. Ehelyett az adott vállalatnak kell viselnie a költségeket, amelyeket természetesen beépít termékei árába – így nem az egész közösség, hanem csak azok viselik az anyagi terheket, akik a vállalat termékével kapcsolatba kerülnek. Emellett természetesen ezen elv lényeges eleme a szennyezéssel okozott károk illetve ezek megelőzése költségeinek megfizetése. A szennyező fizet elv az északkelet-atlanti tengeri környezet védelméről szóló 1992-es OSPAR-egyezmény<sup>54</sup> egyik vezérelve.

A *fenntartható fejlődés elve* a Brundtland-jelentést követően dominált a nemzetközi környezetjogi dokumentumokban, Johannesburgban pedig már az első és legfontosabb alapelvvé lépett elő, s ez utóbbi tény nem mindenki fogadja kitörő örömmel.<sup>55</sup> Bár eltérő meghatározásaival találkozhatunk,<sup>56</sup> általánosságban elmondható, hogy a környezeti, gazdasági és szociális szempontok összehangolását célozza. Hazánk többek között a Kárpátok keretegyezményben<sup>57</sup> kötelezte el magát ezen elv mellett.

Az ENSZ környezetjogi elveinek (*principles/concepts*) listája azonban ennél sokkal hosszabb, és alapvetően kétféle típusát különböztethetjük meg: a tipikusan állam- vagy kormányfők, esetleg miniszterek által, tehát magas szinten elfogadott dokumentumokban (pl. stockholmi vagy riói nyilatkozat) szereplő elveket, amelyek politikai súlya ennek megfelelően nagyobb, és a szakemberek által (például az UNEP-ben vagy a Fenntartható Fejlődés Bizottságában) megfogalmazott elveket.<sup>58</sup> E további elvek közül kiemelhetjük a környezeti károkért való felelősség, a generációk közötti igazságosság és méltányosság, az emberiség közös öröksége, a fejlődés és a környezet érdekeinek összeegyeztetése, az atom- és tömegpusztító fegyverek tilalma, a hátrányos megkülönböztetés tilalma, a szegénység eltörlése, és a tájékoztatási kötelezettség elvét.<sup>59</sup>

<sup>52</sup> Lásd Bobvos Pál – Csák Csilla – Horváth Szilvia – Miklós László – Olajos István – Prugberger Tamás – Szilágyi János Ede: A szennyező fizet alapelv érvényesülése a mezőgazdaságban – Agrárjogi országjelentés magyar nemzeti referátuma, *Journal of Agricultural and Environmental Law*, 1 (2006) 1., 29-54. o.

<sup>53</sup> Organization for Economic Cooperation and Development

<sup>54</sup> Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (az észak-keleti atlanti térség tengeri környezetének védelmére vonatkozó egyezmény), 1992.

<sup>55</sup> Lásd többek között Kiss – Shelton: *International Environmental Law* 63. o.

<sup>56</sup> Lásd például a Brundtland jelentés 2. fejezetét, a riói nyilatkozat negyedik elvét, illetve a 2002-es antiguai egyezmény (Convention for Cooperation in the Protection and Sustainable Development of the Marine and Coastal Environment of the Northeast Pacific, Az észak-kelet-csendes-óceáni térség tengeri és tengerparti környezetének védelmével és fenntartható fejlődésével kapcsolatos együttműködésről szóló egyezmény) 3. cikk (1) bekezdés a) pontját.

<sup>57</sup> A Kárpátok védelméről és fenntartható fejlesztéséről szóló Keretegyezmény, Kijev, 2003.

<sup>58</sup> Bővebben lásd Winfried Lang: UN-Principles and International Environmental Law, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 3 (1999), 157-172. o., 165-166. o.

<sup>59</sup> Lásd még Horváth Szilvia: Környezetvédelmi alapelvek, szerepük, funkciójuk, in: Miklós: *Környezetjog*, 22-29. o.

**2.2. Nemzetközi környezetjogi kérdések a Nemzetközi Bíróság előtt.** A Nemzetközi Bíróság – mint az ENSZ (igazságszolgáltatási) főszerve – egyre gyakrabban találkozik nemzetközi környezetvédelmi kérdéseket érintő ügyekkel.

A *Korfu-szoros ügyében*<sup>60</sup> hozott legelső ítéletet többek között azért emlegetik a nemzetközi környezetjog összefüggésében, mert két fontos elvet is rögzített: egyrészt az állam nem tűrheti meg területén azon intézkedéseket, amelyek más államok jogait csorbítják; másrészt köteles figyelmeztetést kiadni a veszélyhelyzetről.

A legnagyobb jelentőséggel azonban a *bős-nagymarosi vízlépcső ügye*<sup>61</sup> bír. A Bíróság – a magyar fél érvelése nyomán – itt szembesült először következetesen felépített nemzetközi környezetjogi érvekkel. Az 1977-es budapesti nemzetközi szerződés alapján a vízlépcsőrendszer (cseh)szlovák, illetve magyar területen felépített részekből, a dunakiliti víztárolóból, a bősi erőműből és a nagymarosi vízlépcsőből (illetve számos más létesítményből) állt volna, a magyar fél azonban – többek között<sup>62</sup> környezetvédelmi megfontolások alapján – nem kívánta megépíteni a vízlépcső nagymarosi részét; már 1983-tól csúsztak a munkálatok, 1989-ben pedig a nagymérvű hazai ellenállás nyomán abbahagyták a munkálatokat. A szerződés semmiféle környezetvédelmi kérdésekkel foglalkozó konkrét rendelkezést nem tartalmaz,<sup>63</sup> a beruházást megelőzően környezeti hatástanulmányok sem készültek.<sup>64</sup> A gazdaságilag és környezetvédelmileg is előnytelen beruházást a (cseh)szlovák fél viszont be akarta fejezni, s így felépült az úgynevezett C-variáns, amelynek nyomán súlyosan károsodott a Szigetköz élővilága. Nemzetközi jogi szempontból tehát a szerződések betartásáról szóló *pacta sunt servanda* elvre épülő szlovák<sup>65</sup> állásponttal a nemzetközi környezetjogi érvekre épülő magyar álláspont állt szemben; első ránézésre tehát – a környezetvédelem akkori nemzetközi jogi helyzetét tekintve – a szlovák pozíció tűnt erősebbnek.<sup>66</sup> Magyar részről egyébként a nemzetközi környezetjog sokkal szélesebb körű elismerésében bízunk,<sup>67</sup> és ma már számos pontban lehetséges, hogy Magyarországra nézve kedvezőbb ítélet születhetne,

<sup>60</sup> NB, Egyesült Királyság kontra Albánia, 1948. március 25. (prel.), 1949. április 9. (merits). Az ügy két, a szorosban aknára futott angol hajó miatt robbant ki.

<sup>61</sup> NB, Bős-Nagymaros ügy, Magyarország vs. Szlovákia, 1997. szeptember 25.

<sup>62</sup> Felmerültek anyagi jellegű gondok is, valamint megkérdőjeleződött a beruházás gazdaságossága is. A vízlépcső árvízvédelmi szerepe sem volt megkérdőjelezhetetlen: az érintett Duna-szakaszon már több sikeres árvízi védekezés is zajlott. Később pedig kiderült, hogy veszélybe került a magyar főváros ivóvízellátása is.

<sup>63</sup> Mindössze annyi került rögzítésre, hogy a felek majd gondoskodnak a természetvédelmi követelmények kielégítéséről (19. cikk).

<sup>64</sup> Bővebben lásd Herczegh Géza: Bős-Nagymaros, *Valóság*, XLVII (2004) 2., 1-20. o., 3. o.

<sup>65</sup> Magyarország és Szlovákia egy Brüsszelben aláírt kompromisszum alapján fordult a Nemzetközi Bírósághoz, e szerződés aláírásának idején (1993. április) Szlovákia már Csehországtól független állam volt.

<sup>66</sup> Ahogy az ügyben részvevő magyar bíró, Herczegh Géza fogalmazott: „Látható volt, hogy a bős-nagymarosi per a nemzetközi szerződések jogának és a környezetvédelem jogának csatája lesz.” Herczegh: i.m. 8. o.

<sup>67</sup> A Nemzetközi Bíróság nem találta úgy, hogy fennállna az ökológiai szükséghelyzet, éppen ezért megállapította, hogy érvénytelenül mondtuk fel a szerződést, illetve jogsértően állítottuk le a munkálatokat. A pert mégsem veszítettük el, mert számos kérdésben mégiscsak figyelembe vette a magyar érvelést a bíróság. Lásd továbbá Pierre-Marie Dupuy: L'invocation de l'état de nécessité écologique: les enseignements tirés d'une étude de cas, *La nécessité en droit international: colloque de Grenoble*, Paris, Pedone, 2007, 223-235. o.

pusztán a nemzetközi környezetjogi szabályok elfogadottságának növekedése, új szokásjogi normák kialakulása nyomán. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni kell, hogy az ítélet nem követelte meg Magyarországtól a nagymarosi rész felépítését, és a vízhozam kérdésében is a magyar álláspontot támogatta.<sup>68</sup> Összességében a nemzetközi környezetjog eddigi egyik legtöbbet idézett ítélete született meg Bős-Nagymaros ügyében, amelyben olyan kijelentéseket tett a Nemzetközi Bíróság, mint hogy a határon átnyúló környezeti károk okozására vonatkozó tilalom az általános nemzetközi jog része,<sup>69</sup> illetve hogy a környezet nem elvont fogalom, hanem létező.<sup>70</sup>

A Nemzetközi Bíróság előtt több ízben is felmerültek még nemzetközi környezetjogi kérdések (többek között a navigációs és azzal kapcsolatos jogokra vonatkozó Costa Rica vs. Nicaragua ügyben,<sup>71</sup> a légi gyomirtószer-permetezésről szóló Ecuador vs. Kolumbia ügyben,<sup>72</sup> a Pedra Branca/Pulau Batu Puteh, Middle Rocks és South Ledge feletti szuverenitásról szóló Malajzia vs. Szingapúr ügyben,<sup>73</sup> az Uruguay folyói papírgyárral kapcsolatos, Argentína vs. Uruguay ügyben,<sup>74</sup> a Kasikili/Sedudu szigetre vonatkozó Botswana vs. Namíbia ügyben<sup>75</sup>), tárgyából következően újabb dimenziókat nyithat azonban a Nemzetközi Bíróság környezetjogi ítélezésében egy aktuális ügy.

2010. május 31-én Ausztrália keresetet nyújtott be a Nemzetközi Bírósághoz Japán ellen annak megállapítása érdekében,<sup>76</sup> hogy a felkelő nap országa bálnakutatói programja keretében<sup>77</sup> az antarktiszi vizeken olyan bálnavadászatot folytat, amely ellentétben áll a Japán által a bálnavadászat szabályozásáról szóló nemzetközi egyezményben (ICRW),<sup>78</sup> illetve a tengeri emlősök és a tengeri környezet védelmében vállalt egyéb nemzetközi kötelezettségeivel.

Az 1946. december 2-án Washingtonban aláírt ICRW-nek 2004 óta hazánk is tagja.<sup>79</sup> Az egyezmény alapján működő *International Whaling Commission* (IWC, Nemzetközi Bálnavadászati Bizottság) – amelybe minden tagország, így Magyarország is, egy-egy tagot delegál – egyik legaktívabb tagja az említett nemzetközi bírósági eljárást megindító Ausztrália, amely többek között a bálnales, mint a bálnavadászatot helyettesítő, ám mégis gazdasági hasznot hozó tevékenység elterjesztésében látja a jövőt, illetve a bálnakutatók olyan módszereinek alkalmazásában, amelyhez nem szükséges az állat megölése: például akusztikus avagy molekuláris

<sup>68</sup> Nagy Boldizsár: Bős-breviárium, *Beszélő*, X (2005) 10., 14., 18. o. Az ügy egyébként – értelmezés céljából – ismét visszakérült a Nemzetközi Bírósághoz.

<sup>69</sup> Lásd Kiss – Shelton: *International Environmental Law* 38. o.

<sup>70</sup> NB, Bős-Nagymaros ügy, Magyarország vs. Szlovákia, 1997. szeptember 25., 53. pont.

<sup>71</sup> NB, Navigációs és azzal kapcsolatos jogokra vonatkozó vita, Costa Rica vs. Nicaragua, 2009. július 13.

<sup>72</sup> NB, Légi gyomirtószer-permetezés, Ecuador vs. Kolumbia, 2008. április 1. (kereset)

<sup>73</sup> NB, Pedra Branca/Pulau Batu Puteh, Middle Rocks és South Ledge feletti szuverenitás ügye, Malajzia kontra Szingapúr, 2008. május 23.

<sup>74</sup> NB, Uruguay folyói papírgyár ügye, Argentína vs. Uruguay, 2010. április 20.

<sup>75</sup> NB, Kasikili/Sedudu sziget ügye, Botswana vs. Namíbia, 1999. december 13.

<sup>76</sup> NB, Antarktiszi bálnavadászat, Ausztrália kontra Japán, végzés, 2010. július 13.

<sup>77</sup> Jelenleg a JARPA II program van érvényben, amely 2005-ben kezdődött, és alapvetően az Antarktiszi köré koncentrálódik. Ezenfelül létezik a JARPN II, amely a Csendes-óceán északi részére összpontosít.

<sup>78</sup> International Convention for the Regulation of Whaling.

<sup>79</sup> Egyazon napon léptünk be az ICRW-be és az Európai Unióba.



módszerek, megfigyelés, műholdas követés, genetika.<sup>80</sup> Japán ugyanis állítása szerint csak az ICRW 8. cikkének (1) bekezdésében foglalt kivétel alapján, a „bálnakutatók érdekében” öli le az állatokat (pontosabban ad erre engedélyt; a japán állami Cetkutató Intézet – ICR, *Institute of Cetacean Research* irányításával), mindenféle kereskedelmi célzat nélkül (a kereskedelmi célú bálnavadászat ugyanis 1986 óta tilos<sup>81</sup>). Ennek igencsak ellentmond a leölt állatok száma (mely mára – hivatalosan – körülbelül évi 1000 állatra korlátozódik), illetőleg a különböző természetvédő csoportok (WWF, *Sea Shepherd*, *Greenpeace*, stb.) által felvett, a világhálón is keringő felvételek tömege, amelyek tanúsága szerint a tengeri emlősök tetemeit egyáltalán nem (vagy elsősorban nem) tudományos célra használják fel. Már maga az a tény is kérdéses, hogy a bálnák védelme hogyan valósul meg ilyen nagyszámú leölésük által.<sup>82</sup> Ausztrália az IWC-n belül régóta próbálta bálnavadász gyakorlatának megváltoztatására rábírt Japánt, ám ez sikertelennek bizonyult részben az IWC gyenge jogosítványai, részben pedig annak következtében, hogy Japán költségvetési támogatást nyújtott például a bizottságban mellette szavazó kis karibi államok kormányainak.<sup>83</sup> Ausztrália ezt követően fordult a Nemzetközi Bírósághoz. Az ügyben ítélet kb. 2012-2013-ra várható.

2010 novembere újabb – javarészen – környezetvédelmi témájú ügyet hozott a Nemzetközi Bíróság elé. Az újabb Costa Rica vs. Nicaragua ügy<sup>84</sup> ismét a San Juan folyóhoz kapcsolódik. A két ország között még egy 1858-ban megkötött ún. Cañas-Jérez szerződés húzta meg – mai nemzetközi jogi szemmel nézve meglehetősen formabontó módon – úgy a határt, hogy az az egyébként hajózható folyón nem a sodorvonallal, hanem a jobb parttal egyezik meg. A szerződés kapcsán már szinte a kezdetektől merültek fel viták, 1888-ban például Grover Cleveland amerikai elnök hozott választottbírói döntést a határfolyó ügyében. Az ezzel kapcsolatos, mindkét állam szuverenitását súlyosan érintő, és az első Costa Rica vs. Nicaragua ügyben már tárgyalt kérdések mellé újabb problémák kerültek, amikor 2010 őszén a nicaraguai hadsereg bevonult a vitában érintett costa rica-i területre. A nicaraguai parancsnok a hadműveletet – állítólag – a pontatlan Google-térképre hivatkozva hajtotta végre.<sup>85</sup> Az akkori Google-térkép az érintett három négyzetkilométeres

<sup>80</sup> Lásd Non-lethal research techniques for studying whales, ausztrál Környezetvédelmi, Víz-, Örökség- és Művészetügyi Minisztérium, <http://www.environment.gov.au/coasts/species/cetaceans/publications/fs-techniques.html> (2010.09.13.)

<sup>81</sup> A kék bálnák vadászatát már két évtizeddel korábban, 1966-ban betiltották, mert a XIX. század végén még csaknem 300.000-es populáció az 1930-as, '40-es években elkezdett intenzívebb bálnavadászatnak köszönhetően a '60-as évekre kevesebb, mint 2000 példányra esett vissza; ma körülbelül 5000 példány él világszerte (lásd [http://en.wikipedia.org/wiki/File:Blue\\_Whale\\_population,\\_Pengo.svg](http://en.wikipedia.org/wiki/File:Blue_Whale_population,_Pengo.svg) (2010.09.15.)).

<sup>82</sup> Bizonyos környezetszennyezési adatok megszerzése érdekében még talán indokolt lehet néhány példány eljétése, de az adott területen élő egyedek számának (védelmük érdekében!) ilyen módszerrel történő meghatározása egyszerre illogikus és nevetséges.

<sup>83</sup> Lásd Paul Brown: Japan admits using aid to build pro-whaling vote, *The Guardian*, 1999. november 11. <http://www.guardian.co.uk/environment/1999/nov/11/whaling.internationalnews> (2010.09.15.).

<sup>84</sup> NB, A határvonalban Nicaragua által kifejtett egyes tevékenységek ügye, Costa Rica vs. Nicaragua, 2010. november 19. (kereset)

<sup>85</sup> Lásd többek között Jon Swaine: Google maps error sparks invasion of Costa Rica by Nicaragua, *The Telegraph*, 2010. november 8., <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/centralamericaandthecaribbean/nicaragua/8117902/Google-maps-error-sparks-invasion-of-Costa->

partszakaszt (az ún. Calero-sziget északi csücskét) ugyanis – helytelenül – nicaraguai területként tüntette fel; az internetes szolgáltató időközben bocsánatot kért, és (részben) javította a hibát; a helyzet abszurditásának felismerése nem igényel különösebb jogi képzettséget. A nicaraguai alakulatok mindazonáltal nem vonultak ki; az újonnan birtokba vett területeken ugyanis – egy csatorna építése kapcsán – elkezdtek a folyó kotrásából származó üledék lerakását, óriási természeti károkat okozva. Az ügyben 2011. március 8-án hozott – costa rica-i kérésre – ideiglenes intézkedést a Nemzetközi Bíróság.<sup>86</sup> Az első pillantásra salomoninak tűnő végzés tartalmaz rendkívül érdekes elemeket is: elrendelték minden civil vagy rendészeti személyzet visszavonását a vitatott területéről; erre különleges megfogalmazásra azért volt szükség, mert Costa Ricának – 1949-es alkotmánya 12. cikkének értelmében – nincs hadserege. Különösen sok vitára adhat okot a Nemzetközi Bíróság által elrendelt ideiglenes intézkedés második pontja, amelynek értelmében Costa Rica küldhet a területre a környezetvédelemmel foglalkozó polgári személyzetet, éppen az érintett – a ramsari egyezmény által védett – terület jóvátehetetlen károsodásának megakadályozása érdekében. A végzés értelmében a helyszínre érkező, a ramsari egyezmény titkársága által küldött megfigyelőket nicaraguai tüntetők részéről durva atrocitások érték 2011 áprilisában;<sup>87</sup> az ügy érdekének kimenetelétől függetlenül ez mindenképpen felveti majd Nicaragua felelősségét, hiszen a managua-i kormánynak biztosítania kellett volna, hogy ne tartózkodjanak tüntetők – és általában polgári személyek – az érintett területen.

Az említett, függőben levő Ecuador vs. Kolumbia, Ausztrália vs. Japán és Costa Rica vs. Nicaragua ügyek kimenetele nem csupán az érintett államok számára bír kiemelkedő jelentőséggel. A Nemzetközi Bíróság e jövőbeli határozatai alapvetően befolyásolhatják a nemzetközi környezetjognak a nemzetközi jogon belül, illetve magának a Nemzetközi Bíróságnak a nemzetközi környezetjogban betöltött helyét is. Amennyiben széles körben elfogadott, megalapozott ítéletek születnek, az kiveheti a szelet az elkülönült nemzetközi környezetjogi bíróságért kiáltók vitorlájából; ugyanakkor az elmúlt néhány év tendenciájából kiindulva – amely, mint fent vázoltam, a kapcsolódó ügyszám ugrásszerű növekedését hozta magával – könnyen elképzelhető az is, hogy e „sikeres” ítéletek nyomán az elkövetkező egy-két évtizedben hasonló ügyek tucatjaival kell majd megbirkóznia a Nemzetközi Bíróságnak, s épp e túlterhelés miatt kezd majd újra duzzadni az említett vitorla. Elmondhatjuk tehát, hogy a nemzetközi környezetjog jövője bizonyos mértékig e hónapokban formálódik a hágai Békepalota falai között.

Rica-by-Nicaragua.html (2011.04.08.); John D. Sutter: Google Maps border becomes part of international dispute, CNN, 2010. november 5., [http://articles.cnn.com/2010-11-05/tech/nicaragua.raid.google.maps\\_1\\_google-maps-google-spokeswoman-googleearth?\\_s=PM:TECH](http://articles.cnn.com/2010-11-05/tech/nicaragua.raid.google.maps_1_google-maps-google-spokeswoman-googleearth?_s=PM:TECH) (2011.04.08.)

<sup>86</sup> NB, A határozatában Nicaragua által kifejtett egyes tevékenységek ügye, 2011. március 8. (ideiglenes intézkedés)

<sup>87</sup> Adam Williams – Alberto Font: Sandinista protesters block Isla Calero Visit, *ticotimes.net*, 2011. április 11. [http://www.ticotimes.net/News/Top-Story/Sandinista-protesters-block-Isla-Calero-Visit\\_Friday-April-08-2011](http://www.ticotimes.net/News/Top-Story/Sandinista-protesters-block-Isla-Calero-Visit_Friday-April-08-2011) (2011.04.08.)

### 3. Nemzetközi környezetvédelem regionális szinten

A rendelkezésre álló területi korlátokra figyelemmel az elkövetkezendőkben mindössze két regionális rendszer, az Európa Tanács és az Amerikai Államok Szervezete legfontosabb nemzetközi környezetjogi elemeit tekintem át. A választás a kiemelten tárgyalt emberi jogi összefüggések miatt esett a két – e téren legjelentősebb – rendszerre. Röviden szólnom kell ugyanakkor arról is, hogy egyéb regionális szintű eredmények is születtek: például Afrikára vonatkozott az első természetvédelmi egyezmény,<sup>88</sup> és az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Chartája (Banjul, 1981) az első olyan regionális emberi jogi egyezmény, amelybe belefoglalták a fejlődéshez, az „általánosan kielégítő környezethez” vagy a nemzeti erőforrások feletti rendelkezéshez való jogot; Ázsiában az ASEAN keretei között pedig elfogadták például a szmog-egyezményt.<sup>89</sup> A teljesség kedvéért meg kell említenem továbbá azt is, hogy a nemzetközi jogi szempontból *sui generis* rendszernek számító Európai Unió környezetjogának fejlettsége számos szempontból meghaladja a „klasszikus” nemzetközi jogi tömörülések e téren elért eredményeit.

**3.1. Az Európa Tanács.** Az Európa Tanács (ET) keretei között is több egyezmény született közvetve vagy közvetlenül a környezet védelmével, illetve az ember egészséges környezethez való jogával összefüggésben: mindkét területet érinti a bizonyos tisztítószeres tilalmáról szóló egyezmény.<sup>90</sup> A szigorúan vett környezetvédelem témaköréből eleinte az állat- és növényfajok védelmével kapcsolatos egyezmények születtek meg, többek között az állatok nemzetközi szállításáról szóló egyezmény,<sup>91</sup> az állattenyésztés céljából tartott állatok védelméről szóló egyezmény,<sup>92</sup> az európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló egyezmény,<sup>93</sup> vagy a kísérleti vagy más tudományos célra használt gerincesek védelméről szóló európai egyezmény.<sup>94</sup> Ugyanakkor igen jellemző, hogy a környezetre veszélyes tevékenységekből származó károkért való polgári jogi felelősségről szóló egyezmény<sup>95</sup> még nem lépett hatályba. A haladó szellemű egyez-

<sup>88</sup> Az Afrikában vadon élő állatok, madarak és halak megőrzéséről szóló londoni megállapodás, 1900.

<sup>89</sup> ASEAN Agreement on Transboundary Haze Pollution, Kuala Lumpur, 2002.

<sup>90</sup> European Agreement on the Restriction of the Use of certain Detergents in Washing and Cleaning Products, Strasbourg, 1968 (1971). Magyarország nem részese. A vizek megóvását célzó egyezmény a szintetikus mosószerek visszaszorítását azáltal kívánja elérni, hogy olyan jogalkotásra kötelezi részes államait, amelynek értelmében csak olyan mosószerek hozhatók forgalomba, amelyek 80%-ban lebomlanak.

<sup>91</sup> European Convention for the Protection of Animals during International Transport, Párizs, 1968 (1971); felülvizsgált változat: Chisinau, 2003 (2006). Magyarország nem részese.

<sup>92</sup> European Convention for the Protection of Animals kept for Farming Purposes, Strasbourg, 1976 (1978). Magyarország 2004 óta részese.

<sup>93</sup> Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats, Bern, 1979 (1982). Magyarország 1990 óta részese. Bővebben lásd Agathe Van Lang: *Droit de l'environnement*, Párizs, Universitaires de France, 2007, 306-307. o.

<sup>94</sup> European Convention for the Protection of Vertebrate Animals used for Experimental and other Scientific Purposes, Strasbourg, 1986 (1991). Magyarország ugyan 2008-ban aláírta, de még nem ratifikálta.

<sup>95</sup> Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment, Lugano, 1993 (még nem lépett hatályba). Kilenc állam írta alá (Magyarország nincsen közöttük), de mindmáig egyik sem ratifikálta.

mény többek között olyan szabályokat tartalmaz, mint a szennyező fizet elve vagy az objektív felelősség, kiemeli a megelőzést és – ha lehetséges – a helyreállítást; figyelembe veszi a sértett esetleges közrehatását; rögzíti az információhoz való jogot és a felelősség fedezésére szolgáló pénzügyi biztosítási alapok létrehozását. Hasonlóképpen nem lépett még hatályba a környezet büntetőjogi védelméről szóló egyezmény<sup>96</sup> sem. Ez arra kötelezné a részes államokat, hogy büntetőjogukba integrálják az egyezmény által említett bűncselekményeket és büntetési módokat, illetve módosítsák az egyezménynek megfelelően a már létező vonatkozó büntetőjogi tényállásokat. Megjelenik mind a szándékos, mind a gondatlan elkövetési mód, a természetes és a jogi személyek felelőssége; az egyezmény továbbá lehetővé tenné környezetvédelmi egyesületek számára, hogy részt vegyenek az egyezmény alapján indult büntetőeljárásokban.

Érdemes külön felhívni a figyelmet a nemzetközi környezetvédelem és az emberi jogok kapcsolatára is – e kapcsolat rendszerint, de nem kizárólagosan az egészséges környezethez való jogban válik kézzel foghatóvá.<sup>97</sup> Az Európa Tanács rendszerében erre szolgál példaként az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) ítélkezési gyakorlata.<sup>98</sup> E szerv nemzetközi környezetvédelemben betöltött szerepe első pillantásra meglepőnek tűnhet, hiszen az EJEB elsősorban<sup>99</sup> az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény (EJEE)<sup>100</sup> alapján működik, amely – kiegészítő jegyzőkönyveit is ideértve – alapvetően első generációs jogokat rögzít, és semmiféle konkrét utalást nem tartalmaz a – harmadik generációs – egészséges környezethez való jogra.<sup>101</sup> Az EJEB azonban – többek között kihasználva az ún. evolutív értelmezés alkalmazása által létrejött mozgásterét – számos ítéletében kitér az egészséges környezethez való jog kérdésére, és ítéleteiben rendszerint ezzel összhangban is dönt; bár a közvetlen jogalapot természetesen mindig az EJEE valamely rendelkezése szolgáltatja. Az ET Parlamenti Közgyűlés 2003. június 27-i, 1614 (2003) sz. ajánlása is felhívja a figyelmet arra, hogy a kör-

<sup>96</sup> Convention on the Protection of Environment through Criminal Law, Strasbourg, 1998 (még nem lépett hatályba). Tizennégy állam írta alá (Magyarország nincsen közöttük), de eddig csak egyetlen ratifikálta, Észtország (a hatálybalépéshez három ratifikáció szükséges).

<sup>97</sup> Lásd továbbá Masenkó-Mavi Viktor: Környezetvédelem és emberi jogok az 1990-es években: Változatlan összefüggések, változó prioritások, *Állam- és Jogtudomány*, 45 (2004), 3-4., 263-272. o.

<sup>98</sup> Lásd továbbá Dinah Shelton: The Environmental Jurisprudence of the European Court of Human Rights, 2003-2004, *The global community: yearbook of international law and jurisprudence*, (2004) 1., 293-303. o. és Dinah Shelton: Human Rights and the Environment: Jurisprudence of Human Rights Bodies, *Environmental policy and law*, 32 (2002), 3-4., 158-167. o.

<sup>99</sup> Elsősorban, hiszen az emberi jogokról és a biomedicináról szóló egyezmény is biztosít – tanácsadó véleményezési – hatáskört az EJEB számára.

<sup>100</sup> Róma, 1950. Magyarország 1992 óta részese.

<sup>101</sup> Újra és újra felbukkannak az egészséges környezethez való jognak az EJEE-be – kiegészítő jegyzőkönyv útján történő – integrálását célzó törekvések, ám ezek mind a mai napig nem jártak sikerrel. A legutóbbi reformtörekvések között is szerepel, lásd Európa Tanács, Parlamenti Közgyűlés, Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment (Az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez csatolandó, az egészséges környezethez való jogról szóló kiegészítő jegyzőkönyv-tervezet megalkotása), 12003. sz. dokumentum, 2009. szeptember 11.

nyezetvédelem összefüggésben állhat az élethez, az egészséghez, a családi és magánélethez, illetve tulajdonhoz való joggal.<sup>102</sup>

Az EJEB által vizsgált ügyek alapvetően a zajszennyezés, az ipari szennyezés és az erdőirtás/városfejlesztés témakörök köré sorakoznak.<sup>103</sup> Egy passzív dohányzással kapcsolatos ügyben azonban még a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmát kimondó EJEE 3. cikk sérelmét is megállapították.<sup>104</sup> Az Ajkai Timföldgyár egyik vörösiszap-tárolójának 2010. októberi balesete nyomán jelen tanulmány keretei között néhány ipari szennyezéssel kapcsolatos ügy bemutatására kerül sor; az EJEB környezetjogi vonatkozású ítéleteinek listája azonban jóval hosszabb.

Az *Okyay és társai kontra Törökország ügy*<sup>105</sup> három erősen környezetszennyező<sup>106</sup> hőerőművet érint. Az Égei-tengernél található Muğla tartománybeli erőművek bezárását a hazai bíróságok elrendelték, arra mégsem került sor. A jogsértést így az EJEE 6. cikkére alapozta az EJEB (tisztességes tárgyaláshoz való jog), ugyanakkor kitért a riói nyilatkozatra, különösen annak 10. elvére, amely a tájékoztatáshoz való jogon kívül rögzíti a megfelelő igazságszolgáltatási és közigazgatási jogorvoslat igénybevételének jogát is, jelezve, hogy döntése során e tényezőket is figyelembe vette.

A *Taşkin és társai kontra Törökország ügyben*<sup>107</sup> egy ovaciki (İzmir tartomány) aranybánya kapcsán érezték úgy a kérelmezők, hogy környezeti károkat szenvedtek, többek között a robbantások és a munkagépek okozta zajszennyezés, a fairtások és a mérgező anyagok (ciánszármazékok) használata következtében; ráadásul a földrengésveszélyes térség lakói attól tartanak, egy esetleges természeti katasztrófa beláthatatlan természeti károkhhoz vezethet. Ezen ítéletben az EJEB a riói nyilatkozaton kívül a – szintén az ENSZ keretei között létrejött – környezeti kérdések-

<sup>102</sup> 1614 (2003) ET Parlamenti Közgyűlési ajánlás, 9. §. Az említett jogok az EJEE 2., 3. és 8., illetve Első kiegészítő jegyzőkönyvének 1. cikkében szerepelnek. Ezenfelül az EJEB vonatkozó ítélkezési gyakorlatra érinti a véleménynyilvánítás szabadságához illetve a hatékony jogorvoslatához való jogot is (EJEE 10. és 13. cikk). Az említett ajánlás egyébiránt szintén szorgalmazta az egészséges környezethez való jog és a környezetvédelem egyes elemeinek kiegészítő jegyzőkönyvként az EJEE-hez történő csatolását (10. §). A Miniszteri Bizottság azonban ezen ajánlás kapcsán felkérte a CDDH-t (Steering Committee for Human Rights), az Európa Tanács emberi jogi irányító testületét, mondjon véleményt az ajánlásról. A negyvenhat ország (politikai) képviselőiből álló testület 2005. novemberi ülésén (melynek anyagának titkosítását csak 2006 januárjában oldották fel) elvetette a Parlamenti Közgyűlés javaslatát – magyarázatképpen azt is hozzáfűzték, hogy az említett kiegészítő jegyzőkönyvre már csak azért nincs szükség, mert az EJEB így is jól megoldja a feladatot (Miniszteri Bizottság, 2005/186. függelék, 2005. december 16., CDDH, 61st meeting, Final Activity Report, 2. pont). Kiadtak viszont egy, az EJEB addigi ítélkezési gyakorlatát összefoglaló tájékoztatót (Manual on Human Rights and the Environment – Principles Emerging from the Case-Law of the European Court of Human Rights; Miniszteri Bizottság, 2005/186. függelék, 2005. december 16., CDDH, 61st meeting, Final Activity Report, 2. pont).

<sup>103</sup> Lásd EJEB, Environment-related cases in the Court's case law, Factsheet, 2011. január, [http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/0C818E19-C40B-412E-9856-44126D49BDE6/0/FICHES\\_Environnement\\_EN.pdf](http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/0C818E19-C40B-412E-9856-44126D49BDE6/0/FICHES_Environnement_EN.pdf) (2011.04.08.)

<sup>104</sup> EJEB, Florea kontra Románia, 2010. szeptember 14., No. 37186/03.

<sup>105</sup> EJEB, 2005. július 12., No. 36220/97., 51., 75. pont.

<sup>106</sup> A fő problémát a rossz minőségű szén okozta szennyezés és a környék biológiai sokféleségének sérülése jelenti.

<sup>107</sup> EJEB, 2004. november 10., No. 46117/99., 99., 126. pont.

kel kapcsolatos információk jogokról szóló *aarhusi egyezményre*<sup>108</sup> is utal. Bár elismeri, hogy környezeti kérdésekben széleskörű mérlegelési jogkörrel rendelkeznek az államok, a konkrét körülmények mérlegelése nyomán a jelen ügyben többek között megállapította a kérelmezők családi és magánéletéhez való jogának (EJEE 8. cikk) sérelmét.

A *Fadejeva kontra Oroszország ügyben*<sup>109</sup> egy cserepoveci acélgyártó üzem területén található bérlakás lakója a kérelmező. A magas halálozási és megbetegedési rátára figyelemmel az illetékes minisztérium egy kiköltöztetésből és a toxikus anyagok kibocsátásának csökkentéséből álló programot indított el, amely azonban néhány év múlva abbamaradt. Az EJEB itt több kérdésre is tekintettel volt: az orosz kormány például nem mindig szolgáltatta a pontos és hivatalos, a szennyezésekre vonatkozó információkat; habár maga az üzem ma már magántulajdonban van, környezeti kérdésekben az állam felelőssége a megfelelő jogszabályi háttér megteremtése; az üzem továbbá korábban állami kézben volt, és a szennyezés már a kezdetektől fennállt.<sup>110</sup> Mindezekre tekintettel végül megállapította az EJEB az EJEE 8. cikk sérelmét.<sup>111</sup>

A 2010 őszén Kolontár és Devecser térségében történt, emberi és környezeti tragédiát okozó vörösiszap-katasztrófát is érdemes megvizsgálni a fenti ítéletek fényében. Habár a magyar államnak a tragédia bekövetkeztét követő lépései nem vetnek fel emberi jogi aggályokat (tehát nem mulasztották el például a kármentést, nem érkeztek hírek a magántulajdon szükségtelen korlátozásáról), a Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának legutóbbi jelentése<sup>112</sup> értelmében a magyar közigazgatásnak a katasztrófát megelőző engedélyezési illetve ellenőrzési tevékenysége kapcsán feltárt hiányosságok viszont felidézhetik az állam emberi jogi felelősségét is. Amennyiben hazai bírósági és egyéb fórumokon sikerül rendezni a kérdést, az EJEE feltételrendszere értelmében a strasbourgi gyakorlatban nem találkozhatunk majd a vörösiszap-katasztrófa ügyével. Ennek azonban többek között az a feltétele, hogy – nem vitatva, hogy az első számú felelős maga a Magyar Alumínium Zrt. – a magyar állam is levonja a megfelelő következtetéseket.

**3.2. Az Amerikai Államok Szervezete.** A világ legrégebbi ma is működő regionális nemzetközi szervezetén, az Amerikai Államok Szervezetén (AÁSZ) belül már

<sup>108</sup> Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Egyezmény a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréséről a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról), United Nations Economic Commission for Europe, Aarhus, 1998 (2001). Ennek egyébiránt Törökország nem részese.

<sup>109</sup> EJEB, 2005. június 9., No. 55723/00., 12., 88., 89., 134. pont.

<sup>110</sup> Habár az EJEB azt is megjegyzi, hogy figyelembe kell vennie: Oroszország csak 1998-ban csatlakozott az EJEE-hez (vagyis alapvetően csak az ezt követő esetleges jogsértéseket vizsgálhatja).

<sup>111</sup> Vö. Bándi Gyula: International Environmental Law and Hungary, *Iustum, Aequum, Salutare*, 5 (2009) 1., 27-32. o., 29-30. o.

<sup>112</sup> A Jövő Nemzedékek Országgyűlési Biztosának állásfoglalása az Ajkai Timföldgyár területén bekövetkezett vörösiszap katasztrófa építésügyi jogi és hatósági háttere vonatkozásában, 2011. április 7. [http://jno.hu/hu/af/619-2010\\_vorosizsap.pdf](http://jno.hu/hu/af/619-2010_vorosizsap.pdf) (2011.04.09.), továbbá Fülöp Sándor, a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa: *Beszámoló a jövő nemzedékek országgyűlési biztosának 2010. évi tevékenységéről*, Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2011, 188-195. o. [http://beszamolo2010.jno.hu/JNO\\_beszamolo\\_2010.pdf](http://beszamolo2010.jno.hu/JNO_beszamolo_2010.pdf) (2011.04.09.)

1940-ben<sup>113</sup> megszületett az első természetvédelmi egyezmény.<sup>114</sup> Az 1969-es Emberi Jogok Amerikai Egyezményéhez csatolt, egyébként a gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló 1988-as kiegészítő jegyzőkönyv (az ún. San Salvador-jegyzőkönyv) *expressis verbis* tartalmazza az egészséges környezethez való – alapvetően harmadik generációs – jogot is (11. cikk). A második generációs emberi jogokat védő egyéb rendszerekhez hasonlóan e kiegészítő jegyzőkönyv is alapvetően rendszeres országjelentésekre épül, amelyet az Amerikaközi Gazdasági és Szociális Tanács, illetve az Amerikaközi Gazdasági, Szociális és Kulturális Tanács értékel.<sup>115</sup>

Az AÁSZ tevékenységét egy másik szempont miatt is ki kell emelnünk, és ez az őslakosok kérdése.<sup>116</sup> A riói nyilatkozat 22. elve alapján ugyanis az őslakos népeknek és közösségeiknek – ismereteik és hagyományos gyakorlatuk miatt – létfontosságú szerepük van a környezetgazdálkodásban és a fejlődésben. Az államok ezért kötelesek elismerni és támogatni azonosságtudatukat, kultúrájukat és érdekeiket, valamint lehetővé tenni hatékony részvételüket a fenntartható fejlődés elérésében. Az AÁSZ keretei között ezt az elvet az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága (EJAB) kapcsolta össze az emberi jogokkal – többnyire a tulajdonjog és a jogorvoslathoz való jog sérelmét állapítva meg a földjeiktől általában valamely nemzetközi befektető érdekében megfosztott őslakosok javára, mint például a 2005-ös *Yakye Axa őslakos közösség kontra Paraguay ügyben*,<sup>117</sup> ahol a fent említett egészséges környezethez való jogra is hivatkozik az EJAB, habár e tekintetben nem rendelkezik hatáskörrel. A bányászatra és fakitermelésre vonatkozó koncessziókat érintő 2007-es *Saramaka emberek kontra Suriname ügyben*<sup>118</sup> az EJAB még a koncessziós szerződések odaítélését megelőző környezeti hatásvizsgálat készítésére is kötelezte az államot. A nemzetközi környezetjogi elemek egyre szélesebbkörű elfogadottságát mutatja e bíróság ítélkezési gyakorlata is: az őslakos közösségekkel foglalkozó amerikai bírósági gyakorlat egyik leglényegesebb ítéletének számító 2001-es *Mayagna (Sumo) Awas Tingni kontra Nicaragua ügyben*<sup>119</sup> ugyanis még csak az őslakos közösségek érdekében tett *amici curiae* felszó-

<sup>113</sup> Jogelődje, a Pánamerikai Unió keretei között született ez az egyezmény.

<sup>114</sup> Convention on Nature Protection and Wildlife Preservation in the Western Hemisphere (A nyugati félteke természetvédelméről és vadvilágának megőrzéséről szóló egyezmény), Washington, 1940 (1942).

<sup>115</sup> Lásd a Gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló kiegészítő jegyzőkönyv 2. cikkét. Az országjelentéseken felül az amerikai rendszer egyes szakosított szervezetei is – tevékenységi körükön belül – jelentéseket készíthetnek e jogok állapotáról (4. cikk), ezenfelül az országjelentések másolatát kézhez kapó Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága is véleményt nyilváníthat. Bővebben lásd Matthew Craven: The Protection of Economic, Social and Cultural Rights under the Inter-American System of Human Rights, in: *The Inter-American System of Human Rights* (szerk.: David J. Harris – Stephen Livingstone), Oxford, Calendron Press, 1998, 289-321. o.

<sup>116</sup> Vö. Lawrence Watters: Indigenous Peoples and the Environment: Convergence from a Nordic Perspective, *UCLA Journal of Environmental Law and Policy*, (2001/2002) 20., 237-323. o.

<sup>117</sup> EJAB, *Yakye Axa őslakos közösség kontra Paraguay*, merits, rep., costs, 2005. június 17. C sorozat, No. 125., 163. pont

<sup>118</sup> EJAB, *Saramaka People kontra Suriname.*, prel., merits, rep., costs, 2007. november 28. C sorozat No. 172., 214. (9) pont

<sup>119</sup> EJAB, *Mayagna (Sumo) Awas Tingni kontra Nicaragua*, merits, rep., costs, 2001. augusztus 31. C. sorozat No. 79., 83.g., j., k. pont Lásd továbbá Jennifer A. Amiott: Environment, Equality, and

lások közelítettek kifejezetten a környezetvédelmi kérdések felől, hangsúlyozva az őslakosok és a környezet törékeny, de harmonikus, virágzó és mindenekelőtt fenn-tartható kapcsolatát. Az EJAB tehát, úgy tűnik, néhány évvel később ítélkezési gya-korlatában már maga is figyelembe veszi a többek között a riói nyilatkozatban megfogalmazott elveket – a nemzetközi környezetjog térnyerésének újabb bizonyí-tékaként.

#### 4. Összefoglaló gondolatok

A nemzetközi környezetjog nagy utat járt be az elmúlt évtizedekben. Eleinte csak egy-egy eleme bukkant fel, mint például az afrikai élővilág védelmét célzó 1900-as egyezmény, vagy a Trail Smelter-ítélet, a környezeti gondok sokasodása nyomán azonban felgyorsult a jogterület fejlődése is. Ez tükröződik többek között a szokásjogi elemek kialakulásában, ideértve a szokásjog kialakulásához általában szükséges idő rövidülését, a nemzetközi szerződések egyes speciális formáiban, illetve a bírósági döntésekben is.

A tanulmány mindenekelőtt sorra vette a nemzetközi jogi jogforrásokat, kitérve azok nemzetközi környezetjogi jellemzőire. Ezt követően az ENSZ keretei között lezajlott fejlődést tekintette át vázlatosan; jelentőségüknél fogva pedig röviden kitért a nemzetközi környezetjog alapelveire, amelyeket szintén jogforrástani szempontból rendszerez. E tanulmányon belül hangsúlyos szerepet kapott a Nemzetközi Bíróság vonatkozó ítélkezési gyakorlata – bár a területi korlátokra tekintettel csak vázlatos áttekintésre, illetve bizonyos tematikai kiemelésekre vállalkozhattam. A tanulmány mindenesetre kitért a nemzetközi környezetjog két legaktuálisabb ügyére, és arra a megállapításra jutott, hogy a bálnák illetve a San Juan-folyó ügye az egész nemzetközi környezetjogra kiterjedő jelentőséggel bír. Azt ezt követő fejezet két regionális rendszer, az Európa Tanács és az Amerikai Államok Szervezete környezetjogi fejlődését vázolta tömören; hangsúlyos szerepet kaptak itt az érintett nemzetközi szervezetek keretei között működő emberi jogi bíróságok, melyek – saját kereteik között – jelentősen hozzájárultak a nemzetközi környezetjog fejlődéséhez.

A tanulmány szerzőjének álláspontja szerint tehát az elkövetkezendő években-évtizedekben eldől, hogy az egyre növekvő nemzetközi környezetjogi szabályozási és ítélkezési igényt hogyan tudja majd kielégíteni a nemzetközi jog jelenleg hatályos rendszere; a fenti tendenciákra figyelemmel azonban valószínűnek tűnik, hogy a nem túl távoli jövőben strukturális változásokkal találkozhatunk majd.

---

Indigenous Peoples' Land Rights in the Inter-American Human Rights System: Mayagna (Sumo) Indigenous Community of Awas Tingni v. Nicaragua, *Environmental Law*, 32 (2002), 873-903. o.



---

---

## Gratianus és a középkori jogtudomány

Bónis Péter\*

---

A középkori jogtudomány megszületését hagyományosan a XII. századi bolognai egyetemhez kötik.<sup>1</sup> Csakhogy ekkoriban Bolognában még nem létezett egyetem annak XIII. századi értelmében. Amint ezt Giorgio Cencetti, a neves olasz történész megállapította, és a mérvadó olasz jogtörténészek (pl. Manlio Bellomo) is elfogadták megállapításait, a XII. században a bolognai egyetem pusztán egymás mellett létező, egymástól *független scholák összessége* volt.<sup>2</sup> Az universitasok csak később alakultak ki. A XII. század elején még nem léteztek a megszerzett tudást igazoló fokozatok, címek. Bárki nyithatott scholát, ha tekintélye elegendő arra, hogy tanítványokat vonzzon maga köré. Persze ilyen tekintélyre csak kevesen tettek szert, ennek leghatékonyabb biztosítéka az volt, ha maguk is valamely híres mestertől tanultak. Így alakult ki az a folyamatos glosszátori hagyomány és átadott tudásanyag, amely szépen megfigyelhető pl. Irnerius – Bulgarus – Johannes Bassianus – Azo – Accursius esetében.

Gratianus ennek a korszaknak homályba vesző alakja. A jogtörténettudomány hosszú ideje próbálja kideríteni kilétét és művének, a *Decretum*nak a keletkezéstörténetét. Nem érdektelen tehát ennek a XII. századi jogtudósnak és művének részletesebb bemutatása. E tanulmányban elsősorban Gratianus személyére próbálunk koncentrálni, a *Decretum* redakcióiról kialakult viták ismertetése terjedelmi okokból nem lehet most kimerítő.

---

\* Egyetemi tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Tanszék.

<sup>1</sup> A glosszátorok korához a magyar szakirodalomból vö. Pokol Béla: *Középkori és újkori jogtudomány. Az európai jogi gondolkodás fejlődése*, Budapest, Dialóg-Campus, 2008.; Kajtár István: *Egyetemes jogtörténet*. I. Pécs, Dialóg-Campus, 1997.; Gönczi Katalin – Horváth Pál – Stipta István – Zlinszky János: *Egyetemes jogtörténet I-II*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1999, 231-299.; Szabó Béla: Doktor alkotta jog. *Communis opinio doctorum* és más jelenségek, in Szabó Miklós (szerk.): *Ius humanum – Ember alkotta jog*. Műhelytanulmányok. Miskolc, Bíbor, 2001, 111-156.; Szabó Béla: A glosszátorok tanainak uralma az itáliai jogszolgáltatás felett a 13–15. században, *Jogelméleti Szemle* 2007. június.

<sup>2</sup> Giorgio Cencetti: *Studium fuit Bononie*, *Studi Medievali* 7 (1966) 807.: „Esistevano tante societates quanti erano i doctores regentes, i maestri che tenevano scuola e che nel secolo XII erano assolutamente indipendenti l'uno dall'altro.” Manlio Bellomo: *Saggio sull'Università nell'età del Diritto Comune*. Roma, Il Cigno, 1995.

## I. Gratianus személye

Gratianus születésének pontos helyét és idejét nem tudjuk.<sup>3</sup> A legkorábbi forrás, Boncompagnus de Signa Rhetoricája szerint, amely a XIII. század első harmadában (1235 körül) íródott, Gratianus Orvietóból származott (Gratianus de Urbeveteri).<sup>4</sup> E század végén egy másik krónikás, a huzamosabb ideig Rómában tartózkodó, de a sziléziai Troppauból származó Martinus Polonus már az Orvietóhoz egyébként elég közeli Chiusi városát jelöli meg Gratianus születési helyéül.<sup>5</sup> A XIV. századi krónikás Johannes Columna szerint Gratianus „ex oppido Carraria prope Ficullas” származott.<sup>6</sup> Johannes Trithemius szerint toszkán volt, a későbbi szerzők pedig valamely korábbi krónika megállapítását veszik át.

Nem tudjuk, hogy a Johannes Columna által említett Carraria nevű helység hol helyezkedett el. Bizonyos, hogy 1242-ben Orvieto egyik városrészét La Carrara-nak hívták, de hogy ez a városrész egy évszázaddal korábban is létezett-e, nem tudjuk. Minthogy Ficulle 13 km-re fekszik Orvietótól, és 23 km-re Chiusi-tól, Seckel szerint

<sup>3</sup> Gratianusról alapvető Enrique De León: La biografía di Graziano, in: *La cultura giuridico-canonica medioevale. Premesse per un dialogo ecumenico*, a cura di E. De León - N. Álvarez de las Asturias, Milano, Giuffrè, 2003, 89-107.; Carlos Larrainzar: La ricerca attuale sul "Decretum Gratiani", i.m., 45-88.; Stephan Kuttner: The father of the science of canon law, *The Jurist* 1 (1941) 2-19.; Peter Landau: Gratians Arbeitsplan, in: *Iuri canonico promovendo: Festschrift für Heribert Schmitz zum 65. Geburtstag*, Regensburg, Pustet, 1994, 691-707.; Peter Landau: Neue Forschungen zu vorgratianischen Kanonensammlungen und den Quellen des gratianischen Dekrets, *Ius Commune* 11 (1984) 1-29.; Peter Landau: Quellen und Bedeutung des gratianischen Dekrets, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 52 (1986) 218-235.; Carlos Larrainzar: El borrador de la "Concordia" de Graciano: Sankt Gallen, Stiftsbibliothek MS 673 (=Sg), *Ius Ecclesiae* 11 (1999) 593-666.; Carlos Larrainzar: El Decreto de Graciano del código Fd (=Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale "Conventi soppressi" A. I. 402). In memoriam Rudolf Weigand, *Ius Ecclesiae* 10 (1998) 593-666.; Carlos Larrainzar, Le radici canoniche della cultura giuridica occidentale, *Ius Ecclesiae* 13 (2001) 23-46.; Charles Munier: *Les sources patristiques du droit de l'église du VIII<sup>e</sup> au XIII<sup>e</sup> siècle*, Mulhouse, Salvator, 1957.; Diego Quaglioni: Graziano, *Dizionario Biografico degli Italiani* 50 (2002) 1-6.; Adam Vetulani: *Sur Gratien et les décrétales*, Aldershot, Ashgate, 1990.; Anders Winroth: *The Making of Gratian's Decretum*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.; Anders Winroth: The two recensions of Gratian's Decretum, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung* 83 (1997) 22-31.

<sup>4</sup> Augusto Gaudenzi (ed.): Boncompagni Rhetorica Novissima, in: *Bibliotheca Iuridica Medii Aevi*, Bononiae, Soc. Azzoguidana, 1892, II 253.

<sup>5</sup> Paul Weiland (ed.), Martini Chronicon pontificum et imperatorum, in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, 22. kötet, Hannoverae, Hahn, 1873, 469.

<sup>6</sup> Johannis Columna: De viris illustribus, in: Mittarelli-Costadoni: *Annales Camaldulenses Ordinis Sancti Benedicti, quibus plura interferuntur tum ceteras Italico-monasticas res, tum historiam ecclesiasticam remque diplomaticam illustrantia*, I-IX, Venetiis 1755-1773, III 324: „Gratianus monachus abbatis Montis Orbetani diocesis Urbevetae ex oppido Carraria prope Ficullas, homo studiosissimus fuit. Hic presbyter et monachus existens librum Decretorum per diversa volumina sparsum in unum recollegit et dicta reducit. Et cum opus sic compositum summo vellet Pontifici praesentare, nec per se ipsum posset habere ingressum quia monachus et pauper erat, cuidam magno praelato adhaesit, qui librum respiciens et insipiens pauperuli monachi sibi librum attribuens, librum Summo Pontifici praesentavit, attribuens sibi opus. Quod cum Gratianus percepisset, cum magna instantia introductione alterius, Papae se fecit praesentari... et facta diligenti examinatione et veritate inventa, quod opus tam utile et proficuum Ecclesiae Dei Gratianus ediderat, et per summum pontificem generaliter approbatum, facto quoque mandato, ut per omnes scholas universaliter legeretur, ipsum ad episcopatum clusinum promovit, in quo multa scribens et dictans diem clausit extremum.”

mindkét város magának követelhetette az említett helységet, így az említett krónikák összeegyeztethetőek lennének.<sup>7</sup> A korai summák azonban nem említik Gratianus születési helyét, a *Summa Parisiensis* is csak annyit árul el, hogy Gratianus Itáliából származott.<sup>8</sup> Ez az egyetlen biztos tény, amit születésének helyéről állítani lehet, és bár nagyon is indokolt szülővárosát Orvieto környékén keresni, e feltételezést igazolni nem lehet. Gratianus születésének idejéről sincsenek pontos adataink. Ha a *Decretumot* 1140 körül írta, és ha 1143-ban egy velencei perben még aktív szerepet játszott, akkor mindenképpen a négy doktor kortársa volt, bár Bulgarusnál valamivel idősebb, Irneriusnál pedig több évtizeddel fiatalabb lehetett. Természetesen nem tudjuk, hogy Gratianus hány éves korában állította össze a *Decretumot*, így születésének idejére vonatkozóan is csak feltételezésekre vagyunk utalva.

Gratianus családi körülményeit nem ismerjük. Talán nem származott különösebben előkelő családból, mert akkor a nevén kívül más is fennmaradt volna róla, de nagyon szegény körülmények közül sem származhatott, mivel tanult, képzett volt, bár nem tudjuk, hogy hol sajátította el a *Decretum* megszerkesztéséhez szükséges ismereteket. Talán egy kolostori iskolában tanult, de mindenképpen bizonyos, hogy műve megírásához szüksége volt egy alapvető könyvtárra, amelyben megvoltak azok a munkák, amelyeket a *Decretum* megírásához felhasznált.

Gratianusnak tehát valamiképpen kötődnie kellett valamely kolostorhoz, kolostori iskolához, könyvtárhoz.<sup>9</sup> E tekintetben a legrégebbi forrás Odofredus, aki szerint Gratianus a *Decretum* megírása idején a bolognai Szt. Félix és Nábor kolostorban tartózkodott.<sup>10</sup> Az 1260 körül író Odofredus nem mondja meg, hogy ezt az állítását mire alapozza, tudósításai nem mindig megbízhatóak. Másrészt Odofredus mellékesen odavetett mondata többféle értelmezésre ad lehetőséget. Arról van szó, hogy Gratianus ideiglenesen, a *Decretum* megírása idején abban a kolostorban tartózkodott, vagy pedig arról, hogy Gratianus rendszeresen ebben a kolostorban dolgozott, tevékenykedett, működött? Odofredus azt sem mondja meg, hogy Gratianus milyen minőségben tartózkodott ott, a kolostor tagjaként vagy csak vendégként, az ottani közösség tagja volt, vagy talán csak a könyvtárat használta? Wilhelmus de Pastrengo szerint csak vendég volt, a XIV. századi veronai származású bolognai jogtanár szerint nem a bolognai Szt. Félix és Nábor, hanem a ravennai Classe bencés kolostorának volt a tagja.<sup>11</sup> Noonan szerint azonban Gratianus Ravennához való kötése nem meggyőző. Szerinte a téves adat úgy

<sup>7</sup> Emil Seckel: Über neuere Editionen juristischer Schriften aus dem Mittelalter, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung* 21 (1900) 328-323.

<sup>8</sup> Terence McLaughlin: *The Summa Parisiensis on the Decretum Gratiani*, Toronto, The Pontifical Institute of Medieval Studies, 1951, ad D. 18.

<sup>9</sup> Erdő Péter: *Az egyházjog forrásai*, Budapest, Szent István Társulat, 1998, 165-169

<sup>10</sup> Odofredus, *Lectura in D. 12.1.1., de rebus creditis*, l. *bene est* (Lugduni 1550, fol. 12va): „Dicimus rubricas non esse authenticas, quia alii fecerunt textum, scilicet ss. patres, alii rubricas, ut magister Gratianus, qui stabat ad monasterium S. Felicis.”

<sup>11</sup> Wilhelmus de Pastrengo: De viris illustribus, in: Mittarelli-Costadoni, i.m., III 323.: „Gratianus monachus monasterii de Classe quod prope Ravennam est... Bononiae apud s. Felicem commorans decretorum librum composuit, qui toto orbe insignis habetur.”

keletkezett, hogy Robert de Torigny (1110-1186) kétes értelmű tudósítását, amely arról szól, hogy Gratianus Chiusi püspöke volt, azt Gratianus szülővárosának tekintve előbb Martinus Polonus vette át, majd Gervasio Riccobaldi művében lett Chiusiból (latinul: Clusa) Classe, és Gratianust így hozták Ravennával kapcsolatba.

1433 körül neve egy másik bolognai kolostorral kapcsolatban is felmerül. Brompton krónikája szerint Gratianus a S. Procolo bencés kolostor lakója volt.<sup>12</sup> Johannes Trithemius<sup>13</sup> is bencésnek mondja, de a Decretumban a paleáktól eltekintve mindössze egyetlen idézetet találunk Szt. Benedek regulájából.<sup>14</sup> A Gratianus bencés voltáról szóló XIV. századi forrás nagyon távol van a Decretum szerzőjének korától, és egyébként is nagyobb megbecsülést várhatnánk el egy benedekrenditől Szt. Benedek regulája iránt.

Gratianus kamalduli voltáról szóló híradások még későbbiek. A kamalduli rend történetének megírása során Mittarelli fedezte fel, hogy az Odofredus által említett Szt. Félix és Nábor kolostor 1113-ból és 1153-ból származó dokumentumok szerint kamalduli volt.<sup>15</sup> A közbeeső időszakról azonban az adatok hiányoznak, azt nem tudjuk biztosan, hogy Gratianus idején is kamalduli volt-e ez a kolostor, ezért egyáltalán nem igazolt, hogy Gratianus maga is kamalduli volt.

Johannes Columna az előbbi forrásoktól teljesen különbözően tudósít 1335-ben. Szerinte Gratianus az Abbazia di San Nicolò al Monte Orvietano kolostor szerzetese volt Ficulle községben. A Decretumot itt készítette el. Az elkészült művet be akarta mutatni a pápának, de – a krónikás elbeszélése szerint – „quia monachus et pauper erat”, nem nyert bebocsátást a pápa elé. Ezért egy prelátus közbenjárását vette igénybe, aki azonban ahelyett, hogy Gratianus érdekeit képviselte volna, magát adta ki a Decretum szerzőjének. A Gratianus szerzői jogait bitorló pap álnokságára azonban hamar fény derült, III. Jenő pápa a csaló papot megbüntette, a Decretumot jóváhagyta és kihirdette, Gratianust pedig munkájának jutalmául Chiusi püspökévé nevezte ki.

Hogy Gratianus Chiusi püspöke volt, elég korán feltűnő állítás. Az 1162 és 1184 között író Robert de Torigny, Mont Saint-Michel apátjának tudósítását több 1180 körülre datálható kézirat is alátámasztja.<sup>16</sup> A Chiusi püspökök névsora azonban elveszett, így az állítást sem megcáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk. Robert de Torigny azonban jogtörténeti tekintetben nem túl megbízható ismeretforrás, elegendő itt az Irneriusszal kapcsolatos állításaira utalni.

A középkori szóhasználatban gyakori a „magister Gratianus” kifejezés. A „Sicut vetus testamentum”<sup>17</sup> summa magister operisről beszél, Stickler pedig Gratianust

<sup>12</sup> *Historiae anglicanae scriptores decem*, London 1652, II 2388.

<sup>13</sup> Johannes Trithemius: *De scriptoribus ecclesiasticis*, Parisiis 1493, fol. 85r

<sup>14</sup> Stephan Brechter: Die Regula Benedicti im Decretum Gratiani, *Studia Gratiana* 2 (1954) 3. (A palea olyan szövegrész a Decretumban, amely a hagyomány szerint nem Gratianustól, hanem tanítványától, Paucapaleától származik.)

<sup>15</sup> Mittarelli-Costadoni, i.m., III 307.

<sup>16</sup> Rudolf Weigand: Frühe Kanonisten und ihre Karriere in der Kirche, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung* 101 (1990) 153.: Paris, B. N. lat. 3884, fol. 15vb: „Concordia discordantium canonum iuxta determinationem Gratiani episcopi que in duas partes principaliter est divisa.”

<sup>17</sup> Noonan ezt a summát tekinti Paucapalea művének, és nem a Schulte által kiadott summát. Ld. Noonan, J. T.: The True Paucapalea?, in: *Proceedings of the Fifth International Congress of Medieval*

„theologiae magister”-nek tekinti.<sup>18</sup> Valószínű, hogy a „magister” kifejezés arra utal, hogy a szóbanforgó személynek tanítványai voltak. Hogy Gratianus pontosan mit tanított és hol, nem tudjuk. Hogy Decretumát tankönyvnek szánta-e vagy sem, szintén nem tudjuk, bár valószínű. Az azonban bizonyos, hogy ha Gratianust jogtanárnak tekintjük, akkor Irneriust még inkább annak kell tekintenünk.

Gratianus, Irneriushoz és a négy doktorhoz hasonlóan peres ügyekben is aktív lehetett. 1143-ban Goizo, pápai legátus Velencében a trevisói püspök felett ítélkezve magister Walfredustól, Gratianustól és a páviai Mózesztől, a későbbi ravennai érsektől kért véleményt.<sup>19</sup> Bár Gratianus itt nem magisterként szerepel, és maga a név elég gyakori volt, talán feltételezhetjük, hogy az itt szereplő Gratianus azonos a Decretum legalább egy részének a szerzőjével.

Ki volt tehát Gratianus? Erre a kérdésre talán sohasem tudunk teljes egyértelműséggel válaszolni. Noonan szerint nem bizonyított, hogy püspök volt, sem az, hogy teológiát tanított, sem az, hogy valamely monasztikus rend tagja volt. Csak annyi bizonyos, hogy a Decretum legalább egy részének ő volt a szerzője, valamint, hogy a négy doktor kortársa volt. Működése a négy doktor tevékenységéhez hasonlít leginkább. Gratianust tévedés lenne Irneriushoz hasonlítani, hiszen őt Irnerius több évtizeddel megelőzte.

## II. A Decretum szerzősége

**1. A Decretum redakciói.** A Corpus iuris canonici legterjedelmesebb részét alkotó Decretum – eredeti címén *Concordia discordantium canonum* – szerzőségét a hagyomány és a történelmi kútfők túlnyomó többsége a XII. századi Itáliában élő, a négy doktor kortársának számító Gratianusnak tulajdonítja, ugyanakkor sem a források, sem a szakirodalom nem egységes annak megítélésében, hogy milyen és mekkora volt Gratianus szerepe e mű megalkotásában. A tudományos vizsgálódás súlypontja nem is annyira Gratianus személyére, mint az általa alkotott műre helyeződik. Amit Gratianus személyéről biztosan tudunk, az lényegében egy mondatban összefoglalható, ezért műve alapján próbálunk közelebb férkőzni Gratianus alakjához.

A kánonisták már régóta tisztában vannak azzal, hogy a Decretum nem teljes egészében Gratianus alkotása. Már a Summa Parisiensis is arról beszél, hogy a bolognai magisterek bizonyos kiegészítéseket eszközöltek Gratianus művén<sup>20</sup>, a paleákról pedig mindig is köztudomású volt, hogy nem Gratianustól származnak. A modern kutatás feladata ezért lényegében abban áll, hogy megállapítsa Gratianus

---

*Canon Law*, Salamanca, 21-25 September 1976, Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1980, 157-186.

<sup>18</sup> Alfons Maria Stickler: *Historia iuris canonici latini*. Institutiones academicae, I Historia fontium, Torino: Apud Custodiam Librariam Pont. Athenaei Salesiani, 1950, 202.

<sup>19</sup> Andrea Gloria: *Codice diplomatico padovano dall'anno 1101 alla pace di Costanza*, I, Venezia 1879, 313.

<sup>20</sup> Summa Parisiensis, ad C. 35 qu. 2-3 c. 21.: „Magistri Boloniensis... alium paragraphum, correctionem apposuerunt.” (A Summa Parisiensis a Decretumnak a francia-rajnai dekretista iskolák valamelyikében 1160 és 1170 között keletkezett összefoglaló, tankönyvszerű magyarázata.)

hozzájárulásának mértékét, a szöveg redakcióinak számát, és azonosítsa azok kéziratait. Ha nem is mondhatjuk, hogy kutatási eredményei minden tekintetben elfogadhatóak, ezeket a feladatokat A. Winroth<sup>21</sup> oldotta meg, elsősorban nagy részben A. Vetulani<sup>22</sup> és Weigand<sup>23</sup> kutatásaira támaszkodva. Kutatásait többen különféle feltevésekkel egészítették ki (Larrainzar, Lenherr, Pennington).

Bár a kéziratok alapján immár általánosan elismert tény, hogy a Decretum nem egyszerre papírra vetett alkotás, hanem több redakciója vagy legalábbis szövegváltozata volt, a kéziratok értékelésében azonban a vélemények megoszlanak, és két ellentétes álláspont különböztethető meg.

Winroth véleménye szerint a Decretumnak két redakciója volt, amely két különböző személynek tulajdonítható. A két különböző szerzőt Winroth Gratianus I-nek és Gratianus II-nek nevezi. Szerinte az első redakció 1139 után keletkezett, a második redakció pedig 1158-ra készült el.

Ezzel ellentétes Larrainzar felfogása, aki szerint a Decretum több lépésben keletkezett. A mű legelső változatát a St. Galleni Apátságban őrzött Ms. 603 jelzetű kézirat (*Sg*) tartalmazza. A firenzei Nemzeti Könyvtárban őrzött Conv. Soppr. A.I.402 jelzetű kézirat (*Fd*) lenne a következő változat (*Concordia*). E kéziratot Larrainzar szerint maga Gratianus egészítette ki a kézirat margójára írt magyarázatokkal, bővítésekkel. Az *Fd* felhasználásával Gratianus alkotta meg tehát a Decretumot, amelyet még többször kiegészítettek, többek között az ún. paleákkal. Larrainzar szerint a Decretum végső változatának elkészítése 1160 körülre tehető.

Larrainzar és Winroth között főként két kézirattal kapcsolatban bonatkozott ki a vita. Az egyik ilyen kódexet a Firenzei Nemzeti Könyvtár őrzi a Conv. Soppr. A.I.402 jelzet alatt, amelyet a szakirodalomban Weigand nyomán *Fd* rövidítéssel jelölnek.<sup>24</sup> Ez a kódex a szöveg margóján számos olyan kiegészítést, javítást tartalmaz, amely a második redakció szövegével egyezik. E tényt a kutatók többféleképpen értelmezik. Carlos Larrainzar szerint az *Fd* nem egyszerűen egy az első redakció kéziratai közül, hanem a szövegbeli kiegészítéseket, javításokat maga Gratianus illetve az irányítása alatt dolgozó írnokok vezették rá a kódex lapjaira. Az *Fd* e feltételezés szerint Gratianus eredeti szerzői példánya volt, amelyen végigkövethetjük a második redakció kialakítását. Az *Fd*-t tehát a Decretum második redakciója egyetlen hiteles példányának kellene tekintenünk.

Winroth ellentétben Larrainzar állításaival nem ismeri el, hogy az *Fd* Gratianus eredeti szerzői példánya lenne. Szerinte a javítások nem az 1140-es évekből erednek, nem felelnek meg teljes mértékben a második redakció szövegének,

<sup>21</sup> Winroth: *The Making of Gratian's Decretum*, i.m.

<sup>22</sup> Vetulani: i.m.; Jean Gaudemet: Adam Vetulani et le Décret de Gratien, *Revue historique du droit français et étranger* 69 (1990) 394-399.

<sup>23</sup> Főként Id. Weigand: Chancen und Probleme einer baldigen kritischen Edition der ersten Redaktion des Dekrets Gratians, *Bulletin of Medieval Canon Law* 22 (1998) 53-75.; Rudolf Weigand: Zur künftigen Edition des Dekrets Gratians, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung* 83 (1997) 32-51.

<sup>24</sup> Larrainzar: *El Decreto de Graciano*, i.m. Cáfolata: Winroth, A.: Le Décret de Gratien et le manuscrit florentin. Une critique des travaux de C. Larrainzar sur Gratien I, *Revue de droit canonique* 51/2 (2001) 211-231

ezenkívül két másik kódexben (Aa és Bc)<sup>25</sup> is fellelhetők különféle javítások. Semmi sem igazolja, hogy a firenzei kódexen maga Gratianus dolgozott volna. Az Fd-n eszközölt javítások, megjegyzések nem Gratianus tollából erednek, hanem pusztán arról van szó, hogy az első redakció immár elavult szövegét a középkorban szokásos módon a második redakció textusához igazították. Mivel a középkorban a pergamen előállítása különösen költséges volt, a középkori könyvhasználók igyekeztek a pergament például vakarással újrafelhasználhatóvá tenni, vagy az elavult szövegvariánst kiegészítésekkel korszerűsíteni. Az Fd esetében is erről van szó, a kódex használója összevetette szövegét a második redakció kézírataival, és az eltéréseket a margón jelölte. Az Fd tehát nem Gratianus szerzői példánya, hanem az első redakciónak a második redakció alapján korrigált változata.

Még érdekesebb kérdéseket vet fel a St. Galleni Apátságban őrzött Ms. 603 jelzetű kézirat (*Sg*), amely egyébként már régóta ismert. Az *Sg* főként abban különbözik az első redakció kézírataitól, hogy distinctiókat nem tartalmaz, hanem csak 33 causát. Az első causa szerkezete azonban sajátos: egy causába sűrítve tartalmazza a 27-101. distinctiókat, tehát ebből a kéziratból végsősoron csak az 1-26. distinctiók hiányoznak, amelyek főként a jog felosztásáról és forrásairól szólnak.

Más tekintetben is eltér az *Sg* az első redakció kézírataitól. Kevesebb római jogi idézetet tartalmaz, szövege rövidebb, egyszerűbb, mint az első redakció. Carlos Larrainzar mellett érvel, hogy az *Sg* megelőzi az első redakciót, és az első redakció fennmaradt vázlatának tekinthető. Szerinte Gratianus *Decretuma* eredetileg csak causákból állt, a distinctiók csak a későbbi redakciók során tűntek fel.<sup>26</sup>

A kutatók nagy része azonban másként vélekedik. Winroth és Titus Lenherr szerint Larrainzar érvei nem meggyőzőek. Az *Sg* az első redakció szövegével egyező módon utal az 1139-ben megrendezett II. lateráni zsinat 28. kánonjára, így az *Sg*, (éppen úgy, ahogyan az első redakció sem) datálható 1139 előttre. Sokkal inkább megalapozott az a vélemény, hogy itt az első redakció transformatiójáról van szó. Winroth és Lenherr elutasítják Larrainzar érveit, és álláspontjuk szerint a *Decretum* legkorábbi fennmaradt első változata 1139-re készült el, azt megelőző vázlatról nincsen tudomásunk.<sup>27</sup>

**2. A redakciók keletkezésének ideje.** Mikorra datálhatjuk tehát a *Decretumot*? Egyértelmű, hogy az első redakció nem datálható 1139 előttre, mivel a II. lateráni zsinat rendelkezéseire ez a redakció is utal.<sup>28</sup> Az első redakció a második redakció terjedelmének mintegy a fele, ezért ekkora mű elkészítéséhez bizonyosan több évre volt szükség. Hogy mikor fogott bele Gratianus a munkába, nem tudjuk, erre

<sup>25</sup> Aa = Admont, Stiftsbibliothek 23 et 43; Bc = Barcelona, Archivo de la Corona de Aragón, Ripoll 79

<sup>26</sup> Carlos Larrainzar: El borrador de la 'Concordia' de Graciano: Sankt Gallen, Stiftsbibliothek MS 603 (=Sg), *Ius Ecclesiae* 11 (1999) 593-666. Cáfolata: Anders Winroth: Le Décret de Gratien et le manuscrit florentin. Une critique des travaux de C. Larrainzar sur Gratien II, a szerző honlapján.

<sup>27</sup> Kenneth Pennington: Winroth, The Making of Gratian's Decretum (recension), in *Speculum* 78 (2000) 294-297.

<sup>28</sup> Winroth, i.m. 140.: „The earliest possible date for the completion of the first recension is, hence, 1139.”

vonatkozóan a Decretumból következtetéseket nem tudunk levonni. Noonan szerint 1130-nál korábbra visszamenni pusztán találgatás. A C. 2 q. 6 p. c. 31-ben foglalt fellebbezési formula sem teszi lehetővé a datálást.<sup>29</sup>

Ha az első redakció 1139 körül íródott, mikor készült el a második redakció? A kérdésre nehéz egyértelmű választ adni, mert különféle hozzátoldások még az 1150-es években is születtek.<sup>30</sup> Bizonyos, hogy 1158-ban már elkészült a második redakció, mert belőle idéz Petrus Lombardus híressé vált Sententiáiban. Egy 1150-ben írásbafoglalt ítélet<sup>31</sup> arra utal, hogy talán már 1150-ben közkézen forgott a második redakció, bár e forrás nem feltétlenül megbízható.

**3. Gratianus szerzőségének kérdése.** A datálás kérdésével szorosan összefügg a szerzőség kérdése. Winroth két egymástól különböző szerző két redakciójáról beszél, Larrainzar viszont a több lépésben készülő mű koncepcióját részesíti előnyben, amelyen még az 1160-as években is dolgoztak.<sup>32</sup> Winroth – mint láttuk – a két szerzőt a Gratianus I. és a Gratianus II névvel jelöli, Gratianus I alatt értve az „igazi” Gratianust, akitől a mű eredeti elképzelése és az első redakció ered, és akinek a neve szerint valóban Gratianus volt, míg a második redakció szerzője, vagyis Gratianus II valódi nevét, kilétét nem ismerjük. Azt a feltételezést, hogy a két redakció két különböző személytől ered, Winroth arra alapozza, hogy a két redakció szerzőjének a római joggal szemben elfoglalt álláspontja, a római jogban való jártasságának foka homlokegyenest eltérő. Ez a különbség olyan nagy mértékű, hogy lehetetlen egyetlen személyt látni mindkét redakció mögött. Pennington e tekintetben óvatosabb. Noha elismeri a két redakció jelentős különbségeit, mégsem tartja valószínűnek, hogy a korai dekretisták említés nélkül hagyták volna, hogy egy Gratianus tekintélyével összemérhető szerző dolgozta át a Decretumot.<sup>33</sup> A korai summák, így például a Summa Parisiensis inkább arról beszélnek, hogy Gratianus művét a bolognai magisterek egészítették ki. Ezek a megjegyzések inkább arra utalnak, hogy a Decretum átdolgozásában többen is szerepet vállaltak, akik Gratianusnál járatosabbak voltak a római jog irodalmában. A C.16 qu. 3 p.c. 15-nél kifejezetten egy legista hozzájárulását kell feltennünk, aki a Glossa Palatina szerint Jacobus volt.<sup>34</sup>

Kétségtelen, hogy a Decretum első redakciója nem tanúskodik magas szintű római jogi műveltségről. Persze ugyanez elmondható a Decretum végső változatáról is, amely szintén visszafogott e tekintetben. Ebből azonban tévedés lenne Winroth-hoz hasonlóan olyan következtetéseket levonni, hogy Gratianus I

<sup>29</sup> Emil Friedberg: *Corpus Iuris Canonici*. Editio Lipsiensis secunda post Aemilii Ludovici Richter, I Decretum magistri Gratiani, Leipzig 1879, 477.: „Ego A. sanctae Reginae ecclesiae minister licet indignus contra sententiam domini Gualterii sanctae Rauennatis ecclesiae archiepiscopi iniuste in me latam pridie Kal. Magi Anno incarnationis Domini MCV. feria quarta, Romanam sedem appello.”

<sup>30</sup> Winroth, i.m. 144.: „Both recensions of the Decretum were completed in Bologna within the comparatively short timespan between 1139 and, at the very latest, 1158.”

<sup>31</sup> Paul Nardi: Fonti canoniche di una sentenza del 1150, *Studia Gratiana* 29 (1998) 661-670.

<sup>32</sup> Carlos Larrainzar: La formación del Decreto de Graciano por etapas, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung* 76 (2001) 67-83.

<sup>33</sup> Pennington: i.m. 294-297.

<sup>34</sup> Glossa Palatina, ad C. 16. q. 3 d. p. c. 15.: s. v. *non potest* (Vat. Pal. Lat. 658, fol. 59ra): „Dicitur enim quod dominus Iacobus interposuit has leges.”



római joggal szembeni tartózkodó álláspontja tulajdonképpen arra vezethető vissza, hogy az 1130-as években a római jogot tudományos színvonalon egyáltalán nem művelték, Bolognában nem oktatták, és Irnerius sem volt a római jog tudományos művelésének első képviselője. Minthogy a római jogot Winroth szerint az 1130-as években nem művelték, Gratianus I sem tartotta azt fontosnak.

Amint erre Kenneth Pennington is rámutat, Winroth e feltételezései ellentétben állnak a történeti tényekkel.<sup>35</sup> 1076 óta dokumentálható a Digesta és a római jog ismerete különféle perekben. Egy 1107-ben Rómában lezajlott per a felek magas szintű római jogi műveltségéről tanúskodik, amelyet gyakorlati célok érdekében fel is használtak.<sup>36</sup> Különösen a felperes egyházi jogi személy jogi képviselőjének érvei tükrözik vissza a római jog alapos ismeretét. A római kúriában a XII. század elejére már a római jog ismerete elengedhetetlenné vált. A római egyház kancellárja Haimericus maga kéri fel Bulgarust a római perjog összefoglalására, aki ennek a felkérésnek igen magas színvonalat képviselő munkában tesz eleget. A littera Bononiensis elkészítése (vagyis a Corpus iuris civilisnek a bolognai oktatásban használt változata) is komoly tudományos színvonalat feltételez, amelynek elkészítését éppen a római jog elterjedése motiválhatta. Landulfus iunior és mások Irneriust magisterként említik, amely a bizonyított gyakorlati tevékenysége mellett arra utal, hogy a római jog oktatásának megkezdése az ő nevéhez köthető. Ezek a tények Pennington szerint arra utalnak, hogy az 1130-as években a római jog művelésének színvonala sokkal magasabb szintet ért el, mint azt Winroth feltételezi.

Winroth legutóbbi cikkében a Decretum és a Panormia római jogi szakaszait vetette össze. Megállapította, hogy a Decretum első redakciójából lényegében hiányoznak a Panormiában szereplő római jogi szövegek.<sup>37</sup> Gratianus bizonyíthatóan felhasználta Yves de Chartres Panormia című művét a Decretum összeállításához, de a római jogi részeket mellőzte belőle. Winroth Gratianus eljárásának indokául pusztán annyit tud felhozni, hogy szerinte Gratianus római jogi ismeretei a kor színvonalán állottak, de mivel a római jog művelése ekkor még igen alacsony színvonalon állt, Gratianus sem tudott volna több római jogi elemet felvenni a Decretumba. E magyarázat mondvacsinált és elégtelen.

A Panormia több mint három évtizeddel korábban keletkezett a Decretumnál. A Panormia a római jogi ismereteknek több mint három évtizeddel korábbi színvonaláról tanúskodik. Gratianus azonban még ezeket sem alkalmazza. Gratianus római jogi ismeretei még az 1090-es évek második felében megszokott színvonalat sem érik el, ami nem éppen hízogó kijelentés egy 1130-as években alkotó jogi szakíró tudományos színvonalára nézve. Két, egymást kizáró

<sup>35</sup> Kenneth Pennington: The Birth of the Ius commune: King Roger II's Legislation, *Rivista Internazionale di Diritto Comune* 17 (2006) 1-40.; Kenneth Pennington: The „Big Bang”: Roman Law in the Early Twelfth-Century, *Rivista Internazionale di Diritto Comune* 18 (2007) 43-70

<sup>36</sup> Antonio Padoa Schioppa: Le rôle du droit savant dans quelques actes judiciaires italiens des XI<sup>e</sup> et XII<sup>e</sup> siècles, in: *Confluence des droits savants et des pratiques juridiques*. Actes du Colloque de Montpellier (12-14 décembre 1977), Milano 1979, 341-371

<sup>37</sup> Anders Winroth: Roman Law in Gratian and the Panormia, in: *Bishops, Texts and the Use of Canon Law Around 1100: Essays in Honour of Martin Brett*. Edited by Bruce C. Brasington and Kathleen G. Cushing., Aldershot, Ashgate, 2007, 183-188

feltételezés lehetséges tehát: Gratianus pusztán saját személyes képzetlenségéből eredően nem ismerte a római jogot, vagy pedig szándékosan hagyta figyelmen kívül azt. A Panormia római jogi részeit az utóbbit támasztja alá.

Véleményem szerint éppen a Panormia elemzése bizonyítja azt, hogy Gratianus szándékosan járt el. Gratianus viselkedésének oka véleményem szerint az 1130-as években megtartott zsinatok rendelkezéseiben van. Az 1130-as clermonti, az 1131-es reimsi, az 1135-ös pisai és az 1139-es lateráni zsinat megtiltotta a szerzeteseknek, hogy a római jog művelésével foglalkozzanak.<sup>38</sup> Ha elfogadjuk azt a nem mindenki által elfogadott véleményt, hogy Gratianus szerzetes volt, akkor azt kell mondanunk, hogy Gratianus az 1130-as években tulajdonképpen illegális tevékenységet folytatott volna a római jog Decretumba való felvételével. Ő mint szerzetes köteles volt engedelmeskedni a zsinat rendelkezéseinek, de még ha nem is volt szerzetes, akkor is bizonyára figyelembe vette azt a római jog elleni hangulatot, amely az idézett zsinatok rendelkezéseiben megnyilatkozik. Szándékos volt tehát Gratianus magatartása, mert bár kényszeredetten, de lényegében az említett rendelkezéseknek engedelmeskedett, és ezért a római jogi elemek viszonylagos hiánya semmiképpen sem tudható be Gratianus jogi műveletlenségének. Ez a római jog ellenes hangulat később enyhült, és a XII. század végére már a római jog erőteljes alkalmazása volt az aktuális irányzat. A Decretum második redakciója már e felfogás előfutára volt. Valószínűleg ennek már nem is a szerzetes Gratianus volt a szerzője, hanem olyan világiak vagy világi klerikusok, akiket már nem kötött a római jog művelésének tilalma.

---

---

<sup>38</sup> Robert Somerville: Pope Innocent II and the Study of Roman Law, in: *Papacy, Councils and Canon Law in the 11<sup>th</sup>-12<sup>th</sup> Centuries* (Collected Studies 312) Aldershot, Ashgate, 1990, 105-114

---

## **A kölcsönzött munkavállalók szakszervezeti jogai**

**Kártyás Gábor<sup>\*</sup>**

---

**a**z atipikus munkaviszonyok körében sajátos helyet foglal el a munkaerő-kölcsönzés. Azzal, hogy ebben a jogviszonyban nem egy, hanem két munkáltató áll kapcsolatban a munkavállalóval, merőben eltérő konstrukció jött létre a hagyományos munkaviszonyhoz képest. Mégis, a tényleges munkavégzés körülményeit tekintve alig tudnánk megkülönböztetni egy azonos munkahelyen dolgozó kölcsönzött és belső – hagyományos munkaviszonyban foglalkoztatott – munkavállalót. Mindketten szigorú alárendeltségben, a munkáltató utasításai szerint dolgoznak, munkaidő-beosztásuk, munkaeszközeik, munkakörnyezetük azonos. A tényleges helyzet alapvető hasonlósága és a jogi konstrukció gyökeres különbsége a kutató számára sok érdekes ellentmondást, kihívást szül, ezek egyike a kölcsönzött munkavállaló kollektív munkajogi helyzete.

A hagyományosan a kétpólusú munkaviszonyra épülő kollektív munkajog szabályainak alkalmazása közel sem egyszerű a háromoldalú munkaerő-kölcsönzés esetén – olyan felvetés is ismert, amely szerint a kollektív jogok nem is kompatibilisek ezzel a foglalkoztatási formával.<sup>1</sup> Hiába biztosított ugyanis a szakszervezeti fellépés lehetősége a kölcsönbeadó vonatkozásában, ha a munkafeltételeket döntően a kölcsönvevő határozza meg. Vajon a kölcsönvevővel szemben is gyakorolhatóak a szakszervezeti jogosultságok, vagy munkaviszony hiányában erről nem lehet szó? Még ha elvileg kívánatos volna is, hogy a szakszervezeti érdekképviselőt a kölcsönvevőnél is érvényesülhessen, figyelemmel kell lenni arra, hogy egészen más technikát kíván a különböző kölcsönvevőnél dolgozó, de azonos kölcsönbeadóval munkaviszonyban álló munkavállalók szervezése, mint ha egy adott üzemben dolgozókat kellene képviselni. Hasonló kihívást jelent, ha az egy munkahelyen dolgozó kölcsön-munkavállalók különböző kölcsönbeadókkal kötöttek munkaszerződést. Ezért külön vizsgálni kell azokat gyakorlati és jogi akadályokat, amelyekre a jogalkotónak tekintettel kell lennie, ha hatékony, érdemi szakszervezeti védelmet kíván biztosí-

---

<sup>\*</sup> PhD-hallgató, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék.

<sup>1</sup> Vigneau, Christophe: Temporary Agency Work in France. *Comparative Labor Law and Policy Journal*, 23 (2001) 45. 62. o.

tani a kölcsön-munkavállalóknak. E kihívás nehézségét bizonyítja, hogy felmérések szerint a kölcsönzöttek körében a szakszervezeti szervezettség rendkívül alacsony.<sup>2</sup>

Ebben a tanulmányban bemutatom, miért óhatatlanul szükséges a kölcsönzött munkavállalónak is biztosítani a kollektív jogosultságok alapját, a szakszervezeti szervezkedés szabadságát. Az elméleti áttekintés után sorra veszem, milyen gyakorlati és jogi akadályokkal kell számolnia a kölcsönzöttek képviselőt felvállaló szakszervezetnek. Azt a problémát sem lehet megkerülni, hogy vajon érdekében áll-e a kölcsönzötteket is felkarolnia a kölcsönvevőnél működő érdekképviselőnek. Ennek körüljárása után, zárásként azt a kérdést teszem fel, mennyiben felel meg az elemzés során felállított elméleti követelményeknek a hazai szabályozás.

### 1. Szükséges-e az érdekvédelem a kölcsönzött munkavállalóknál?

A munkaerő-kölcsönzés sajátossága, hogy a munkáltatói pozíció fragmentálódik a jogviszonyban<sup>3</sup>, amennyiben a tényleges munkavégzés elválik attól a munkáltatótól, aki a kölcsönzés alapjául szolgáló jogviszonyt létrehozza a munkavállalóval. Így a munkaerő-kölcsönzés egyik központi kérdése az, hogy mennyiben tekinthető munkáltatónak a ténylegesen foglalkoztató kölcsönvevő, azaz milyen munkáltatói jogokat gyakorolhat, illetve milyen munkáltatói kötelezettségek terhelik.<sup>4</sup>

A munkaerő-kölcsönzés rendeltetése, hogy megoldást jelentsen a vállalkozások számára azokban a helyzetekben, amikor gyorsan és viszonylag rövid időre kell munkaerőt felvenni. Kölcsönzés esetében a munkáltató egy harmadik fél szolgáltatásait veszi igénybe ellenérték fejében, és ennek keretében csak „használja” e harmadik személy munkavállalóját. A munkajogtól azonban idegen az a megközelítés, hogy a munkaerőért csak anyagi ellenszolgáltatással tartozik az, akinek érdekében a munkavégzés történik. A munkaviszonyban nem érvényesül a szolgáltatás-ellenszolgáltatás egyensúlyának polgári jogi elve, hiszen a bérfizetés mellett a munkáltatót járulékos, ún. védelmi és gondoskodási kötelezettség is terheli.<sup>5</sup> Ennek megfelelően, munkaerő-kölcsönzés esetében sem lehetséges, hogy a kölcsönvevő csupán a kölcsönzési díj megfizetésével jusson kvázi-munkaviszonyban foglalkoztatott munkaerőhöz. Így a hagyományos munkaviszony munkáltatójához hasonlóan, a munkaerő anyagi ellenértékének megtérítése mellett a kölcsönvevőt is járulékos kötelezettségek kell terheljék. Ellenkező esetben a kölcsönvevő a díjfizetéssel mintegy kiszervezhetné saját munkáltatói minőségét a kölcsönbeadóra – ezzel mentesülve a munkavédelmi kötelezettségektől, munkáltatói kárfelelősségtől, stb. –, mi-

<sup>2</sup> Arrowsmith, James: *Temporary agency work and collective bargaining in the EU*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. 2008.

<http://www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn0807019s/index.htm> Letöltés ideje: 2009. január 15. 2. o.; Heery, Edmund: Trade Union Response to Agency Labour in Britain. *Industrial Relations Journal*, 35 (2004) 5. 447–448. o.

<sup>3</sup> Deakin, Simon: *The Many Futures of the Contract of Employment* In: Conaghan, Joanne; Fischl, Richard Michael; Klare, Karl (szerk.): *Labour Law in an Era of Globalization, Transformative Practices and Possibilities*. Oxford, Oxford University Press, 2005 80. o.

<sup>4</sup> Kiss György: *Munkajog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005 97. o.

<sup>5</sup> Kiss i.m. 202. o.

közben minden jog nála marad, amely a függőségben való munkáltatáshoz kell.<sup>6</sup> A tényleges munkavégzés a kölcsönnevevőnél történik, így a munkáltatói kötelezettségek bizonyos részét is hozzá, mint a munkaerőt használóhoz kell telepíteni.<sup>7</sup> Ezért a jogrendszerek többségében jogilag a kölcsönbeadó minősül a kölcsön-munkavállaló munkáltatójának, viszont egyes szempontokból – magától értetődően csak a kikölcsönzések alatt – a kölcsönnevevő is munkáltatóként felel.

Bizonyos munkáltatói kötelezettségeket a kollektív munkajog tekintetében is szükségszerűen a kölcsönnevevőre kell terhelni. Ezt az alábbiakkal támaszthatjuk alá. A kollektív munkajog rendeltetése az, hogy hozzájáruljon a munkaviszony alanyai közti hatalmi kiegyenlítődének fenntartásához. A munkaviszony – bár szerződéses alapozású magánjogi jogviszony – mégsem mellérendelt felek kapcsolata, hanem a munkáltató hatalmi túlsúlyával jellemezhető. Az egyenlőtlen alkupozícióból fakadó, a munkaviszonyban benne foglalt, mindig jelen lévő alá-fölérendeltséget hivatott „helyrebillenteni” kógens szabályaival a munkajog.<sup>8</sup> Ezt a törekvést egészíti ki, illetve teszi teljessé a kollektív munkajog, amely elsősorban a szakszervezeti szervezkedés és a kollektív alku szabadsága által biztosítja az individuális munkafeltételek magasabb, kollektív szinten történő egységesítését<sup>9</sup>, összefogva az egyéni szerződés alapján, de kollektíve teljesítő munkavállalók érdekérvényesítési képességét.<sup>10</sup>

A szakszervezeti szervezkedéshez és a kollektív alkuhoz való jog olyan alapjog, amely minden munkavállalót megillet.<sup>11</sup> Az ILO következetesen képviselt álláspontja szerint e jogok gyakorlását nem lehet függővé tenni attól, hogy a munkavégzésre milyen szervezeti keretek között, vagy milyen jellegű munkaviszonyban kerül sor.<sup>12</sup> A döntő szempont ezzel szemben az, hogy a munkát végző és a munkáltató kapcsolatában kimutatható-e a fent jellemzett alá-fölérendeltség, azaz függő, önállótlan munkavégzésről van-e szó. Ha igen, akkor nem tagadhatók meg a kollektív alapjogok a munkát végzőtől. Miközben a XXI. század elején a munkavégzés egyre

<sup>6</sup> Davidov, Guy: *Joint Employer Status in Triangular Employment Relationships*. 2004, 16–19. o. [http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=551702](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=551702), letöltve: 2007. december 05.

<sup>7</sup> Brodie, Douglas: The Enterprise and the Borrowed Worker. *Industrial Law Journal* 35 (2006) 1. 89. o.

<sup>8</sup> Kahn-Freund, Otto: *Kahn-Freund's Labour and the Law*. (Eds.: Davies, Paul; Freedland, Mark.) London, Stevens&Sons 1983 18–19. o.

<sup>9</sup> Kiss i.m. 327. o.

<sup>10</sup> Kahn-Freund i.m. 17. o.

<sup>11</sup> Jól mutatja ezt a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 1998-ban, 86. ülészakán elfogadott deklarációja a munka világában érvényesülő alapvető jogokról és elvekről, amely e körbe sorolja a szervezkedési és a kollektív alku szabadságát is. Ennek az a jelentősége, hogy az ILO ezeket olyan alapvető jognak tekinti, amelyeket a tagállamoknak – a vonatkozó szerződések ratifikálásától függetlenül, pusztán a tagságból eredően – kötelessége tiszteletben tartani és előmozdítani. A 87. számú ILO egyezmény szerint, a munkavállalók és munkáltatók mindennemű megkülönböztetés nélkül jogosultak szervezetek létrehozására, valamint, kizárólag az érintett szervezet szabályaitól függően, jogosultak csatlakozni a maguk választotta szervezethez, előzetes jóváhagyás nélkül. (2. cikk) Az Alkotmány szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy gazdasági és társadalmi érdekeinek védelme céljából másokkal együtt szervezetet alakítson, vagy ahhoz csatlakozzon, emellett minden munkavállalóra kiterjedő hatállyal biztosítja a szakszervezeti szervezkedés jogát [1949. évi XX. törvény 70/C. § (1) bek. és 4. §.].

<sup>12</sup> ILO: *Freedom of Association in Practice: Lessons Learned. Report of the Director-General Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work*. Genf, International Labour Office, 2008. 21–22. o.

változatosabb szervezeti keretek között zajlik,<sup>13</sup> e változások nem feltétlenül hozzák magukkal az alá-fölérendeltségi viszony érdemi átrendeződését. Ha a széleskörű utasítási, és ellenőrzési jog, illetve a munkafeltételek meghatározásának joga továbbra is megilleti a munkáltatót – pl. egy távmunkás, vagy változó munkahelyen történő munkavégzésre szerződött munkavállaló esetében –, úgy szükséges a munkáltató hatalmi túlsúlyának ellenpontozása, függetlenül attól, hogy a munkavállaló nem integrálódik a hagyományos munkaviszonyhoz hasonló szinten a munkáltató szervezetébe. Ezért témánk alapkérdése az, hogy a kölcsönzés keretében olyan önálló, függő munkavégzés valósul-e meg, amely indokoltá teszi a kollektív munkajog jelentette védelmet.

Az európai országokban – Nagy-Britannia kivételével – a munkajogi szabályozás a kölcsönzött munkát-végzőre is munkavállalóként tekint.<sup>14</sup> A jogalkotó tehát abból indul ki, hogy e jogviszonyban is függő, önálló munkavégzés történik. A jogviszony atipikus jellege nem az alárendeltség oldódásában, hanem a fölérendelt munkáltatói pozíció megosztásában jelentkezik. Ez a megosztottság nem változtat a munkavégzés önálló jellegén, sőt: a kölcsönzött munkavállaló munkaviszonyát tágabb körben alakítják egyoldalú munkáltatói aktusok, mint a hagyományos munkaviszonyt. A munkavállalót ugyanis a kölcsönbeadó egyoldalú utasítással kötelezi valamely partnerénél (kölcsönvevőnél) történő munkavégzésre, így a munkavégzés helyének és kezdő-befejező időpontjának kijelölése is egyoldalúan történik. A kölcsönvevő pedig a hagyományos munkaviszony munkáltatóját megillető utasítási jogot gyakorolhatja vele szemben. Így az alárendeltség a jogviszony teljes tartalma alatt megállapítható. Ezért a kölcsön-munkavállaló kollektív jogai nem tehetők attól függővé, hogy éppen melyik „munkáltató” szervezetéhez kötődik, más szavakkal, hogy éppen kikölcsönzés alatt áll-e, vagy sem.

A kölcsönzött munkavállalónak tehát a kikölcsönzések alatt is, a kölcsönvevővel szemben is biztosítani kell a kollektív jogok érvényesülését. Ez az elgondolás megjelenik az ILO magán-munkaközvetítő ügynökségekről szóló 181. sz. egyezményében is. Előírja, hogy intézkedéseket kell tenni annak biztosítására, hogy a kölcsönzött munkavállalóktól ne legyen megtagadva az egyesülési szabadság és a kollektív alku joga. Ennek pontos tartalmáról és gyakorlati nehézségeiről viszont már nem szól a dokumentum.

Érdemes megemlíteni, hogy a munkaerő-kölcsönzést átfogóan szabályozó új közösségi irányelv<sup>15</sup> annak ellenére meg sem kíséreli rendezni a kollektív munkajog körében felmerülő kérdéseket, hogy egyébként – a szociális partnerek igényének megfelelően – az átültetésben nagy szerepet szán a szociális párbeszédnek és a

<sup>13</sup> Részletesen lásd pl. Davies, Paul; Freedland, Mark: *The Disintegration of the Employing Enterprise and its Significance for the Personal Scope of Employment Law*. Kézirat, 2005.; Cobble, Dorothy Sue; Vosko, F. Leah: Historical Perspectives on Representing Nonstandard Workers. In: Carré, Françoise; Ferber, A. Marianne; Golden, Lonnie; Herzenberg, A. Stephen (szerk.): *Nonstandard Work. The Nature and Challenges of Changing Employment Arrangements*. Industrial Relations Research Association 2000 293–294. o.

<sup>14</sup> Arrowsmith i.m. 11. o.

<sup>15</sup> Az Európai Parlament és a Tanács 2008/104/EK irányelve (2008. november 19.) a munkaerő-kölcsönzés keretében történő munkavégzésről, 7. cikk (1–3) bek.

kollektív megállapodásoknak.<sup>16</sup> Az irányelv annyit követel meg, hogy a kölcsönzött munkavállalókat – a tagállamok által meghatározott feltételeknek megfelelően – be kell számítani azon küszöbértékekbe, amelyek felett munkavállalói képviselői szerveket kell létrehozni. Azt viszont a tagállamok választására bízta, hogy őket a kölcsönbeadónál, a kölcsönvevőnél, vagy esetleg mindkettőnél kell-e beszámítani. A harmonizáció szintje tehát minimális: az irányelv csak annyiban közelíti a tagállamok jogát, hogy előírja, valahol mindenképpen figyelembe kell venni a kölcsönmunkavállalókat az érdekképviselők létrehozásakor, de hogy hol, az a tagállamok döntésétől függ. Figyelmet érdemel, hogy ez a rendelkezés akkor is rendkívül puha lenne, ha az irányelv maga válaszolná meg ezt a kérdést. Ugyanis csupán arról van szó, hogy e munkavállalókat is be kell számítani az érdekképviselők választásakor, és nem arról, hogy a választás vagy a már létrehozott szervek munkája során őket bármiféle jog megilletné. A munkaerő-kölcsönzés kollektív jogi vetülete kapcsán érdemi jogharmonizációról nem beszélhetünk, így az itt vázolt problémák, feladatok megoldása a tagállamokra vár.

Az érdekképviselő szükségességét jól mutatják azok a gyakorlati felmérések, amelyek a kölcsönzött munkavállalók munkakörülményeit vizsgálták. Az Európai Szakszervezeti Szövetség (ETUC) szerint – összehasonlítva a foglalkoztatás bármely más formájával – a kölcsön-munkavállalók munkakörülményei a legrosszabbak. Így kevesebb önállósággal és képzési lehetőséggel rendelkeznek, nagyobb a munkahelyi balesetek veszélye, nem részesülnek kellő tájékoztatásban a biztonsági kockázatokról, illetve gyakran váltott munkákban dolgoznak, és kevesebb idejük van egy-egy munka befejezésére.<sup>17</sup> Hasonló következtetésekre jutott az Eurofound Alapítvány is. A kutatások kiemelik, hogy a kölcsönzött munkavállalók állásbiztonsága, bére, képzése, vagy munkavédelmi helyzete rosszabb a hagyományos munkaviszonyban foglalkoztatottakéhoz képest.<sup>18</sup>

Összességében tehát az alárendeltség fennállásához igazodóan a kollektív jogok biztosítása a jogviszony teljes időtartama alatt indokolt a kölcsönzött munkavállalók esetében is, a hagyományos munkaviszonnyal egyező terjedelemben. Ennek elvi leszögezése után azt kell tekintetbe vennünk, hogy a munkaerő-kölcsönzés eltérő konstrukciója miatt a kollektív jogok gyakorlása számos jogi és gyakorlati akadályba ütközhet. Az alábbiakban ezeket már szűkebb témánk, a szakszervezeti szervezkedés szempontjából mutatom be.

## 2. A szakszervezeti szervezkedés akadályai

A kölcsönzött munkavállalók kollektív jogainak elvi indokoltsága mellett figyelemmel kell lenni arra is, hogy a megosztott munkáltatói pozíció, az egységes munkáltatói szervezet hiánya miatt a kollektív jogok gyakorlása előtt számos gyakorlati

<sup>16</sup> Lásd különösen az egyenlő bér elve alóli kivételtételi lehetőség fenntartását kollektív megállapodásokban, 5. cikk (3) bek.

<sup>17</sup> Lásd: <http://www.etuc.org/a/501>

<sup>18</sup> Storrie, Donald: *Temporary Agency Work in the European Union*. Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2002 43. o.

akadály áll.<sup>19</sup> A kölcsön-munkavállalók ugyanis nem munkatársai egymásnak a szó hagyományos értelmében. Bár munkáltatójuk azonos, a munkát ténylegesen különböző foglalkoztatóknál végzik. Jó eséllyel nem is ismerik egymást, vagy sosem dolgoztak együtt. Hosszabb kikölcsönzések esetében lényegesen erősebben kötődhetnek a kölcsönvevő saját munkavállalóihoz, mint egymáshoz.<sup>20</sup> Ilyen körülmények mellett valószínűtlen, hogy erős kollektíva alakuljon ki, amely kész lenne együttesen fellépni a kölcsönbeadó-munkáltatóval szemben. A kölcsön-munkavállaló nem jár be naponta a munkáltatója telephelyére, így őt információkkal ellátni, vele kapcsolatot tartani nehézkes. Egyes felmérések szerint a nem hagyományos munkaviszonyban állók szervezése nem e munkavállalók tartózkodása miatt nehéz, hanem mert a szakszervezetek egyszerűen nem tudják elérni őket.<sup>21</sup>

Ezek a technikai nehézségek azonban nem ronthatják le a kollektív jogok érvényesülését, sőt: a jogalkotónak éppen hogy ezeket tekintetbe véve, úgy kell megteremtenie a szabályokat, hogy azok a gyakorlatban érvényesülhessenek is.<sup>22</sup> Meg kell jegyezni, hogy a munkavállalók közötti erős kötődés, összetartás ugyanakkor nem jogi követelmény, ennek hiányában is lehet tehát kollektív jogokat gyakorolni, különösen kollektív szerződést kötni.<sup>23</sup> Ma is egyetérthetünk azonban Otto Kahn-Freund megállapításával,<sup>24</sup> miszerint a munkaügyi kapcsolatok világában hatalom

<sup>19</sup> Az atipikus munkaviszonyok megjelenésével együtt járó szakszervezeti kihívások összefoglalását lásd: MacKenzie, Robert: *Why Would Contingent Workers Join a Trade Union? Union Responses to Restructuring and the Organisation of Contingent Workers in the Irish Telecommunications Sector*. University of Leeds CERIC Working Paper (2008) 2. 6–8. o.

<sup>20</sup> Mitlacher, Lars W.: Temporary Agency Work, the Changing Employment Relationship and its Impact on Human Resource Management. *Management Review*, 16 (2005) 3. 380. o.; Répáczki Rita: A munkaerő-kölcsönzés sajátosságai és lehetőségei. *Munkaügyi Szemle*, 53. évf. (2009) 1., 34–35. o.

<sup>21</sup> Éppen ezért különösen fontos a szakszervezetek helyi szintű képviselőinek munkája. Részletesen lásd: Llorente Sánchez, David: Explaining union membership of temporary workers in Spain: the role of local representatives and workers' participative potential. *Industrial Relations Journal* 38 (2007) 1.

<sup>22</sup> A nem egy konkrét munkáltatói szervezetbe integrálódott munkavállalók érdekképviselésének már léteznek működő technikái a gyakorlatban (pl. a távmunkások, vagy az azonos tevékenységet folytató önfoglalkoztatók érdekképviselésének megszervezésekor). A kapcsolattartás fizikai akadályai a modern telekommunikáció eszközeivel jórészt legyőzhetőek, pl. egy ingyenesen hívható információs telefonszám, vagy egy jól felépített internetes oldal segítségével. Az egyedi problémák és igények feltárására a (leendő) tagokat otthonukban, a munkaidő után keresik fel a szervezet munkatársai. Az érdekképviselési munka ilyenkor alapvetően területileg szerveződik – a képviseltek lakóhelye szerint –, hiszen nem lehet néhány központi üzemeységben kapcsolatot tartani a tagsággal. [Klare, Karl: *The Horizons of Transformative Labour and Employment Law* In: Conaghan, Joanne; Fischl, Richard Michael; Klare, Karl (szerk.): *Labour Law in an Era of Globalization, Transformative Practices and Possibilities*. Oxford, Oxford University Press, 2005 19–20. o.] A hagyományostól eltérő foglalkoztatás mellett alkalmazható további eszközök az érintett munkavállalók és a közvélemény széleskörű tájékoztatása, felvilágosítása az atipikus foglalkoztatással járó körülményekről, a munkáltatók számára követhető standardok meghatározása, vagy könnyen elérhető, állandó „panaszirodák” fenntartása a munkavállalók számára, hogy beszámolhassanak sérelmeikről, problémáikról. [Carré, Françoise; Joshi, Pamela: Looking for Leverage in a Fluid World: Innovative Responses to Temporary and Contracted Work. In: Carré, Françoise; Ferber, A. Marianne; Golden, Lonnie; Herzenberg, A. Stephen (szerk.): *Nonstandard Work. The Nature and Challenges of Changing Employment Arrangements*. Industrial Relations Research Association 2000 332–334. o.]

<sup>23</sup> Román László: *A munkajog alapintézményei. I. kötet*. Pécs, University Kiadó, 1998. 171. o.

<sup>24</sup> Kahn-Freund, Otto: *Labour and the Law*. London, Stevens&Sons 1977 50–51. o.



áll szemben hatalommal. A kölcsönzött munkavállalók közti gyengébb kötődés ezért nem lebecsülendő gyakorlati akadály.

A gyakorlati akadályokon túl a szakszervezetnek azzal is számolnia kell, hogy míg a kölcsön-munkavállaló és a kölcsönbeadó között munkaviszony áll fenn – és így a kölcsönbeadó vitán felül munkáltatónak minősül a szakszervezettel szemben –, problémát jelent, hogy a kölcsönbeadóval fennálló kapcsolat csak egyfajta keret-munkaviszonynak minősíthető. A kölcsönzésre irányuló munkaszerződésben a munkavállaló arra vállal kötelezettséget, hogy a kölcsönbeadó által megjelölt kölcsönnevőnél és időtartamban ellátja a megadott munkakört. Így a munkavégzés számos körülményét nem a vele szerződő kölcsönbeadó, hanem a tényleges foglalkoztató kölcsönnevő határozza meg, a tényleges munkavégzés ez utóbbi fél irányítása, utasítása szerint történik. Bizonyos keret-jelleg a hagyományos munkaviszonyra is jellemző, amennyiben a munkavállaló tényleges teljesítését – a szerződés keretei között – a munkáltató határozza meg: utasítás-adási jogköre által konkretizálja, hogy pontosan milyen szolgáltatással tartozik a munkavállaló.<sup>25</sup> A munkaszerződés adta keretek azonban kölcsönzés esetében még ennél is tágabbak, hiszen olyan alapvető kérdéseket is nyitva hagy, mint a munkavégzés helye vagy időbeli keretei. Jogi akadály tehát nincs a kölcsönbeadóval szembeni szakszervezeti fellépésnek, de a munkaerő-kölcsönzés felépítéséből fakadóan ez az érdekvédelem nem lehet elégséges, hiszen a munkakörülmények döntő részére a másik fél, a kölcsönnevő van befolyással.

A kölcsön-munkavállaló kölcsönnevővel fennálló viszonyának sajátossága, hogy nincs köztük szerződés, a tényleges munkavégzés körülményeit mégis a kölcsönnevő határozza meg. Ezért aggályos, hogy gyakorolhatja-e jogait a kölcsönzött munkavállalót védő szakszervezet a kölcsönnevővel szemben – munkaviszony hiányában is. A kérdésre véleményem szerint mindenképpen igennel kell felelni. Egyrészt, mint már említést nyert, a munkaerő kölcsönzéséről kötött szerződéssel a kölcsönnevő olyan munkaerőhöz jut, amellyel szemben a munkaviszony munkáltatóját megillető utasítási jogot gyakorolhatja. Az alá-fölérendeltségi viszony fennállása miatt a szakszervezeti szervezkedés joga a kölcsönnevővel szemben sem tagadható meg a munkavállalótól. Másfelől – tekintettel a szakszervezeti védelem korlátaira a kölcsönbeadónál – ha a kölcsönnevővel szemben a szakszervezet nem léphet fel, úgy a munkavállaló szervezkedési joga úgyszólván kiüresedik, hiszen éppen azzal a féllel szemben nem érvényesül, aki meghatározó befolyással van a munkavégzés körülményeire. Ezért mindenképpen szükséges, hogy a kölcsönnevő munkáltatói minőségét a szakszervezettel szemben is rögzítse a jogalkotó. Ugyan a kölcsönnevő akkor is elismerheti tárgyaló félként a kölcsön-munkavállalót képviselő szakszervezetet, ha erre a jog nem kötelezi (pl. ahogy a vele szerződő önfoglalkoztatók érdekképviselői egyesületével is kapcsolatot tarthat fenn), de ez önmagában nem garantálja a törvényben rögzített szakszervezeti jogok gyakorlását. Egyértelmű helyzetet az teremthet, ha a törvény kifejezett rendelkezése biztosítja, hogy a

<sup>25</sup> Román László: *A munkáltatói utasítási jog alapproblémái*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972 130., 144. o.

szakszervezet a kölcsön-munkavállaló érdekében a kölcsönnevővel szemben is fel-lephet.<sup>26</sup>

A szakszervezeti szervezettség európai gyakorlatát tekintve jelentős különbség van a nyugat-európai és a 2004 után csatlakozott új tagállamok között. A régi tagállamok többségében a kölcsönnevő vállalkozásoknál működő, ágazati szakszervezetek foglalkoznak a kölcsönzött munkavállalók védelmével is, kivételesnek mondható az a megoldás, amikor a kölcsönzöttek saját szakszervezetet, vagy egy már működő érdekképviselőt belüli tagozatot hoznak létre. Ez utóbbi a jellemző Franciaországra, ahol már 1968-ban létrejött a kölcsönzési ágazatban foglalkoztatottak első szakszervezete. Olaszországban, a kilencvenes években mindhárom nagy szakszervezeti szövetség létrehozta a munkaerő-kölcsönzéssel foglalkozó ágazatát. Az északi országok kivételével azonban a nyugati tagállamokban is meglehetősen alacsony, 10% alatti a szakszervezeti szervezettség a kölcsönzött munkavállalók körében. Az új tagállamokban még ennél is alacsonyabb a kölcsönzött munkavállalók szervezettsége, a tapasztalatok szerint a nagy szakszervezeti szövetségek csak most kezdenek el érdeklődni a kölcsönzés iránt.<sup>27</sup>

A kölcsönzött munkavállalók képviseletével kapcsolatos akadályok áttekintése után külön meg kell említeni, hogy a szakszervezetek részéről döntést igényel, hogy tevékenységüket egyáltalán kiterjesztik-e a kölcsönzöttekre is. Lehetséges ugyanis, hogy a hagyományos munkaviszonyban álló tagságuk védelme érdekében kimondottan kirekesztő magatartást tanúsítanak. A magyar szabályozás bemutatása előtt ezért még egy kérdést kell felvetni: milyen álláspontot foglalhat el a szakszervezet a munkaerő-kölcsönzéssel kapcsolatban?

### 3. Túr, tilt, támogat? Lehetséges szakszervezeti pozíciók

A szakszervezetek tevékenységüket tipikusan a hosszú távú, biztos munkahelyet jelentő munkaviszonyra tekintettel, annak védelmében végzik. Ehhez képest kihívást jelent azoknak a munkavállalóknak a kezelése, akik rugalmas, rövidtávú atipikus foglalkoztatásban állnak, és akiknek az alkalmazása általában munkáltatói érdeket szolgál. A hagyományos munkaviszonyhoz képest gyengébb törvényi védelmet és állásbiztonságot élvező munkavállalók perifériájának szélesedése kettős veszélyt hordoz a szakszervezet számára: egyrészt e körben nehezebb a toborzás, így a tagság csökkenését hozhatja magával, másrészt olyan munkaerő kerülhet a munkáltatóhoz, amelyre gyengébb törvényi védelem vonatkozik, és nem tartozik a

<sup>26</sup> A megosztott munkáltatói pozícióból fakadó problémák elvileg – és legalább részben – feloldhatóak lennének, ha a kölcsön-munkavállalót képviselő szakszervezet a kölcsönbeadó és a kölcsönnevő közötti szerződés megkötése kapcsán kapna jogosultságokat. A két „munkáltató” közötti szerződés ugyanis meghatározó befolyással van a munkavállaló munkakörülményeire, így indokolt lehet, hogy azt ne az érintett „feje felett” kössék meg, hanem az alkufolyamatban a munkavállaló is képviseltethesse magát. A szakszervezetnek azonban ugyancsak komoly kihívást jelenthet a kölcsönbeadóval és a kölcsönnevővel szembeni együttes érdekképviselő, és különösen erős szervezettség hiányában valószínűtlen, hogy a felek – törvényi kötelezettség hiányában – a legcsekélyebb befolyást is biztosítsák a munkaerő-kölcsönzési megállapodás megkötése kapcsán számára.

<sup>27</sup> Arrowsmith i.m. 15–16. o.

kollektív szerződés hatálya alá.<sup>28</sup> A két munkavállalói kör közötti különbséget növeli, hogy az atipikus munkaviszonyban állók legtöbbször csak átmenetileg dolgoznak a munkáltatónál, és – adott esetben – olyan előnyöket élvezhetnek, amelyeket a hagyományos munkaviszonyban állók nem (pl. a kölcsönzött munkavállaló a kikölcsönzések között is kap munkabért). A differenciálódó munkavállalói érdekek tovább nehezítik az egységes érdekképviselést.<sup>29</sup>

Így, ha csak a szakszervezet nem kimondottan kölcsön-munkavállalókat képvisel, döntenie kell, hogy milyen pozíciót foglal el a munkaerő-kölcsönzéssel szemben. Az egyik lehetőség, hogy a szakszervezet kimondottan elutasítja a munkaerő-kölcsönzést, és tiltani, korlátozni igyekszik a kölcsönzött munkaerő igénybevételét, vagy a – a minőségi munka jelentőségének hangsúlyozásával – azért küzd a kölcsönzött munkafeltételeinek javításáért, hogy egyre kevésbé érje meg ezt a szolgáltatást választani.<sup>30</sup> Ez utóbbi esetben csak látszólag lép fel a szakszervezet a kölcsönzött munkavállalók érdekében, célja valójában a belső munkavállalók – saját tagsága – védelme, a konkurencia megszüntetésével. Ettől el kell határolni azt az esetet, amikor a szakszervezet kimondottan befogadja a munkaerő-kölcsönzés keretében foglalkoztatottakat is, és az ő érdekeiket is képviseli.<sup>31</sup> Ennek eszköze lehet, ha olyan kollektív szerződést köt, amely – legalább részben, egy speciális függelék erejéig – rájuk is alkalmazandó.

Álláspontom szerint a lehetséges reakciók megítélésénél abból kell kiindulnunk, hogy a szakszervezeti szervezkedés egyik alapvető célja az, hogy elejét vegye a munkavállalók közti versenynek. Ezt vagy úgy tudja elérni a szakszervezet, hogy megtiltja a kölcsönzött munkavállalók igénybevételét az adott munkáltatónál, vagy úgy, hogy minél teljesebb körben azonos elbánást követel meg a számukra. Az előbbi lehetőség ellen szól ugyanakkor, hogy a munkaerő-kölcsönzés jelentette rugalmasság egyes munkavállalói kategóriák (pl. fiatalok, tartósan munkanélküliek) érdekeit is szolgálhatja, ezért teljes elutasítása indokolatlan. Másrészt, tekintve a kölcsönzés Európa-szerte megfigyelhető, rohamos terjedését, a jogintézmény elleni küzdelem nem kecsegtethet sok sikerrel.<sup>32</sup>

<sup>28</sup> Lundy, Catherine; Roberts, Karen; Becker, Douglas: Union Responses to the Challenges of Contingent Work Arrangements. In: Gleason, Sandra (szerk.): *The Shadow Workforce. Perspectives on Contingent Work in the United States, Japan, and Europe*. East Lansing: Michigan State University Press, 2003 99–101. o.

<sup>29</sup> Llorente Sánchez i.m. 53. o. A különböző munkavállalói csoportok közti feszültségekre példaként lásd Robert Mackenzie tanulmányát, aki azt vizsgálta, hogyan próbálta a szakszervezet az ír telekommunikációs óriáscég, az Eircom feldarabolása után továbbra is képviselni a különböző munkáltatókhoz kerülő munkavállalókat. A szerző szerint a magas szintű érdekképviselés fenntartásához kulcsfontosságú volt, hogy a szakszervezet tevékenységét kiterjesztette a hajdani nagyvállalaton kívülre is, felvállalva a kiszervezettek és kölcsönzöttek képviselését is, aki ráadásul maguk sem jelentettek egységes csoportot. Mackenzie i. m. 2008.

<sup>30</sup> Lundy–Roberts–Becker i.m. 122. o.

<sup>31</sup> A szakszervezeti álláspontokról összefoglalásként lásd: Heery i.m.

<sup>32</sup> 2008-ban világszerte kb. 9,5 millió főt foglalkoztattak munkaerő-kölcsönzésen keresztül. A kölcsönzött munkavállalók száma minden régióban növekszik, 1998 és 2008 között szinte megduplázódott. A növekedés Európában még ennél is nagyobb, jelentős részben a korábbi korlátozások enyhítésének és a kelet-közép-európai piacok megnyitásának köszönhetően. A kölcsönzött munkavállalók aránya az összefoglalkoztatáshoz képest azonban sehol nem emelkedik pár százalék fölé, az európai országok át-

A kölcsönzöttek képviselésének kérdése a különböző munkavállalói csoportokat (belsőket-kölcsönzötteket) képviselő szakszervezetek együttműködésének szükségességére is ráirányítja a figyelmet. Ez utóbbi törvény által rögzített egyik sarokpontja az, hogy sztrájk idején nem lehet kölcsön-munkavállalókat igénybe venni, és ezzel a kölcsönvevő munkavállalóinak alkupozícióját gyengíteni.<sup>33</sup> Viszont közel sem tisztázott más szakszervezeti jogok gyakorlása, így például a kölcsönvevőnél folyó kollektív alku kérdése, amely további rendezést igényel.<sup>34</sup>

#### 4. A szakszervezet jogai a magyar szabályozás alapján

Elméletileg tehát indokolt, hogy a kölcsönzött munkavállalót képviselő szakszervezet a kölcsönbeadóval és a kölcsönvevővel szemben is felléphessen, az érdemi érdekvédelemhez viszont olyan szabályozásra van szükség, amely figyelembe veszi a megosztott munkáltatói pozícióból eredő sajátosságokat. A következőekben nézzük meg, mennyire felel meg ennek a kíváncsnak a magyar munkajogi szabályozás!

A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény (továbbiakban: Mt.) munkaerő-kölcsönzésre vonatkozó fejezete nem tartalmaz eltérő rendelkezéseket a kollektív jogok vonatkozásában, így az általános szabályok alkalmazandók. A törvény nem igazít el abban, hogy egyes szakszervezeti jogoknál a munkáltató fogalom alatt a kölcsönbeadó mellett mikor kell a kölcsönvevőt is érteni. Ugyanakkor a szakszervezet vonatkozásában is irányadóak a munkáltatói jogkör és felelősség megosztására vonatkozó szabályok, azaz a szakszervezet azzal a féllel szemben léphet fel, amely az Mt. alapján az adott kérdésben munkáltatónak minősül.<sup>35</sup> Ez azt is jelenti, hogy a konkrét szakszervezeti jogosultság gyakorlásához megkövetelt feltételeknek – pl. a képviselettel rendelkezésnek – is e féllel szemben kell érvényesülnie. Azaz a szakszervezet szempontjából is megosztott a munkáltatói pozíció, de az egyes jogokhoz tartozó törvényi feltételek vonatkozásában a kölcsönbeadót és a kölcsönvevőt két különálló munkáltatónak kell tekinteni.

A fentiekből következően minden szakszervezeti jog kapcsán két kérdést kell feltenni: melyik fél minősül munkáltatónak az adott vonatkozásban, és milyen feltételek követel meg az Mt. az adott jogosultság gyakorlásához. Például, ha a szakszervezet a munkavédelemre vonatkozó szabályok betartását kívánja ellenőrizni, úgy az első kérdés az, hogy a kölcsönbeadó vagy a kölcsönvevő minősül-e munkáltatónak e szempontból. Mivel e körben a kölcsönvevőt kell munkáltatónak tekinteni, a következő kérdés az, hogy a kölcsönvevő vonatkozásában a szakszervezet teljesíti-e azokat a feltételeket, amelyeket az Mt. az ellenőrzési jog gyakorlásához megkö-

---

laga 2008-ban 1,7% volt. CIETT: *The Agency Work Industry Around the World. Main Statistics*. International Confederation of Private Employment Agencies (Ciett), 2010 21–24. o.

<sup>33</sup> Az EU tagállamok körében ez a legáltalánosabban alkalmazott korlátozás a kölcsön-munkavállalók igénybevételére vonatkozóan. (Arrowsmith i.m. 28. o.). A tilalmat a munkaerő-kölcsönzésről szóló 2008/104/EK irányelv is rögzíti bevezető rendelkezései között (lásd 20. pont).

<sup>34</sup> Részletesen lásd: Kártyás Gábor; Takács Gábor: Munkajogi problémák kölcsönbe. Avagy jogértelmezési és jogalkalmazási nehézségek a munkaerő-kölcsönzés hatályos szabályozásában. *Munkajog Kérdések és Válaszok*, 4. (2008) 10.

<sup>35</sup> Lásd: Mt. 193/G. § (5) bek. és 193/P. § (3) bek.

vetel. Ez a kérdés pedig független attól, hogy egyébként e feltételnek megfelel-e a kölcsönbeadónál. Ez a rendszer alapvetően nem kifogásolható, hiszen a szakszervezet a munkáltatótól elkülönült jogalanyisággal és szervezettel rendelkezik, így indokolt, hogy a munkáltatóval szemben gyakorolható jogait a két, egymástól szervezetenként elkülönült félnél külön-külön kelljen vizsgálni. Gondot azok az esetek jelentenek, amikor az Mt. alapján egy adott kérdésben a kölcsönvevőt kell munkáltatónak tekinteni, a törvény viszont olyan feltételt kíván meg a vonatkozó szakszervezeti jog gyakorlásához, amelyet a kölcsönvevőnél nem lehet teljesíteni. Szintén feloldandó ellentmondást jelent, hogy miközben a kölcsönvevőnek is vannak kötelezettségei a szakszervezetekkel szemben, a munkaügyi ellenőrzésről szóló 1996. évi LXXV. törvény (továbbiakban: Met.) szerint a szakszervezeti jogokkal kapcsolatban a munkaügyi ellenőrzés hatálya csak a kölcsönbeadóra terjed ki.<sup>36</sup>

Az Mt.-ben meghatározott szakszervezeti jogok négy csoportba oszthatók aszerint, hogy milyen feltételek esetén élhet velük a szakszervezet. Egyes jogosultságokhoz elegendő maga a szakszervezeti minőség, míg másokhoz a munkáltatóval munkaviszonyban álló tag szükséges, végül egyes jogokat csak a képvisellel rendelkező, illetve reprezentatív érdekképviselőket illetik meg. Az alábbiakban e felosztás szerint vizsgálom meg, hogyan érvényesíthetők a szakszervezeti jogok munkaerő-kölcsönzés esetén.

**4.1. A szakszervezeti minőséghez kapcsolódó jogok.** Az első kategóriába olyan jogok tartoznak, amelyek a szakszervezetet az intézmény jellegéből fakadó cél miatt, pusztán szakszervezeti létére tekintettel illetik meg, vagyis azért, hogy érdekképviselői tevékenységét önállóan kifejthesse. Ide tartozik a munkahelyen belüli szervezet működtetése, a munkavállalók tájékoztatása, a tájékoztatás kérése, a munkakörülmények ellenőrzése, illetve a hirdetések elhelyezésének joga.<sup>37</sup> Mivel ezekben az esetekben nincs külön törvényi feltétele a jogok gyakorlásának, e jogokkal a szakszervezet szabadon élhet a kölcsönbeadónál, és bármely kölcsönvevőnél is. Ugyanakkor figyelemmel kell lenni a szakszervezeti tevékenység célhoz kötöttségére. Ez egyrészt a szakszervezet egyesületi minőségéből ered – azaz olyan jogi személyről van szó, amely az alapszabályában meghatározott célra szervezi tagjai tevékenységét –, másrészt a szakszervezet törvényi definíciójából, miszerint annak célja a munkavállalók munkaviszonnyal kapcsolatos érdekeinek előmozdítása és védelme. Azaz, egy szakszervezet csak akkor léphet fel egy kölcsönbeadóval, vagy kölcsönvevővel szemben, ha ehhez céljának megfelelő jogos érdeke fűződik (pl. az adott kölcsönvevőnél legalább egy tagja dolgozik). Például, nyilvánvalóan nem kérhető tájékoztatás a bérek várható alakulásáról egy olyan kölcsönvevőtől, ahol egyetlen általa képviselt tag sem dolgozik.<sup>38</sup>

<sup>36</sup> Met. 3. § (1) bek. l)–m) pontok, 3. § (2) bek. a) pont.

<sup>37</sup> Mt. 19. § (1–2) bek., 21. § (1) bek., 22. § (1–4) bek., 24. § (1) bek.

<sup>38</sup> Ez a célhoz kötöttség a törvényi szabályozásban explicit megjelenik a szakszervezet érdek- és jogi képviselői joga kapcsán. A szakszervezet ugyanis csak a saját tagjai érdekei védelmében léphet fel a munkáltatóval, illetve állami szervekkel szemben. Jogi képviselőre is csak a tagoktól kapott meghatalmazás alapján jogosult. Mt. 19. § (2–3) bek.

**4.2. A munkaviszonyban álló taghoz kötött jogosultságok.** A szakszervezeti jogok második csoportja akkor illeti meg a szakszervezetet, ha a munkáltatóval munkaviszonyban álló tagja van. Ide tartozik a belépési jog, amely szerint a szakszervezet érdekében eljáró, a munkáltatóval munkaviszonyban nem álló személy a munkáltató területére akkor léphet be, ha a szakszervezet a munkáltatóval munkaviszonyban álló taggal rendelkezik.<sup>39</sup> A jogszabály itt kimondottan a munkáltatóval fennálló munkaviszonyt követel meg. Ez tehát azt jelenti, hogy a kölcsönvevő csak akkor köteles engedélyezni a kölcsönzött munkavállalókat tömörítő szakszervezet érdekében eljáró személy belépését, ha a kölcsönvevővel munkaviszonyban álló tagja is van, vagy a belépni kívánó személy maga is kölcsönzött munkavállaló.<sup>40</sup>

A belépési joggal szoros gyakorlati összefüggésben áll a szakszervezet helyiség-használati joga.<sup>41</sup> Bár a törvény itt kifejezetten nem teszi követelménnyé, hogy a szakszervezetnek legyen olyan tagja, aki a munkáltatóval munkaviszonyban áll, a belépés jogával kapcsolatban leírtak ezt mégis feltételezik. A szakszervezet érdekében eljáró személy ugyanis munkavállaló tag hiányában be sem léphet a munkáltató területére annak engedélye nélkül, így értelemszerűen annak helyiségeit sem használhatja. Ez tehát azt jelenti, hogy a helyiséghasználatot a kölcsönvevőnek is biztosítani kell, de ezzel a kölcsönvevő külön engedélye hiányában csak a hozzá kölcsönzött munkavállalók élhetnek. Ez azért aggályos, mert a ténylegesen csak kis létszámú adminisztratív személyzetet foglalkoztató kölcsönbeadóknál tipikusan nincs olyan irodahelyiség, amely alkalmas lenne a szakszervezeti tevékenység folytatására.

A munkaviszony fennállása sajátos feltétele a szakszervezeti tisztségviselők és tagok munkaidő-kedvezményének. Az Mt. szerint mindkettő számítási alapja a munkáltatónál munkaviszonyban álló szakszervezeti tagok létszáma.<sup>42</sup> Ebből eredően, mindkettő mértékét az alapján kell megállapítani, hogy a szakszervezet az adott kölcsönbeadónál hány taggal rendelkezik. Nincs tehát jelentősége, hogy ezek a tagok azonos kölcsönvevőnél dolgoznak-e, sőt az sem feltétel, hogy egyáltalán éppen ki vannak-e kölcsönözve. Sőt: ha esetleg olyan munkavállaló is a szakszervezet tagja, aki a kölcsönbeadóval hagyományos munkaviszonyban áll (pl. titkár, üzletkötő), őt is figyelembe kell venni a számításnál. A munkaidő-kedvezmény felhasználásáról a szakszervezet egyoldalúan dönt, a munkáltató irányába csak előzetes tájékoztatási kötelezettség terheli. Így a munkaviszony csak a munkaidő-kedvezmény mértéke meghatározása szempontjából számít, de a kikölcsönzések ideje alatt a kölcsönvevő is köteles tudomásul venni, ha a nála dolgozó kölcsönzött munkavállaló kollektív jogi munkaidő-kedvezmény igénybe vétele miatt nem dolgozik.<sup>43</sup> Ebből következően viszont, ha a szakszervezet olyan kölcsön-munkavállalókat

<sup>39</sup> Mt. 19/A. §. (1) bek.

<sup>40</sup> Az utóbbi esetben a belépés megtagadása lényegében a szakszervezeti tagságon alapuló diszkrimináció lenne. Mt. 26. § (2–3) bek.

<sup>41</sup> Mt. 24. § (2) bek.

<sup>42</sup> Mt. 25. §.

<sup>43</sup> Példaként érdemes megemlíteni, hogy a francia kölcsönzési szektorra vonatkozó kollektív szerződés szerint 25%-kal több bérre jogosult a tisztségviselő, ha a munkaidő-kedvezményét nem a kikölcsönzések alatt veszi igénybe, ezzel komoly anyagi motivációt adva arra, hogy e jogával inkább a kikölcsönzések között éljen. Vigneau, Christophe: France: Another Approach to Flexicurity. In: Ahlberg,

képvisel, akik egy kölcsönvevőnél dolgoznak, de különböző kölcsönbeadókkal állnak munkaviszonyban, úgy őket nem lehet összeszámítani a munkaidő-kedvezmény mértékének meghatározásakor. Ilyenkor a szakszervezet tisztségviselőjét azon munkavállalók után illeti meg a munkaidő-kedvezmény, akik ugyanakkor a kölcsönbeadónak dolgoznak, mint ő maga. Mindkét fajta munkaidő-kedvezmény fizetett távollét, az erre járó távolléti díjat a bérfizetésért egyébként is felelős kölcsönbeadónak kell megfizetnie. Hasonló módon, ha a szakszervezet a tisztségviselőnek járó munkaidő-kedvezmény egy részének pénzbeli megváltását kéri, ezt a kölcsönbeadó köteles megfizetni.

Mivel a szakszervezeti tisztségviselő munkajogi védelmével kapcsolatos szakszervezeti jogoknak is előfeltétele, hogy a tisztségviselő munkaviszonyban álljon, e jogintézményt is e pont alatt elemzem. A jogértelmezési problémák ez esetben is elsősorban a megosztott munkáltatói pozícióból erednek. A szabály alapján a tisztségviselőt – megbízatására tekintettel – különleges munkajogi védelem illeti meg a munkáltató olyan egyoldalú intézkedéseivel szemben, amelyek kiszakíthatják abból a kollektívából, ahol érdekképviselői feladatait betölti. Ez a védelem abban ölt testet, hogy az ilyen hatású munkáltatói intézkedések a felettes szakszervezeti szerv hozzájárulásához, előzetes véleményezéséhez, vagy értesítéséhez kötöttek.<sup>44</sup> Az Mt. nem tartalmaz rendelkezést arra nézve, hogy hogyan kell alkalmazni ezeket a szabályokat, ha a tisztségviselő kölcsönzött munkavállaló. Így ismét csak abból tudunk kiindulni, hogy a védelemmel érintett munkáltatói intézkedéssel melyik fél élhet.

A munkáltatói jogkör megosztásáról rendelkező szakaszok alapján azonban egyedül a kiküldetés és az átirányítás tekintetében egyértelmű, hogy azok elrendelésére a kölcsönvevő jogosult,<sup>45</sup> így a védelem is az ő intézkedésével szemben érvényesül. A kirendelés, rendhagyó kirendelés munkaerő-kölcsönzés esetén kizárt,<sup>46</sup> így ilyen intézkedések a kölcsönzött tisztségviselővel szemben fel sem merülhetnek. A rendes és rendkívüli felmondás terminológia a hagyományos munkaviszonyra vonatkozik, de a tartalmi azonosság miatt feltételezhető, hogy a védelem a felmondás és az azonnali hatályú felmondás esetén is él, ez esetben a megszüntetésre jogosult kölcsönbeadóval szemben.<sup>47</sup> Az Mt. 109. §-a szerinti jogkövetkezmény (fegyelmi felelősség) alkalmazása tekintetében abból kell kiindulni, hogy ilyen intézkedésre csak kollektív szerződés felhatalmazása alapján kerülhet sor. A kérdés ezért attól függ, ki köthet a kölcsön-munkavállalóra kiterjedő hatályú kollektív szerződést. Ennek elbírálása nem egyértelmű. Ami bizonyos, hogy ha kölcsönbeadó kollektív szerződése tartalmaz ilyen rendelkezéseket, akkor a védelem megilleti a tisztségviselőt vele szemben.

Értelmezhetetlen a változó munkahelyre alkalmazott tisztségviselő más munkahelyre való beosztása, hiszen a kölcsönzött munkavállalónak nincs szerződéses

---

Kerstin; Bercusson, Brian; Bruun, Niklas; Kountouros, Haris; Christophe Vigneau; Zappala, Loredana: *Transnational Labour Regulation. A Case Study of Temporary Agency Work*. Brüsszel, P.I.E. Peter Lang S. A., 2008 97. o.

<sup>44</sup> Mt. 28. § (1) bek.

<sup>45</sup> Mt. 193/P. § (3) bek.

<sup>46</sup> Mt. 193/P. § (1) bek.

<sup>47</sup> Mt. 193/E. § (2) bek.

munkahelye.<sup>48</sup> A munkaerő-kölcsönzés speciális jellegére tekintettel ugyanakkor egy másik szempont is felmerül. A tisztségviselőt megillető védelem alapvető célja az, hogy ne lehessen őt egyoldalú munkáltatói intézkedéssel kiszakítani abból a közösségből, amelyben érdekvédelmi tevékenységét kifejti. Ez a cél viszont munkaerő-kölcsönzés esetén csak úgy valósítható meg, ha a kölcsönzött szakszervezeti tisztségviselőt a kölcsönvevő nem küldhetné vissza egyoldalú intézkedésével a kölcsönbeadóhoz, vagyis nem szüntetheti meg a foglalkoztatását, csak a felettes szakszervezeti szerv egyetértése esetén. Az Mt. 28. §-a viszont ezt az esetet kifejezetten nem említi. Csak a tisztségviselőt megillető munkajogi védelem céljából fakad, hogy a tisztségviselő visszaküldése esetén is indokolt volna bevonni a döntéshozásba a felettes szakszervezeti szervet. Álláspontom szerint mindenképpen szükség lenne ennek kifejezett törvényi kimondására.<sup>49</sup> Tekintve, hogy a visszaküldés a rendes felmondással esne egy tekintet alá, itt is a felettes szerv beleegyezése lenne megkövetelhető. E körben egyébként nyilván a kölcsönvevő lenne a munkáltató.

**4.3. A képviselőt igénylő szakszervezeti jogok.** A szakszervezeti jogok harmadik kategóriájába a csak képviselővel rendelkező szakszervezetek által gyakorolható jogosultságok tartoznak. Az Mt. alkalmazásában a munkáltatónál az a szakszervezet rendelkezik képviselővel, amely alapszabálya szerint a munkáltatónál képviselőt jogszerűen megválasztott szervezet működtet, illetőleg tisztségviselővel rendelkezik.<sup>50</sup> A szakszervezet belső szervezetét – mint önálló jogi személy – saját maga jogosult kialakítani, ezért szabadon dönthet úgy, hogy a kölcsönvevőnél szervezeti egységet hoz létre, illetve tisztségviselőjének választ egy oda kikölcsönzött munkavállalót. A kölcsönzött munkavállalók szakszervezete így a kölcsönvevőnél is képviselővel rendelkező szakszervezetté válik. Ennek azért van jelentősége, mert csak a képviselővel rendelkező szakszervezet jogosult kifogást benyújtani, több külön nevesített konzultációs jogosítvány mellett (lásd pl. jogutódlás, csoportos létszámcsökkentés) véleményezni a munkavállalók nagyobb csoportját érintő munkáltatói intézkedések tervezetét, részt venni a kollektív szerződés megkötésére irányuló tárgyaláson és az esélyegyenlőségi terv elkészítésében.<sup>51</sup> A képviselő szempontjából tehát a kölcsönbeadó és a kölcsönvevő külön vizsgálendő, így az egyik félnél képviselővel rendelkező szakszervezet csak akkor léphet fel e státuszára tekintettel a másik félnél is, ha annak feltételei ott is teljesülnek.

A fenti általános szabályok mellett az Mt. kölcsönzésre vonatkozó szabályai közül az egyetlen kollektív jogi előírás megköveteli, hogy a kölcsönvevő a kölcsönzés keretében foglalkoztatott munkavállalók létszámáról és foglalkoztatási feltételeiről a nála működő üzemi tanácsot, illetve képviselővel rendelkező szakszervezetet rendszerezően, de legalább félévente egy alkalommal tájékoztassa.<sup>52</sup> Ez a jog tehát kifejezetten csak a kölcsönvevőnél képviselővel rendelkező szakszervezeteket illeti

<sup>48</sup> A munkavégzés helye ugyanis kikölcsönzésről kikölcsönzésre változik, ezért nem is kell rögzíteni a munkaszerződésben. Mt. 193/H. § (1) bek.

<sup>49</sup> Franciaországban a kölcsönzési ágazat kollektív szerződése tartalmaz kitélt arra, hogy a kikölcsönzés, illetve annak megszüntetése nem lehet diszkrimináció eszköze. Vigneau 2008 i.m. 97. o.

<sup>50</sup> Mt. 21. § (5) bek.

<sup>51</sup> Mt. 23. §, 21. § (2) bek., 33. § (8) bek., 70/A. §.

<sup>52</sup> Mt. 193/P. § (2) bek.



meg. A szakasz célja, hogy a szakszervezet (és az üzemi tanács) tisztában legyen azzal, hogy a kölcsönzött munkavállalók milyen körülmények között, és milyen létszámban dolgoznak a kölcsönvevőnél, akkor is, ha a kölcsönbeadónál nem rendelkezik képvisellel, vagy a kölcsönzött munkavállalók között nincs tagja.

**4.4. A reprezentativitáshoz kötött szakszervezeti jogok.** Végül, egyes szakszervezeti jogosultságokat csak a reprezentatív érdekképviselők gyakorolhatnak. Az Mt. alapján a szakszervezet két kritérium alapján minősülhet reprezentatívnak. Az egyik szerint az a szakszervezet reprezentatív, amelynek jelöltjei az üzemi tanácsi választáson a leadott szavazatok legalább tíz százalékát megszerzik. Ha a munkáltatónál több üzemi tanácsot választanak, a reprezentativitás meghatározásakor az egyes üzemi tanácsi választásokon elért eredményeket össze kell számítani. A másik feltétel alapján azt a szakszervezetet is reprezentatívnak kell tekinteni, amelynek a munkáltató azonos foglalkozási csoporthoz (szakmához) tartozó munkavállalóinak legalább kétharmada a tagja.<sup>53</sup> A kölcsönzött munkavállalók azonban nem vehetnek részt a kölcsönvevő üzemi tanácsának választásában, sem szavazóként, sem jelöltként.<sup>54</sup> Így az első reprezentativitási kritérium alkalmazhatatlan. A második alapján pedig a kölcsönvevő munkavállalóit kell számításba venni, márpedig a kölcsön-munkavállalók nem vele állnak munkaviszonyban. Ezért, összességében a kölcsönvevőnél a kölcsönzött munkavállalókat képviselő szakszervezet nem tud reprezentatív lenni.

Ez azért jelent problémát, mert csak a reprezentatív szakszervezet élhet a kifogás jogával, ha a jogellenes munkáltatói intézkedés kollektív szerződésbe ütközik, illetve a reprezentativitásnak a kollektív szerződés-kötés körében is jelentősége van.<sup>55</sup> Ezzel pedig a törvény mintegy elfordítja a szakszervezetek figyelmét a kölcsönzött munkavállalókról, hiszen az ő képviselőjük éppen a legfontosabb jogosultságok szempontjából irreleváns.<sup>56</sup> Hiába toboroz tagságot a kölcsönvevőnél működő szakszervezetek közül valamelyik, ha ez nem esik latba a kollektív szerződéses tárgyalásoknál. Másrészt, ha a munkaerő-kölcsönzésről szóló irányelv átültetése révén elismerést nyer a kölcsönvevőnél hatályos kollektív megállapodás alkalmazhatósága, úgy a jogalkotónak arra is figyelemmel kell lennie, hogy a jelenlegi reprezentativitási szabályok alapján a kölcsönzötteket képviselő szakszervezet aligha lehetne a kölcsönvevőnél szerződő fél, illetve az alkuból könnyen kihagyható.

## 5. Összegzés

A kollektív munkajog célja elsősorban a munkavállaló és a munkáltató közötti hatalmi egyensúly kiigazítása, amelyre minden olyan munkaviszonyban szükség van,

<sup>53</sup> Mt. 29. § (2) bek.

<sup>54</sup> Mind az aktív, mind a passzív választójog feltétele ugyanis a munkáltatóval fennálló munkaviszony. Mt. 46. § (1) bek. és 47. § (1) bek.

<sup>55</sup> Mt. 29. § (1) bek., 33. §, 37. §.

<sup>56</sup> László Gyula: A munkaerő-kölcsönzés fogalma és általános jellemzése. In: Ásványi Zsófia, Nemeskéri Zsolt (szerk.): *A nemzeti, illetve határon átnyúló munkaerő-kölcsönzés alakulása, hatása a foglalkoztatásra és a gazdasági folyamatokra. Kutatási tanulmány.* Paks-Pécs, Dél-Dunántúli Humánerőforrás Kutató és Fejlesztő Közhasznú Nonprofit Kft., 2010 66. o.

ahol a munkavállaló önállóan, függő munkát végez. Az elemzésből látható volt, hogy a kölcsön-munkavállalót mindkét munkáltatói pozícióhoz ilyen jellegű viszony fűzi. Ezért a szakszervezeti érdekképviselő nem korlátozódhat a jogilag munkáltatónak minősülő kölcsönbeadóval szembeni fellépésre, hanem el kell ismerni a kölcsönvevő munkáltatói minőségét is. Ez a viszonyrendszer jelöli ki a szakszervezet érdekképviselői tevékenységének szükséges irányait is. A jogi munkáltatóval, a kölcsönbeadóval szemben az általános szabályok szerint illetik meg a szakszervezeti jogok. Mivel azonban a munkavállaló munkaviszonyát a kölcsönvevő egyoldalú rendelkezései teszik teljessé, a szakszervezet tevékenységének erre is ki kell terjednie. E sajátosságokat figyelembe véve kell kialakítani a szakszervezeti érdekképviselő jogszabályi háttérét. A szakszervezet ugyan megfelelő jogi szabályozás mellett is dönthet úgy, hogy kimondottan kizáró, elutasító stratégiát folytat a munkaerő-kölcsönzéssel szemben, ám tekintettel a jogintézmény terjedésére és arra, hogy a kölcsönzés a munkavállaló számára is preferencia lehet, ez a pozíció egyre inkább idejétmúlttá válik.<sup>57</sup>

A magyar szabályozás részletes elemzése alapján látható volt, hogy a kölcsönzött munkavállalók számára – a hagyományos munkaviszony alapjaira felépített – szakszervezeti jogok érdemi gyakorlásának megteremtése közel sem egyszerű. A kölcsönvevővel fennálló munkaviszony hiánya miatt a szakszervezet egyes jogosultságok kapcsán olyan akadályokba ütközhet, amelyek egy hagyományos munkaviszony esetén fel sem merülnek (pl. a belépési és helyiséghasználati jog esetén, vagy a munkaidő-kedvezmények számításánál). Különösen szembetűnő a jogviszony sajátosságait figyelembe vevő szabályozás hiánya a tisztségviselők munkajogi védelménél. Az értelmezési kétségeket eloszlató speciális rendelkezések rögzítése mellett kifejezetten ki kellene terjeszteni a védelmet arra az esetre, amikor a kölcsönvevő egyoldalúan megszünteti a kikölcsönzést, és visszaküldi a tisztségviselőt a kölcsönbeadóhoz. Enélkül a munkajogi védelem lényegében illúzió, hiszen azt a kölcsönvevő bármikor megkerülheti a kellemetlenné váló tisztségviselő kikölcsönzésének megszüntetésével. Végül, a jelenlegi kritériumok alapján a kölcsönzötteket képviselő szakszervezet nem lehet reprezentatív a kölcsönvevőnél, amely probléma már egy következő kérdéskörhöz is elvezet: a kollektív alku és a munkaerő-kölcsönzés összeegyeztethetőségéhez.

A munkaerő-kölcsönzés hazai szabályozása a közösségi irányelv átvétele révén a közeljövőben (legkésőbb 2011 végéig) mindenképpen felülvizsgálatra szorul. Bár az irányelv szinte egyáltalán nem érinti a kollektív munkajogi kérdéseket, az átvétel során szükséges volna az Mt. kollektív jogi részét is áttekinteni, és biztosítani, hogy az abban foglaltak ne csak elvi lehetőségként éljenek a munkaerő-kölcsönzés keretében foglalkoztatottak egyre növekvő csoportja számára.

---

<sup>57</sup> Egy spanyol szerző álláspontja szerint a hagyományos munkaviszonyon kívülre, perifériára szorult munkavállalókat ezért nem a szakszervezeti szervezkedés korlátjának, hanem kihasználatlan lehetőségnek kell tekinteni. Llorente Sánchez i.m. 66. o.

---

## **A munkavállaló emberi méltóságának védelme a munkaviszonyban**

**ARANY TÓTH MARIANN\***

---

A munkavállaló személyhez fűződő jogainak védelme a munkajogi és a polgári jogi szabályozás határterületén olyan témakört ölel fel, amelyben a megválaszolatlan kérdések túlsúlyban vannak a vitathatatlan megállapításokhoz képest. Különösen ez a helyzet a személyhez fűződő jogok védelmének hatóköre tárgyában. Általánosságban helyeselhető ugyanis az, hogy a személyiségi jogok védelme a munkajogviszonyban a jogszabályok keretein belül lehetséges. Az azonban már kevésbé egyértelmű, hogy hol húzódnak a személyhez fűződő jogok gyakorlásának, illetve érvényesülésének határai.

A munkafeltételek és a munkavégzés körülményeinek jelentős megváltozásával napjainkig a munkáltató és a munkavállaló immateriális érdekeinek védelme új megvilágításba került, amely a személyiségi jogok védelme terén a munkaviszonyban hangsúlyosan jelentkezik. A munkavégzésre irányuló jogviszonyok különböző formáinak elterjedése és a technikai fejlődés hatása a munkavégzésre – a gazdasági és a társadalmi fejlődés különböző szintjein – igénylik annak újra gondolását, hogy a felek munkajogi érdekeinek védelme miként biztosítható.

A személyhez fűződő jogok védelmének egyik lendületesen fejlődő területe e tekintetben az emberi méltósághoz való jog védelme a munkaviszonyban. A hatályos munkajogi szabályozás keretében az emberi méltósághoz való jog védelme különbözőképpen jelenik meg. A munkavállaló autonómiájának, önrendelkezésének és érvényesülésének védelme a munkajogi jogok gyakorlásakor sajátos jelentéssel bír.

A következőkben bemutatjuk, hogy mely munkajogi jogok gyakorlásával összefüggésben jut kifejezésre az emberi méltóság védelme, illetve az hogyan valósul meg a munkáltató foglalkoztatási kötelezettsége alapján, a fegyelmezési, utasítási és felügyeleti jogai gyakorlásakor. Részletezzük, hogy a munkajogi magatartási kötelezettségekkel összefüggésben milyen szerepet tölt be az emberi méltóság védelme az aktuális jogfejlődésre tekintettel, a munkavállaló valóságos

---

\* PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék.

értékeléséhez fűződő érdeke védelme szempontjából – a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény (Mt.) hatálya alatt foglalkoztatott munkavállalók esetén.

### 1. Az emberi méltóság védelme a munkajogban

**a) Az emberi méltóság jelentése és a munkaviszony.** A munkavállalók méltóságának védelme a Mt. hatályba lépését követő időszaktól kezdve lépésről-lépésre került a köztudatba és egyfajta felfedezendő területként jelent meg a jogalkalmazók számára. A méltóság védelmének szociológiai, illetve – mindennapi gyakorlati – észlelésén kívül a jogi szabályozás is mintegy követni tudja az emberi méltóság védelmét életre hívó tényezőket, amely révén lehetőség nyílt az emberi méltóság védelmi hatókörének pontosítására. Különösen a munkajog területén szükséges egy összetett mérlegelés ezen védelem jelentésének meghatározásához, amely által figyelembe vehetőek a felek érdekei, a foglalkoztatás jellemzői, a munkajogi jogok és kötelezettségek rendszere, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődés. A méltóság védelmének jelentése következőképpen időről-időre változik akként, hogy valamely ismérve előtérbe kerül és az aktuális fejlődésre tekintettel elnyeri tartalmát.

Az emberi méltóság jelentése ezáltal a munkaviszonyban is különbözőképpen határozható meg, annak értelmezése és tartalmának pontosítása a jogirodalomban vitatott.<sup>1</sup>

A munkavállaló emberi méltóságának értelmezése leggyakrabban a munkavállaló értékének, tekintélyének, önbecsülésének tiszteletben tartásához kapcsolódik, amely értelmes munka végzése és bizonyos fokú autonómia révén biztosítható.<sup>2</sup>

A munkavállaló szociális méltóságának elismerése másrésről magában foglalja a személyes készségek fejlesztését a munkaviszonyban, az önértékelés megőrzését, az anyagi biztonságot és a munkafeltételek alakítását.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Ld.: Peter Berg, Ann C. Frost: Dignity at Work for Low Wage, Low Skill Service Workers, *Industrial Relations*, 60 (2005), 657-674. o.; Arany Tóth Mariann: Gondolatok a munkavállalók személyiségi jogainak védelméről a magyar munkajogban, *Jogtudományi Közlemény*, 3 (2008) 136. o.; Andrew Sayer: What dignity at work means, in: *Dimensions of dignity at work* (szerk.: Sharon C. Bolton), Oxford, Butterworth-Heinemann, 2007, 17-29. o.; Randy Hodson, *Dignity at work*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 46-48. o., Zoltán Ödön: Az emberi méltóságról, *Magyar Jog*, (1996) 9, 531. o.; Ruth Ben-Israel: The Rise, Fall and Resurrection of Social Dignity, in: *Labour Law, Human Rights and Social Justice, Liber Amicorum in Honour of Ruth Ben-Israel*, (szerk.: Roger Blanpain), Brussels, Kluwer 2001, 5. o.; Fernando Valdés Dal-Ré: Fundamental Rights of the Worker, *XVII World Congress of Labour Law and Social Security Montevideo*, Uruguay 3-5 September 2003, 37. o.; José Francisco Siqueira Neto: Labor Law and the Fundamental Rights of the Person, *XVII World Congress of Labour Law and Social Security Montevideo*, Uruguay 3-5 September 2003, 155. o.; Amartya Sen: Work and Rights, *International Labour Review*, (2000), 123. o.

<sup>2</sup> Bolton: i.m. 8. o.; Hodson: i. m. 4; E. Kevin Kelloway, Daniel G. Gallagher, Julian Barling: Work, Employment, and the Individual, in: *Theoretical Perspectives on Work and the Employment Relationship* (szerk: Bruce E. Kaufmann), Champaign IL., Industrial Relations Research Association, 2004, 105. o.

<sup>3</sup> Alvin L. Goldman: Cultural and Economic Perspectives concerning Protection of Workers' Social Dignity,

Az emberi méltóság védelmét a munkahelyen eltérő álláspont szerint különösen a visszaélésekkel (durva bánásmód, agyonhajszolás) szembeni ellenállás, az önálló kezdeményezések lehetősége, a rendelkezésre állás ideje alatt egyes magánérdekű magatartások engedélyezése és a szociális kapcsolatok fejlesztésének lehetővé tétele jellemzi.<sup>4</sup>

A munkavállaló méltóságának védelmét jelentősen befolyásolják a magasabb összegű munkabér, a megfelelő szintű személyzet és erőforrások biztosítása, a továbbképzéshez való hozzáférés, valamint a megfelelő mértékű munkafeladat ellátására adott utasítás, amelyek a munkavállaló autonómiáját erősítik.<sup>5</sup>

Az angolszász jogterületen végzett kutatások mellett kitüntetett figyelmet érdemel a német jog is, amelyben az emberi méltóság védelme az Alaptörvény egyik legfontosabb tétele.<sup>6</sup> A Német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata szerint az emberi méltóság elleni támadást valósít meg a lealacsonyítás, megbélyegzés, üldöztetés, és megvetés.<sup>7</sup> Az Alaptörvény 1. cikk (1) bekezdésének értelmezésével összefüggésben kidolgozásra került az ún. Objektformel, amely szerint az emberi méltósággal ellentétes az, ha az embert az állam tárgyává teszik.<sup>8</sup> Megfogalmazódott, hogy az embert nem lehet személytelenül, mint egy tárgyat kezelni.<sup>9</sup>

A munkajogban a méltóság védelme közvetetten jelenik meg.<sup>10</sup> A bírói gyakorlatban került részletezésre az emberi méltóság védelme. A magánélet védelmével összefüggésben, a BAG határozataiban az ún. cölíbatusi klauzulák tekintetében kifejtette, hogy azok az Alaptörvény 1. cikk (1) bekezdésébe ütköznek

---

in: *Labour Law, Human Rights and Social Justice, Liber Amicorum in Honour of Ruth Ben-Israel*, (szerk.: Roger Blanpain), Brussels, Kluwer 2001, 9. o

<sup>4</sup> Hodson: i.m. 46-48.

<sup>5</sup> Berg, Frost: i.m. 676.

<sup>6</sup> „Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu beachten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt.” Grundgesetz Art. 1 Abs. 1.

<sup>7</sup> BVerfGE 1, 97/104.

<sup>8</sup> BVerfGE 87, 209; 109, 133; 115, 118.

<sup>9</sup> „Was den in Art. 1 GG genannten Grundsatz der Unantastbarkeit der Menschenwürde anlangt, der nach Art. 79 Abs. 3 GG durch eine Verfassungsänderung nicht berührt werden darf, so hängt alles von der Festlegung ab, unter welchen Umständen die Menschenwürde verletzt sein kann. Offenbar läßt sich das nicht generell sagen, sondern immer nur in Ansehung des konkreten Falles. Allgemeine Formeln wie die, der Mensch dürfe nicht zum bloßen Objekt der Staatsgewalt herabgewürdigt werden, können lediglich die Richtung andeuten, in der Fälle der Verletzung der Menschenwürde gefunden werden können. Der Mensch ist nicht selten bloßes Objekt nicht nur der Verhältnisse und der gesellschaftlichen Entwicklung, sondern auch des Rechts, insofern er ohne Rücksicht auf seine Interessen sich fügen muß. Eine Verletzung der Menschenwürde kann darin allein nicht gefunden werden. Hinzukommen muß, daß er einer Behandlung ausgesetzt wird, die seine Subjektqualität prinzipiell in Frage stellt, oder daß in der Behandlung im konkreten Fall eine willkürliche Mißachtung der Würde des Menschen liegt. Die Behandlung des Menschen durch die öffentliche Hand, die das Gesetz vollzieht, muß also, wenn sie die Menschenwürde berühren soll, Ausdruck der Verachtung des Wertes, der dem Menschen kraft seines Personseins zukommt, also in diesem Sinne eine „verächtliche Behandlung“ sein.”

<sup>10</sup> Wiese Günther: Der Persönlichkeitsschutz des Arbeitnehmers gegenüber dem Arbeitgeber, ZfA 1971, 275; Ehmann, Horst: Die Persönlichkeit als Grundlage des Arbeitsrechts, in: Hanach/Lorenz/Matthes (Hrsg.): Festschrift für Günther Wiese zum 70. Geburtstag, 1998, 103 o.; Wiese Günther: Adressaten und Rechtsgrundlagen des innerbetrieblichen Persönlichkeitsschutzes von Arbeitnehmern, ZfA 2006, 631 o.

az emberi méltóság védelméről, s a munkaszerződés ilyen jellegű kikötései semmisek.<sup>11</sup> A wuppertali munkaügyi bíróság az un. Wal-Mart ügyben leszögezte, hogy a magatartási kódex szabálya a magánéletről és szerelmi kapcsolatokról, amely előírta, hogy a munkahelyi hatékonyságot, tiszteletet, bizalmat és biztonságot a munkavállalóknak elő kell segíteniük és ennek érdekében tilos a munkavállalóknak egymással szórakozni járni, illetve szerelmi kapcsolatot létesíteni, ha ez az érintett személy vagy munkatársainak munkafeltételeit befolyásolhatja – jelentős mértékben megsérti az általános személyiségi jogot az Alaptörvény 1. cikk I. és 2. cikk I. bekezdéseire tekintettel.<sup>12</sup>

Az emberi méltóság védelmét a BAG az általános személyiségi joggal összefonódva is értelmezte az Alaptörvény 2. cikk (2) bekezdésére és 1. cikk (1) bekezdésére hivatkozással.<sup>13</sup>

Az emberi méltóság védelme megjelenik az un. mobbing ügyekben is. A BGB 241. § (2) bekezdésben megfogalmazott követelmény – a BAG értelmezése szerint – tiltja a munkavállaló lealacsonyítását és megvetését. A munkavállalónak jogos igénye van arra, hogy a jólétét és a jogos érdekeit a munkáltató tiszteletben tartsa, és megvédje az egészségét veszélyeztető kockázatoktól akár pszichikai természetűek legyenek is, valamint az olyan magatartásoktól, amelyek célja vagy hatása a munkavállaló méltóságának megsértését eredményezi és megfélemlítésektől, ellenségeskedéstől, lealacsonyításoktól, méltóság csorbitásától vagy sértegetésektől terhes környezetet hoz létre.<sup>14</sup>

A 2000/78/EK irányelv átültetése a német jogba az emberi méltóság védelme terén újabb színfoltot jelentett.<sup>15</sup> A zaklatás tényállásával összefüggésben a BAG több ítéletében érintette a méltóság elleni támadásokat.<sup>16</sup> A BAG értelmezése szerint a törvényben szereplő definíció a zaklatásról, amely csak a törvényben meghatározott okokkal összefüggésben értelmezhető, a munkavállaló hátrányos megkülönböztetésének egyéb eseteire is kiterjeszthető – annak okától függetlenül, ugyanis ez a fogalom összefoglalja a mobbing tényállásához kapcsolódó legfontosabb magatartásokat úgymint a megfélemlítésektől, ellenségeskedéstől, lealacsonyítástól, méltóság elleni támadásoktól vagy sértegetésektől terhes

<sup>11</sup> *Edmund H. Schwenk*, Das allgemeine Persönlichkeitsrecht des Arbeitnehmers, NJW 1968, 824; *Friedrich H. Heither*, Die Rechtsprechung des Bundesarbeitsgerichts zu den Grundrechten, in: Jahrbuch des Öffentlichen Rechts, 1984, 317-318.

<sup>12</sup> ArbG Wuppertal, Beschluss vom 15. 6. 2005 – 5 BV 20/05, 4 f.

<sup>13</sup> § 75 Abs. 2 Satz 1 BetrVG verpflichtet die Betriebsparteien zur Wahrung der grundrechtlich geschützten Freiheitsrechte (...). Sie haben daher insbesondere auch das in Art. 2 Abs. 1 iVm. Art. 1 Abs. 1 GG gewährleistete allgemeine Persönlichkeitsrecht zu beachten. Das allgemeine Persönlichkeitsrecht enthält nicht nur wie alle Freiheitsrechte ein subjektives Abwehrrecht gegenüber den Staatsorganen. Es fordert außerdem den Schutz der Bürger durch den Staat (...). Diesen treffen gegenüber den privaten Grundrechtsträgern Schutzpflichten (...). Er muss die einzelnen Grundrechtsträger auch vor einer unverhältnismäßigen Beschränkung ihrer Grundrechte durch privatautonome Regelungen bewahren.", BAG, Beschluß vom 29. 6. 2004 – 1 ABR 21/03 (LAG Berlin), Beschluß vom 5. 3. 2003 – 10 TaBV 2089/02) Tenor 2.

<sup>14</sup> BAG Urteil vom 25. 10. 2007, 8 AZR 593/06, 78.

<sup>15</sup> Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz vom 14 August 2006.

<sup>16</sup> BAG Urteil vom 25. 10. 2007, 8 AZR 593/06, 57.

környezet létrehozását.<sup>17</sup> Ezen értelmezés szerint a BAG a korábbi ítéleteiben tett megállapításait a zaklató magatartásokról kiegészítette.

A munkavállaló emberi méltóságának védelme a hatályos magyar munkajogi szabályozásban is megjelenik. A Mt. elszórtan utal az emberi méltóság védelmére; az kifejezetten nem lép előtérbe az egyes munkajogi jogintézmények szabályozásánál. Az emberi méltóság védelmét a hátrányos jogkövetkezmények tekintetében szabályozza. A munkaviszonyban a feleket megillető jogok és az őket terhelő kötelezettségek azonban közvetetten magukban foglalják az emberi méltóság védelmét és egyúttal közvetítik az emberi méltóság tartalmára vonatkozó értékeket. A jogirodalomban kidolgozott egyes nézetek az emberi méltóság jelentéséről a munkaviszonyban a munkavállaló munkajogi jogaival és kötelezettségeivel összefüggésben értelmezhetők. Az emberi méltóság lehetséges értelmezése az idézett álláspontok szerint a munkavállalók különböző érdekeinek összetett védelmére vonatkozik. A személyes készségek fejlesztése pl. többféle érdek érvényesítésével érhető el, úgymint az irányításhoz való jog megfelelő gyakorlásához, a teljesítmény-értékelés tisztességes elvégzéséhez fűződő érdekek kifejezésre juttatásával.

**b) Az emberi méltósághoz való jog természete.** Az emberi méltóság védelmével összefüggésben vitatott a jogirodalomban, hogy az jog vagy alapelv formájában értelmezhető.<sup>18</sup> Az emberi méltóság védelme a magyar jogban az Alkotmánybíróság esetjogán alapulva vált a jogi gondolkodás részévé és formálja napjainkig az emberi méltóság értelmezését a jogban. Az Alkotmánybíróság gyakorlata nyomán az emberi méltóság védelme központi helyet foglal el a személyiségi jogok védelme terén. Az emberi méltósághoz való jog értelmezése az „általános személyiségi jog” egyik megfogalmazásaként és az egyén autonómiájának, valamint önrendelkezésének legalapvetőbb magjaként kihat az emberi méltóság védelmének meghatározására.<sup>19</sup> Az emberi méltóság védelmének célja ebből következően a munkavállaló autonómiájának és önrendelkezésének biztosítása a munkaviszonyban úgy, hogy a munkajogi jogok gyakorlása és kötelezettségek teljesítése során a munkavállaló nem válhat a jogviszony „tárgyává”.

Az emberi méltóság védelme az emberi jogokkal és az alkotmányos alapvető jogokkal összefüggésben a nemzetközi jogban és az alkotmányjogban került kidolgozásra; értelmezése a magánjogi jogviszonyban – így a munkaviszonyban

<sup>17</sup> BAG Urteil vom 25. 10. 2007, 8 AZR 593/06, 59.

<sup>18</sup> Kiss: i.m. 177. o.; Radnay József: *Munkajog*, Budapest, Szent István Társulat, 2003, 50. o.; Törő: i.m. 417-420. o.; Ruth Ben-Israel: The Rise, Fall and Resurrection of Social Dignity, in: *Labour Law, Human Rights and Social Justice, Liber Amicorum in Honour of Ruth Ben-Israel* (szerk.: Roger Blanpain), Brussels, Kluwer 2001, 5. o.; Virginia A. Leary: The Paradox of Workers' Rights as Human Rights, in: *Human Rights, Labor Rights, and International Trade* (szerk.: Lance A. Compa & Stephen F. Diamond) 2003, 26. o. és 42. o.

<sup>19</sup> 8/1990. (IV. 23.) AB határozat; Az emberi méltósághoz való jog értelmezésében az egyik legfontosabb alaptételt a 23/1990. (X. 31.) AB határozat fogalmazza meg. Eszerint „az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva (...) az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá”. 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990 88 et seqq.

nem egységes.<sup>20</sup>

Az emberi méltóság védelme a személyhez fűződő jogok védelme keretében az egyik legfontosabb területe a munkavállaló immateriális érdekei tiszteletben tartásának.<sup>21</sup> A Mt. 8. § (2) bekezdése szerint a munkavállaló emberi méltóságát a munkáltató köteles tiszteletben tartani, és megtenni minden olyan intézkedést, amely annak védelmét szolgálja.

**c) Az emberi méltóság védelme és az „alapvető munkajogi jogok”.** A szerzők többsége az emberi méltóság védelmét a munkavállalók alapvető jogainak érvényesülésével összefüggésben értelmezi.<sup>22</sup> Az egyenlő bánásmód elvének, a kollektív és az individuális érdekérvényesítés, az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeinek, a foglalkoztatási feltételek biztonságának és a megfelelő díjazás biztosításával lehet elérni az emberi méltóság védelmét a munkavégzés során.<sup>23</sup> Ezen jogok érvényesülése mintegy feltételezi azt, hogy az emberi méltóság tiszteletben tartása a munkahelyen megvalósulhasson.

Az alapvető nemzetközi munkajogi tárgyú egyezmények ratifikálásával a magyar munkajogi szabályozás részét képezik az emberi méltóság védelmét szolgáló garanciális szabályok.<sup>24</sup> A kényszer- és kötelező munka tilalmának, a gyermekmunka legrosszabb formáinak, a közvetett és közvetlen hátrányos megkülönböztetés tilalmának és az egyenlő értékű munkáért egyenlő bér elvének szabályozásával, valamint a szakszervezeti szervezkedés szabadságának biztosításával és a kollektív szerződés kötéséhez való jog elismerésével az emberi méltóság tiszteletben tartása jut kifejezésre.<sup>25</sup>

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet méltó munkára (decent work) vonatkozó dokumentumai, az alapvető munkajogi elvekről és jogokról szóló 1998. évi nyilatkozat, – a Philadelphiai Nyilatkozatra utalva – napjainkban is időszerű követelményként fogalmazza meg az emberi méltóság tiszteletben tartásának követelményét.<sup>26</sup>

Az 1998. évi Nyilatkozat az alapvető emberi értékek között, amelyek a szociális és gazdasági életben nélkülözhetetlenek, a következő jogok védelmét

<sup>20</sup> Rolf Künnemann: A Coherent Approach to Human Rights, *Human Rights Quarterly* (1995), 326. o.; Scott Craig: Reaching Beyond (Without Abandoning) the Category of 'Economic, Social and Cultural Rights', *Human Rights Quarterly* (1999), 634. o.; Philip Alston, Labour Rights as Human Rights: The Not So Happy State of the Art, in: *Labour Rights as Human Rights* (szerk.: Philip Alston), 2005, 23. o.; Virginia A. Leary: The Paradox of Workers' Rights as Human Rights, in: *Human Rights, Labor Rights, and International Trade* (szerk.: Lance A. Compa & Stephen F. Diamond) 2003, 26. o. és 42. o.

<sup>21</sup> A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (Ptk.) 76. §.

<sup>22</sup> Bolton: i. m. 8. o.; John W. Budd: *Employment with human face, balancing efficiency, equity and voice*, New York, Cornell University Press, 2004, 28-30. o.; Hodson: i.m. 4. o.

<sup>23</sup> Bolton: i.m. 8. o.

<sup>24</sup> Vö.: International Labour Office: *Report form for the General Survey concerning fundamental conventions in light of the 2008 ILO declaration on social justice for a fair globalization*, 2010, 5. o.

<sup>25</sup> A ratifikált egyezmények a következők: 2000. évi XLVIII. törvény, 2000. évi LIX. törvény, 2000. évi LII. törvény, 2000. évi LV. törvény, 2000. évi LVII. törvény, 2000. évi LX. törvény, 2000. évi LXIX. törvény, valamint a 2001. évi XXXVII. törvény.

<sup>26</sup> A Philadelphiai Nyilatkozat II. a) pontja szerint minden embernek joga (...) van az anyagi jólétének és lelki fejlődésének előmozdításához a szabadság és a méltóság, a gazdasági biztonság és az egyenlő lehetőségek tiszteletben tartásával.



hangsúlyozza: az egyesülés szabadsága és a kollektív tárgyalásokhoz való jog hatékony elismerése, a kényszer vagy a kötelező munka összes formájának megszüntetése, a gyermekmunka hatékony felszámolása és a foglalkoztatás területén jelentkező diszkrimináció megszüntetése. Ezek alapulvételével kerül biztosításra az emberi méltóság védelme a szakszervezeti szabadság elvének elismerésével, a gyermekek, fiatalok és nők védelmével, a munkavállalóknak betegségek, foglalkozási betegségek és üzemi balesetek elleni védelmével, a munkanélküliség leküzdésével, a megfelelő létfenntartást biztosító bérek megállapításával, az egyenlő munkáért, egyenlő bért elvének megvalósításával és a munkaidő szabályozásával. Az emberi méltóság védelme ebből következően a munkajogi jogok biztosításával kapcsolatosan sajátos jelentéssel bír.

**d) A munkavállaló munkajogi jogai és az emberi méltóság védelme.** Az emberi méltóság védelme túlnyomórészt a munkavállalói jogokkal összefüggésben kerül értelmezésre. A munkavállalói jogok érvényesülésének minősége ugyanis befolyásolja azt, hogy a munkavállaló érdekeinek védelme – pl. valóságnak megfelelő értékelése – hogyan valósul meg a munkavégzési kötelezettsége alapján a teljesítendő munka mennyiségének és minőségének, a munkavégzés módjának figyelembe vételével. Az emberi méltóság sérelmére vezethet pl. a munkavállaló teljesítményének huzamos időn keresztül történő leértékelése megszegő jellegű szakszerűtlen kritika gyakorlásával, vagy a megerősítő kommunikáció hiányával.

Ha a munkavállaló jogai nem érvényesülhetnek, akkor az elvárható szakértelem és gondosság kifejtése a munkavállaló részére fokozott nehézséget jelent és a valóságos elváráson túlmenően olyan mércét támaszthat a munkavállalóval szemben, amely révén a valóságos értékeléséhez fűződő érdeke csorbul.

A munkavállaló egyes munkajogi jogainak megsértése nem jelenti automatikusan az emberi méltóság megsértését. Az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételei biztosításának elmulasztása pl. önmagában nem valósítja meg az emberi méltóság megsértését, mert ez utóbbi többletfeltételek megállapításával lehetséges. A munkavállaló jogainak elfojtása és ezzel összefüggésben a jogérvényesítés megakadályozása a munkavállaló tekintélyének, önbecsülésének figyelmen kívül hagyásával alkalmas lehet az emberi méltóság megsértésére, amelyet a munkáltató kötelezettségeinek teljesítésével összefüggésben lehet vizsgálni.

## **2. Az emberi méltóság védelme a munkáltató egyes jogainak gyakorlásakor**

A Mt-ben szabályozott – az „alapvető” munkajogi jogok védelmére vonatkozó – rendelkezések tehát ipso iure biztosítják az emberi méltóság védelmét a munkaviszonyban. Ezen munkajogi jogok figyelmen kívül hagyásával – azaz a Mt. rendelkezéseinek kirívó megsértésével – bekövetkezhet az emberi méltóság sérelme, amelyet esetről esetre szükséges vizsgálni. Az emberi méltósághoz való jog megsértése olyan súlyos beavatkozást valósít meg a munkavállaló

autonómiájába, amellyel szemben a védelem abszolút, azaz a munkáltató érdekeit megelőzi a munkavállaló érdeke az emberi méltósághoz való jog védelmére. A jogsértő magatartás különösen a munkáltató irányítási joga, a fegyelmezési joga, az utasítási joga és a felügyeleti joga határainak túllépésével, illetve a magatartási kötelezettségek elmulasztásával lehet kapcsolatos. Jogellenes pl. az utasítási jog és a felügyeleti jog gyakorlása során az a munkáltatói jognyilatkozat vagy magatartás, amely a munkavállaló autonómiáját figyelmen kívül hagyva, mintegy „tárgy” tekint a munkavállalóra a tárgyi és a munkavállaló személyi adottságaira is figyelemmel.

**a) Az emberi méltóság védelme az irányítási joggal összefüggésben.** A munka megszervezésével az irányítási jog gyakorlása során a munkáltató köteles tiszteletben tartani a munkavállaló emberi méltóságát, azaz a munkafeltételeket nem határozhatja meg akként, hogy a munkavállaló ne tudja gyakorolni a munkaviszonyból eredő jogait, illetve kötelezettségeit teljesíteni. Az irányítási jog gyakorlásával összefüggésben pl. a munkáltató köteles figyelembe venni a munkavállaló beosztását, képzettségét, korát, egészségi állapotát és az elrendelt köteletség teljesítésével összefüggő egyéb körülményeket.<sup>27</sup> A munkavállaló képességeire tekintet nélküli munkafeltételek biztosítása pl. az emberi méltóságot sértheti, ha az a munkavállaló számára megalázó, lealacsonyító és sértő pl. hosszantartó krónikus nyomás-gyakorlás kíséretében, ésszerűtlen munkamegosztással.

A munkavállaló tevékenységéhez szükséges tárgyi és személyi feltételekkel kapcsolatos mulasztás, amely a munkavállaló valóságos értékeléséhez fűződő érdekét sérti pl.: a munkavállalók szükségszerű elszállásolásakor az elhelyezés elégtelen minősége, alkalmasak lehetnek az emberi méltóság megsértésére.

A munkavállaló valós értékeléséhez fűződő érdekének védelme a kötelezettségei teljesítésekor akként jut kifejezésre, hogy a munkajogi jogai gyakorlását nem csorbíthatja a munkavállaló valóságnak meg nem felelő értékelése a munkajogi kötelezettségei teljesítésével összefüggésben. Az emberi méltóság sérelmére vezethet pl. a munkafeltételek elégtelen megszervezése és a munkavállaló ezzel kapcsolatos észrevételeinek figyelmen kívül hagyása képességeinek leminősítésével.

A foglalkoztatás-politikai eszközök és a munkajogi szabályozás az emberi méltóság védelmét kell, hogy célazzák a gazdasági konjunktúra recessziója idején is.<sup>28</sup> A munkavállalók közötti különbségtétel a munkafeltételeket illetően adott esetben az emberi méltóság megsértését jelentheti. A különösen kizsákmányoló foglalkoztatási feltételek sérthetik a munkavállaló emberi méltóságát, ha azok alkalmazására nyilvánvalóan az adott foglalkoztatási szabályok megkerülésével és figyelmen kívül hagyásával kerül sor, és azok az általános társadalmi felfogás alapján a munkavállaló önrendelkezését és autonómiáját aránytalanul korlátozzák.

Az emberi méltóság védelme kiterjed a kizsákmányoló foglalkoztatási feltételek közötti foglalkoztatással szembeni védelemre az alapvető munkajogi jogok biztosítása érdekében. Az Európai Parlament és a Tanács 2009/52/EK irányelve az

<sup>27</sup> Kiss György: *Munkajog*, Budapest, Osiris, 2000, 166. o.

<sup>28</sup> Recovery and growth with decent work, Report of the Director-General, Report I (C), 2010, 9. o.

illegálisan tartózkodó harmadik országbeli állampolgárokat foglalkoztató munkáltatókkal szembeni szankciókra és intézkedésekre vonatkozó minimumszabályokról például meghatározza a különösen kizsákmányoló foglalkoztatási feltételek fogalmát, amelynek fogalmi eleme az emberi méltóság sérelme.<sup>29</sup> Eszerint a különösen kizsákmányoló foglalkoztatás feltétele az emberi méltóság sérelme, amelynek megállapítása a legálisan és az illegálisan foglalkoztatott munkavállalók helyzetének összevetésével az adott esetben határozható meg.

Ebben a kontextusban az emberi méltóság értelmezése egyedi szempontból történik, ugyanis összetett mérlegeléssel, összehasonlítás alapján lehet az emberi méltóság sérelmét minősíteni. A kizsákmányoló foglalkoztatási feltételek meghatározása az irányítási jog gyakorlásával való visszaélést is megvalósíthat. Az emberi méltóság sérelmére ezen túlmenően olyan „többletmagatartás” tanúsítása vezethet, amely a munkavállaló autonómiáját, önrendelkezését, valóságos értékelését aránytalanul korlátozza a „legálisan” foglalkoztatott munkavállalókhoz képest. Ezáltal a „méltóság” egyfajta egyetemes zsinórmérték szerepét is betölti – a foglalkoztatás körülményei és feltételei az adott esetben a munkavállaló személyétől mintegy függetlenül alkalmasak lehetnek az emberi méltóság sérelmének megállapítására.

**b) Az emberi méltóság védelme a fegyelmezési jogkör gyakorlásakor.** A fegyelmezési jogkör – a hatályos szabályozás keretei között – sajátos jelentőséggel bír. Mint önálló jogintézmény kifejezetten nincsen szabályozva a munkaviszonyban, helyette egyes elemeiben hasonlóságot felmutatva a Mt. 109. § szerint kerülhet sor hátrányos jogkövetkezmény alkalmazására.

A Mt. 109. § (2) bek. szerint a munkáltató döntési szabadsága korlátozott a tekintetben, hogy az emberi méltóság tiszteletben tartása a hátrányos jogkövetkezmények egyes fajtái alkalmazásának abszolút korlátját jelenti. Jogellenes pl. a munkavállaló beosztása ideiglenesen olyan munkakör ellátására, amely a képzettségéhez, ismereteihez és szaktudásához mérten számára megalázó és súlyosan lerontja a szakmai tekintélyét. Sértheti a munkavállaló emberi méltóságát a hátrányos jogkövetkezmény, amely révén a munkavállaló munkaviszonya határozatlan időre mintegy „felfüggesztésre” kerül és ezzel kapcsolatban a munkavállalót és a közvetlen munkahelyi környezetét tartós, kiélezett bizonytalanságban tartja csorbítva ezzel a munkavállalóról kialakult képet a munkahelyi környezetében, a munkavállaló valóságos értékelését eltorzítva. Sértené az emberi méltóságot pl., ha a munkáltató üzemi étkeztetést tart fenn és a munkavállaló részére nem biztosítja annak igénybe vételét, a munkavállalót ezzel mintegy megszégyenítve.<sup>30</sup>

Az emberi méltóság védelmére tekintettel nem lehet hátrányos jogkövetkezményként megállapítani az élet, az egészség és a testi épség védelmét

<sup>29</sup> Az irányelv 2. cikk s) pontja szerint különösen kizsákmányoló foglalkoztatási feltételek: olyan feltételek, a nemi vagy egyéb alapú megkülönböztetésből származó feltételeket is beleértve, amelyek feltűnően aránytalanul eltérnek a legálisan foglalkoztatott munkavállalók foglalkoztatási feltételeitől, amely eltérés például a munkavállalók egészségét és biztonságát érinti, és sérti az emberi méltóságot.

<sup>30</sup> Radnay: i.m. 184-185. o.

szolgáló munkavállalói jogok „megvonását”, illetve az olyan jellegű jogkövetkezmények alkalmazását előírni, amelyekről a Mt. az eltérést tiltja.<sup>31</sup> Ellentétes a Mt. 109. § (2) bekezdésével a hátrányos jogkövetkezmény alkalmazása, ha az pl. a szakszervezeti tagsággal kapcsolatos jogok megszorítását (Mt. 26. § (3) bek.), a terhes munkavállaló számára a munkafeltételek lerontását (Mt. 85. § (4) bek.), a munkaidő mértékének felemelését a Mt-ben meghatározott mértéken felül (Mt. 119. § (8) bek.), a munkaszüneti napon történő foglalkoztatás elrendelését a Mt-be ütközően (Mt. 125. § (1) bek.), a rendkívüli munkára történő igénybevétel tilalmaival ellentétes foglalkoztatást (Mt. 127. § (6) bek.), a szabadság kiadásának szabályaitól való eltérést a munkavállaló hátrányára (Mt. 134. § (3) bek.), a teljesítmény-követelmény jogellenes megállapítását (Mt. 144. § (2) bek.) stb. foglalja magában.

Az emberi méltóság védelme biztosítja tehát a hátrányos jogkövetkezmények tekintetében egyrészt azt, hogy a munkavállalóval szemben nem lehet helye olyan intézkedésnek, amely megtorló jellegű, megalázó és a munkavállalóra, mint a hátrányos jogkövetkezmény alkalmazásának tárgyára tekint; másrészt azt a célt szolgálja, hogy a munkavállaló munkajogi jogainak gyakorlása és kötelezettségeinek teljesítése ne lehetetlenülhessen el az előbbi intézkedések következtében.

**c) Az emberi méltóság védelme az utasítási jog gyakorlásakor.** A munkavállaló személyhez fűződő jogainak védelme a munkáltató utasítási joga gyakorlásával összefüggésben különösen fontos. A munkáltató az utasítási joga alapján egyoldalúan meghatározhatja a munkahelyi magatartási szabályokat, amelyek egyúttal a személyhez fűződő jogok gyakorlását korlátozzák pl.: az Internet magáncélú használatának tilalma beavatkozást valósít meg a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogba vagy a szolgálati jellegű telefonbeszélgetés ellenőrzése korlátozza a magánélethez való jogot. Az utasítási jog gyakorlásával a személyhez fűződő jogok korlátozása valósul meg, amely e jogok gyakorlásának terjedelmét jelentős mértékben „alakítja”.

Az utasítási jog egyik legfontosabb korlátja az, hogy az utasítás nem lehet jogszabállyal ellentétes. A személyhez fűződő jogok tekintetében ez azt jelenti, hogy a Ptk. és a Mt. személyiségi jogok védelmére vonatkozó rendelkezéseibe ütköző utasítás jogellenes. A Mt. 104. § (2) bek. 1. mondata szerint nem köteles a munkavállaló teljesíteni az utasítást, ha annak végrehajtása jogszabályba vagy munkaviszonyra vonatkozó szabályba ütközik. A munkavállaló tehát megtagadhatja az utasítás teljesítését, amely a személyhez fűződő jogokba ütközik.

Akkor, ha az utasítás végrehajtása jogszabályba ütközik, és ennek ellenére nem tagadja meg az utasítás végrehajtását a munkavállaló – a Mt. 8. § (2) bekezdésével ellentétes a magatartása. A személyhez fűződő jogokat sértő munkáltatói utasítás teljesítése a Mt. 8 § (2) bekezdésével összevetve a joglemondás tilalmába ütközik, s ezáltal jogellenes.<sup>32</sup>

<sup>31</sup> Radnay: i.m. 184. o.

<sup>32</sup> A Ptk. 75. § (3) bek. szerinti személyiségvédelmi rendelkezés a és a Mt. 8. § (2) bekezdésében meghatározott joglemondás tilalmának elhatárolása vitatható. Vö: Törő Károly: *Személyiségvédelem a*

Példálózó jelleggel lehet felmutatni, hogy mely magatartások szolgálhatnak az emberi méltóság megsértésére az utasítási jog gyakorlásával összefüggésben. A rendkívüli munkavégzés elrendelésének szabályaival ellentétes visszaélészerű munkahelyi gyakorlat, a foglalkoztatási kötelezettség súlyos megsértése, az utasítási jog rendeltetésellenes gyakorlása, a szakmai önkifejezés önkényes elfojtása, kizsákmányoló jelleggel a munkakörbe nem tartozó feladatok ellátására adott utasítás díjazás nélkül huzamos időn keresztül az alá- és fölérendeltségi viszony kihasználásával – az emberi méltóság megsértésére vezethetnek.

A bírói gyakorlatban feltárt jogsértések közül egy esetben – az utasítási jog gyakorlásával összefüggésben – a rendkívüli felmondás körülményeinek kirívó jogellenessége miatt került megállapításra az emberi méltóság megsértése. A munkavállaló kötelező kísérekkel való mozgása a munkahelyen, majd annak kitiltása onnan a munkahely nyilvánossága előtt megvalósítja az emberi méltóság sérelmét.<sup>33</sup> A munkavállaló részére kísérek elrendelése és a kitiltás az utasítási jog határainak túllépését jelentette és egyúttal az emberi méltóságot sértette az adott eset konkrét körülményei alapján.

**d) Az emberi méltóság védelme a felügyeleti jog gyakorlásakor.** Az emberi méltóság védelme a felügyeleti jog gyakorlásakor sajátos követelményeket foglal magában. A munkavállaló magatartásának és teljesítményének ellenőrzésekor köteles tartózkodni minden olyan eszköz bevetésétől, módszer alkalmazásától és intézkedés megtételétől, amely az emberi méltóságot sértheti. E követelmények irányadóak a munkavállalók technikai eszközzel való ellenőrzésekor (elektronikus megfigyelőrendszer működtetése, beléptető rendszer, termelés során üzembe helyezett eszköz, gép révén végzett ellenőrzés stb.), továbbá a munkavállalók személyi ellenőrzése esetén.

A felügyeleti jog alapján hozott intézkedés sértheti az emberi méltóságot, ha a munkavállaló számára megalázó, kiszolgáltatott, lealacsonyító helyzetet teremt és az önrendelkezési szabadságát, autonómiáját figyelmen kívül hagyva az adott ellenőrzés a felügyeleti joggal való visszaélést valósít meg. A munkavégzés sajátos formáinak elterjedésével és a technikai lehetőségek kiszélesedésével a felügyeleti jog gyakorlására különböző módokon nyílik lehetőség. A gyakorlatban a személyes adatok kezelésével és a személyi ellenőrzéssel összefüggésben került sor az emberi méltóság védelmének pontosítására.

A munkavállalók személyes adatainak kezelésével összefüggésben a munkáltató köteles az emberi méltóság védelmét biztosítani.<sup>34</sup> A személyiségprofil készítése pl.,

---

*polgári jogban*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979, 47-49. o.; Petrik Ferenc (szerk.): *A személyiség jogi védelme*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992, 38-40. o.

<sup>33</sup> Az adott esetben az a tény, hogy a vezető munkakörű felperes a felmondása kézhezvételétől kísérekkel mozoghatott az alperes munkáltató telephelyén, irodájában a személyes holmija elvitelét is ellenőrizték, majd sokak szeme láttára az udvaron keresztül a portáig kísérték, továbbá az alperes munkáltató utasítást adott a portaszolgálatnak a felperes munkavállaló „kitiltására”, amit írásban is kifüggesztettek, megvalósította a személyiségi jogi jogsértést, a munkáltató eljárása a felperest emberi méltóságában sértette. EBH 2000. 359.

<sup>34</sup> A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (Atv.) célja mindenekelőtt az, hogy „szavatolja az emberi méltóság védelmét és a személyiség kibontakoztatásának szabadsága érdekében az információs önrendelkezési jog korlátozásának

amely ezzel ellentétes sérti az emberi méltóságot.<sup>35</sup>

A munkavállaló emberi méltóságának védelme különösen az elektronikus megfigyelő eszközök alkalmazásával összefüggésben került tematizálásra. Az adatvédelmi biztos gyakorlata alapján az elektronikus eszközzel történő megfigyelés a munkahelyen a munkavállalók emberi méltóságának sérelmére is vezethet.<sup>36</sup> Lealacsonyító helyzet alakulhat ki pl., ha elektronikus megfigyelőrendszer olyan helyen kerül alkalmazásra, ahol a megfigyelés az emberi méltóságot sértheti, így különösen öltözőben, próbafülkében, mosdóban, illemhelyen, kórházi szobában és szociális intézmény lakóhelyiségében.<sup>37</sup> Ekkor ugyanis a felügyeleti jog gyakorlásával olyan mértékű beavatkozás valósulna meg a munkavállaló személyiségi jogaiba, különösen az önrendelkezés szabadságába, a magánélete védelméhez való jogba, amely a munkavállaló intimszférájának védelmével összeegyeztethetetlen és a munkajogi jogok gyakorlásának és kötelezettségek teljesítésének jog által védett kereteit meghaladja.<sup>38</sup> A munkavállalók munkavégzésének állandó megfigyelése – a következetes gyakorlat szerint – jogellenes, mert sérti az adatvédelmi alapelveket.<sup>39</sup> Az emberi méltóság védelmének nézőpontjából azért tekinthető aggályosnak, mert a munkavállalók irányába megnyilvánuló bizalom teljes hiányára utal és azokra, mint az ellenőrzés eszközére tekint.<sup>40</sup>

Az adatvédelmi biztos gyakorlata szerint a munkahelyen működő informális ellenőrző rendszer („besúgó hálózat”) sértheti az emberi méltósághoz való jogot, ha a munkavállalók – csekély súlyú szabálysértések esetén is – egymást szabadon feljelenthetik a munkáltatónál.<sup>41</sup> A felügyeleti jog gyakorlása túlterjeszkedik a jog által védett kereteken, ha kellő garanciális szabályok hiányában olyan eljárásrend kerül kialakításra a munkahelyen a belső visszaélések jelentésére, amely nélkülözi a személyiségi jogok érvényesülésének garanciáit, illetve azokkal ellentétes.

Az ellenőrzési jog gyakorlásával összefüggésben a bírói gyakorlatban a motozásra vonatkozó munkahelyi belső szabályzat jogszerűsége képezte vizsgálat tárgyát. A személyi ellenőrzésre, a motozásra vonatkozó szabályok figyelmen kívül hagyása is sértheti az emberi méltósághoz való jogot.<sup>42</sup> Hasonló megítélés alá esik pl. a munkavállalók munkahelyre bevitt tárgyainak előzetes bejelentés nélküli

törvényes kereteit.” Atv. indokolása az 1. §-hoz.

<sup>35</sup> 15/1991. (IV. 13.) AB határozat, ABH 1991, 39 et seqq.; Atv. 7. § (2) bek.

<sup>36</sup> (429/K/2004) ABI 2004, 362 et seqq.; (1627/A/2004, 892/A/2004, 1280/K/2004) ABI 2004, 94.

<sup>37</sup> A személy- és vagyonvédelmi, valamint a magánnyomozói tevékenység szabályairól szóló 2005. évi CXXXIII. törvény 30. § (3) bek.

<sup>38</sup> 36/2005. (X. 5.) AB határozat, ABH 2005, 390.

<sup>39</sup> ABI (368/P/2009, 1015/P/2009, 2047/P/2009, 2098/P/2009, 2900/P/2009, 2812/P/2009), (1477/K/2009, 1744/K/2009).

<sup>40</sup> Sayer: i. m. 21.

<sup>41</sup> ABI 2007, 652/K/2007-3.

<sup>42</sup> Több nő munkavállaló női motozó nélküli személyes ellenőrzése egy zárt helyiségben – a nő munkavállalók tekintetében – a női motozó nélküli ellenőrzés munkahelyi tilalmának megsértését jelenti. „A vagyonvédelemhez fűződő munkáltatói érdek megalapozza a munkavállalók személyi ellenőrzésére kiterjedő ellenőrzést, ez azonban nem sértheti az emberi méltósághoz való jogot. Ennek biztosítására a munkáltató előírhat olyan szabályokat, amelyek az ellenőrzés sajátos jellegére tekintettel védik a munkavállalót.” EBH 2000. 249.

random átkutatása – valamely vagyon elleni bűncselekmény gyanújának tisztázása céljából – megfelelő eljárási garanciák nélkül.<sup>43</sup>

### **3. Az emberi méltóság védelme a munkahelyi magatartási kötelezettségekkel összefüggésben**

**a) Magatartási kötelezettségek és az emberi méltóság védelme.** Az emberi méltóság tiszteletben tartását a munkahelyi, szociális személyközi kapcsolatok minősége és a magatartási kötelezettségek teljesítése alapján lehet „lemérni”. A munkahelyi konfliktusok hiánya és a munkavállaló önértékelését tiszteletben tartó magatartás harmadik személy részéről az emberi méltóság védelmének alapját képezik, amelyet a munkahelyi magatartási kötelezettségekről szóló rendelkezések is biztosítanak a Mt-ben. Az általános munkajogi alapelvek és a munkavégzés szabályai keretében a Mt. meghatározza azokat az alapvető követelményeket, amelyek a munkaviszony alanyainak magatartásával kapcsolatban egyfajta objektív mércét jelentenek.<sup>44</sup>

A munkáltató és a munkavállalók kötelesek a Mt. 102. és 103. §-aiban foglalt követelményeket tiszteletben tartani és tartózkodni minden olyan magatartástól, amely azokkal ellentétes. A munkáltatóval szemben támasztott legfontosabb követelmény e tekintetben egyrészt az, hogy a foglalkoztatási kötelezettsége alapján biztosítsa, hogy a munkavállaló a munkaviszonyból eredő jogait gyakorolni, és kötelezettségeit teljesíteni tudja. Másrészt a személyiségi jogok védelmére vonatkozó kötelezettsége alapján köteles azok védelméről gondoskodni, azaz a munkáltató, a munkatársak és harmadik személy részéről megnyilvánuló támadásokkal szemben védelmet biztosítani, és a munkavállaló személyisége szabad kibontakoztatásához való jogát elősegíteni.<sup>45</sup>

A munkavállalók tekintetében a Mt. 103. § (1) bek. c) pontja foglalja össze a munkaviszonyban elvárható magatartással szemben támasztott követelményeket. A munkatársakkal való együttműködés kötelezettsége, valamint az egészség és testi épség veszélyeztetésének tilalma, a munka zavarásától, továbbá az anyagi károsodás és helytelen megítélés előidézésétől való tartózkodás, olyan jog által védett magatartási szabályok, amelyek a személyhez fűződő jogok megsértésére vezető egyes cselekmények tilalmát is magukban foglalják. Azt, hogy ezen magatartási kötelezettségek figyelmen kívül hagyása mely esetekben sérti az emberi méltóságot, az adott eset körülményei alapján határozható meg. A jogalkotó e lehetséges magatartások közül a zaklatást „emelte ki” és szabályozta az emberi méltóság védelme vonatkozásában.

Az egyenlő bánásmódról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebt.) alkalmazása során olyan esetcsoportok merültek fel, amelyek az emberi méltóság megsértésének ismérveit új megvilágításba helyezik. A zaklatás fogalmának értelmezésekor széles

<sup>43</sup> Sayer: i. m. 21.

<sup>44</sup> Mt. 3. és 4. §; EBH 1999. 41.

<sup>45</sup> Törő: i.m. 43. o.; Hajdú József: *A munkavállalók személyiségi jogainak védelme*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2005, 172. o.; Ádám Lóránt: in: *A magyar munkajog I.* (szerk: Lehoczkyné Kollonay Csilla), Budapest, Vince Kiadó, 2005, 217. o., Radnay: i.m. 118. o.

körben kidolgozásra kerültek az emberi méltóság megsértésére alkalmas magatartások, amelyek a munkavállaló és a munkáltató viszonyában újfajta kötelezettségek megállapításához is vezettek. E tekintetben a felek magatartási kötelezettségeinek további pontosítása valósul meg a munkaviszonyban.

**b) Az emberi méltóság és a munkahelyi zaklatás.** Az emberi méltóság sérelmének megállapítására leggyakrabban a zaklatás tényállásával kapcsolatban került sor. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) által vizsgált ügyekben a zaklatás törvényi definíciójának alapul vételével különböző magatartások kerültek kimunkálásra, amelyek az emberi méltóság sérelmének megvalósítására alkalmasak.<sup>46</sup>

Az Ebt. 10. § (1) bekezdése szerint zaklatásnak minősül az az emberi méltóságot sértő, szexuális vagy egyéb természetű magatartás, amely az érintett személynek a 8. §-ban meghatározott tulajdonságával függ össze, és célja vagy hatása valamely személlyel szemben megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezet kialakítása. Látható, hogy a zaklatás fő fogalmi eleme az emberi méltóság megsértése, amely olyan magatartás révén jöhet létre, amelynek célját és hatását pontosítja a törvény.

A zaklató magatartás céljának meghatározása annak vizsgálatát igényli, hogy milyen mértékben volt tisztában azzal a zaklató szubjektíve, hogy a magatartása az emberi méltóság megsértésére irányul. A zaklatás hatásának elemzése pedig azt foglalta magában, hogy az érintett munkavállalóra a zaklató megnyilvánulások – súlyát és következményeit illetően – milyen hatást gyakoroltak. Ezek együttes mérlegelésével lehet következtetni arra, hogy a magatartás alkalmas-e az emberi méltóság megsértésére.<sup>47</sup> A zaklató magatartás céljának és hatásának vizsgálata alapján elegendő – az EBH gyakorlata szerint –, ha valamelyik sérti az emberi méltóságot.<sup>48</sup>

Az idézett definícióban felsorolt körülmények, azaz a megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezet kialakítása, olyan súlyos eredmény bekövetkezését feltételezik, amelynek bizonyításához összetett mérlegelés szükséges.

Az egyik legfontosabb kérdés e tekintetben azzal kapcsolatban merül fel, hogy elegendő-e a sértett munkavállaló szubjektív érzülete az emberi méltóság sérelmének megállapításához; vagy ezen túlmenően szükséges a munkakörnyezet észlelése is mintegy objektív értéktétel formájában. Véleményem szerint azáltal, hogy a „környezet” kialakítását foglalja magában a zaklatás definíciója,

<sup>46</sup> A zaklatás fogalmának meghatározása az Ebt-ben a személyek közötti, faji- vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról szóló 2000/43/EK irányelv 2. cikk (3) bek. és a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról szóló 2000/78/EK irányelv 2. cikk (3) bek. által meghatározott zaklatás definíciójának való megfelelést szolgálja.

<sup>47</sup> Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület, 384/5/2008. (IV. 10.) TT. sz. állásfoglalás a zaklatás és a szexuális zaklatás fogalmáról.

<sup>48</sup> „A gyakorlatban zaklatásként értékelhető az olyan viccelődés, élcelődés vagy más megnyilvánulás is, amelynek bár nem deklarált célja a zaklatott személy megalázása, de az a zaklatott személy szubjektív benyomásai és környezete tapasztalatai szerint mégis alkalmas olyan környezet kialakítására, amely az emberi méltóságot sérti.” EBH 49/2010. sz. határozat.



elengedhetetlen annak vizsgálata, hogy a sértett munkavállaló által tapasztalt sérelem a kívülálló környezet számára is észlelhető legyen.<sup>49</sup> Ezáltal az emberi méltóság sérelme nem pusztán egy szubjektív értékítélet alapján kerül megállapításra, hanem több tényező bevonásával mintegy objektivizált mérce segítségével.<sup>50</sup>

Tekintettel arra, hogy az emberi méltóság sérelme különösen súlyos esetekben lehet indokolt, vitatható, hogy a zaklató magatartások mely esetekben sértik az emberi méltóságot.<sup>51</sup> Az Ebt. nem részletezi, hogy az emberi méltóság megsértése milyen mértékű beavatkozással valósulhat meg, valamint azt sem, hogy azt mely „teszt” segítségével lehet minősíteni.

**c) Az emberi méltóság sérelmére vezető magatartások az EBH gyakorlatában.** A zaklató magatartás, amely arra irányult, hogy az adott munkavállalót elűldözze a munkahelyéről és a munkáltatói jogkör gyakorlója előtt lejáratassa időnként trágár, durva viselkedésével megvalósítja a zaklatás tényállását, ha az így keletkező kezeletlen feszültség a támadott munkavállaló körül rendkívül feszült, ellenséges munkahelyi légkörhöz vezetett.<sup>52</sup>

Az emberi méltóságot sértő, megszegyenítő környezet kialakítása megvalósul, ha a munkáltatói jogkör gyakorlója részéről a munkavállalót a szexuális irányultsága miatt gúnyos, sértő megjegyzések érik a háta mögött munkaidőben, és az ilyen jellegű viccelődés, kifigurázás, kigúnyolás célpontjává válik.<sup>53</sup>

A zaklatás tényállását kimerítették azok a cselekmények, amelyek a munkavállaló kollegái részéről történő áskálódásokat foglalták magukban akként, hogy a munkáltatói jogkör gyakorlója azokat elfogadta és ennek hatására minősíthetetlen hangnemben beszélt egyre nagyobb gyakorisággal a munkavállalóval és „despota módjára, folyamatosan igyekezett turkálni a beosztottak magánéletében” pejoratív és obszcén megjegyzések kíséretében, erőszakos kérdezősködéssel, mert a munkahelyen használatos verbális megnyilvánulások tekintetében eltérő felfogást képviselt.<sup>54</sup>

A zaklatás tényállását megvalósította pl. a munkahelyi vezető „lejárató hadjárata” a munkavállalóval szemben amiatt, hogy az a vezetői poszt betöltésére kiírt pályázaton indult, és ezzel összefüggésben ellenséges környezet teremtetődött körülötte.<sup>55</sup>

Megállapította az EBH az emberi méltóság megsértését, amikor a munkáltató a munkavállalót az arányosság elvébe ütközően indokolatlanul nem részesítette jutalomban és alaptalanul kezdeményezett ellene – közel két hónapig tartó –

<sup>49</sup> EBH 1/2010. sz. határozat; EBH 49/2010. sz. határozat.

<sup>50</sup> „az általános érzékenységi küszöb” átlépése EBH 26/2009. sz. határozat; v. ö.: „a jogalkotó a sérelmet szenvedett személy szubjektív benyomásait vonja értékelés alá” in: Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület, 384/5/2008. (IV. 10.) TT. sz. állásfoglalás a zaklatás és a szexuális zaklatás fogalmáról.

<sup>51</sup> Gabrielle S. Friedman, James Q. Whitman: The European Transformation of Harassment Law: Discrimination versus Dignity, <http://papers.ssrn.com/abstract=383900>.

<sup>52</sup> EBH 1/2010. sz. határozat.

<sup>53</sup> EBH 49/2010. sz. határozat.

<sup>54</sup> EBH 26/2009. sz. határozat; EBH 69/2006. sz. határozat.

<sup>55</sup> EBH 1260/2008. sz. határozat; EBH 704/2007. sz. határozat.

fegyelmi eljárást.<sup>56</sup>

Az emberi méltóság megsértését helyeselte az EBH, amikor a munkavállalót az üzletvezető és a munkatársak részéről különféle atrocitások érték amiatt, hogy egy a cég tulajdonát képező televízió készülék eltűnésének kapcsán tett intézkedések miatt kifogást emelt a cég területi képviselőjénél, aki ezzel összefüggésben vizsgálatot folytatott.<sup>57</sup> A munkavállaló környezetében kialakult megszégyenítő, megalázó helyzet felszámolása érdekében a munkáltató a szükséges intézkedéseket elmulasztotta, s ezáltal a zaklatás tényállását megvalósította.

Az emberi méltóság megsértésének további esetét képezi az, ha a munkavállaló számára a felmentés ideje alatt munkáltatója több alkalommal megnehezítette a munkahelyre történő bejutást, az üzemi tanácsi választásokon való részvételt, illetve minden alkalommal kísérőt rendelt mellé, és lényegében ki lett tiltva a munkahelye területéről.<sup>58</sup>

Az emberi méltóság megsértését állapította meg az EBH, amikor a munkavállalóval szemben a munkáltató által – a szolgálati ideje alatt a nevelőtanári szobában található számítógépről történő szexuális tartalmú internetes oldalak látogatásával kapcsolatban – lefolytatott vizsgálat módja megalázó, megszégyenítő környezetet alakított ki.<sup>59</sup> A lefolytatott vizsgálat nem felelt meg az arányosság, a szükségesség és az alkalmasság követelményének, ezért az fokozottan stigmatizáló hatást fejtett ki a munkavállaló vonatkozásában a tanulók és a munkatársak körében is.

Az egészségi állapottal összefüggő zaklatás került megállapításra akkor, amikor a cég vezetése nyilvánosan közzétette név szerint azokat a munkavállalókat, akik egy adott évben táppénzes állományban voltak.<sup>60</sup>

Zaklatásnak értékelte az EBH a munkáltató azon magatartását is, amellyel a munkavállalók – egyetemi végzettségük és elismert szakmai tekintélyük miatt – kedvezőtlen intézkedéseket szenvedtek el (pl.: ruházati költségtérítés megvonása, elbocsátás, rágalmozás, igazolás bemutatása az igazolt távollétról), és ezáltal a munkaviszony alatt megalázó és megszégyenítő munkahelyi légkör alakult ki.<sup>61</sup>

Az idézett határozatok alapján megállapítható, hogy a zaklatás tényállását olyan magatartások valósíthatják meg, amelyek a munkajogi jogok gyakorlásával és kötelezettségek teljesítésével nincsenek ésszerű és objektíve indokolt összefüggésben, ezért hatásukban zavarják a munkavégzést és az érintett munkavállaló immateriális érdekeit csorbítják. Nem minősül azonban zaklatásnak a munkaviszony fennállása során a munkajogi jogok gyakorlásával összefüggő jogos kritika, vita, bírálat, vélemény, tanács, jellemzés, a munkával összefüggő problémák megvitatása, a kijavításra adott utasítás stb.<sup>62</sup>

<sup>56</sup> EBH, 1277/2008. sz. határozat.

<sup>57</sup> EBH 25/2008. sz. határozat.

<sup>58</sup> EBH 170/2008. sz. határozat.

<sup>59</sup> EBH 1/2008. sz. határozat.

<sup>60</sup> EBH 81/2008. sz. határozat.

<sup>61</sup> EBH 22/2006. sz. határozat.

<sup>62</sup> Egyenlő Bánásmód Tanácsadó Testület, 384/5/2008. (IV. 10.) TT. sz. állásfoglalása a zaklatás és a szexuális zaklatás fogalmáról.

**d) Jogellenes elkülönítés és megtorlás.** A jogellenes elkülönítés és a megtorlás szabályozásának célja a munkavállaló pszichikai integritásának védelme a munkahelyen, mindkettő hátrányosan befolyásolja a munkaszervezeti viszonyokat és az egyéni munkavégzés hatékonyságát.<sup>63</sup> Az ezek körébe sorolható magatartások különféle módokon megvalósulhatnak, azaz kimerítik a „mobbing”, „bullying” fogalma alá tartozó magatartásokat.<sup>64</sup>

A kirekesztő, megbélyegző viselkedések sokfélék, különböző személyhez fűződő jogokat érinthetnek, illetve sérthetnek. A jogellenes elkülönítés törvényi fogalma általános jellegű: az a magatartás, amely az Ebt-ben meghatározott tulajdonságai alapján egyes személyeket vagy személyek csoportját másoktól – tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű indok nélkül – elkülönít jogellenes elkülönítésnek minősül.<sup>65</sup>

A jogellenes elkülönítés és a megtorlás törvényi definíciója nem tartalmaz utalást az emberi méltóság megsértésére, amelyből következik, hogy az nemcsak az emberi méltóságot sértheti, hanem alkalmasak lehetnek bármely személyhez fűződő jog megsértésére. Jogellenes elkülönítés és megtorlás keretében is megvalósulhat az emberi méltóság sérelme, ha az a munkajogi jogok gyakorlásával összefüggésben a munkavállaló valóságos értékeléséhez fűződő érdekét sérti. Helyeselhető pl. az emberi méltóság megsértése, ha a munkavállaló munkavégzési helye és a munkafeltételek ideiglenesen akként módosulnak, amely által a munkavállaló a munkahelyen kirekesztő és tiszteletlen bánásmódot tapasztal, és az ellehetetleníti a munkajogi jogok gyakorlását és kötelezettségek teljesítését a munkavállaló egészségének megromlásával.

#### **4. Az emberi méltóság védelmének hatóköre és a jogsértés kérdőjelei**

Az emberi méltóság védelme a munkajogi jogok gyakorlásának abszolút korlátját képezi, az a munkajogi jogok gyakorlásának és kötelezettségek teljesítésének minősítésekor egy abszolút mércét jelent mind a munkáltató, mind a munkavállalók tekintetében.

A bemutatott munkajogi rendelkezések és egyes bírói ítéletek alapján megállapítható, hogy az emberi méltóság védelme a munkaviszonyban a

<sup>63</sup> Gary Namie, Ruth Namie: *The bully at work: what you can do to stop the hurt and reclaim your dignity on the job*, Naperville, Sourcebooks, 2009, 3-5 o.; Gina Vega, Debra R. Comer: Bullying and Harassment in the Workplace, in: *Managing Organizational Deviance*, (szerk.: Roland E. Kidwell, Christopher L. Martin) 2005, 183. o.; Martin Wolmerath: *Mobbing im Betrieb*, Nomos, Baden Baden, 2004, 23-25. o.; Béatrice Lapérou-Schneider, Les mesures de lutte contre le harcèlement moral, *Droit Social* (2002), 314. o.; Elizabeth Gillow, Martin Hopkins, Audrey Williams: *Harassment at Work*, (2003), 83-84. o.; Heinz Leymann: The Content and Development of Mobbing at Work, *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5 (1996) 2, 165-184. o.; Kaucsek György, Simon Péter: Pszichoterror a munkahelyen I. rész, *Munkaügyi Szemle*, 1996/1, 20. o.; Marton Tamás: Mobbing, bullying, pszichoterror, szociális stressz a munkahelyeken, *Munkaügyi Szemle*, 2006/7-8, 41-48. o.

<sup>64</sup> Kaucsek György, Simon Péter: Pszichoterror a munkahelyen II. rész, *Munkaügyi Szemle*, 1996/2, 19. o.; Wolmerath: i.m. 41-42. o.

<sup>65</sup> Ebt. 10. § (2) bek.

munkavállaló autonómiájának és önrendelkezéshez való jogának ellehetetlenítése ellen nyújt védelmet. A „szélsőséges” magatartásformák tanúsításával szembeni helytelenítést foglalja magában az emberi méltóságot sértő cselekmények és megnyilvánulások tilalma a munkahelyen.

Az emberi méltósághoz való jog megsértésének esetei a munkaviszonyban nem kerültek átfogó szabályozásra. A bírói gyakorlatban sincsenek kidolgozva az emberi méltóság megsértésének esetei, ugyanis valamely kirívó munkajogi jogsértés pl.: kizsákmányoló jellegű munkavégzés esetén előfordul, hogy nem a személyiségi jogok – s köztük az emberi méltóság – keretében kerül minősítésre a tényállás, hanem a munkajogi jogok és kötelezettségek megsértésével összefüggésben pl. meg nem fizetett munkabér követelése. Ennek következtében háttérben marad a jogsértés személyiségi jogi jogsértésként való feltárása az erre irányuló érdekérvényesítés hiánya miatt.

Az emberi méltóság megsértésével összefüggésben vitatható, hogy mely magatartások révén következhet be a jogsértés. Kérdéses, hogy mely jogellenes magatartás vezethet az emberi méltóság megsértésére és a jogellenesség mely szempontok szerint vizsgálható.

Az emberi méltósághoz való jog értelmezése és tartalmának konkretizálása jelentős mértékben összefügg a munkahelyi környezet észlelésével a munkavállalóról és annak személyére vonatkozó értékeléssel. Az emberi méltóság ebből következően különösen a munkáltatói jogok gyakorlásával összefüggésben, a munkavállaló munkafolyamatban történő részvételével, azaz a munkavégzési kötelezettség teljesítésével és a munkahelyi szociális közegben megnyilvánuló magatartási kötelezettségek teljesítésével kapcsolatban értelmezhető.

A zaklatás tényállásával összefüggésben megfigyelhető az, hogy az emberi méltóságot sértő egyes magatartások szabályozása nyomán a gyakorlatban fokozatosan kikristályosodnak azok az esetcsoportok, amelyek a munkavállaló emberi méltósága megsértésére vezetnek. A zaklatás tényállási elemeinek bemutatása alapján látszik, hogy változatos magatartások alkalmasak az emberi méltóság megsértésére. Megfigyelhető, hogy a Mt-ben szabályozott általános magatartási követelmények megsértését is jelentik a zaklatás fogalmi körébe tartozó jogsértések. A zaklatás törvényi fogalma alá sorolt magatartásokkal szemben a munkavállaló – a zaklatás fogalmának törvényi szabályozását megelőzően – a Mt. szabályai szerint részesült védelemben. A munkajogi védelem ezáltal – mégha általános jelleggel is – kiterjed a hatályos jog szerint a zaklatás fogalmi körébe tartozó magatartások tilalmára a Mt. 103. § (1) bek. c) pontja szerint. Az Ebt-ben szabályozott tényállásnak köszönhetően felszínre kerültek az emberi méltóság megsértésének esetei, s ezáltal könnyebben a közgondolkodás részévé váltak.

Kérdésként fogalmazódik meg azonban, hogy a zaklatás keretében elbírált jogsértések mikor érik el az emberi méltóság megsértésének „szintjét”, az emberi méltóság megsértésének esetei zaklatással és azon kívüli magatartással „fajsúlyukat” tekintve ugyanis különbözhetnek. Az emberi méltóság megsértése pl. kényszermunka keretében vagy kigúnyolással történő lejárattal eltérőek a feltételezett sérelem nagyságrendje és mértéke tekintetében. Az EBH idézett

határozatai alapján megállapítható, hogy az emberi méltóság megsértésének esetei összetett magatartások révén valósulhatnak meg és a munkavállalóra kifejtett hatásuk a munkajogi jogok gyakorlásának megakadályozása vagy jelentős elnehezülése, vagy akár ellehetetlenítése irányába hatott.

Az emberi méltósághoz való jog általánosan védelmet nyújt a munkavállaló autonómiája és önrendelkezése biztosításához, valamint a munkavállaló értékének, érvényesülésének elismeréséhez. Ez utóbbi értelmezés keretében jelenik meg a munkavállaló valóságos értékeléséhez fűződő érdeke védelme, amely a gyakorlatban a zaklatással összefüggésben merült fel elsődlegesen. Az EBH gyakorlatában megállapított jogsértések esetén a munkavállaló méltóságának megsértése túlnyomórészt olyan esetekre terjedt ki, amelyekben a munkavállaló megítélése „eltorzul”, a valóságnak nem megfelelő szempontok szerint történt és a zaklatás következtében kialakult körülmények hatására a munkahelyi környezetben a valóságnak nem megfelelő kép alakult ki a munkavállalóról.

A munkavállaló emberi méltóságának értelmezése a munkával, a munkavégzéssel kapcsolatban többlettartalommal bír.<sup>66</sup>

Az emberi méltóság védelmével kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a jogsértés megítélését a társadalmi értékítélet befolyásolja. Az idézett határozatok és ítéletek alapján azonban nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy a társadalmi értékítéletnek mi a tartalma és az hogyan hat ki az érdekek mérlegelésére, valamint a személyiségi jogokba való beavatkozás minősítésére.

Az emberi méltósághoz való jog megsértésének esetei rendkívül sokfélék lehetnek, ezért a "társadalmi értékítélet" az értelmezés során különbözőképpen kerül értékelésre. A zaklatás esetén pl. a munkavállaló szubjektív benyomásai és értékfelfogása is vizsgálat tárgyát képezi a jogsértés elemzésekor. A kényszermunka keretében történő foglalkoztatás esetén pedig az objektív társadalmi értékítélet alapján kerülhet megállapításra a munkavállaló emberi méltóságának megsértése. A "társadalmi értékítélet" olyan objektív mércét jelent, amely által mérlegelésre kerül az adott munkakörülmények közötti munkavégzés úgy, hogy a munka jelentéséhez és jelentőségéhez fűzött értékelést és jelentést veszi figyelembe az értékelő – a hatályos munkajogi szabályozásra és foglalkoztatási jellemzőkre is tekintettel. A munkavállaló emberi méltóságának védelme is akkor válik a munkajogi jogsértések megelőzésének egyik fő eszközévé, ha a munkavégzés feltételeinek minőségi fejlődése az adott társadalmi körülmények között ezt lehetővé teszi.

---

<sup>66</sup> Robert Castel, *Work and Usefulness to the World*, *International Labour Review* (1996) 618-621. o., G. M. Kelly, *Employment and Concepts of Work in the New Global Economy*, *International Labour Review* (2000) 9. o.; Hodson: i.m. 2001, 4. o.

---

---

## **A cégetemetők adó- és büntetőjogi vonatkozásai**

**Darai Péter<sup>\*</sup>**

---

Magyarországon – elsősorban a vállalkozás szabadságának köszönhetően – a gazdasági társaságok száma több százszázalékos nagyságrendű, ezért a gazdasági élet szereplőinek mindenképpen segítséget jelent bármely forrás, amely a piaci káros résztvevőinek kiszűrését célozza. A közhiteles nyilvántartások mellett ma már az internet is hatékony eszköz arra, hogy bárki a már meglévő, vagy esetleges jövőbeli szerződéses partneréről szerezzen megbízható – elsősorban pénzügyi-adóügyi feddhetetlenségére vonatkozó – információkat.

Az elmúlt hónapokban az állami adóhatóság<sup>1</sup> számtalan esetben szerzett tudomást olyan, jelentős tartozást felhalmozó vállalkozásokról, amelyekben a tulajdonosi viszonyok, illetve a képviselet ellátása konkrét, név szerint is ismert személyekhez (személycsoportokhoz) köthető. A társaságok többsége adószám felfüggesztés, vagy adószám törlés hatálya alatt áll, illetve velük szemben már megindult a felszámolási eljárás. A cégek legfontosabb közös jellemzője, hogy ugyanazon székhelyre vannak bejelentve: ezek a címek a köznyelvben – köszönhetően mind a nyomtatott, mind azt elektronikus sajtónak – cégetemetők vagy céggyárak elnevezéssel váltak ismertté.

A cégfantomizálás jelensége országszerte minden régióban terjed, földrajzi méretéből adódóan leginkább a fővárosban mutatkozik. Az alábbiakban közölt táblázat – mely a [www.feketelista.hu](http://www.feketelista.hu) portál adatain alapul és több állami nyilvántartás adatait összegzi – a teljesség igénye nélkül mutat rá néhány ilyen címre.<sup>2</sup>

---

<sup>\*</sup> Jogász, Nemzeti Adó és Vámhivatal, Észak-magyarországi Regionális Adó Főigazgatóság; Jogi, Tájékoztatási és Törvényességi Főosztály.

<sup>1</sup> A továbbiakban az adóhatóság megjelölés alatt az állami adóhatóságot értem.

<sup>2</sup> Forrás: [http://www.mfor.hu/cikkek/879\\_ceg\\_szorong\\_egyetlen\\_csepli\\_szekhelyen.html](http://www.mfor.hu/cikkek/879_ceg_szorong_egyetlen_csepli_szekhelyen.html) 2010.09.17.

**TOP 100 SZÉKHELYCÍM**

A legtöbb cég székhelyeként bejelentett magyarországi címek

| A cím                                                | A címre bejelentett cégek |
|------------------------------------------------------|---------------------------|
| 1. Budapest 1211 Gyepsor utca 1.                     | 879                       |
| 2. Budapest 1157 Nyírpalota út és utca 5. jelöléssel | 859                       |
| 3. Budapest 1149 Egressy út 23.                      | 649                       |
| 4. Budapest 1115 Bártfai utca 44.                    | 634                       |
| 5. Kisvárd 4600 Litki út és utca 18. jelöléssel      | 550                       |
| 6. Budapest 1051 és 1054 Szabadság tér 7.            | 417                       |
| 7. Budapest 1139 Üteg utca 31.                       | 392                       |
| 8. Budapest 1042 Virág utca 39.                      | 387                       |
| 9. Budaörs 2040 Gyár utca 2.                         | 386                       |
| 10. Budapest 1101 Hungária körút 5.                  | 377                       |

mfor.hu

feketelista.hu

A társaságok tulajdonjogának átruházása és a székhelyek folyamatos áthelyezése mellett a képviselők szándéka legtöbbször a hatóság felügyelete alól való kivonás, így fentiek miatt a központi kontroll lehetetlenné válik. A cégek megszüntetésével járó felszámolási eljárás során a hitelezői igények nem nyernek kielégítést, ezáltal nemcsak az állam és az állami költségvetés, hanem a gazdasági élet más szereplői is éves szinten több száz milliárd forinttal károsodnak.

Jelen tanulmányban – gyakorlati jogalkalmazóként – arra teszek kísérletet, hogy bemutassam azon elkövetési magatartásokat, melyek rávilágítanak a tényre: a szóban forgó jelenség adójogi és büntetőjogi vetülettel egyaránt rendelkezik. Áttekintem azokat az adóhatósági eszközöket, melyek lehetőséget nyújtanak a fiktív cégekkel szembeni fellépésre. Ezt követően a büntetőjog tükrében szemléltetem azon bűncselekményeket, amelyeket a szerződő felek egy-egy vállalkozás fiktív adásvétele során elkövethetnek. A tanulmány zárásaként a jelenleg hatályos szabályozással kapcsolatban szeretnék ismertetni néhány gondolatot, amelyeket a probléma megoldása motivált. A Nemzeti Adó- és Vámhivatal (a továbbiakban: NAV) munkatársaként példáimat elsősorban az adójog – közelebbről a felszámolási eljárás – területéről vett tapasztalataim alapján állítottam össze. A jelenségről mindenképpen beszélni kell: a gazdasági élet zavartalan működése érdekében szükséges, hogy a fantomcégek jogszerűtlen tevékenysége ellenében a jogalkotó minden rendelkezésre álló szankciót érvényesítsen.

## I. Az adóhatóság fiktív cégek elleni eszközei

A gazdasági viszonyokban bekövetkezett változások az elmúlt években szükségképpen magukkal hozták a piaci szereplők számának növekedését. A vállalkozások egymás közötti kapcsolataiban egy idő után megjelentek a körbetartozások, a fiktív tranzakciók, a cégeltüntetések és minden olyan negatív jelenség, amelyre a törvényalkotónak reagálnia kellett. Számos jogszabály módosítására volt szükség ahhoz, hogy a piac tisztességtelen szereplőivel szemben az adóhatóság hatékonyan tudja felvenni a küzdelmet, elsősorban pénzügyi szankciók alkalmazásával próbálva útját állni a káros üzleti magatartásoknak.

Az Art.<sup>3</sup> 2006. szeptember 15. napjától ismeri az adószám alkalmazásának felfüggesztése (a továbbiakban: adószám felfüggesztés), illetve az adószám törlése jogintézményét. A két szankció között jelentős összefüggés van, hiszen az adószám felfüggesztése sok esetben az adószám törléséhez vezet. Alkalmazásukra csak kizárólag a törvényben felsorolt feltételek fennállása esetén kerülhet sor, ekkor azonban az adóhatóságnak nincsen módja méltányosság gyakorlására. Ennek magyarázata – és maga a törvényi garancia megléte – abban rejlik, hogy a két jogkövetkezménynek az adózással összefüggő komoly hátrányai vannak. Az adószám felfüggesztéssel érintett időszakra vonatkozóan a társaság sem annak időtartama alatt, sem a későbbiekben nem érvényesíthet adó visszaigénylést (adó visszatérítést, költségvetési támogatás igénylést), továbbá a felfüggesztést megelőzően előterjesztett hasonló tartalmú kérelmek vizsgálatát az adóhatóság csak a felfüggesztés okának megszüntetését követően teljesítheti. Az adószám törlésének hatálya alatt álló cég szankcionálása ennél súlyosabb: törvényesen nem folytathat adószámhoz kötött gazdasági tevékenységet.

**1. Az adószám felfüggesztése.** Az adószám felfüggesztéséhez vezető – és a fantomcégekkel szorosan összefüggésbe hozható – tényállások két nagy csoportra oszthatók.

Az egyik csoport szerint az adóhatóság az eljárása során olyan hitelt érdemlő adatok tudomására jut, amelyek arra utalnak, hogy az adózói székhely fiktív<sup>4</sup>; a másik csoport szerint az adóhatóság arról szerez hiteles információkat, hogy az adózó képviselője fiktív, vagy adózó ilyen képviselőt az adóhatóságnak nem jelentett be<sup>5</sup>. A jogszabály értelmében adószám felfüggesztését eredményezi a címzett ismeretlensége, a kézbesítést elősegítő levélszekrény hiánya, az adózó székhelyén való fellelhetőség hiánya és a szervezeti képviselő bejelentésének elmulasztása egyaránt.

Az adószám felfüggesztéséről az adóhatóság határozattal dönt, ellene a közlés-től számított 15 napon belül lehet fellebbezést benyújtani. A fellebbezést az ügy összes iratával a felettes szervhez a megérkezésétől számított 8 napon belül kell felterjesztetni, kivéve, ha az adóhatóság a megtámadott határozatot a fellebbezésnek megfelelően módosítja, visszavonja, kijavítja vagy kiegészíti. A felettes szerv a fellebbezésről 15 napon belül dönt, majd az ügy iratait haladéktalanul visszaküldi az adóhatóságnak. Ha a felfüggesztésre fiktív székhely vagy fiktív szervezeti képviselő miatt került sor, az adóhatóság köteles törvényességi felügyeleti eljárást indítani – amennyiben tudomása szerint adózóval szemben ilyen eljárás még nincsen folyamatban –, illetve az ismeretlen székhelyű céggel szemben annak megszüntetését kezdeményezni.<sup>6</sup>

Amennyiben az adószám felfüggesztését elrendelő határozat jogerőre emelkedett, az adóhatóságnak értesítenie kell azon szerveket, amelyek az adózókról nyil-

<sup>3</sup> Az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény

<sup>4</sup> Art. 24/A. § (1) bekezdés a)-b) pontjai

<sup>5</sup> Art. 24/A. § (1) bekezdés c)-d) pontjai. Hivatkozott bekezdés e) és f) pontjaiban meghatározott és 2009. február hónaptól kezdődően hatályos új felfüggesztési okok nem állnak szoros összefüggésben a jelen tanulmányban tárgyalt jelenséggel, ezért azok ismertetésétől eltekintek.

<sup>6</sup> Art. 24/A. § (2) bekezdése



vántartást vezetnek, illetve a jogalanyiságukkal kapcsolatban döntést hozhatnak (Cégbíróság, Magyar Államkincstár, Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala stb.).

Természetesen a jogorvoslati lehetőség ebben az eljárásban is érvényesül. A felfüggesztést elrendelő határozat jogerőre emelkedése után az adóhatóság a felfüggesztést kérelemre vagy hivatalból szüntetheti meg. Ha az adózó kérelme alapján az adóhatóság megállapítja, hogy a felfüggesztés elrendelésének oka megszűnt, a felfüggesztés megszüntetéséről határozatot hoz, ellenkező esetben a kérelem elutasításra kerül. Érdemi vizsgálat nélkül kerül elutasításra a kérelem, ha a felfüggesztés megszüntetése iránt az adózó új tényre, körülményre nem hivatkozik. Ha a hatóság az adózó fiktív székhelye miatt rendelte el a felfüggesztést, akkor a felfüggesztés megszüntetése iránti eljárásban az adóhatóság a székhely valóságát a helyszínen is vizsgálja. A felfüggesztés hivatalból is megszüntethető, ha az adóhatóság hitelt érdemlően tudomást szerez arról, hogy a felfüggesztés elrendelésének oka megszűnt. A felfüggesztés megszüntetését elrendelő határozat ellen fellebbezésnek nincs helye; a felfüggesztés megszüntetésére irányuló kérelem elutasítása esetén 15 napon belül jogorvoslati kérelem benyújtására van lehetőség.<sup>7</sup>

Fentiekből következik, hogy az adószám felfüggesztésének időtartama az elrendelő határozat jogerőre emelkedésétől a felfüggesztést megszüntető vagy az adószám törlését elrendelő határozat jogerőre emelkedéséig tart. Ez utóbbi esetben a felfüggesztés a törvény erejénél fogva megszűnik, arról az adóhatóság külön határozatot nem hoz.

A tapasztalat szerint az adószám felfüggesztési okok közül a fiktív székhely a leggyakoribb. Tekintettel azonban arra, hogy a fantomcégek elleni küzdelemben az adószám felfüggesztése nem hoz látványos eredményt, a szankció inkább a fiktív vállalkozások partnereit célozza meg, és az adatok nyilvánosságából adódóan a gazdasági élet szereplőit az ügyletkötések során szükséges kellő körültekintés betartására sarkallja.

**2. Az adószám törlése.** A korábbiakban vázolt adószám felfüggesztéshez képest az adószám törlése már komolyabb szankciót jelent, hiszen az adózói nyilvántartást vezető szerv eljárása alapján a vállalkozás megszüntetésére is sor kerülhet. A társaság ezt követően jogszerűen már nem tevékenykedhet; ellenben, ha a működésének törvényi feltételeit helyreállítja, akkor az adóhatóságtól új adószámot kérhet.

A hatályos szabályozás szerint az adószám törlésére három konjunktív feltétel fennállása esetén kerülhet sor: 1. az adószám jogerős felfüggesztését követően 30 napon belül sem hivatalból, sem pedig adózó kérelmére nem történik meg a felfüggesztés megszüntetése 2. az adóhatóság a csoportos Áfa. alanyiságot választó adózó bármely ugyanazon csoportba tartozó tagjának adószámát még nem függesztette fel (még nem törölte)<sup>8</sup> 3. az adózó nem áll felszámolási (végelszámolási) eljárás hatálya alatt.

<sup>7</sup> Art. 24/A. § (3) bekezdése

<sup>8</sup> Az Art. 24/A. § (10) bekezdése alapján ha a csoportos Áfa. alany adózó esetében az adóhatóság a csoport bármelyik tagjának az adószámát felfüggeszti (törli), akkor hivatalból intézkedni kell a csoport azonosító adószám felfüggesztéséről (törléséről) is. Ezt követően a felfüggesztés csak akkor szüntethető meg, ha a megszűnés feltételei a csoport valamennyi tagjára vonatkoztatva teljesülnek.

Az adószám felfüggesztés jogereje és az adószám törlése közötti idő 30 nap. A fellebbezést az adózó a jogszabály értelmében 8 napon belül nyújthatja be az adóhatósághoz. A törlésről az adóhatóság értesíti a Cégbírószágot, egyéni vállalkozó esetén a nyilvántartást vezető szervet, illetőleg az adózó nyilvántartását vezető egyéb szervet. Ha a társaság rendelkezik közösségi adószámmal, akkor az adószám törlésével egyidejűleg az adóhatóság ugyanazon döntésében a közösségi adószám törléséről (felfüggesztéséről, a felfüggesztés megszüntetéséről) is rendelkezik.<sup>9</sup>

Mind az adószám felfüggesztése, mind az adószám törlése esetén – amennyiben erre a fiktív székhely, vagy fiktív szervezeti képviselő miatt került sor – kötelező a felfüggesztést, illetve a törlést elrendelő határozat hirdetményi úton történő közlése. A határozatot a döntést hozó adóhatóság hirdetőtábláján, továbbá az adóhatóság internetes portálján is közzé kell tenni (felfüggesztés esetén 15, törlés esetén 8 napra). A hirdetmény tartalma a kifüggesztés időpontja, annak helye és az eljáró adóhatóság megnevezése, az ügyre vonatkozó adatok (ügy tárgya, ügyszám, adózó neve, adószáma), felhívás arra vonatkozóan, hogy a határozatot adózó vagy képviselője az eljáró adóhatóságnál átveheti, továbbá utalást arra, hogy a határozat nem jogerős. A hirdetményi úton közölt határozatot adószám felfüggesztés esetén a kifüggesztést követő 15. napon, adószám törlése esetén a kifüggesztést követő 8. napon kell közölniük tekinteni.<sup>10</sup> Természetesen nemcsak a NAV honlapja, hanem a Cégnylvántartás is valamennyi vállalkozás esetében tartalmazza a cég adószámának (közösségi adószámának) felfüggesztését, a felfüggesztés megszüntetését, az adószám törlését, a határozat jogerőre emelkedésének (vagy hatályon kívül helyezésének) időpontját, hiszen az adóhatóság a döntéséről köteles értesíteni az adózói nyilvántartást vezető szerveket.<sup>11</sup>

Mint az a fentiekből kiderült, az adóhatóság által alkalmazható jogi eszközök adójogi szankcióknak tekinthetők, melyek elsősorban a társaságok gazdasági tevékenységét befolyásolják. A következőkben áttekintem az adójogon túl terjeszkedő – már a büntetőjog körében is értékelhető – adózói magatartásokat, amelyek napi szinten előfordulnak, és motívumuk elsősorban a társaságok eltüntetése, a már megállapított adó megfizetésének késleltetése (megakadályozása) és ezzel mind a központi költségvetésnek, mind pedig az egyéb gazdasági szereplőknek való károkozás.

## II. A gazdasági adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása

A szóban forgó bűncselekmény tényállását<sup>12</sup> a gazdasági bűncselekmények előretörése hívta életre 1994. március 15-én, a korábbi megfogalmazással még gazdasági adatszolgáltatás elmulasztása néven.<sup>13</sup> A piaci viszonyok megváltozása, a követelések behajthatatlanságának ugrásszerű megnövekedése és a cégtemetők megjele-

<sup>9</sup> Art. 24/A. § (4)-(5) bekezdései.

<sup>10</sup> Art. 24/A. (7) bekezdése

<sup>11</sup> Art. 24/A. § (9) bekezdése

<sup>12</sup> A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 299. §-a

<sup>13</sup> A büntető jogszabályok módosításáról szóló 1994. évi IX. törvény 17. §-a.

nése szükségessé tették hivatkozott jogszabályhely reformját, amely 2007. június 1-jén lépett hatályba.<sup>14</sup> Fenti Btk. szakasz célja, hogy a nyilvántartásokkal szembeni legfontosabb követelmény, a közhitelesség garanciáját büntetőjogi szankcióval is biztosítsa: a védett jogi tárgy a közhitelességhez fűződő érdek. Az országos lefedettséget biztosító nyilvántartások száma nagy (Zálogjogi Nyilvántartás, Végrendeletek Országos Nyilvántartása, Elektronikus Letéti Tárhoz, Cégnilvántartás, Ingatlan-nyilvántartás stb.), jelen tanulmány szempontjából a két utóbbi vázlatos ismertetését tartom szükségesnek.

A Ctv.<sup>15</sup> célja, hogy törvényi keretek között szabályozza a társaságok alapításának, nyilvántartásának rendjét, és a gazdasági élet, a hitelezői érdekek vagy egyéb közérdek védelme érdekében nyilvánosságot biztosítson a piaci viszonyok átláthatóságát elősegítő adatoknak. A megyei (fővárosi) bíróság mint Cégbíróság legfontosabb feladata fentiek szerint a cégbejegyzési (változásbejegyzési) eljárás lefolytatása és a cégre, valamint a vezető tisztségviselőkre vonatkozó adat, jog, valamint tény cégjegyzékbe történő bejegyzése (törlése); a cégjegyzék adatairól, valamint a cégiratokról tájékoztatás nyújtása; továbbá meghatározott feltételek fennállása esetén törvényességi felügyeleti eljárás lefolytatása.<sup>16</sup> A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium keretében működik ezen túlmenően a Céginformációs és az Elektronikus Cégeljárásban Közreműködő Szolgálat (rövidítve: Céginformációs Szolgálat). Ez utóbbi intézmény segítséget nyújt a cégnyilvánosság követelményének megvalósításához, a cégjegyzékben szereplő adatok és cégiratok megismeréséhez, biztosítja az elektronikus ügyintézés támogató rendszer üzemeltetését, valamint jogi tanácsadó szolgálatot tart fenn a cégalapítással és a cégek megszűntetésével összefüggő jogi információk széles körű megismerhetősége végett.<sup>17</sup> A Cégnilvántartás közhitelesen tanúsítja a cégekre vonatkozó minden bejegyzett adat, jog és tény fennállását és azok változását. Minden olyan melléklet, ami ezekkel kapcsolatos és ezek igazolását tanúsítja (alapszabály, alapító okirat, társasági szerződés és azok módosításai, tagjegyzékek, aláírási címpéldány stb.) nyilvános.

Az Inytv.<sup>18</sup> alapján az Ingatlan-nyilvántartás településenként tartalmazza az ország valamennyi ingatlanának meghatározott adatait, az ingatlanhoz kapcsolódó jogokat és jogi szempontból jelentős tényeket, továbbá az oda bejegyzett személyeknek a nyilvántartáshoz szükséges, e törvényben meghatározott, személyazonosító és lakcímadatait is.<sup>19</sup> Itt is érvényesül a nyilvánosság elve: a tulajdoni lap tartalmát bárki korlátozás nélkül megismerheti, arról feljegyzés készíthet, vagy hiteles másolatot kérhet. Közhitelességének lényege, hogy a bejegyzett jogok és tények fennállását az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell (a jóhiszemű szerző javára akkor is, ha az a valóságos helyzettel nem egyezik!); az ellenbizonyítás azt a felet

<sup>14</sup> A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény és más büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról szóló 2007. évi XXVII. törvény 22. §-a

<sup>15</sup> A cégnilvántartásról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény

<sup>16</sup> Ctv. 1. § (1) bekezdése

<sup>17</sup> Ctv. 1. § (2) bekezdése

<sup>18</sup> Az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. törvény és a végrehajtására kiadott 109/1999. (XII. 29.) FVM rendelet

<sup>19</sup> Inytv. 2. § (1) bekezdése

terheli, aki az adatok helytállóságát vitatja. A nyilvántartást az ingatlan fekvése szerint illetékes földhivatal vezeti.

Az internet elterjedésével az ügyintézés korszerűsítése és az állami szervek közötti kapcsolattartás gyorsítása szükségessé tette a TakarNet rendszer kialakítását. Ennek lényege, hogy egyrészt biztosítja a földhivatalok egymás közötti informatikai kapcsolatát, másrészt lehetővé teszi az adatbázisokhoz való hozzáférést – szolgáltatási díj ellenében – külső felhasználók (hitelintézetek, közigazgatási szervek, önkormányzatok stb.) számára. Maga a rendszer egy zárt számítástechnikai hálózat, ami korlátozott és szigorúan ellenőrzött használatot biztosít: rögzíti és azonosítja a kérelmező felhasználót, a lekérdezés időpontját és tárgyát. A biztonságos információ átdátást többszintű azonosítás és jelszóhasználat garantálja. Az állami adóhatóságnak fentiek szerint lehetősége van a szolgáltatás igénybevételére, amely az adós vagyonának felkutatására tett intézkedésekben a végrehajtási eljárás során kap prioritást. 2002. június hónaptól kezdődően bármely körzeti földhivatal szolgáltat tulajdoni lap másolatot a saját illetékességi területén kívül fekvő ingatlannal kapcsolatban is.

A gazdasági adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása bűncselekményének elkövetési tárgya a gazdasági tevékenységhez kapcsolódó, kötelezően bejegyzendő adat, jog vagy tény. Ezeknek a körét a már korábbiakban hivatkozott jogszabályok határozzák meg.

A bűncselekmény első fordulatának, a fantomizálásnak az elkövetője csak korlátozott alanyi kör lehet: a gazdálkodó szervezet vezető állású személye.<sup>20</sup> Az elkövetési magatartás: közreműködés abban, hogy 1. a gazdálkodó szervezet a székhelyén (telephelyén, fióktelepén) ne legyen fellelhető 2. közhitelű nyilvántartásba olyan személy kerüljön képviselőre jogosult személyként bejegyzésre, akinek lakóhelye (tartózkodási helye) ismeretlen, vagy annak minősül.

A Ctv. értelmében egy cég akkor minősül ismeretlennek, ha a székhelyén (telephelyén, fióktelepén) nem található, és a cég képviselőre jogosult személyek lakóhelye ismeretlen vagy ismeretlennek minősül, mivel a képviselőre jogosult személy lakóhelye külföldön van és nincs a cégjegyzékbe bejegyzett kézbesítési megbízottja. Ebben az esetben a Cégbírószág a Céglőzönyben közzétett hirdetésben felhívja a cég tagjait (részvényeseit), hogy a törvényes működéshez szükséges intézkedéseket 60 napon belül tegyék meg. Amennyiben a határidő eredménytelenül telik el, akkor a Cégbírószág határozatot hoz a megszüntetésre irányuló eljárás megindításáról: végzését a Céglőzönyben közzéteszi és ezzel egyidejűleg az állami adóhatóságot elektronikus úton értesíti. A végzésnek felhívást kell tartalmaznia arra vonatkozóan, hogy akinek a cég székhelyére, működésére, illetve a képviselő lakóhelyére vonatkozó adatról tudomása van, azt a közzétételtől számított 30 napon belül a Cégbíróságnak jelentse be, továbbá a cég hitelezői és az egyéb érdekeltek az általuk ismert ingó vagy ingatlan vagyonnal kapcsolatos

<sup>20</sup> A Btk. 300/F. § (2) bekezdése értelmében vezető állású személy a) a gazdálkodó szervezet vezető tisztségviselője, felügyelő bizottsági tagja b) a külföldi székhelyű vállalkozás magyarországi fióktelepe, illetve a külföldi székhelyű európai gazdasági egyesülés magyarországi telephelye vezetésére kinevezett személy c) minden olyan személy, akit a gazdálkodó szervezet alapszabálya, alapító okirata, társasági szerződése ilyenként határoz meg.

adatokat – a hitelezői igényt is megjelölve – 30 napon belül a Cégbírósággal közölik.<sup>21</sup>

A bűncselekmény második fordulata szerint az elkövető az a személy lehet, aki az adat, jog, vagy tény közhiteles nyilvántartásba való bejelentésére köteles, és ezt elmulasztja. Ezen személyek körét – egyéb jogszabályok mellett – a Gt.<sup>22</sup> határozza meg.

Az elkövetési magatartás a mulasztásban jelentkezik, a tényállás tiszta mulasztásos delictum. A bűncselekményt a közhitelű nyilvántartásba való bejelentés elmulasztása – függetlenül az eredmény bekövetkeztétől – befejezetté teszi. A bűncselekmény kísérleti stádiuma a mulasztás jellegéből adódóan kizárt. Az elévülés kezdő napja az a nap, amikor az elkövető még a büntetőtörvényben meghatározott következmény nélkül eleget tehet a bejelentési kötelezettségének.<sup>23</sup>

A cég székhelyének megváltoztatására vonatkozó bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt a gazdasági adatszolgáltatás elmulasztásának a vétsége akkor állapítható meg, ha az ügyvezető a székhely megváltozását a létesítő okirat módosításától, hitelesítésétől számított 30 napon belül nem jelenti be a Cégbíróságnál. Székhelyváltozás esetén a társasági szerződés módosítása taggyűlési hatáskör: ebből következően a bejelentési kötelezettség akkor keletkezik, ha a társasági taggyűlés a határozatával a létesítő okiratot módosítja és a módosítást a jogi képviselő (közjegyző) ellenjegyzí.<sup>24</sup> Amennyiben ugyanis a gazdálkodó szervezet a fellelhetlensége érdekében változtatja meg a székhelyét, akkor annak változásáról értelemszerűen a Cégbírósághoz bejelentést nem tesz.

Nem valósul meg a bűncselekmény abban az esetben, ha a sportegyesületi elnök az egyesület székhelyének megváltozására vonatkozó adatközlési kötelezettségének nem tesz eleget, ugyanis az egyesületek nyilvántartása nem gazdasági tevékenységhez kapcsolódik.<sup>25</sup> Úgyszintén nincs lehetőség a gazdasági adatszolgáltatás elmulasztása vétségének a megállapítására, ha a valóságnak megfelelő adatok, jogok, tények bejelentésére vonatkozó kötelezettség tényleges teljesítése esetén a bejegyzés alakszerű hibák miatt marad el. Ebben az esetben a bejelentett adat, jog vagy tény a hivatalos iratokban egyébként megjelenik, és mindazok számára, akik a közhitelű nyilvántartás adatait igénylik, hozzáférhető. A közhiteles nyilvántartások adatai ugyanis nemcsak jogerős bejegyzésekkel, hanem folyamatban lévő eljárás-

<sup>21</sup> Ctv. 89-91. §-ai

<sup>22</sup> A gazdasági társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény. Hivatkozott jogszabály 26. § (1)-(2) bekezdései értelmében a gazdasági társaság alapításának, a társasági szerződés módosításának, a cégjegyzékbe bejegyzett jogoknak, tényeknek és adatoknak és ezek változásának, valamint törvényben előírt más adatoknak a cégbírósági - elektronikus úton történő - bejelentése a vezető tisztségviselők kötelezettsége. A vezető tisztségviselők korlátlanul és egyetemlegesen felelnek a társasággal szemben azokért a károkért, amelyek a bejelentett adat, jog vagy tény valótlanágából, illetve a bejelentés késedelméből vagy elmulasztásából származnak, ideértve azt is, ha a számviteli törvény szerinti beszámoló, valamint a kapcsolódó üzleti jelentés összeállítása és nyilvánosságra hozatala nem a számviteli törvény előírásainak megfelelően történt. Természetesen ez a felelősségi forma a büntetőjogi felelősségtől független.

<sup>23</sup> Fehér Lenke – Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika: *Magyar Büntetőjog Különös Rész*. Budapest, CompLex Kiadó, 2009, 491. o.

<sup>24</sup> LB Bfv. II. 405/2004. sz.

<sup>25</sup> LB Bfv. II. 982/2008. sz.

sokra való utalással (pl. az ingatlannal kapcsolatos eljárásban a tulajdoni lap széljegye) is azonosíthatóak.<sup>26</sup>

Ha az elkövető abban közreműködik, hogy a közhiteles nyilvántartásba valamely jog (kötelezettség) létezésére, megváltozására vagy megszűnésére vonatkozóan kerüljön be olyan adat, amely valótlan, akkor nem gazdasági adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása, hanem intellektuális közokirat-hamisítás valósul meg.<sup>27</sup> A kettő közötti alapvető különbség, hogy ez utóbbi cselekmény nem mulasztást, hanem aktív magatartást feltételez.

Az elkövetési magatartás mindkét fordulat esetében szándékos. A bűncselekmény rendbelisége a bírói gyakorlat szerint első esetben a gazdálkodó szervezetek számára, a második esetben a bejelentési kötelezettségek (illetve az érintett nyilvántartások) számára igazodik. A bűncselekmény két tényállásának eltérő tárgyi súlya a büntetési tételekben is jelentkezik: míg a cégfantomizálásban való közreműködés három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, addig a mulasztásban megnyilvánuló fordulat csak vétség és a büntetési tétele is enyhébb (két évig terjedő szabadságvesztés).

A gazdasági adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztásának elkövetési értéke nincs, így közvetlenül kárt sem okoz, mégis nagy szerepe van a visszaélésekben. A tapasztalat szerint ugyanis a cégek fantomizálása mögött sok esetben valamely súlyosabb bűncselekmény elleplezése rejlik. A hatóságok kontrollja alól kivont vállalkozásokhoz sokszor kapcsolhatók fiktív számlázások, általános forgalmi adóra elkövetett csalások, be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása stb. Az adóhatóság által a Btk. 2007. évben bekövetkezett módosítása előtt tett feljelentések száma ezen bűncselekményre vonatkoztatva elhanyagolható volt, azonban az új szabályozás és az ennek következményeként kikristályosodó új bírósági gyakorlat mindenképpen a hatékonyabb fellépés irányába mutat.

### **III. Adó behajtásának jelentős késleltetésével (megakadályozásával) elkövetett adócsalás<sup>28</sup>**

Az adózási rendszerek működése alapvetően két nagy csoportra osztható: az önadózásra és a kivetéses adózásra. Az önadózás során az adóalany saját maga határozza meg az általa fizetendő adó mértékét, azt bevallja és befizeti, így az adóhatóság feladata ebben az esetben csupán a kontroll és – a valóságtól való eltérés megállapítása esetén – a szankcionálás. Ez az adózási forma alapvetően a bizalmi elven alapul: ha a hatóság a bevallásban szereplő adatok valótlanságát nem bizonyítja, azokat valósaknak kell tekinteni. A kivetéses adózás esetén az adózási kötelezettséget és az adó konkrét összegét is az adóhatóság (állami vagy önkormányzati) állapítja meg.

<sup>26</sup> LB Bfv. II. 167/2008. sz.

<sup>27</sup> Btk. 274. § (1) bekezdés c) pontja. Fehér – Görgényi – Gula – Horváth – Lévay – Sántha – Váradi: i.m. 495. o.

<sup>28</sup> Btk. 310. § (5) bekezdése

Az Art. a jogi személyek és egyéb szervezetek vonatkozásában általános szabályként írja elő az önadózási kötelezettséget.<sup>29</sup> Mivel az adóhatósági ellenőrzések legfontosabb célja az adóbevétel megrövidítésének, a költségvetési támogatás és az adó-visszaigénylés jogalap nélküli igénybevételének megakadályozása – az adótörvényekben és más jogszabályokban előírt kötelezettségek teljesítésének vagy megsértésének megállapítása –, ezért az adóhatóság a közhatalom birtokában nemcsak jogosult, hanem köteles is fellépni a mulasztók ellen. Ezt szolgálja többek között a végrehajtási eljárás.

Az adók módjára behajtandó köztartozás esetén a fizetési kötelezettséget megállapító nyilvántartó szerv, illetőleg a köztartozás jogosultja negyedévenként, a negyedévet követő hó 15. napjáig keresi meg az adóhatóságot behajtás végett, ha a köztartozás összege meghaladja az 5000 forintot; szabálysértési pénzbírság, illetve helyszíni bírság végrehajtásával kapcsolatban akkor, ha a köztartozás összege eléri vagy meghaladja a 3000 forintot. Az adóhatóság soron kívül is megkereshető, ha a hátralék későbbi megfizetése veszélyeztetett. Az adók módjára behajtandó köztartozásra vonatkozó rendelkezések alkalmazandók akkor is, ha az illetékességi területén folytatott végrehajtás akadálya vagy eredménytelensége esetén a beszedésre jogosult önkormányzati adóhatóság másik önkormányzatot keres meg a behajtás elvégzésére. Amennyiben az adóhatóság végrehajtási ügyében megbízottként bírósági végrehajtó jár el, a megkeresésre a Vht. 33. §-át<sup>30</sup> kell alkalmaznia.

A megkeresésben fel kell tüntetni a behajtást kérő és a fizetésre kötelezett azonosításához szükséges adatokat, a tartozás jogcímét, a fizetési kötelezettséget elrendelő határozat (végzés) számát, a jogerő időpontját, a teljesítési határidőt, a tartozás összegét és járulékait, valamint a behajtást lehetővé tevő jogszabály pontos megjelölését. Ha a behajtást kérelmezőt törvény valamely végrehajtási cselekmény foganatosítására kötelezi, annak megtörténtét igazolni kell. A behajtási eljárást az adóhatóság csak pontos – szükség esetén kiegészített – adatok alapján indítja meg.<sup>31</sup>

Az adócsalás jelen fejezetcímben hivatkozott<sup>32</sup> fordulatanak lényege, hogy az elkövető a már megállapított adó meg nem fizetése céljából téveszti meg a hatóságot. Mulasztással nem követhető el, mindenképpen aktív magatartást feltételez. A tettes valótlannul olyan adatokat tár a hatóság elé, amelyek halasztást (részletfizetést, az adó megfizetése alóli mentesülést) eredményezhetnek.<sup>33</sup> A jogszabály

<sup>29</sup> Az Art. 26. § (2) bekezdése szerint a jogi személy és egyéb szervezet az adót és a költségvetési támogatást - az építményadó, a telekadó, a gépjárműadó, a vagyonszerzési illeték és a kiszabással megállapított eljárási illeték kivételével - önadózással állapítja meg. Az Art. 31. § (1) bekezdése alapján az adóbevallás az adózó azonosításához, az adóalap, a mentességek, a kedvezmények, az adó, a költségvetési támogatás alapja és összege megállapításához szükséges adatokat tartalmazza. Az adózó az önadózással megállapított adóról - ideértve a közvetett vámjogi képviselőnek az importáló helyett a saját nevében teljesített adóbevallását is, az eljárási illetékek kivételével -, továbbá költségvetési támogatásról adóként, költségvetési támogatásként az erre a célra rendszeresített nyomtatványon adóbevallást tesz.

<sup>30</sup> 1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról

<sup>31</sup> Art. 161. § (1)-(3) bekezdései

<sup>32</sup> Az adócsalás másik alapesetének ismertetését lásd Dr. Belovics Ervin – Dr. Molnár Gábor – Dr. Sinku Pál: *Büntetőjog. Különös Rész.* HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 2007, 600-607. o.

<sup>33</sup> Dr. Belovics – Dr. Molnár – Dr. Sinku: i.m. 608. o.

értelmében fizetési halasztás és részletfizetés (a továbbiakban együtt: fizetési könnyítés) az adózó és az adó megfizetésére kötelezett személy kérelmére az adóhatóságnál nyilvántartott adóra engedélyezhető. Fizetési könnyítés akkor engedélyezhető, ha a fizetési nehézség a kérelmezőnek nem felróható, vagy annak elkerülése végett úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben tőle elvárható; továbbá a fizetési nehézség átmeneti jellegű, tehát az adó későbbi megfizetése valószínűsíthető. A kérelem elbírálása és a könnyítési feltételek meghatározása során figyelembe kell venni a fizetési nehézség kialakulásának okait és körülményeit.<sup>34</sup> Sajnos az adóhatósági tapasztalat szerint egyes adózók éppen a fizetési könnyítési kérelmeket és a folyamatban lévő végrehajtási eljárást használják fel arra, hogy kivonják magukat az ellenőrzés alól.

Ez a magatartás legtöbb esetben a tartozással terhelt cég adásvételével valósul meg. Természetesen a rendeltetésszerű joggyakorlás alapelve<sup>35</sup> az egyéb jogágakhoz hasonlóan az adójogban is szerepel. A kötelmi jogviszonyok polgári jogi és adójogi szempontból eltérő tartalmat is hordoznak, ezért a tartalom elsődlegessége a formával szemben elvnek kell érvényesülnie. Az Art. szerint a szerződést, ügyletet és más hasonló cselekményeket valódi tartalmuk szerint kell minősíteni.<sup>36</sup> Ha a szerződéses akarat nyilatkozási szintű kifejezése és a valóságban való megjelenése egymástól eltér, akkor az adóhatóság a szerződés tartalmának megállapításánál utóbbit veszi figyelembe. A bizonyítási teher minden ilyen esetben a hatóságot terheli. Az érvényesség (érvénytelenség) vizsgálata e tekintetben közömbös: egy érvénytelen szerződésnek is lehet adójogi relevanciája, a polgári jogi és adójogi jogviszony itt egymástól elválik.

A korábbi bírósági gyakorlat a delictum feltételül szabta az elrendelt végrehajtási eljárást, valamint az adós vagyonának meglétét. A bűncselekmény megállapítása sokszor nehézséget okozott: elsősorban az adó behajtásának késleltetésének (megakadályozásának) bizonyítása rejtett magában buktatókat. Amennyiben megindult a felszámolási eljárás, a felszámolóbiztosok – bűncselekményre utaló jel esetén – általában az adminisztratív csődbűncselekmény tényállására tették meg a feljelentést.<sup>37</sup> Ennek bizonyítása jóval egyszerűbb volt: a kialakult bírósági gyakorlat szerint ez utóbbi bűncselekmény akkor állapítható meg, ha a felszámoló nem jut azon iratok (beszámolók, bevallások, vagyonmérleg, leltár, könyvelés stb.) birtokába, melyek alapján a gazdálkodó szervezet vagyona megállapítható. Az adós felróható mulasztása ebben az esetben jelentősen akadályozza, késlelteti, vagy akár lehetetlenné teszi a felszámolási eljárás lefolytatását.<sup>38</sup>

A jelenlegi gyakorlat már ellentétes irányba mutat. Eszerint egy fiktív tulajdon átruházási szerződés önmagában is megvalósítja a bűncselekményt, hiszen ez olyan magatartásnak minősül, amelyet a végrehajtási intézkedések ellehetetlenítése motivál. Ha az átruházás körülményei egyértelműen ezt bizonyítják, akkor az

<sup>34</sup> Art. 133. § (1)-(2) bekezdései

<sup>35</sup> Art. 2. § (1) bekezdése

<sup>36</sup> Art. 1. § (7) bekezdése

<sup>37</sup> Btk. 289. § (3) bekezdése. A bűncselekmény elkövetési magatartását a hatályos Btk. a számviteli rendjének megsértése körébe vonja.

<sup>38</sup> LB Bfv. I. 527/2001. sz.



adó behajtásának megakadályozásával elkövetett adócsalás megállapítható.<sup>39</sup> Úgy-szintén az adócsalás megállapítása körében nincs jelentősége annak, hogy az adós gazdálkodó szervezet rendelkezik-e akár aktív vagy passzív vagyonnal. A bűncselekmény megvalósulása szempontjából közömbös, hogy az adó fizetésére kötelezett társaság rendelkezik-e vagyonnal és a meglévő vagyon behajtása szenved ké-sedelmet, vagy hiúsul meg.<sup>40</sup>

A bűncselekmény célzatos, az elkövető az adó meg nem fizetése céljából té-veszti meg a hatóságot. Az elkövetési magatartás aktív, az adócsalás befejezetté válása az eredménnyel – a behajtás jelentős késleltetése vagy megakadályozása – realizálódik. A tényállásban rögzített jelentős késleltetés az adójogban (és a gazda-sági életben) meghatározott időtartamokat jelenti, melyek a bevallási időszakokhoz igazodnak. A bevallási időszak egyes adónemek esetében – sokszor a társaságok adóteljesítményének függvényében – eltérő (havi, negyedéves, féléves, éves). A bírósági gyakorlat egyetért abban, hogy ha a késedelem az 1 évet meghaladja, a jelentős mértékű késleltetés már fennáll.

Az adóhatósági ellenőrzések tapasztalatai szerint a feltárt esetek sok közös vo-nást mutatnak, ezek a teljesség igénye nélkül az alábbiak.

1. Az értékesített vállalkozások – melyek között bt. és kft. egyaránt megtalálha-tó – tevékenységi köre legtöbbször építőipari, őrző-védő (biztonsági), ügynöki vagy pénzügyi-marketing tanácsadási tevékenység. Ezen tevékenységek adójogi szem-pontból kiemelt kockázatúaknak minősíthetők, hiszen sokszor fordul elő közöttük fiktív számlázás, be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatása stb.

2. Az adásvétel során a szerződéskötő felek a cég iratanyagának (könyvelés, társasági szerződés, bizonylatok stb.) átadására konkrét határidőt – általában 15-30 napot – állapítanak meg. A dokumentációk azonban egy esetben sem kerülnek átadásra az új képviselő részére, akinek – amennyiben az adóhatóság elé való idé-zése eredményes volt – tanúvallomása szerint a szerződés megkötése után a másik felet sem postai úton, sem telefonon nem tudja elérni. Az adásvételi szerződésben foglaltak szerint a vevők a cég tartozásainak (néhány esetben több tízmillió forint) ismeretében is nyilatkoznak a vételi szándékukról, ami nem életszerű.

3. A szerződés megkötésére legtöbbször a végrehajtás jogerős elrendelése után, vagy azzal egy időben kerül sor. A végrehajtási eljárás során a társaság a fennálló tartozását nem rendezi: a közhiteles nyilvántartások, a megkeresett köz-igazgatási szervek, valamint a helyszíni foglalkozási jegyzőkönyvek alapján megállapít-ható, hogy az adózó vagyonnal egyáltalán nem vagy csak minimális mértékűvel rendelkezik.

4. A vállalkozások nagy része adószám felfüggesztés (adószám törlés) hatálya alatt áll, illetve velük szemben már sor került a felszámolási eljárás megindítására. A cégek a bejelentett székhelyükön sokszor nem találhatók, a felszámolás előtti utolsó képviselő holléte ismeretlen. Az adásvételt megelőző tulajdonosok idézésére más régiós illetőségük miatt az eljárást folytató adóhatóság elé már nincsen mód, a részükre küldött írásbeli megkeresések – melyben a NAV nyilatkozat tételére szó-

<sup>39</sup> LB Bfv. II. 837/2008/5. sz.

<sup>40</sup> LB Bfv. II. 527/2008/6. sz.

lítja fel őket a társaság átruházásával kapcsolatos körülményekről – nem vezetnek eredményre.

5. A tulajdonosváltást követően – mely jellemzően hatósági illetékesség váltással is jár – a vállalkozások tényleges gazdasági tevékenységet már nem folytatnak, bevallásokat az adóhatósághoz nem nyújtanak be, az Sztv.<sup>41</sup> szerinti beszámoló letétbe helyezési kötelezettségüket nem teljesítik. A már korábban tárgyalt adószám felfüggesztésének intézménye ezt felfüggesztési okként külön is nevesíti. Az adóhatóság a letétbe helyezésre és közzétételre előírt határidő eredménytelen elteltét, illetve a céginformációs szolgálat közzétételi költségtérítés teljesítésének elmulasztásáról szóló értesítés beérkezését követő 30 napon belül határidő – 15 nap – kitűzésével felhívja az adózót a kötelezettség teljesítésére. Ha ez nem kerül pótlásra, az adóhatóság a határidő elteltét követő napon a társaság adószámát 60 napos időtartamra felfüggeszti. Ha az adózó a beszámoló letétbe helyezési, illetve közzétételi kötelezettségének a felfüggesztés időtartama alatt sem tesz eleget, az állami adóhatóság erről a cégbíróságot elektronikus úton értesíti és kezdeményezi a cég megszűntnek nyilvánítását.<sup>42</sup>

6. A felszámolás alatt álló gazdálkodó szervezet vezetője köteles többek között – a felszámolás kezdő időpontját megelőző nappal záróleltárt, valamint éves beszámolót (egyszerűsített éves beszámolót), zárómérleget és adóbevallást készíteni, azokat a felszámolás kezdő időpontját követő 30 napon belül a felszámolónak (adóhatóságnak átadni), továbbá nyilatkozni arról, hogy a tevékenységet lezáró mérleg, illetve zárómérleg az adós vagyoni helyzetéről valós és megbízható képet ad, valamint nyilatkozni arról is, hogy a mérleg elfogadása óta az adós vagyoni helyzetében milyen lényeges változások történtek,

– a nem selejtezhető iratokról iratjegyzéket készíteni, és azokat az irattári anyaggal, valamint a vagyonnal együtt leltár szerint átadni a felszámolónak, a folyamatban lévő ügyekről, eljárásokról tájékoztatást adni, továbbá nyilatkozni arról, hogy valamennyi vagyontárgyra, iratra vonatkozóan teljesítette az átadási kötelezettségét.<sup>43</sup> Általános a tapasztalat, hogy a felszámolás elrendelése után a volt képviselő

<sup>41</sup> A számvitelről szóló 2000. évi C. törvény. Hivatkozott jogszabály 153. § (1) bekezdése értelmében a kettős könyvvitelt vezető, cégjegyzékbe bejegyzett vállalkozó köteles a jóváhagyásra jogosult testület által elfogadott éves beszámolót, egyszerűsített éves beszámolót, kötelező könyvvizsgálat esetén a könyvvizsgálói záradékot vagy a záradék megadásának elutasítását is tartalmazó független könyvvizsgálói jelentéssel együtt, valamint az adózott eredmény felhasználására vonatkozó határozatot az adott üzleti év mérlegfordulónapjától számított 150 napon belül letétbe helyezni ugyanolyan formában és tartalommal (szövegezésben), mint amelynek alapján a könyvvizsgáló az éves beszámolót vagy az egyszerűsített éves beszámolót felülvizsgálta. A 154/B. § (1) bekezdése szerint a vállalkozó (ideértve az anyavállalatot és a külföldi székhelyű vállalkozás magyarországi fióktelepét is) a 153-154/A. §-okban foglalt letétbe helyezési és közzétételi kötelezettségének – a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló törvény vonatkozó előírásainak figyelembevételével – elektronikus úton tesz eleget.

<sup>42</sup> Art. 174/A. §-a

<sup>43</sup> A csődeljárásról és a felszámolási eljárásról szóló 1991. évi XLIX. törvény 31. § (1) bekezdésének a)-b) pontjai. Megjegyzést kíván, hogy a 2009. szeptember 1. napját megelőzően hatályban lévő Cstv. hivatkozott bekezdésének b) pontja nem tartalmazott a vagyon átadásának kötelezettségére vonatkozó utalást. Így adódott az a nonszensz helyzet, miszerint a céggel kapcsolatos iratanyag rendelkezésre bocsátása kötelezettsége volt a volt képviselőnek, azonban a vagyon átadásának kikényszerítésére – konkrét jogszabályi rendelkezés hiányában – nem volt törvényes lehetőség!

lők a felszámolóval a kapcsolatot nem veszik fel, iratanyagot részére nem adnak át, a vagyonnal nem számolnak el. A felszámolás kezdő időpontjában megszűnnek a tulajdonosnak a gazdálkodó szervezettel kapcsolatos külön jogszabályokban meghatározott jogai, a felszámolás kezdő időpontjától a gazdálkodó szervezet vagyonnal kapcsolatos jognyilatkozatot csak a felszámoló tehet.<sup>44</sup> A cégek tulajdonosai azonban sokszor használják ki ezt az időpontot a cégben fennálló üzletrészük értékesítésére. Mindezek miatt fennáll annak a veszélye, hogy a hitelezői igények nem nyernek kielégítést.

Mint azt a korábbiakban próbáltam vázolni, a cégtemetők jelensége komoly problémaként jelentkezik a gazdasági életben. Az eltüntetett vállalkozások számát még megbecsülni is kockázatos, csak a felfüggesztett adószámok száma éves szinten több ezres nagyságrendű. A törvények és a közigazgatás jelenlegi informatikai felkészültsége alkalmatlan arra, hogy az adóelkerülést célzó üzletrész adásvételeket – és ezeken keresztül évi több száz milliárd forint állami költségvetésből való elfolyását – megakadályozzák. Ehhez sajnos segítséget nyújtanak a jogi kiskapuk is, ezért az alábbiakban a magyar szabályozás buktatóit és ezek esetleges megoldási lehetőségeit szeretném megvilágítani.

#### IV. Probléma megoldási javaslatok a hatályos törvények tükrében

**1. Összeférhetetlenségi szabályok.** A vállalkozás szabadságát biztosító alkotmányos jog értelmében az állam egyrészt nem akadályozhatja meg a vállalkozóvá válást, másrészt pedig törvények formájában sem teremthet olyan körülményeket, amelyek az egyes vállalkozásokat diszkriminálják. Ennek ellenére mégis szükséges összeférhetlenségi szabályok alkalmazása a valószínűsíthetően rosszhiszeműen eljáró vezető tisztségviselőkkel szemben.

Ezek a jelenleg hatályos szabályozás szerint két csoportba oszthatók, az első a tisztségviselők személyével függ össze. Nem lehet vezető tisztségviselő az, akit bűncselekmény elkövetése miatt jogerősen szabadságvesztés büntetésre ítélték. Nem lehet ezen túl vezető tisztségviselő a jogerősen a vezetői tisztség gyakorlásától eltiltott személy; úgyszintén az sem, aki a törlést megelőző naptári évben a törölt cég vezető tisztségviselője volt, a törlést követően három évig.<sup>45</sup> Ezen utóbbi megszorítás természetesen más társaságoknál betöltött tisztségekre vonatkozik.

Az összeférhetlenségi szabályok másik csoportjának törvénybe iktatását az egyre gyakoribb felszámolási eljárások motiválták. Eszerint nem lehet más gazdasági társaság vezető tisztségviselője az, akinek felelősségét a felszámolás során ki nem elégített követelésekért a bíróság a Cstv. szerinti eljárásban jogerősen megállapította, és a bírósági határozat szerinti helytállási kötelezettség alapján a fizetési kötelezettségeit nem teljesítette. A tilalom a magánszeméllyel szemben lefolytatott végrehajtási eljárás eredménytelenségétől számított öt évig tart.<sup>46</sup>

<sup>44</sup> Cstv. 34. § (1)-(2) bekezdései

<sup>45</sup> Gt. 23. § (1)-(3) bekezdései

<sup>46</sup> Gt. 23. § (4) bekezdése

A korábbi Gt. szabályozása<sup>47</sup> az egy személy által viselhető vezetői tisztségek számát háromban maximálta, a hatályos törvény ezt a megkötést már nem tartalmazza. Ez is szerepet játszik abban, hogy a fantomcégek esetében a vezetői tisztségek jelentős számban konkrét személyekhez (személycsoportokhoz) kapcsolhatóak, akár százas nagyságrendben is.

A jelenlegi összeférhetlenségi szabályozás alkalmasnak tűnik a visszaélések visszaszorítására. Hátránya, hogy a társaságok alapítását az egyszerűsített cégeljárás jelentősen megkönnyíti, az eljáró cégbíróságnak sokszor – elsősorban a nyilvántartásukban nem fellelhető kizáró adatok miatt – nincsen módja a fent említett követelmények vizsgálatára.

**2. Egyszerűsített cégeljárás.** Az egyszerűsített cégeljárást – mely tulajdonképpen egy rövid határidejű elektronikus cégbejegyzési eljárás – a cégbíróságok terheinek könnyítése hívta életre. Ha a kkt., bt., kft., vagy zrt. alapításának bejegyzése iránti kérelemhez a kérelmezők egy kötött szerződésminta alapján készült létesítő okiratot csatolnak, a nyomtatványon ezt fel kell tüntetni. A társaság jogi képviselője a kérelemben nyilatkozik, hogy az okiratok törvényességi vizsgálatát elvégezte. Ha utóbb az okiratokkal összefüggésben kétség merül fel, a jogi képviselő köteles a dokumentumokat a cégbíróság felhívására bemutatni, szükség esetén a cégiratokhoz csatolni. Az eljárás során hiánypótlásra történő felhívásra nem kerül sor. A bejegyzési kérelem elbírálásáról a cégbíróság a kérelem beérkezését követő egy (!) munkaórán belül határoz.<sup>48</sup>

Fentiek alapján a cégalapításhoz szükséges iratok kontrollját a társasági szerződést ellenjegyző ügyvéd, vagy az azt készítő közjegyző végzi el. A cégbírósági vizsgálat köre a jogszabály értelmében szűk, csupán az alábbiakat vizsgálja:

1. a bejegyzést kérő jogi képviselőjének meghatalmazása megfelel-e a jogszabályoknak;
2. a kérelem kitöltése és a jogi képviselő bejegyzési kérelemben foglalt nyilatkozata megfelelő-e;
3. a kérelmező a Ctv. 3. számú melléklet I. részében felsorolt okiratokat csatolta-e kérelméhez;
4. a cég választott neve jogszabályszerű-e.

Ez a szabályozás cégbejegyzés ügymenetét radikálisan leegyszerűsíti. Az okiratok tartalmi megfelelőségének vizsgálatára a cégbírósági hatáskör már nem terjed ki, az teljes egészében a jogi képviselőre hárul. A tapasztalat szerint ez visszaélésekre is nyújthat lehetőséget: egy cég naponta akár többször is tulajdonost cserélhet. Kiemelést érdemel, hogy a jogi képviselő nem arról nyilatkozik, hogy vizsgálata eredményeként az iratokat jogszerűnek találta, hanem csak a vizsgálat lefolytatásának tényét rögzíti. Célszerű volna a szerződésmintába egy olyan fordulat beemelése, amelyben a jogi képviselő – természetesen polgári és büntetőjogi felelősségének tudatában – arról nyilatkozik, hogy a csatolt mellékletek és egyéb okiratok vizsgálatát teljes körűen elvégezte, és azok a hatályos jogszabályi előírásoknak megfelelnek.

<sup>47</sup> A gazdasági társaságokról szóló 1997. évi CXLIV. törvény 22. § (1) bekezdése

<sup>48</sup> Ctv. 48. § (1)-(5) bekezdései

A vezető tisztségviselőkkel szembeni összeférhetlenségi korlátot a Cégbírószági nyilvántartás sokszor nem tartalmazza,<sup>49</sup> ez szintén a visszaélések melegágya. Ezek megelőzését lehetővé tenné az olyan szabályozás, amely az okiratok tartalmi vizsgálatát nemcsak az eljáró jogi képviselő, hanem a cégbírószág feladatává is teszi.

**3. Iratanyag őrzésének szabályai.** Az iratokat az adózónak a nyilvántartás módjától függetlenül az adó megállapításához való jog elévüléséig, halasztott adó esetén a halasztott adó esedékessége naptári évének utolsó napjától számított 5 évig kell megőriznie.<sup>50</sup> Az üzleti évről készített beszámolót, az üzleti jelentést, valamint a leltárt, értékelést, főkönyvi kivonatot, továbbá a naplófőkönyvet vagy más, a törvényi követelményeknek megfelelő nyilvántartást legalább 10 évig, a könyvviteli elszámolást közvetlenül és közvetetten alátámasztó számviteli bizonylatot legalább 8 évig kell megőrizni.<sup>51</sup>

A mulasztási bírság az adózót terhelő egyes adókötelezettségek megszegésének, teljesítésük elmulasztásának a szankciója. Mulasztási bírság kiszabására van lehetőség – magánszemély esetében 200 ezer forintig, más adózónál 500 ezer forintig terjedően –, ha az adóhatóság azt állapítja meg, hogy adózó nem tett eleget az iratmegőrzési kötelezettségének.<sup>52</sup> Mint azt a korábbiakban már kifejtettem, a fantomcégek képviselői az adóhatósági eljárásokban legtöbbször nem fellelhetőek, a társaságok vagyonáról információ nincs, a felszámolóbiztosnak átadott dokumentumok hiányosak, vagy a nyilvántartások nem tükrözik a vállalkozás valós anyagi helyzetét.

Az általános tapasztalat szerint sem az adóhatóság által alkalmazható anyagi hátrányok, sem pedig a büntetőjogi következmények (feljelentés számvitel rendjének megsértése miatt) jelenlegi formájukban visszatartó erővel nem rendelkeznek. Szükség volna a bűncselekményi büntetési tételek szigorítására, továbbá az adóhatóság által a fenti kötelezettség következetesebb szankcionálására.

**4. Elidegenítési és terhelési tilalom.** A tulajdonhoz kapcsolódó rendelkezési jog egyik legerősebb korlátját az ingatlanjog területéről ismert elidegenítési és terhelési tilalom jelenti. Ha jogszabályon alapul, akkor a szerződő felek szerződési autonómiájába való legradikálisabb állami beavatkozást jelenti. A vállalkozások ellenőrizhetetlen adásvétele és elsősorban a központi költségvetésnek okozott nem elhanyagolható kár azonban már közérdeknek minősül, és ezzel kapcsolatban már a jogalkotót is dilemmára kényszerítheti.

Megoldást jelenthetne a cégek adásvételének – még a szerződéskötés előtti – köztartozás rendezéséhez kötése vagy mérlegbeszámoló kötelező készítése. A jelenlegi szabályok szerint a gazdálkodó a működéséről, vagyoni, pénzügyi és jövedelmi helyzetéről az üzleti év könyveinek zárását követően könyvvizsgálattal alátá-

<sup>49</sup> Példának okán a magánszemélyt a Btk. 56. §-a alapján eltiltották a foglalkozásától, azonban az ítélet még nem emelkedett jogerőre. A foglalkozástól eltiltás büntetés alkalmazása szempontjából ugyanis foglalkozásnak minősül az is, ha az elkövető a gazdálkodó szervezet általános vezetését ellátó szerv tagja, illetve igazgatója; a szervezet igazgatóságának vagy felügyelőbizottságának tagja; a gazdasági társaság vezető tisztségviselője, illetve felügyelőbizottságának tagja vagy egyéni vállalkozó.

<sup>50</sup> Art. 47. § (3) bekezdése

<sup>51</sup> Sztv. 169. § (1)-(2) bekezdései

<sup>52</sup> Art. 172. § (1) bekezdés f) pontja

masztott beszámolót köteles készíteni, melynek megbízható és valós összképet kell adnia a gazdálkodó vagyonáról, annak összetételéről (eszközeiről és forrásairól), pénzügyi helyzetéről és tevékenysége eredményéről.<sup>53</sup> Problémát okoz, hogy az üzletrész átruházásánál iratanyag a legtöbb esetben nem kerül átadásra, így a következő üzleti évre vonatkozóan a mérlegbeszámolót sem lehet a számviteli alapelveknek megfelelően – a vállalkozás valós pénzügyi helyzetét tükrözve – elkészíteni.

A szerződéskötési szabadságba való beavatkozás mindenképpen kényes kérdés, de ugyanígy fontos a gazdasági élet tisztaságának védelme, a tisztességes piaci szereplők károsodástól való megóvása is. Ezen érdekek ütközése esetében a jogalkotónak kell megtalálnia azt a megoldást, amely mindkét fél érdekeit figyelembe veszi.

**5. Székhellyel kapcsolatos kérdések.** A hatályos szabályozás szerint a cég székhelye a cég bejegyzett irodája. A bejegyzett iroda a cég levelezési címe, az a hely, ahol a cég üzleti és hivatalos iratainak átvétele, érkeztetése, őrzése, rendelkezésre tartása, valamint ahol a külön jogszabályban meghatározott, a székhellyel összefüggő kötelezettségek teljesítése történik. A cégnek a székhelyét cégtáblával kell megjelölnie. A cég székhelyeként ügyvédnek (ügyvédi irodának) a székhelye is bejegyezhető, amely gondoskodik a székhelyhez kapcsolódó feladatok ellátásáról (székhely szolgáltatás).<sup>54</sup>

Bár a fenti szabályozás tulajdonképpen egy új tevékenységi kört is teremtett, a TEÁOR rendszer<sup>55</sup> jelenlegi formájában ezt nem ismeri, így megbecsülni is lehetetlen azt a számot, hogy pontosan hány ügyvéd (ügyvédi iroda) végez ilyen tevékenységet. Az ellenőrzések tapasztalatai alapján kijelenthető, hogy számos esetben fordul elő a cégfantomizálásnak ez a formája is. Mivel egy társaság székhelye egyben a központi ügyintézés helye, és a székhelyet nem saját maga, hanem ügyvéd (ügyvédi iroda) biztosítja, akkor ez utóbbinak kell megfelelni mindazon gyakorlati feltételeknek, amely a központi ügyintézés helyével szemben is alapkövetelményeknek tekinthető (iratmegőrzés szabályai, üzleti tevékenység folytatása, ügyfelek fogadása, hivatalos levelezés intézése stb.). A valóságban ez természetesen kivitelezhetetlen, a képviselők azonban sok esetben élnek a lehetőséggel.

Bár a jogszabály csak az ügyvédek (ügyvédi irodák) által folytatható tevékenységként szabályozza a székhelyszolgáltatás jogintézményét, mégis sokszor előfordul, hogy egyes társaságok „kvázi székhelyszolgáltatást” végeznek, és ellátják az ezzel kapcsolatos adminisztratív feladatokat.

Bármelyik eset is áll fenn, sajnos megvan a jogi lehetőség arra, hogy egy konkrét cím több, szélsőséges esetben akár százas nagyságrendű vállalkozás bejegyzett székhelye legyen. A cégbíróságnak nem áll módjában a székhely valóságának vagy fiktivitásának ellenőrzése. A fantomcégek visszaszorításának ezért egyik lehetséges módjának kínálkozik az egy címre való bejelentés lehetőségének radikális korlátozása.

<sup>53</sup> Sztv. 4. § (1)-(2) bekezdései

<sup>54</sup> Ctv. 7. § (1) bekezdése és 7/A. §-a

<sup>55</sup> A TEÁOR rendszer a gazdasági tevékenységek egységes ágazati osztályozási rendszere.

### **Összegzés**

Jelen tanulmányban szerettem volna ráirányítani a figyelmet arra, hogy a köznyelvben cégtemetők néven aposztrofált jelenség milyen valós veszélyeket rejt magában. A társaságok adásvételénél sok esetben nem a cégek további működtetése és a vállalkozás folytonosságának elve jelenik meg motívumként, hanem azok hatósági kontroll alól való elvonása. Az éves szinten több száz milliárd forintos kárt okozó fiktív vállalkozások nemcsak az állami költségvetésnek, hanem a gazdasági életben jelen lévő egyéb szereplőknek is súlyos anyagi hátrányt okoznak. A válság időszakában törvényszerűen megugrott a felszámolási eljárások száma, azonban a növekvő tendencia okát nem feltétlenül az üzleti életben bekövetkezett negatív hatásokban és a romló gazdasági körülményekben kell keresni: ebben szerepet játszanak a társaságok eltüntetésére irányuló magatartások is. Mindenképpen szükséges tehát a jelenleg hatályos adó- és büntetőjogi normák szigorítása, hogy a fantomcégek kikerüljenek a gazdasági életből, és kellő garanciákkal legyen biztosítva az üzleti piac komoly és tisztességes résztvevőinek a védelme.

---

---

**Szalma József ‘Szerződésen kívüli  
(deliktuális) felelősség az európai és a ma-  
gyar magánjogban’ című könyvéről**  
**Bíró György – Prugberger Tamás\***

---

2008-ban jelentette meg a Bíbor Kiadó Miskolcon Szalma József: Szerződésen kívüli (deliktuális) felelősség az európai és a magyar magánjogban c. könyvét, amellyel megszerezte az MTA doktora címet. E munka előzményeként adta ki a Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért a szintén Miskolcon az „Okozatosság és polgári jogi felelősség” c. művét. Mind a két művéhez a szerző az anyagot miskolci vendégprofesszori időszakában gyűjtötte össze és az okozatosságról szóló könyvét ekkor, a deliktuális felelősségről szólót pedig részben ugyancsak Miskolcon írta meg többszöri vendégkutatókénti tartózkodása alatt. Ugyanis a Szerbiában működő Újvidéki (Novy Sad) Egyetem Jogi Kara és a Miskolci Egyetem Jogi Kara között egy hosszú távú tudományos együttműködés áll fenn, amelynek keretében a civilisztikai oktatói és kutatói együttműködést az Újvidéki Egyetem részéről Szalma Professor alakította ki, aki egyben a Vajdasági Tudományos Akadémia tagja. Miskolci kötődése teszi indokolttá, hogy ezt a 2008-ban megjelent művét, amelyre részben a mi közreműködésünkkel kapta meg az MTA doktori címet, bemutassuk, annál is inkább, mert egy igen értékes összefoglaló műről van szó.

**I. A könyv tartalmának bemutatása és részletes kritikai elemzése<sup>1</sup>**

Szalma József több monográfiában és tanulmányban vizsgálta a magánjogi-kártérítési felelősség intézményrendszerét. Vizsgálata elsősorban a kártevés okozatosságára, az alanyi és a tárgyi felelősség, valamint a vétkesség vizsgálatára összpontosult. Az akadémiai doktori értekezésésként benyújtott, ez a mintegy 470 oldalt kitevő, a magánjogi deliktuális felelősséget igen sokoldalúan vizsgáló könyv részben összefoglalója a szerző e témakörben folytatott eddigi kutatásainak, ugyanakkor azonban tovább is megy és a könyvében a magánjogi kártérítés intézményének

---

\* Bíró György: egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék.  
Prugberger Tamás: az MTA doktora, professor emeritus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Munka- és Agrárjogi Tanszék.

<sup>1</sup> Prugberger Tamástól



teljes körű elemzését célozza meg. Szalma könyve szerkezetileg négy részből áll. A több mint 230 oldalt kitevő első rész a polgári jogi felelősség fogalmának meghatározásáról és e fogalom meghatározás fejlődésmenetéről szól. Ez az első rész aránytalanul terjedelmesnek tűnik. Ennek viszont az az oka, hogy a fogalmak elemzésén és értékelésén túl, a fogalomletisztulás fejlődésmenetét is az előbbivel összekapcsolva, attól nem elválasztva mutatja be. Az aránytartás szempontjából lehet, hogy szerencsésebb lett volna ezt a terjedelmes I. részt két részre bontani, ahol az I. rész a fogalmak dogmatikai tisztázásával foglalkozott volna, a II. részben került volna tárgyalásra a fogalmak által megjelölt intézmény kialakulás és fejlődés. Ugyanakkor a Szalma megoldásnak is van racionális indoka, mivel a magánjogi kárfelelősség egyes intézményeit összefüggésükben mutatja be.

Az értekezés jelenlegi, mindössze 15 oldalt kitevő II. része a polgári jogi felelősségnek az egyéb felelősségi rendszerektől történő elhatárolásával foglalkozik, míg a III. rész egyfelől az egyes felelősségi formákat és a polgári jogi felelősség fajait, másfelől a polgári jogi felelősség szabályrendszerének alapelvét tárgyalja, az előbbinél jóval nagyobb, mintegy 50 oldalt kitevő terjedelemben. Végül a IV. részben a szerző a polgárjogi felelősségre vonás feltételrendszerét elemzi mintegy 100 oldalon keresztül. Ahogy a jelenlegi II. és III. részt két egymást követő fejezetnek lehetett volna átminősíteni, úgy ezt a IV. részt is két önálló fejezetre lehetett volna bontani, ahol az első a vagyoni és a nem vagyoni kárral, míg a második a jogellenesség és a vétkesség, valamint a felelősség objektív és szubjektív alakzatát tartalmazná. Ugyanakkor az I. rész egységét indokolható összefüggések és kölcsönhatások kidomborításának okán megindokolható lenne egy olyan terjedelmes II. rész, amely magába foglalná a fejezeteknek átminősíthető II. és III. részt is. A szerényen csak „összefoglalás helyett” megjelölt pont valóban egy jól sikerült célirányos összefoglalását adja az értekezés mind a négy jelenlegi részének, (éppen ezért ezt továbbra is különálló pontként lehetne egy esetleges új kiadásban kezelni). Eme észrevételeimtől függetlenül a könyv e kissé rendhagyó felépítése szakmailag így is messzemenően elfogadható, ami Moór Gyula „Jogi személyiség elmélete” c. könyvéhez hasonló a szerkezetét illetően.

Még mielőtt az értekezés egyes részterületeit kritikai értékelésébe bocsátkoznék, utalnom kell arra, hogy a szerző a magánjogi felelősségnek az általa kidolgozott valamennyi részterületét a kontinentális és az angol-szász jogrendszerhez, valamint a volt Jugoszláviából kiszakadt nyugati fekvésű balkán államok kártérítési jogára kiterjedő komparisztikával tárgyalja, ami végül is beletorkollik a kártérítési jognak az európai jogi harmonizációjának, az uniós kártérítési jog megalkotásának problémakörébe. A szerző a kártérítési jog valamennyi részterületének és intézményrendszerének elemzése során igen kiterjedt szakirodalmi apparátust vonultat fel. Bemutatja az egyes problémákat, intézményfogalmakat és a kialakulástörténeteket tárgyaló különböző szakirodalmi felfogásokat, amelyeket kritikailag elemez és értékeli a saját álláspontját is hozzáfűzve.

Áttérve az egyes részterületekre, a polgári jog I. részben jól rendszerezve mutatja be a szerző a kártérítési jog intézményének strukturális szerkezetét, annak a két fő formáját adó deliktuális felelősséget és a szerződésszegésből eredő kártérítési felelősséget. Magát a felelősséget vizsgálva, Szalma részletesen elemzi annak

két alapvető formáját, annak vétkességen nyugvó és objektív felelősségen alapuló alakzatát. Kimutatja, hogy míg a deliktuális felelősség a bizonyítandó/bizonyított vétkességen alapul, addig a szerződésszegésen alapuló, a védelmezett vétkességen nyugszik. Összehasonlítva a deliktuális felelősséget a szerződésszegésével, Szalma álláspontja szerint a deliktuális jogban a teljes kártérítés elve érvényesül főszabályként, míg a szerződési jogban a felelősségkorlátozó klauzulák fennállása gyakran redukált térítéshez vezet. A vétkesség kategóriáját mélyrehatóan elemezve a szerző kimutatja, hogy az hosszú történeti fejlődésen keresztül miként vált el a büntetőjogi vétkességtől és milyen hatások alatt objektivizálódott a jogtörténeti fejlődés során.

Magát a kárt vizsgálva, a szerző különbséget tesz konkrét (valós) kár, valamint absztrakt kár között, mely utóbbi elsősorban a szerződésszegés esetére történő kikötésnél jelenik meg a szerződésszerű teljesítés biztosítékaként, valamint a potenciálisan bekövetkező kár átalányaként. A szerző e tekintetben helytállóan mutatja ki, hogy míg a deliktuális kárfelelősség egynemű, addig a szerződéses kétnemű, ahol az egyik szorosan a szerződésszegésből fakadó egyensúlytalanság helyreigazítását jelentő objektív szankció nyilvánul meg, míg ha a szerződésszegés tényleges kárt okoz, akkor vétkességi alapon áll elő a kártérítési kötelezettség.

Szalmának az ezzel a viszonykapcsolattal összefüggő fejtegetései párhuzamosan futnak Asztalos Lászlónak a polgári jogi szankcióról vallott kettős jellegéről, (amit indokolt lett volna saját nézetével összevetni, már csak azért is, mert a forrásjegyzékben lehivatkozta Szalma Asztalosnak „A polgári jogi szankció” c. 1965-ben megjelent munkáját). Asztalos László szerint magának a szerződésszegésnek a jogkövetkezménye olyan objektív szankció, amely csak az eltorzult vagyoni egyensúlyt állítja helyre, ami vétkességtől független felelősségen nyugszik. Ezzel Szalma csak érintőlegesen foglalkozik, ami nem róható fel neki, mivel könyvének témája a deliktuális, azaz a szerződésen kívüli felelősség. Részletesen foglalkozik azonban a szerződésen kívüli jogviszonyból fakadó deliktuális felelősséggel, az állattartói, az ingatlanulajdonosi és a veszélyes üzemi felelősséggel. Figyelemre méltó, hogy a szerző e speciális felelősségi formák közös vonásaként kimutatja, miként objektivizálódott a felelősség ezen a területen. Széleskörű jog-összehasonlítás eredményeként mutatja be a felelősségnek inkább a germán jogrendszer által követett dualista és a frankofon jogrendszerben uralkodóvá vált monista elméletét. Helytállóan szól a szerző arról, hogy bár a két elmélet között látszólag nagy különbség áll fenn, mert az első elmélet szerint nem lehet a felelősségre egységes fogalmat alkotni, mivel az minden egyes esetben másként jelenik meg, addig a második szerint a felelősségnek vannak közös ismérvei és így kialakítható annak általános fogalma. E nézetkülönbség ellenére azonban mind a germán, mind a frankofon jogrendszerhez tartozó tételes jogi szabályozások hasonló eredményhez vezettek. (Az egyre erőteljesebben objektivizáló vétkességi kárfelelősség mind a két rendszernél a polgári jogi kodifikáció részévé vált, míg a kártérítési felelősségnek az egyes objektivizálódó, azaz objektivizálódott szubjektív formája az általános magánjogi kodifikáció részévé vált, addig a felelősségnek teljesen objektív egyes esetei, ideértve a veszélyes üzemi felelősséget, a környezetjogi felelősséget, stb. külön törvényi szabályozás részévé vált.)

A veszélyes üzemi felelősséget tárgyalva, kimutatja a szerző, hogy az a gépesítés terjedésével vált egyre szélesebbé, amelynek igen korlátozott, ugyancsak objektív ismérvek alapján fennálló lehetőségei kiterjedtek a környezeti károkért fennálló felelősségi rendszerre. Történeti szemlélettel jut el a szerző egészen a semmilyen kimentést nem engedő abszolút felelősséghez, amely jelenleg az atomkároknál áll fenn. (Érdekességképpen ezzel kapcsolatban meg kívánom jegyezni, hogy az abszolút felelősség kategóriáját a magyar felelősségi jogtudományban Mádl Ferenc vetette fel a deliktuális felelősségről 1965-ben megjelent monográfiájában a bányakárokkal kapcsolatban, amelyek azonban akkor is és most is a veszélyes üzemi objektív felelősség kategóriájába tartoztak és tartoznak.)

Maradva még a kárfelelősség főszabályként érvényesülő vétkességi fogalomnál, Szalma József kimutatja, hogy az eredeti büntetőjogi megtorlási cél hogy változik át a büntetőjogi és a magánjogi felelősség fokozatos szétválása kapcsán a magánjogi kárfelelősségnél restitúciós, reparációs célú, valamint a vétkesség eredeti szándékosságra és gondatlanságra felosztott szubjektív tartalmában ez a felosztás hogyan mosódik el és válik egy egységes objektivizált szubjektív kategóriává az általában elvárhatósággal megjelölt vétkességi fokot egységesíti felróhatóság fogalmában.

Ami a magyar jogfejlődést illeti, a szerző kimutatja, hogy az ezzel összhangban kodifikáció előtti jogalkalmazás és az 1959-ben hatályba lépett Ptk. hasonló vétkességi és felelősségi felfogására milyen mértékben és arányok szerint volt hatással a francia, a német és a svájci jogtudomány és kodifikáció. Ennek érdekében igen széles jog- és jogtudományi összehasonlítást végez a szerző, bemutatva azt, hogy mennyiben befolyásolták ezek a hatások a magyar kárfelelősségi doktrínát, s különösen Marton Géza munkásságát, aki túllépve a francia vétkességfogalmat egységesítő és objektivizáló doktrínán, a felelősséget a svájci jogfejlődés hatására, majdnem a szubjektív vétkességi ismérv kiiktathatóságáig elvitte, amely úton még tovább ment Lábady Tamás, aki vétkességen nyugvó általános kárfelelősséget gyakorlatilag az objektív felelősség szintjére akarta a Ptk. rekodifikációja során emelni azzal, hogy az „általában elvárhatóság” fogalmát felcserélte volna az „általában elháríthatatlanság” kritériumával. Ugyanakkor Szalma – miként én is – helyesnek tartja az új Ptk. téziseinek első koncepciója indokolásában kifejtett azt az elsődlegesen Asztalostól származó Lábady nézetet, miszerint a deliktuális és a szerződési felelősséget az eltérő jogcím szempontjából bizonyos fokig el kell határolni egymástól.

Ami a „culpa in contrahendo” illeti, azzal összefüggésben indokolt utalni arra, amit a szerző is helytállóan észrevett, hogy itt kevésbé dominál a vétkesség emocionális eleme, mivel itt arról van szó, hogy az elmarasztalható személy azért végez „ál-tárgyalásokat”, hogy komolytalan szerződéskötési szándékát palástolva, meggyőztson egy másvalakivel történő szerződéskötést. Itt a szándék – ahogy ezt Szalma is helyesen észreveszi – az emocionális oldal összekapcsolódik egy teljesen racionális tudati oldallal, mégpedig a rosszhiszeműséggel. A jó vagy rosszhiszeműség, mint racionális tudati-ismereti, azaz ismeretelméleti kategória – aminek első sorban (a birtoklás és tulajdoni elsajátítás terén, vagyis) a tulajdonjogi (dologi jog) területén van jelentősége, megjelenik azonban a kötelmi jog területén is.

Visszatérve még egyszer az általában elvárhatóság kategóriájára, Szalma helytállóan úgy látja, hogy Eörsi ezt a fogalmat túl általánosan és sematikusán használja. Helytállóan világít rá, hogy e fogalmi kritériumot a kárfelelősség megállapításánál differenciáltan kell alkalmazni. Így pl. a különböző szakterületekkel összefüggésben okozott károkozásoknál az adott kérdésben fennálló általában elvárható szakismeretből vagy szakmai elvárhatóságból kell kiindulni, ahol szintén relevánssá válhatnak ismereti-ismeretelméleti szempontból értékelendő tényezők. Ennek egyik igen lényeges területét jelenti a fogyasztóvédelem, ahol sokszor előfordul, hogy a jobb versenyhelyzet, vagy nagyobb nyereség elérése érdekében tudatosan gyengébb minőségű termék kerül a piacra. A fogyasztóvédelmi jog értelmében ilyenkor elsősorban a termék kibocsátója felel. Ez tükröződik abból, hogy a fogyasztó közvetlenül fordulhat garanciális igényével a terméket kibocsátó céggel szemben, és ha a termék hibájából kára keletkezett – ami műszaki cikkeknel gyakori –, akkor az ebből származó kárát is közvetlenül igényelheti a termék-kibocsátójától, de igényelheti a kereskedelmi láncolat bármely résztvevőjétől azok egyetemleges felelőssége alapján. A gyakorlatban ilyenre a termék-kibocsátó csődbe kerülése során akkor kerülhet sor, ha vele szemben csak egyszerűsített csődjárást lehet lefolytatni. Ezt a kérdést azért is exponáltan, mert Szalma professzor inkább az osztott felelősség mellett foglal állást, én viszont előtérbe helyezném az előállításból eredő károkozása esetén a deliktuális felelősségnél is az egyetemleges helytállási kötelezettséget.

A szerző azon túlmenően, hogy a culpán nyugvó felelősség valamennyi variációját kellő mélységgel körbejárja a culpa levistől a culpa lataig, összekapcsolva mindent az esetleges kármérséklés lehetőségével, széleskörűen foglalkozik a mások által elkövetett károkozásáért fennálló felelősség kérdésével. Ennek lehet olyan esete, amikor a mások káráért helytállni tartozót felróhatóság terheli, pl. a vétőképtelen kiskorú feletti felügyelet elmulasztása esetén, vagy a karbantartás elmulasztásából eredően az épületről lehulló vakolat okozta kárnál. Helytállóan tesz különbséget Szalma a másért/másokért helytállni tartozó személy/jogi személy helytállási kötelezettségénél aszerint, hogy vétkes, vagy vétőképtelen, vagy pedig vétlen, aki cselekményével vagy mulasztásával a kárt okozta. Ennek egyik speciális eseteként szól a szerző a felelősségbiztosításról.

A másokért fennálló felelősség számomra igen lényeges két módozatával behatóan foglalkozik a szerző. Az egyik változat az államigazgatási, valamint a bírósági ítélezési/döntési körben okozott kár, amikor is Szalma helytálló álláspontja szerint az eljáró közigazgatási hatóság vagy bíróság és az eljáró ügyintéző/bíró kártérítési felelőssége egymás mellett is megállapítható. A másik eset a cégtulajdonosnak a felelőssége az alvállalkozója, megbízottja, közreműködője által okozott kárért. Ezekben az esetekben a kártérítésre kötelez, és nem függ a vétkességtől, vagyis a felelősség objektív. Azonban a cégtulajdonos visszkéréssettel élhet a kárt felróhatóan okozó megbízottjával, közreműködőjével szemben, mégpedig a szakmai elvárhatóság hiánya miatt, ami viszont szerintem egy megdönthető vélelem, ahol a megdöntést jelentő exculpatio a károkozó közreműködőt, stb.-t terheli. Kár, hogy a szerző, ha már eddig eljutott, kihagyta vizsgálatának a köréből az alkalmazott személy munkajogi felelősségét. A munkáltatónak az alkalmazott által okozott kárért

fennálló felelősségét végig elemzi a szerző. Nem vizsgálja azonban sem a beosztott munkavállalóinak, sem vezető alkalmazottainak a kártérítési felelősségét, holott mindazok alapján, amit a közreműködői felelősség kapcsán leszűrt, helytálló következtetéseket vonhatott volna le a szerző. Ennek hiánya ellenére is azonban helytálló iránymutatást adott a nem ezzel a területtel foglalkozó olvasó számára és a munkajogi újrakodifikáció részére a szerző. A szerzőnek abból a helytálló megállapításából, miszerint a szerződésszegésből fakadó kártérítésnél a teljes kártérítéstől, vagyis a reparációtól eltekinteni nem helyes, következik, hogy a magyar Mt. által követett „ex lege” történő kárfelelősség mérséklés hibás és miként – ugyancsak a szerző helytálló álláspontja szerint – az exculpatiot kell a szerződésszegés kimentésénél alkalmazni, ugyanígy kellene eljárni a munkavállalót a munkáltatójának a munkavégzés során okozott kár mérséklése során is. E mérséklésre viszont az átlagos közreműködőhöz viszonyítva az átlaghoz képest sokkal méltányosabban indokolt, hogy sor kerüljön a munkavégzés során történő figyelem-lenyululás által fennálló magasabb károkozási veszélyhelyzet miatt. Az, hogy a szerző a munkavállalói kárfelelősségnél egy ilyen eredményhez jutott volna, latens módon mutatja mindaz, amit a közreműködő, stb. felelősségéről elmondott. Ami viszont a munkáltató felelősségét a munkavállalóval szemben illeti, az szintén szerződésszegésből eredő felelősség. Ez a felelősség azonban objektív, amely dogmatikailag egyfelől a veszélyes üzemhez hasonló objektív felelősség, másfelől a munkavállaló által a munkahelyre bevitt tárgyak eltűnése vonatkozásában a szállodai felelősséghez hasonló speciális letéti, custodia felelősség. Ugyanakkor custodia felelősség a munkavállalót is terheli a munkavállaló által átvételi elismervény ellenében kizárólagos használatra átvett munkaeszközökért, valamint a leltárért, ami az általános letéti felelősséghez hasonlít. Ezzel a speciális contractuális felelősséggel kár, hogy nem foglalkozott a szerző, holott a jogelméletileg ehhez közel álló szerződéshez tapadó felelősségi formákat magas szinten elemezte.

Ami az okozatosságot illeti, Szalma József az adekvát okozati összefüggéssel és annak bizonyítási problémáival kapcsolatos kérdéseket mélyrehatóan és helytállóan elemzi. Alapvetően jók azok az elemzései, amelyek arra irányulnak, hogy az előreláthatóság és több okténeyező találkozása esetén meddig terjed a károkozó felelőssége, vagyis az ok-okozati láncolattal kapcsolatos felelősséget hol kell megszakítani, azaz elszegni. E problémakörrel összefüggésben három jogilag releváns tényezőt emel ki a szerző. Az egyik a deliktualis és a kontraktuális felelősségnél egyaránt jelentkezhető mulasztási okozatosság, a másik a fogyasztóvédelmi, a harmadik pedig a környezeti károkért fennálló felelősség.

A mulasztás okozatosságával kapcsolatban annyit, hogy Losonczy István büntetőjogi aspektus alapján azt a nézetet képviseli, hogy a mulasztásból objektív okozati összefüggés nem keletkezik és felelősség is csak akkor, ha erről jogszabály rendelkezik. Ezt a nézetet Szalma József helytállóan bírálja. Meg kívánom jegyezni, hogy Losonczy a neokantiánus jogfilozófia képviselőjeként általában a jogpozitivizmust és így Hans Kelsent keményen kritizálta. Itt viszont saját magával is részben ellentmondásokba került, mivel azzal, hogy a felelősséget pozitív jogi elemhez köti, lényegében Kelsen pozitivizmusát fogadja el ebben a vonatkozásban.

A fogyasztóvédelmi kártérítési felelősségnél az ok-okozati láncolat – ahogy ez az értekezésből is kitűnik – a termelőtől/előállítótól egészen a végső érdekesítőig terjed. Itt azonban meg kell állni egy pillanatra, tekintettel arra, hogy a termelő/előállító által felhasznált nyersanyagok, alkatrészek is lehetnek károsító hatásúak. Ilyen esetben az előálló károkért a felelősség, azaz a helytállási okozati láncolat a garanciális helytállással terhelt termék-kibocsátó mögött is továbbfolytatódhat. Tipikusan ez a helyzet állhat elő az élelmiszer-előállításnál, a műszaki cikkek gyártásánál és az összeszerelő üzemek esetében. Itt a felelősség – miként ezt Szalma is kimutatja – általában egyértelmű.

Már vitathatóbb a helyzet a környezeti károk okozati összefüggéseinél. Szalma itt is inkább a klasszikus adekvát okozati összefüggés tanából indul ki az én szövegértelmezésem szerint, ahol egy másik okozati láncolattal való találkozás esetén bekövetkező „kárfelerősödésért” már nem felelhet az eredeti környezeti kárt okozó. (Ezt a nézetet vallja a magyar környezetvédelmi kárfelelősség tekintetében Csák Csilla, a Miskolci Jogi Kar docense.) Ezzel szemben az USA-ban kialakult a komplex környezeti kárfelelősségi elmélet, amelyet a német jogi dogmatikában továbbfejlesztett Gönther Hagen marburgi professzor. Eszerint az elmélet szerint mindenki felel, aki a környezeti kárláncolatba bármilyen formában bekerül, még akkor is, ha nem látta vagy láthatta előre, hogy az ő károkozási láncolata találkozni fog egy másik károkozási láncolattal, amely felerősíti az övét. Ennek elméleti alapját éppen a vétkességtől és így az előreláthatóságtól független objektív felelősség alapozza meg. Én ennek az elméletnek a híve vagyok, amit Novotni Zoltánnal egy környezetvédelmi kárfelelősségi cikkben, valamint Fodor Lászlóval közösen írt a „Környezet-, és a természetvédelmi jog dogmatikai rendszere” c. könyvünkben fejtettem ki. A magyar jogirodalomban ennek az elméletnek gyakorlati alkalmazhatóságát a Bakács-Szentgyörgyi szerkesztésben megjelent „Környezeti károk a Balaton-régió vizsgálata alapján” c. könyvben mutatta ki a maga komplexitásában a szerzői munkaközösség. Alátámasztja e komplex felelősség létjogosultságát, hogy a természeti és a művi környezeti-természeti károk igen sok esetben helyrehozhatatlanok és az ökológiai egyensúly visszafordíthatatlan megbomlásának a veszélyét rejtik magukban, másfelől pedig egy környezeti-természeti kár egy egész károkozási láncolatot indíthat el. Ez tette indokolttá a környezet integratív védelmét, amivel szorosan összefügg a kármegítélés komplexitása.

Mérlegelve az egyes veszélyforrásokat a három legnagyobb veszélyforrást az eddig tárgyalt környezet-természetkárosítás, a termelő kereskedelmi tevékenységgel összefüggő hulladékszennyezés, az emberi egészségre ártalmas gyógyszer-, élelmiszer-, alapanyag-, valamint ilyen anyagból történő használati tárgyelőállítás. Ehhez járul még az energia kitermeléssel és felhasználással összefüggő jelentős terjedelművé válható károkozási veszély, amely bizonyos anyagok radioaktív kisérgázán keresztül az abszolút felelősséggel járó atomreaktor üzemeltetéssel összefüggő tevékenységben kulminál. Minthogy az itt felsorolt kárfelelősséggel járó területek egymással össze is kapcsolódhatnak és kulminálva okozhatnak igen nagy mértékű kárt, a Szalma József által is exponált környezetvédelmi „popularis actiot” érdemes lenne valamennyi itt tárgyalt területre kiterjeszteni. Ugyanígy indokoltnak tartanám az atomkárért történő abszolút felelősséget is a mai tudományos ismERE-

tekkel bizonyított radioaktív sugárzás veszélyével járó anyagfelhasználással járó tevékenységet is az abszolút felelősség körébe vonni, fogyasztóvédelmi szempontból pedig veszélyes üzemi felelősség körébe vonni minden új termék, különösen új élelmiszer-, és gyógyszer-, valamint új élelmiszer-, és gyógyszeralapanyag előállítását azzal, hogy elháríthatatlan kárnak számítana a tudomány előállítás-kori ismeretei alapján még csak valószínűsíteni sem lehet a károsító hatást. Ha a károsító hatás ezeknél az eseteknél nem zárható ki, akkor az ilyen tevékenységet a veszélyes üzemi tevékenység körébe lenne indokolt szerintem vonni. Szalma is ebben a körben helyesen szigorítaná az ilyen tevékenységgel összefüggő felelősséget, azonban úgy, hogy ahol csak vétkességi felelősség áll fenn, annak a szakmai ismeretek általi nagyobb fokú elvárhatóság útján.

Visszatérve az opponensi vélemény elején már említett azokra a szerzői fejtegetésekre, hogy a deliktuális és részben a kontraktuális kártérítési felelősségi elemek és fogalmak, valamint fogalmi rendszerek miként alakultak ki és fejlődtek a jogtudomány-, a praxis-, valamint a kodifikáció története során, Szalma igen részletes és mélyreható kutatásokon nyugvó okfejtésekbe bocsátkozik. Ezt a jogfejlődést végigvezeti a római jogból kiindulva a jogfejlődés valamennyi korszakán a fejlődési csomópontok szempontjából releváns valamennyi kontinentális és angolszász nyugat-európai jogrendszeren keresztül, bemutatva mindazt, hogy miként hatott mindez az ugyancsak hasonlóan vizsgált magyar jogfejlődésre. Ennek során egyes, a szerző által szerintem is megalapozottan lényegesnek tartott álláspontokat, tudományos műveket, jogalkotási és jogalkalmazási folyamatokat részletesen bemutat, saját értékelést is hozzáfűzve. Kétségtelen – miként erről már szó esett – mindez az I. rész megszokott formális kereteit szétfeszítik. Lehet, hogy egyes doktori értekezések részletes ismertetése feleslegesnek látszik. Nálunk Magyarországon azonban olyan PhD. és MTA doktori dolgozatok is kellő publicitás nélkül maradnak, amelyek széleskörű ismertté válása a jogtudomány fejlődése szempontjából hasznos lenne. Nehezen fellelhető volta miatt egy francia művet Moór Gyula is részletesen kivonatott a „Jogi személyiség elmélete” c. művében, hogy a szerző nézetei másoknak is hozzáférhetővé válhassanak. Egy ilyen célt láttam Szalmánál is. Ezért a szabványos szerkezeti keretektől való eltérést elfogadhatónak, sőt indokoltnak tartom.

A szerző az alapvetően soványnak tűnő II. részben a polgári jogi felelősséget az egyéb jogi felelősségi rendszerektől határolja el. Az elhatárolás első etapja a jogi és a polgári jogi kártérítési felelősségnek a morális felelősséggel fennálló viszonyára, valamint ezzel összefüggésben a jó szokásra és a szokásjogra vonatkozik. Ezt követi másodikként a polgári és a büntetőjogi felelősségnek egymástól való elhatárolása, majd harmadik etapként a könyv eme részét a polgári jogi és a közigazgatási felelősség egymástól való elhatárolódásának és összekapcsolódásának problémáit.

Ami az első viszonyítási területet illeti, ott a szerző helytállóan utal arra, hogy a morális felelősség forrása az erkölcsi norma, aminek egy része a jog szempontjából „jószokássá” (*bon foi*) alakult át, aminek megsértéséből eredő károkozást mind a német BGB, mind a Code Civil szankcionálja. A polgári jog és a büntetőjogi felelősség összevetésénél Szalma kimutatja, hogy még a büntetőjogban a jogellenesség

mindig speciális, addig a polgári jogban általános. A vétkesség is különbözik a két jogágban, mivel a büntetőjogi szubjektív, a polgári jogi pedig objektív vonású. A szerző utal arra is, hogy itt is különbség van a kettő között, mivel a büntetőjogi felelősség célja megtorlási jellegű, míg a polgári jogié a restitutio. Utolsóként a szerző a polgári jogi felelősséget a közigazgatással veti össze. Kimutatja, hogy ez utóbbinál szemben az előbbivel a felelősségi felelősség speciális, ahol a kárt egyedi közigazgatási aktus okozza. A szerző kiemeli, hogy az uniós elv figyelembevételével nem lehet előírni, hogy előbb az állam eljáró tisztviselőjét kell az okozott kár miatt perelni és csak utána az államot. Ha pedig a bírósági eljárás előtt közigazgatási eljárást kell lefolytatni, akkor az nem veszélyeztetheti a bírósági út igénybevételének a lehetőségét. Helytállóan utal a szerző továbbá arra is, hogy a közigazgatási kárfelelősség megállapításánál nincs helye olyan védelmi és privilegizáló előírásoknak, amelyek megnehezítik akár a közigazgatási szerv, akár annak kárt okozó munkatársának a felelősségre vonását, miként ez a reálszocializmusban fennállott.

A könyvnek ez a része – mint a polgári jogi felelősség intézményének a többi felelősségi intézménytől való elhatárolása, kerülhetett volna akár a mű elejére is. Szalma József mégsem ezt tette, hanem először a „szerkezeti elemek” fogalmi – tartalmi oldalát tisztázta a fejlődés módosulás bemutatásán keresztül. Így bizonyos kérdések evidenssé váltak a könyvnek ebben a részében. Ezért is alakult ilyen vékonyknak. Ha viszont – tetszetősen ezt teszi előre – akkor a fogalom-meghatározások és fejlődéstényezők bemutatása hiányában kissé a levegőbe lógott volna. Ezért e kérdésben az állásfoglalást a szerzőre indokolt bízni.

Áttérve a mű harmadik részére, abban a szerző egyrészt az I. részben történetfejlődési és rendszertani áthatású komplexitásában tárgyalt felelősségi jogcímek és formák részleteit bontja ki, másrészt a felelősségi alapelveket részletezi. A kiindulás a felelősség mint jogcím szubjektív (bár objektivizált) vétkességre és objektív jellegűre tagozódik, amelyeknek egyes formái különböző szempontok szerint alakulnak: 1.) norma jellegétől függően szó esik deliktuális, kontraktuális és morális jellegű felelősségről; 2.) a felelősség alanya szerint van aki a saját magatartásáért, van aki más magatartásáért felel; 3.) a felelősségre vonás jogalapja szerint van vétkességen alapuló és van okozatosságon alapuló felelősség; 4.) a károkozás következményei szerint megkülönböztet a szerző vagyoni és nem vagyoni és nem vagyoni sérelem iránti felelősséget. Ide sorolja még a szerző a szerintem ötödikként kezelendő marasztalás jellege szerint kategóriát, amely tevékenység esetén tiltásra, mulasztásnál pedig cselekvés előírására (pl. restriktív) vonatkozik. Végül a szerző teljes és részleges kártérítésről beszél.

A felelősség jogcímeinek és fajainak eme rendszerezését követően feltételeit foglalja sorrendileg rendszerbe, utalva arra, hogy a felelősségről csak: 1.) kár (vagyoni vagy nem vagyoni) beállta; 2.) jogellenesség fennállása; 3.) okozatosság fennforgása; 4.) főszabályként vétkesség esetén lehet beszélni, mely utóbbinál a vétőképeség hiánya esetén más valaki felel. Ebből a szempontból a német joggal összehasonlítva részletesen elemzi a vétőképeség kérdését.

A III. rész első pontját követő második pontban tárgyalja és rendszerezi a szerző a polgári jogi felelősség alapelveit. Ennél a 2. pontnál az első alpont a felelősségi alapelveket a felelősségi intézményrendszer különleges és közös alapelveire



bontja. Doktrinális szempontból a korábbi elemzéseit összefoglalva a károkozást olyan jogellenes vagyont vagy személyiséget sértő magatartásként aposztrofálja, amely a károsult részére kártérítési kötelezettséget von maga után. A továbbiakban ennek az egyes elemeit boncolgatja jog-összehasonlítási alapon. Itteni fejtegetései közül különösen említésre méltó arra a nüanszbeli különbségre való felfigyelése, hogy míg a német jog anyagiassággal szemlélettel „immaterielle Schäden”-ról, addig a francia jog etikai alapon „domage moral”-ról beszél. A továbbiakban mélyreható alaposítással elemzi az ilyen kárból mindenképp előtti a személyiséget érő különböző sérelmekből eredő kárpótlás, illetve elégtételnyújtás különböző formáit, ideértve a fájdalomdíjat.

Tovább boncolva a kártérítési felelősség további formáit, behatóan elemzi a vétképtelen személy helyett bejövő kárt-keletkeztető magatartást nem tanúsított személy felelősségét. Szalma József az ilyen személy felelősségét általában vétkességtől elhatároltnak tartja. Ezzel kapcsolatban megjegyezném, hogy legtöbbször a felróhatóság fennáll, mert a felügyelő nem teljesíti megfelelően a felügyelettel járó feladatát. Legtöbbször hasonló a helyzet az állattartói, épület-tulajdonosi felelősségnél is annak ellenére, hogy itt a felelősség ex lege objektív.

Ezek után teszi fel a kérdést Szalma, hogy lehetnek-e közös alapelvei a polgári felelősségnek, rámutat arra, hogy a német doktrína ezt a már az első részben is tárgyalt dualista elmélet alapján tagadja, mivel eme felfogás szerint különbség van a szerződési és a szerződésen kívüli felelősség között. Én ehhez az irányzathoz sorolnám be a magyar Asztalos Lászlót is, „A polgári jogi szankció” fő műve alapján. Ezzel szemben a monista felfogás értelmében a deliktuális és a szerződési felelősség között van közös nevező, mivel a primér felelősségen túl, ha szekundáris felelősség is megjelenik, az dogmatikailag is olyan, mint a deliktuális felelősség, ahol vagyoni és személyiségi kártérítés is fennállhat. E két elmélet mellé beemeli a szerző az angol kötelmi jogi rendszert. Ennek kialakulta a law contracts és a law of torts felelősség rendszer. Ahogy Szalma helytállóan rámutat ez az angol rendszer a német dualista doktrínával rokon. A dualista álláspont felé tolja a kérdést a köz-igazgatási aktushozatalból eredő felelősség, ahol vitatott kérdés, hogy az ott okozott kár tekintetében kit terhel elsődlegesen a felelősség, az államot, vagy annak szervét. Szalma a BGB nyomán Lábady Tamáshoz hasonlóan azon az állásponton van, hogy az általa okozott kárért a szervnek kell helytállnia. Megítélésem szerint Szalma Professor itt helytállóan hozza be az „állami felelősség” intézményét. A szerző mindebből azt a következtetést vonja le, hogy az eltérések megkérdőjelezhetik a közös nevezők, „vezérlő” normák alapvető meghatározását, mégis megállapíthatók olyan általánosan elismerhető olyan közös felelősségi alapelvek, mint: 1.) az általánosan károkozási tilalom; 2.) a megelőzés; 3.) a teljes térítés elsődlegessége; 4.) a vétkesség; 5.) valamint az okozatosság elve. Magam részéről a negyediknek vétkesség elvét pontosítanám úgy, hogy vétkesség helyett felróhatóságról beszélnék, amihez vagylagosan hozzátenném „a törvényileg elvárhatóság megsértését”, amely mögött az objektív és az abszolút felelősség állhatna.

Szalma József ezt követően az itt felsorolt általános elvek doktrinális kodifikációs és ítélkezési jelentőségét vizsgálja Grosschmid, Marton és Lábady munkásságát is felhasználva és értékelve. Mindezt követi egy újabb al-alponton az egyes felelős-

ségi alapelvek tartalmi kibontása az egyes elméleti irányvonalakkal, a külföldi és a magyar Ptk.-val, valamint az új Ptk. koncepciójával és a szakértői javaslattal történő összevetésen keresztül.

Könyve IV. részében a szerző az egyes felelősségi feltételeket foglalja rendszerbe és ennek során egyúttal fölszintetizálja mindazt, amit a kártérítési felelősség egyes intézményeinek analizálása során kifejtett. Teljes részletességgel mutatja be mind a vagyoni kárnak, mind a nem vagyoni kárnak az egyes előfordulási alakzatait. Ezt követi a jogellenesség és a vétkesség (felróhatóság, valamint ezzel párhuzamba állítva a szubjektív és az objektív felelősség szintetizáló elemzése, összekapcsolva a vétkességnek a jogellenességgel, a bizonyítási teherviseléssel, a késedelmi kamatszolgáltatással, a szerződési felelősségnél pedig a szerződést biztosító mellékkötelezettségek nem teljesítésével. A könyv IV. részét az okozatosság és a deliktális felelősség kapcsolatának bemutatása zárja. Az ezt követő „összefoglalásról” már korábban pozitív jelleggel szoltam.

Értékelve ezt a nemcsak terjedelmes, hanem igen mélyreható munkát, komoly erénye, hogy a felelősség morális és jogi, majd a jogit büntetőjogira és polgári jogira bontva, a polgári jogi kártérítési-megtérítési felelősséget mind deliktális, mind kontraktuális vonatkozásaiban valamennyi elemére kiterjedően részletesen kibontja, fejlődéstörténetileg, doktrinálisan, komparatistikailag, rendszertanilag és fogalmilag egyaránt ezeket az elemeket analizálja, miközben az egyes elemeknek a többivel való összefüggéseire is rámutat. A témával összefüggő hatalmas szakirodalmat szakszerűen használja fel az egyes irányzatok és a fejlődéstörténet bemutatásánál és ugyancsak ez mondható el a magyar kártérítési jognak a külföldi és a magyar kártérítési pozitív joggal való összevetéséről. Igen nagy hasznot jelent a magyar polgári jogi rekodifikáció szempontjából, hogy a Vékás-féle kodifikációs koncepciók és szakértői javaslatok kárfelelősségi szabályozási terveihez hozzászól, értékelve azokat és javaslatokat adva. Az ezek nem etikus etatista elvetését és gyors iramban részben e koncepció, részben pedig a ma hatályos Ptk.-ból összeillesztett kompiliációs tervezetet és elkészített és részlegesen hatályba léptetett új Ptk.-hoz már nem tudott hozzászólni, de ez nem is baj, mert remélhetőleg e sebtében összeállított kódex a korábbi alapos előmunkákon alapulóval kicserélésre kerül.

A mű tartalmát imponálónak tartom. Szerkesztéstechnikailag lehetett volna talán összefogottabb. Hiányként csak a munkajogi kárfelelősség elmaradását rovom fel, mivel a többi hasonló szerkezetű felelősségi formák feldolgozásra kerültek. Amiben álláspontjaink eltérnek, az a vétkességnél a részéről a szubjektív jelleg előtérbe állításra, én viszont a vétkesség objektivizálása irányába hajlok. Ezen kívül még Szalma József nagyobb teret engedne a vétkességegyenlítéssel a kártérítés mérséklésének, én inkább az ellenkezőnek a híve vagyok. Mindez azonban felfogás kérdése.

## II. Összegző kritikai értékelés<sup>2</sup>

**1. Témaválasztás, időszerűség.** A felelősségtant választani doktori értekezés-ként mindig viszonylagos bátorságra vall. A magyar irodalomban óriási művek születtek részben a háború(k) előtt, főként: Grosschmid Béni, és az utóbbi 50-60 évben Marton Géza, Nizsalovszky Endre és Eörsi Gyula munkái. Kortársaink – és ők a leginkább fontos viszonyítási alap – Sólyom László: A polgári jogi felelősség hanyatlása (1977), Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében (1964), – nem beszélve különösen Vékás Lajos, Harmathy Attila, Lábady Tamás és Kecskés László vonatkozó műveiről – a végső eredmény, az új magánjogi kódex reményében ugyancsak maradandót alkottak, ami nem könnyíti meg a disszertáns feladatát.

Kétségtelen, hogy az Európai Unión belül főleg szerződéstani ajánlás(ok) készítése a rövid távú deklarált cél, azonban a megszületett művek között van olyan is, amely kártérítési jogot is tartalmaz. Mivel a szerződéses felelősség a szerződésen kívülitől nem választható el, így az Európai Bizottság szerződésjogi egységesítő tevékenységének eredményeként először 2007-ben, majd végleges formában 2009-ben megjelent „Közös Referencia Keretben” (Draft Common Frames of Reference – sellier. european law publishers, 2009.) is felbukkan a deliktuális felelősség.

A „Közös Referencia Keret” mellett az un. Acquis csoport (European Research Group on Existing EC Private Law) által összeállított gyűjtemény (Contract II. – Principles of the Existing EC Contract Law - sellier. european law publishers, 2009.) is tartalmaz felelősségtani elemeket. Ez utóbbi európai alkotócsoport magyar tagja Vékás professzor úr, a polgári jogi kodifikációnk szakmai vezetője, így az acquis irányelvek hatása nyilvánvalóan érződik az új Ptk. általa és munkaközössége által „Szakértői javaslat”-ba foglalt munkában is. (Megjegyzés: e téren nem láttam jelentős különbséget a szakértői vélemény és az új Ptk. kihirdetett szövege között, kivéve az állam – a közhatalom – kártérítési felelősségének bizonyos vonatkozásait).

Miben is áll a szerző viszonylagos bátorsága? Szerintem abban, hogy ennyi összegző és/vagy iránymutató mű után – és itt még a német-francia és egyéb európai irodalmat nem is említettem – a további összefoglalás nehéz feladat.

Ha valamely mű összegzés (a rendszerek egybevetése), akkor annak végeredménye hibátlanul rendszerezett, áttekinthető és következtetéseiben aggálymentes kell, hogy legyen.

Jelen disszertációban számos az összevető elemzés, ám gyakran hiányzik a szerzői végkövetkeztetés.

Azt feltétlenül el kell ismerni, hogy az elemzett munka nagy kitekintésű, jelentős és problémás jogterületet fog át, ezáltal is ad a további tudományos kutatás számára fogódzót, valamint igen jelentős a nemzetközi, főként külföldi nemzeti jogi kitekintése.

Az időszerűséget illetően ma nagyot hibázni nem lehet, hiszen az új Ptk. léte (esetleg újragondolása) minden polgári jogi területet illetően alkalmas jelenkori

---

<sup>2</sup> Bíró Györgytől

összegzésre, esetleg még nem elkészült kritikai észrevételek megtételére. E téren Szalma József munkája annyiban naprakész, hogy a 2008. márciusában megjelent Szakértői Javaslat beépítését, elemzését még megtette, de értelemszerűen további időbeli feldolgozás nem történt, hiszen az értekezés 2008 közepére elkészült, így a kihirdetett törvényre reagálni ez a munka már nem tudott.

**2. Tartalmi tagolás és arányosság, valamint a címeknek megfelelés.** A tartalomjegyzéket áttekintve megállapítható, hogy az értekezés négy (fő) részből áll, amelynek terjedelme eltérő (pl. a polgári jogi felelősség elhatárolása egyéb jogi felelősségi rendszerektől c. második rész összesen 15 oldal a bő 400 oldalas műben).

A részek címei önisméltésekre engednek következtetni, majd a részletes tanulmányozás során az a gondolat is felmerülhet az olvasóban – és itt nem csak az ellenzéki szerepben lévő opponensre gondolok, hanem bármely olyan szakmai érdeklődőre, aki az egész mű részletes megismerésére adja a fejét, – hogy a tartalom a fejezeti címeknek nem mindenütt felel meg.

A négy fő rész címe az alábbi:

- I. A polgári jogi felelősség fogalom-meghatározása és fejlődésmenete
- II. A polgári jogi felelősség elhatárolása az egyéb jogi felelősségi rendszerektől
- III. Felelősségi jogi fogalom-meghatározások és felelősségi jogi alapelvek
- IV. Felelősségi feltételek

A négy fő rész két fő egységbe rendeződik.

Az első a kártérítési jog általános részét tartalmazza, a második pedig a kártérítési jog – a szerző szóhasználatával – „különleges” részét, azaz a kár megtérítési módjára és mértékére vonatkozó szabályokat. Az általános részben külön hangsúlyt nyernek a károkozás és a kártérítés alapfogalmai, a polgári jogi felelősség fogalom-meghatározása, tendenciális fejlődésmenete, a polgári jogi felelősség más jogi felelősségi rendszerektől való elhatárolása, valamint a felelősségi jog alapelvei és a felelősségi feltételek. Az általános részben a szerző továbbá elemzi a károkozás és a kárfelelősség különleges eseteit, alakzatait (orvosi felelősség, épületkárok, termékfelelősség, állattartói felelősség, jótállás a műszaki termékekért, sportolók és sportszervezetek felelőssége, atomkárok, sajtósérelmek, biztosítás, azaz felelősség-átruházás biztosítási szerződés alapján), mely rendszerezés azonos rendező elv hiányában vitára ad alapot.

A második rész a vagyoni, majd a nem vagyoni kár térítésének formáival és mértékével foglalkozik, beleértve a felelősségkimentő, felelősség-csökkentő és felelősségmegosztó okokat (tényeket), végül az okozatossági összefüggéseket tárgyalja.

A tanulmány a magyar tételes jog normáinak elemzése, továbbá e normák és intézmények hazai (magyar) jogirodalmi és jogalkalmazási (*jogdogmatikai*) elemzésének módszere mellett, a jogösszehasonlító módszert követi. Ez a szerzői szándék szerint elengedhetetlenül szükséges, mert a magyar Ptk rekodifikációja során messzemenően figyelembe kellett venni a külföldi európai nemzeti és európai közösségi magánjog hasonló intézményeinek megoldásait, a kialakított értelmezésüket, nem utolsósorban pedig jogalkalmazásukat is. A szerző meglátása (is), hogy a jogösszehasonlító módszer alkalmazása kiemelt fontosságú, hiszen a polgári jog hagyományosan határon átvágó, szomszédos országok joganyagára is kitékintő,

azt figyelembe vevő (jogösszehasonlítási) eltérések mellett is kifejezetten harmonizációt igényel. Ugyanakkor a szerző elsősorban a magyar civilisztika felelősségi doktrínáját, fejlődésmenetének fontos állomásait és európai értékű eredményeinek, kiemelését célozza meg.

A részeken belüli tagolást és alcímeket részletesen ehelyütt nem kívánom ismertetni, az a tartalomjegyzékből – kis odafigyeléssel – megismerhető. Bizonyos következetlenség a szerkezetet illetően fennáll. Példaként említem, hogy a felelősségi feltételek c. alatt a mi terminológiánk szerinti (általános) felelősségi alakzati elemeket (kár, jogellenesség és vétkesség(?) és - okozatosság, ebben a sorrendben a IV. részben tárgyalja a szerző. Ugyanakkor az ún. speciális felelősségi alakzatokról a mű már az I. rész 9. pontjában szólt, holott álláspontom szerint az egyes alakzatok általánostól való eltérősége (specialitása) éppen a IV. részben tárgyalt négy felelősségi elembe rejlik.

A vétkesség-felróhatóság fogalom többször is elemzésre kerül, és mint később is megemlítem, nem adott számomra végső, megnyugtató konklúziót, hogy most melyik irány is a helyes, ill. mikor mit kell érteni témakörben központi helyet elfoglaló vétkesség-felróhatóság fogalmak alatt?

Az érdemtelenül rövid második (II.) rész címe pedig nem kifejezetten elhatárolás más jogterületi felelősségi „rendszerektől” pl. a közigazgatási (szerintem helyesen: közhatalmi) felelősség helyett a károkozásért való közhatalmi polgári jogi felelősséget elemzi a szerző. Nem derült ki számomra, hogy miért is más a közigazgatási felelősség, mint a közhatalmi jogkörben okozott károkért való polgári jogi (vagyon- és nem vagyon) helytállási kötelezettség. Ehelyütt hiányoltam a jogszerűen okozott károkért való közhatalmi kártalanítási kötelezettség elemzését.

**3. Feldolgozott irodalom, kutatási módszer.** A disszertáció legértékesebb részeként a rendkívül széles szakirodalmi feldolgozottságot kell kiemelnem. Az irodalmi háttér lenyűgöző mind időben, mind térben. A szerző olvasottsága, irodalmi tájékozottsága kifejezetten magas színvonalú, az összehasonlító jelleg nyelvismerteti sokoldalúságára támaszkodik.

Ha valaki a közeljövőben bátorodik a felelősségtan témájához nyúlni, az egészen biztosan támaszkodhat a disszertáns hivatkozási jegyzékére. Aki pedig minden hivatkozást végig is tanulmányoz, kétségkívül a témakör szakavatott értője lesz.

A szerző a feldolgozott joganyagot az alábbiak szerint tagolja (Az 1227 lábjegyzetre alapot adó közel ezer tétel irodalommal és jogi normával):

- Forrásmunkák jegyzéke (szerzői névsor szerint magyar és külföldi együttesen, 759 különböző terjedelmű könyv- és cikk (!!!))
- Jogforrások jegyzéke, benne
  - o magyar, osztrák, német, svájci, francia, holland, szerb jogforrások, jogszabálygyűjtemények és kommentárok, és
  - o Európai Unió és egyéb nemzetközi jogforrások (ajánlások).

Itt annyi lehet a kritikai megjegyzés, hogy az utóbbi öt év európai uniós kötelmi jogi kutatási eredményei már nem lelhetők fel a források között, holott ezen munkáknak is van felelősségtani vonzata, 2004-2008 között is.

A főleg német, de jelentős mértékben jelenlévő francia nyelvű irodalom feldolgozása, hivatkozása, egybevetése a szerző nagy érdeme. A végső konklúzió (mi a

helyes, mit kellene európai vagy az új magyar Ptk-ban hasznosítani) álláspontom szerint gyakorta hiányzik.

Az is megállapítható, hogy főleg nemzeti jogi kódexek és nem Európai Unió ajánlások adják a szerző összehasonlítási bázisát. Ugyanakkor tudomásul kell venni, hogy a holland Ptk. volt a közelmúltban az utolsó olyan nemzeti kódex, amely a polgári jog XXI. századi kodifikációjának önmagában mintát ad. Jelenleg már nem ábránd egy közös, Európai Unió magánjogi szabályozás, akkor is, ha az ajánlás jellegűnek indul, és akkor is, ha az 30-50 éves távlatban gondolkodva rendeleti szabályozássá fejlődhet, különösen a szerződési és a kártérítési jogban.

**4. Vitatott vagy vitatható szerzői álláspontok, hiányérzetek.** Az opponensi vélemények leginkább fellelhető típushibája, hogy a bíráló kifejti, ő mi mást, és hogyan írt volna meg.

Igyekeztem ezt a veszélyes ösvényt elkerülni, de nem sikerült teljességgel, mint az alábbi gondolataimból kiviláglik.

- A szakmai véleményem szerinti eltéréseket kötelességem megemlíteni, mely elsősorban a terminológiai problémákra vonatkozik. Arra a következtetésre jutottam, hogy a szerző a vétkesség és felróhatóság fogalmakat nem következetesen használja. (Ehelyütt megemlítem, hogy az Európai Unión belüli harmonizációnak is az a – legnagyobb – problémája, hogy az egyes fogalmak gyakorta nem azonos tartalmat fednek le a nemzeti nyelvben, így a jogi szabályozásban.)

A disszertáns a hivatkozott nemzeti és helyenként EU (harmonizációs) fogalmakat kíván a magyar jogtudományban úgy átértelmezni, hogy az valójában újabb értelmzési gondokat vet fel.

A leginkább szembetűnő nehézség a vétkesség és a felróhatóság egyértelmű fogalommeghatározása és az új Ptk-beli kodifikációs szerepe.

Egészen röviden: ismereteim szerint a kijegecesedett magyar magánjogelmélet a vétkesség alatt az adott természetes személy vétőkéességét és a neki való felróhatóságot, és annak is négy, viszonylag jól elkülöníthető szintjét ismeri: enyhe és súlyos gondatlanság, valamint az eshetőleges és egyenes szándék, amely szintekhez egyes esetekben eltérő jogkövetkezményt fűz (Pl. az ajándékozó az enyhe gondatlan károkozásért nem felel, vagy pl. a fuvarozó kártérítési kötelezettségének mértéke akkor teljes körű, ha a kárt szándékosan okozta).

Ezzel szemben az általános felelősségi alakzat a felróhatósági elven nyugszik, és ez a fogalom az adott helyzetben általában elvárhatóság zsinórmértékét alkalmazza, ami ugyan a vétkességhez képest objektívizálás, de nem objektív. Azaz a felelősségi szint általánosít, de nem tárgyasít, így kimentésnek felróhatóság hiányában helye van, míg a tárgyi felelősségnél nincs. /A tárgyi, helytállási kötelezettség (pl. szavatosság, kamat) további kivételt fog képezni./

A most kifejtettekkel szemben a szerző a következő fogalmakat használja (itt a szerző által a sajátjaként használt meghatározásokat tüntettem fel):

- „Az első jogcím szerint a károkozó azért vonható felelősségre, mert a kár neki valamilyen oknál fogva felróható, leginkább azért, mert a kárt tudatosan (!), vétkezen (??) okozta” (17. old.);

- „... az általános felelősségi rendszerben a vétkesség, felróhatóság mércéje az általában adott helyzetben mért elvárhatóságban nyilvánul meg” a fenti két gondolat a vétkességet az általunk ismert felróhatósággal beazonosítja (225. old.);
- „vélelmezett vétkesség – bizonyított vétkesség” (226. old.); kérdését nem értem.
- „... vajon a károkozó felelősségébe beírható-e az összes következmény-kár, ... vagy csak azok, ... amelyek a károkozó részéről előreláthatóak, azaz előirányozottak (??) voltak (vétkességen alapuló felelősség).”
- Itt az én fogalmaim szerint az „előreláthatóság” a súlyos gondatlansággal és az eshetőleges szándékkal azonosítható, esetleg ideérthető a kellő körültekintés hiányában az enyhe gondatlanság is, de ezek semmiképpen nem ekvivalensek. Az előre láthatóság nem lehet azonos az „előirányozott” azaz egyenes szándékú károkozással. (Gyanítom, az 'azaz' szófordulat helytelen használata okoz gondot, ilyen ugyanis a dolgozatban máshol is logikai törést jelent).
- „...Már a gondatlanságért is teljes térítést kellene érvényesíteni” (420. old.). Miért, a hatályos, a leendő és az ismert külföldi jogokban nem ez a főszabály? Vagy az a szerző álláspontja, hogy minden tényállás esetén ez a szemlélet érvényesítendő, és nincs indokolt kivétel? (pl. szálloda vagy fuvarozó felelőssége esetében);
- „...E sorok szerzője nem tartja indokoltnak a vétkesség teljes objektívizálását (???) és az alanyi felelősségnek szinte a tárgyi felelősséggel való kiegyenlítését”. Meggyőződésem, hogy vétkesség–felróhatóság–tárgyi (kimentést nem tűrő) felelősség a magyar jogban nem kétséges hármasságát a szerző nem konzekvensen alkalmazza (421. old.);
- „...Az objektív előreláthatóság azonban határa kell, hogy legyen az alanyi felelősségnél a felelősség mértékének (?), ott tehát, ahova a szándék (??) már objektíve nem terjedhet ki. Közben a szándék lehet, hogy csak bizonyos károkra irányult...” (422. old.).
- Nem értem. Vagy ha mégis, akkor ellentmond annak a korábbi szerzői gondolatnak, hogy „már a gondatlanságért is teljes térítést kellene érvényesíteni” – 420. old.). A vétkesség–felróhatóság–objektív helytállás hármas tagolása a szerzőnél álláspontom szerint egyrészt nem különül el egymástól, másrészt a főszabály–kivétel, vagyis, hogy a felróhatóság a főszabály, a kimentés hiánya (objektív), ill. a vétkességi szinttől függő kimentési lehetőség és/vagy helytállási mérték pedig kivételként jelentkezik.
- Lehet persze más rendszert is alkotni, de azt konzekvensen fel kell építeni. Ilyen rendszert a disszertációban nem leltem föl.

A hiányérzetem egyes szerintem szabályozást sürgető kérdések mellőzésében jelentkezik. Az elhatárolásnak nevezett II. részben az állami felelősségről ugyan szól a szerző, de nem szól arról a közhatalmi (állami vagy önkormányzati) polgári jogi felelősségről, amelyek a formálisan jogszerű, jogszabályba foglalt károkozás révén okoz a közhatalom a vele szerződéses viszonyban nem álló jogalanynak.

Erről Kecskés László jó két évtizede publikál, miszerint a jogalkotással okozott kár is megtérítendő akkor is, ha az jogszerű, azaz ha az Alkotmánybíróság sem állapította meg a jogellenességet a jogalkotási folyamatban.

Húsz éves demokráciánk alatt sem tudatosult – még a szakmai közvéleményben sem –, hogy nemcsak a teljes tulajdonelvonás körében (kisajátítás), hanem a bármilyen szintű, közérdekből tulajdoni részjogosultságban beálló érdeksérelem „jogszerű” károkozása is a kár megtérítésére, azaz kártalanításra ad alapot, a felelősségi jog ehelyütt elemzett rendszeréből is hiányzik. A jogellenes közhatalmi károkozás a Szakértői Javaslat szerint kiterjed a jogellenes jogalkalmazással okozott károkra is, de továbbra sincs szó a jogszerű jogalkotással okozott károk megtérítéséről [v.ö. SZJ 5:550 (1) bek)].

A kihirdetett, ám nem hatályos 2009. évi CXX. tv. (új Ptk.) pedig a jogalkotással okozott károk megtérítésének kérdéséről egyáltalán nem szól.

Egy egyszerű példával szeretném megvilágítani, hogy a nem alkotmányosértő jogalkotás is kompenzálendő károkat okozhat az egyénnek, miközben a károkozás közérdekből történik: ha pl. egy villanegyedben egy csendes zsákutcát megnyitnak a közérdekű átmenő forgalom számára, és ezáltal a zaj mértéke nő, a parkolókocsibeállítás megnehezül, és mindezek miatt számottevő forgalmi értékcsökkenés áll be az ingatlanban, és erre a RRT (részletes rendezési terv) hiányában az utcabeli tulajdonosok nem számíthattak, helyzetük kártalanítást igényel, a kisajátításhoz hasonló módon.

A szerző e kérdésben ismerteti a vonatkozó 1984. évi Európa Tanácsi ajánlást (245. old.), és az általam is elfogadott Kecskés álláspontot, miszerint nincs jelentősége annak, hogy utóbb alkotmányellenesnek minősül-e az állami (önkormányzati) jogi norma. A jogalkotó jogalkotással okozott kárért való helytállása jogellenesség hiányában is fennáll (amennyiben speciális), ha van kár és van okozati összefüggés a norma és a kár között. (Ehelyütt értelemszerűen a felróhatóság szóba sem kerül.)

A szerző e kérdésben sem foglal állást *de lege ferenda* (vagy már *lata?*) (v.ö. 245. old.).

A szerző sem a speciális felelősségi alakzatok kissé eklektikus számbavétele körében (I/9, 221-234. old.), sem a II. (elhatárolási) részben 235-247. old.) nem szól a munkajogi felelősség kérdéséről, holott a morális, a büntetőjogi és a közigazgatási felelősségről, pontosabban azok polgári jogi vonatkozásairól) történik elemzés.

Nem világos számomra, amit a szerző gondol a bizonyítási teher kérdéséről akkor, amikor is a szerződéses felelősségnél „vélelmezett vétkességről” szól, míg a deliktuális felelősség esetében „bizonyított vétkességről” beszél, mely szerint ez utóbbinál fennáll az „ártatlanság vélelme”.

Ismereteim szerint a magyar jogrend minden károkozást felróhatónak tekint (vélelmszerűen) és a deliktuális felelősségnél is a károkozó a felróhatósága hiányának bizonyításával mentesülhet kártérítési kötelezettsége alól (226. old.), tehát egyáltalán nincs ártatlanság vélelme. (Az objektív, azaz valóban tárgyi felelősség esetében a felróhatóság közömbös, ott mentesülni csak az okozatosság hiányának bizonyításával lehet).



**5. Összegző-leíró jelleg, valamint iránymutatást igénylő kétségek felvetése.** A disszertáció hatalmas forrásanyaggal dolgozik, a forrásokat kisebb-nagyobb aránytalansággal, de a témához igazodóan fontosságuknak megfelelően kezeli.

Álláspontom szerint a számtalan párhuzamba állítást lényegesen kevesebb szerzői összegzés követi, így a munka elsősorban leíró, de emellett lényeges kérdéseket iránymutatást igénylő kétségeket felvető, és végső soron kisebb részben iránymutató jellegű.

Nincs kétségem afelől, hogy a másodlagos hivatkozások száma elenyésző, azzal együtt, hogy ekkora irodalom áttekintésére egy fél élet is kevés. Szalma József ennek az áttekintésnek a birtokában van, más kérdés, hogy összegző javaslatai részben vitathatók, de mindenképp vitára alkalmasak.

**6. Végső konklúzió.** A szerző a disszertációja végén magyar és német nyelvű összegzést ad, a magyar változatban „összefoglaló helyett” címmel.

1. Ha a főszabályt illetően továbbra is az egyénre szabott vétkességet tekinti a szerző a szubjektív felelősség fő szabályának, nem tudom elfogadni, és azt sem nemzetközi, sem a magyar tudomány a XXI. században nem támasztja alá (420. old.). Ugyanezen gondolatban a szerző a teljes kártérítés felróhatóságon alapuló elvét is kifejti. Ezen ellentmondást a védelem során fel kell oldania.

2. A kártérítési logikától a pönálé idegen, azt ki kell irtani egy magánjogi rendszerből (Az azonban már kérdés, hogy jelenleg a bírói szignalizációs kötelezettség vagy hiányzik, vagy legalábbis hézagos és a bíróságok tényszerűen nem jeleznek az ügyességeknek ebben a témakörben (420. old.) az egyéb jogági jogkövetkezményekre felhívva a figyelmet. E tekintetben a szerző levont következtetése helytálló.

3. Érdekes, további megfontolásra alkalmas kérdéseket vet fel a szerző az egyetemlegességet illetően. Álláspontom szerint az együttes elkövetés (mulasztás) mindig egyetemleges károkozó helytállási kötelezettséget alapoz meg, míg ezt a szerző vitatja. Az egyetemlegesség főszabálya álláspontom szerint közös károkozás esetében a károsult védelme végett helytálló a jövőben is.

4. Amit a szerző munkája egyik legértékesebb részének tekintek, az az egymásra épülő károkozás elemzése, és ehelyütt valóban helye van az együttes (tehát mindenkit az okozatossága és/vagy felróhatósága arányában való) károkozó marasztalásának, azaz senki nem felel a rá mért felróhatóságon túl az időben/szándékban/helyi eltérésben megnyilvánuló kumulációs kártérítésért a károsult irányában.

5. „E sorok szerzője nem tartja indokoltnak a vétkesség teljes objektivizálását” (?) Ez a szerzői vélemény vagy elutasítandó, vagy a helytelen terminológiai használat okából „megfejtést” igényel. (421. old.) Egyrészt: már korábban kifejtettem, hogy a vétkesség a felróhatósághoz képest nem lehet főszabály. Másrészt a „teljes objektivitás” alatt a magyar jog (már pedig a szerző ezt tekinti elemzendő joganyagnak) a tárgyi, vagyis kimentést nem tűrő felelősséget érti).

6. „...A vétkesség ... mértékmeghatározó tényező is lehet” (422. old.). A gondolat mindazon esetekben, ahol kivételképpen a négyfokozatú felelősség szóba jön, lehet megalapozott (ingyenes és tömeges ügyletek).

7. A bizonyítási teher kérdésében álláspontom szerint a szerző azon következtetése, miszerint a szerződésen kívüli (deliktualis) és szerződéses károkozás területén a bizonyítási teher eltérő, sőt, ellentétes, minden bizonnyal hibás. A szerződési felelősségnél értékelhető, elemezhető a felelősségkizáró klauzulák érvénye. A szomszédjogok kivételével a szerződésen kívüli károkozás alanyai (károkozó, károsult) nincsenek is abban a helyzetben, hogy konszenzussal bármilyen jövőbeni károkozást illetően a következményekről megállapodjanak, hiszen nincsenek is kapcsolatban.

---

---